

JIHOČESKÁ UNIVERZITA V ČESKÝCH BUDĚJOVICÍCH
FILOZOFICKÁ FAKULTA
ÚSTAV BOHEMISTIKY

DISERTAČNÍ PRÁCE

POJEDNÁNÍ O SLOVESNÉM VIDU BAROKNÍHO OBDOBÍ

Vedoucí práce: doc. PhDr. Marie Janečková, CSc.

Autor práce: Mgr. Josef Kameník

Studijní obor: Český jazyk

Ročník: čtvrtý

2018

Prohlašuji, že svoji disertační práci jsem vykonal samostatně pouze s použitím pramenů a literatury uvedených v seznamu citované literatury.

Prohlašuji, že v souladu s § 47b zákona č. 111/1998 Sb. v platném znění souhlasím se zveřejněním své disertační práce, a to v nezkrácené podobě elektronickou cestou ve veřejně přístupné části databáze STAG provozované Jihočeskou univerzitou v Českých Budějovicích na jejích internetových stránkách, a to se zachováním mého autorského práva k odevzdanému textu této kvalifikační práce. Souhlasím dále s tím, aby toutéž elektronickou cestou byly v souladu s uvedeným ustanovením zákona č. 111/1998 Sb. zveřejněny posudky školitele a oponentů práce i záznam o průběhu a výsledku obhajoby kvalifikační práce. Rovněž souhlasím s porovnáním textu své kvalifikační práce s databází kvalifikačních prací Theses.cz provozovanou Národním registrem vysokoškolských kvalifikačních prací a systémem na odhalování plagiátů.

České Budějovice 9. března 2018

.....
Josef Kameník

*Kde blouzní Světlo, musí Tma stát na stráži,
kde Chaos dlí, řeč Řádu snít je povinna.*

T. Niobenus Scopulianus

Děkuji doc. PhDr. Marii Janečkové, CSc., za odborné rady, projevenou důvěru a trpělivost při realizaci předložené disertační práce.

Děkuji svým rodičům, bez nichž by tato práce nevznikla.

A především děkuji své milované Tereze za podporu nepopsatelnou slovy žádného lidského jazyka.

Anotace

V předložené disertační práci se zaměřuji na systém gramatických vidů v českém jazyce barokního období. Nejprve zevrubně zkoumám moderní teoretickou literaturu, jež se vztahuje k širšímu tématu gramatického vidu, a následně studuji vidové významy, jejich pojetí a realizaci, a to i v dobových mluvnicích. Na základě tohoto dvojího výzkumu si stanovuji metodologickou základnu, definuji všechny potřebné pojmy a vyslovuji hypotézy o barokní vidové soustavě, které následně ověřuji na slovesném materiálu excerpovaném přímo z barokních tisků.

Středobodem mého výzkumu jsou slovesné vidy zachycené v literárních textech, jež dobou svého vydání pokrývají celé barokní období. Gramatický vid v těchto textech hodnotím z pohledu systémového, významového a formálního, a sleduji také některé slovesné jevy, které se s gramatickým videm úzce pojí (slovesný čas, způsoby slovesného děje, přechodníkové konstrukce).

Vedle snahy popsat co možná nejpřesněji užívání vidových významů v dobové literatuře a celkový stav vidové soustavy v barokním období si tato disertační práce klade za cíl přispět k poznání vývojových tendencí v postupném začleňování gramatického vidu do slovesného systému českého jazyka.

Abstract

The topic of this dissertation concerns with the analysis of baroque period's grammatical aspect in Czech language. In the first part I focus on the modern theoretical literature about the grammatical aspect and related verbal categories. Subsequently I interpret the classification, meanings and assumed usage of the grammatical aspect presented by authors of baroque grammar books. On the grounds of this study I create a methodological basis for practical research, define the main concepts as well as terms and I set hypotheses about the baroque aspect system. Thereafter I try to verify the hypothesis using the verbal material excerpted from the original texts.

The cornerstone of my research is the grammatical aspect recorded in the literary texts of the baroque epoch. The grammatical aspects in these texts are assessed from the view of verbal system, their semantic meaning and formal realization. Moreover, I explore some important grammatical phenomena closely associated with the grammatical aspect, such as tenses, lexical aspects and transgressive constructions.

The presented dissertation sets a goal to describe the state of baroque grammatical aspects and their application in contemporary literature as thorough as possible. Besides it aims to specify the trend resulting in a full integration of grammatical aspects into the Czech verbal system.

Obsah

1.	Slovo úvodem	8
1.1.	O motivaci	8
1.2.	O cíli a úkolech výzkumu	8
1.3.	O struktuře textu.....	9
2.	Rozbor teoretické literatury	11
2.1.	Synchronní pojetí slovesného vidu	11
2.2.	Temporálně-aspektový systém v prajazyce	17
2.3.	Vývoj vidové soustavy zachycený ve staroslověnských textech	24
2.3.1.	Dostálova definice vidu.....	24
2.3.2.	Vid a slovesný čas	26
2.3.3.	Staroslověnská simplicia a komposita.....	27
2.3.4.	Staroslověnská iterativa.....	31
2.3.5.	Vyjadřování dějů slovesnými tvary v závislosti na vidu.....	32
2.3.6.	Staroslověnský vidový systém	36
2.4.	Vidové významy ve staré češtině.....	37
2.4.1.	Vývoj ve staré češtině.....	37
2.4.2.	Úpadek starých slovesných časů a vznik nových.....	39
2.4.3.	Slovotvorné procesy	46
2.4.4.	Rozvoj iterativ a frekventativ	50
2.4.5.	Způsoby slovesného děje.....	52
2.4.6.	Přejímky z vidového hlediska	54
2.4.7.	Shrnutí staročeského kmenového systému.....	57
3.	O definici základních pojmů.....	59
3.1.	Vymezení výzkumného prostoru	59
3.2.	Vývoj gramatické kategorie a její podstata.....	59
3.3.	Gramatická kategorie slovesného vidu	62
3.4.	Definice gramatického vidu – vyslovení hypotézy.....	64
3.5.	Definice gramatického vidu – ověření hypotézy	67
3.6.	Definice gramatického vidu – postulování teorie	70
3.7.	Definice slovesného času a jeho hodnot	71
3.8.	Definice lexikálního vidu a jeho hodnot	73
3.9.	Gramatický vid a související kategorie	76
4.	Rozbor dobových gramatografických tisků.....	77
4.1.	O gramatických spisech z období střední češtiny	77
4.2.	O sledovaných jevech	79
4.3.	Beneš Optát, Petr Gzel a Václav Philomathes: <i>Grammatyka česká v dvojí stránce</i> (1533)	80
4.4.	Matouš Benešovský: <i>Grammatica Bohemica</i> (1577)	82

4.5.	Vavřinec Benedikt z Nudožer: <i>Grammaticae Bohemicae</i> (1603).....	84
4.6.	Jan Drachovský: <i>Grammatica Boëmica in V libros divisa</i> (1660).....	87
4.7.	Jiří Konstanc: <i>Lima linguae Bohemicae, to jest Brus jazyka českého</i> (1667).....	90
4.8.	Matěj Václav Štajer: <i>Výborně dobrý způsob, jak se má dobře po česku psáti neb tisknouti</i> (1668)	92
4.9.	<i>Prima principia lingvae Bohemicae</i> (2. polovina 17. století)	93
4.10.	Václav Jan Rosa: <i>Čechořečnost seu Grammatica linguae Bohemicae quatuor partibus</i> (1672).....	94
4.11.	Václav Jandit: <i>Grammatica linguae Boëmicae</i> (1704).....	97
4.12.	Pavel Doležal: <i>Grammatica Slavico-bohemica</i> (1746).....	100
4.13.	Jan Václav Pohl: <i>Grammatica linguae Bohemicae oder Die böhmische Sprachkunst</i> (1756).....	104
4.14.	František Martin Pelcl: <i>Grundsätze der böhmischen Grammatik</i> (1795)	108
4.15.	František Jan Tomsa: <i>Über die Bedeutung, Abwandlung und Gebrauch der čechischen Zeitwörter</i> (1804).....	112
4.16.	Jan Nejedlý: <i>Böhmische Grammatik</i> (1804)	115
4.17.	Josef Dobrovský: <i>Ausführliches Lehrgebäude der böhmischen Sprache</i> (1809).....	120
4.18.	Ignác Jan Šiessler: <i>Praktycká česko-německá grammatyka pro Čechy</i> (1812).....	125
4.19.	O vývojových tendencích v popisu vidové soustavy doby středněeské	127
5.	Hlavní hypotézy práce	130
6.	Rozbor barokních tisků.....	132
6.1.	O zkoumaných spisech.....	132
6.2.	Jiří Plachý (Ferus): <i>Mappa katolická, díl druhý – O Asii</i> (1630).....	134
6.3.	Jan Florián Hammerschmid: <i>Kronika klattovská – díl čtvrtý</i> (1699)..	143
6.4.	Daniel Nitsch: <i>Berla královská</i> (1709)	151
6.5.	Fabián Veselý: <i>Na svátky přes celý rok</i> (1724).....	158
6.6.	Ondřej František de Waldt: <i>Chválořeč</i> (1736).....	165
6.7.	<i>Lucidář</i> (mezi 1750 a 1775).....	172
6.8.	Jan Hubálek: <i>Obzvláštné pravdy náboženství katolického</i> (1785)....	180
7.	Závěry	188
7.1.	O nejdůležitějších vidových jevech barokní češtiny	188
7.2.	Posouzení hlavní hypotézy.....	195
7.3.	Slovo na závěr	196
8.	Prameny	198

8.1. Barokní tisky	198
8.2. Mluvnice doby barokní	199
9. Použitá literatura	204
9.1. Monografie, studie a články	204
9.2. Internetové zdroje.....	210
10. Rejstřík zkoumaných barokních sloves	213

1. SLOVO ÚVODEM

1.1. O motivaci

Slovesný vid je tématem mnoha lingvistických prací. Byl zkoumán po stránce formální, významové i funkční, jazykozpytce zajímaly příčiny jeho vzniku a rozvoje ve slovanských jazycích i možnost aplikace tohoto gramatického konceptu v ostatních indoevropských jazycích a v neposlední řadě v nepříbuzných jazykových rodinách. Vid bývá charakterizován jako lingvistický jev s velkým vlivem na slovesný systém a je nesporné, že v sobě zahrnuje široké spektrum významů, díky kterým jsou lidé alespoň částečně schopni popsat měnící se představu reality kolem sebe. Takováto motivace nutně vyústila v množství hypotéz o vidové soustavě, v zástup vidových definic a ve shluk interpretací vidových funkcí, jež jsou všechny – včetně těch nejmodernějších a mých vlastních – dobově relevantní a není možné bez rozsáhlého odůvodnění prohlásit, že by některá z nich byla vyčerpávající a bezrozporná.

Právě nesnadno uchopitelná podstata vidu mne přivedla k jeho zkoumání a proměnlivost gramatického konceptu, který vid představuje, určila diachronní zaměření předložené práce. Neobjeviv syntetickou práci o barokním vidu, jež by popisovala vidovou soustavu v její celé šíři, a navázav na soustředěné výzkumy barokního jazyka realizované na půdě Filozofické fakulty Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích, rozhodl jsem se soustředit své úsilí na výzkum formální realizace, významů a textových funkcí slovesného vidu v barokním období.

Takové rozhodnutí není motivováno snahou vyvrátit předchozí strukturu bádání o vidu ze základů ani touhou nastolit vlastní představu o vidu; na základě materiálu, který jsem prozkoumal, hodlám připojit drobné postřehy k předchozím i mnohým dalším a snad zpřesnit některé detaily, jež jsem vysledoval v dílech učenců erudovanějších a zkušenějších.

1.2. O cíli a úkolech výzkumu

Předložená práce si vzala za cíl popsat vidovou soustavu sloves barokního období z hlediska významového, formálního i funkčně stylistického. Budou mne zajímat jak významy jednotlivých gramémů spjatých s kategorií slovesného vidu, tak jejich morfologická a slovtvorná realizace a přirozeně také jejich funkce v dobových textech čili způsob, jakým s nimi tehdejší autoři operovali a k jakým účelům je pragmaticky používali.

Byly vytyčeny následující dílčí úkoly, které společně zajistí dosažení stanoveného cíle:

První úkol těsně souvisí s následujícími, neboť je potřeba hlouběji poznat současný stav bádání o slovesném vidu a vystihnout hlavní myšlenkové tendence aspektologického zkoumání z úhlu pohledu synchronního i diachronního. Na jejich základě budou posléze jednak definovány relevantní termíny a teoretická báze výzkumu, jednak bude provedena první fáze komparace, již popíši níže.

Druhým úkolem práce je přesně definovat termíny spjaté s vidovou soustavou, které následně budou používány v celém pojednání. Tyto termíny budou definovány nejen formálně, ale i obsahově včetně jejich případných výčtových hodnot a v případě, že to bude přínosné pro splnění cíle, bude diskutována i oprávněnost této terminologie.

Třetím úkolem je specifikovat hlavní hypotézy o vidových otázkách barokního období. Základní použitou metodou bude komparace, a to dvojího druhu: Za prvé bude porovnáván moderní teoretický náhled na vidové otázky s dobovým vnímáním vidových významů v gramatografických textech z barokního období. Výsledkem tohoto porovnání by měla být hypotéza o relevantním teoretickém modelu, jenž by postihoval specifika barokní slovesné soustavy a literárního nakládání s vidovou sémantikou. Za druhé bude porovnáván vystavěný hypotetický model s literárními díly z barokního období. Na základě tohoto druhého porovnání budou hypotézy o barokní vidové soustavě potvrzeny či vyvráceny.

K tomuto se nezbytně připojuje čtvrtý úkol, který by měl popsat způsob a motivaci rozčlenění barokního materiálu jak z hlediska historického a diskurzivního, tak z pohledu literárněvědného a funkčního. Rozčlenění barokního materiálu bude provedeno v úvodu kapitoly, která se soustředí přímo na excerpci dobových tisků.

Konečně posledním úkolem bude prozkoumat vybraná díla z barokního období a na jejich základě buď potvrdit navržené hypotézy, nebo revidovat jejich znění, aby přesněji odpovídalo sebranému materiálu, či je zcela vyvrátit a předložit nové.

1.3. O struktuře textu

V souladu s výše vytyčeným prvním úkolem nejprve přehlédnou dosavadní stav bádání o vidové soustavě, a to z pohledu synchronního a následně diachronního. Rozbor a interpretaci moderních teoretických prací, jež se zajímají o vid primárně z hlediska synchronního, doplním o přehled bádání v diachronních otázkách. V úvodu mne budou zajímat předpokládané vidové významy sloves v období rekonstruovaného prajazyka a

doložené vidové odstíny v některých nejlépe prozkoumaných klasických indoevropských jazycích. Následně se zaměřím na vývoj a nejdůležitější znaky vidové soustavy praslovanského a staroslověnského období, které vyčerpávajícím způsobem popsal Antonín Dostál, a od nich se přesunu k charakterizování vidového paradigmatu ve staré češtině s přesahy k češtině humanistické. Tím bude dovedeno představení vidového vývoje až na práh barokního období.

Na základě interpretace moderních teoretických prací z první části textu vyslovím dílčí hypotézy o gramatické platnosti vidových odstínů, o jejich významech a funkci v řeči. Tyto hypotézy se pokusím ověřit v konfrontaci s problematickými prvky dosavadní vidové teorie, a pakliže se vyslovené hypotézy potvrdí, práce se jich dále přidrží v celém textu, chápajíc je jako funkční definice. Tak bude splněn druhý úkol.

Ke splnění třetího úkolu bude nejprve potřeba prozkoumat mluvnické, jejichž období vzniku je rozkročeno od vrcholného humanismu, přes celé baroko až po raný, nacionálně ovlivněný racionalismus, z historického hlediska tak v tomto místě přímo naváží na rozbor teorií o diachronním vývoji slovesného vidu. Po prozkoumání gramatografického materiálu budou získaná zjištění porovnána s teoretickými předpoklady moderních autorů a výsledkem popsané první fáze komparace bude vyslovení hlavních hypotéz o vidové soustavě barokního období.

Kritickým bodem předložené práce bude zkoumání vlastních barokních textů různé literární úrovně a pragmatické funkce. Celý výzkumný materiál rozčlením podle relevantních hledisek a definuji jevy, které budu sledovat, abych mohl vyčerpávajícím způsobem popsat vidové formy, významy a funkce, které barokní autoři používali, čímž završím čtvrtý úkol.

Pátý úkol bude splněn v okamžiku, kdy porovnáám hlavní hypotézy práce se získaným rozbohem barokního materiálu. Na základě takovéto druhé fáze komparace bude možné hypotézy buď potvrdit, podle potřeby upravit, či je zcela zavrhnout a vyslovit hypotézy přiléhavější.

Závěr textu bude věnován shrnutí dosažených výsledků a jejich interpretaci, k nimž bude připojen přehled použitých pramenů a literatury a rejstřík zkoumaných barokních sloves.

2. ROZBOR TEORETICKÉ LITERATURY

2.1. Synchronní pojetí slovesného vidu

Chápání vidu jako gramatické kategorie se liší podle specifických nároků, které na tento slovesný jev kladou jednotliví autoři gramatických příruček. Trávníček se ve svém pojednání touto otázkou ještě nezabýval explicitně a uvažoval vid v těsném sepětí se způsoby slovesného děje. V návaznosti na klasické lingvistické teorie 18. a 19. století rozlišoval *slovesa jednodobá* (okamžitá, momentánní, punktuální), *trvací* (durativní), *opětovací* (iterativní) a *opakovací* (frekventativní),¹ což lze interpretovat tak, že vid považoval primárně za záležitost slovníkovou. Střetává se u něj však dvojí metodologický pohled, neboť výše popsané rozdělení sloves kombinatoricky propojil s oběma tradičními hodnotami vidu. Rozeznával tak nedokonavá slovesa trvací (*lezu*), opětovací (*házím*) a opakovací (*sekávám*) a dokonavá slovesa jednodobá (*dám*) a odvozená z trvacích (*vylezu*), opětovacích (*vyházím*) a opakovacích (*porozdávám*).² Stojí za povšimnutí, že pevné zárodky této teorie jsou k nalezení již v dílech barokních gramatiků, jak uvádím v příslušné kapitole této práce.

Gramatickou, silně systémovou podstatu vidu akcentoval mezi prvními Mathesius s odkazem na funkční konkurenci sloves stejného či podobného lexikálního významu, ale odlišného vidu. V možnosti užít v podobném kontextu slovesa s rozdílnými vidovými hodnotami (například neutrální imperativ *Skoč!* proti citově zabarvené, netrpělivé výpovědi *Tak skákej!*) spatřoval důkaz gramatičnosti vidu.³

Podobně uvažoval i Kopečný, který se vidovým otázkám věnoval v mnoha článcích a publikacích. Úvahy Mathesiovy rozšířil o otázky slovotvorné. Uvedl, že protiklad vidových dvojic je navýsost gramatickou záležitostí nespádající do okruhu lexikálního, tato definice je však podle jeho úsudku závislá na způsobu, jakým jsou chápány vidové dvojice. Doslova řekl, že *poměr utekl-utíkal je zrovna tak gramatický jako poměr řeckého efeuge-efeug. Není ovšem vidovou dvojicí házet-rozházet, nýbrž házet-hodit, rozházet-rozhazovat*.⁴ Na tento postulát posléze navázala celá řada dalších gramatiků, kteří se zabývali tzv. čistě vidovými předponami.⁵ Kopečný později svou

---

¹ Trávníček (1923: 1).

² Trávníček (1923: 3).

³ Mathesius (1938: 16).

⁴ Kopečný (1948: 158).

⁵ Lze tu uvést například článek Šlosarův *Derivační vyjadřování vidových protikladů ve staré češtině*, Komárkův text *Prefixace a slovesný vid (K prefixům prostě vidovým a subsumpci)*, novější shrnující článek Veselého *Ke slovesnému vidu v češtině* či vlastní Kopečného stať *Dvě nové práce o prostě vidových předponách v češtině*.

koncepti rozpracoval do monografické podoby,⁶ v níž se pokusil postihnout celý vidový systém v češtině. Toto pojednání se stalo jedním z velice diskutovaných děl o vidu,⁷ neboť Kopečný v něm předložil svou představu o gramatické povaze vidu a třech hodnotách této kategorie – *nedokonavosti*, *dokonavosti* a *násobené neaktuálnosti*.⁸ Kopečný u sloves podobného významu, ale odlišných vidových hodnot předpokládal spojitost na bázi tzv. *základního slovního významu*,⁹ který má lexikální povahu. Popsal také princip, jakým se vid vydělil ze své původní širší, lexikální podstaty a stal se prostředkem gramatickým. Pro toto tvrzení shromáždil následující důkazy: Za první spatřoval gramatičnost vidu v jeho nutném, avšak vývojově sekundárním křížení s gramémem slovesného času (rozpor dokonavosti a přítomnosti, rozpor dokonavosti a dějovosti vůbec), za druhé lišil protiklad gramatického vidu o třech hodnotách proti lexikálním významům podobného odstínu, které jsou souhrnně označovány jako způsoby slovesného děje (momentánnost, iterativnost aj.), za třetí uvažoval problematiku překladu, když popsal, že české vidové protiklady jsou anulovány při překladu do jazyka, který gramatickou kategorii vidu nemá, zůstávají tu pouze odstíny lexikální (české *dělal* i *udělal* se do němčiny překládá jako *er machte/er hat gemacht*).¹⁰

Vid rozeznával jako gramatickou kategorii také Poldauf, který zprvu chápal slovesné tvary různého vidu, ale stejné lexikální náplně jako jednotky jediného paradigmatu ve velmi širokém pojetí, k čemuž uvedl jako komplexní příklad rozsáhlou řadu *čísti – čítati – čítavati – počísti si – načísti se*.¹¹ Tento svůj v mnohém radikální postoj postupem času opustil a zaměřil se na popis teorie tvrdící, že formální slovtvorné prostředky vyjadřující vidové protiklady vzešly z prostředků obohacujících slovní zásobu, ale v průběhu svého vývinu se staly součástí gramatického systému a *přestaly být věcí nahodilého historického vývoje*.¹² Svůj názor zopakoval Poldauf i později v reakci na Kopečného publikaci *Slovesný vid v češtině*, kde znovu potvrdil gramatickou podstatu vidu a definoval její hodnoty jako *vid nedokonavý* a *vid dokonavý*, v rozporu s Kopečným však neviděl důvod k hledání ještě třetí hodnoty *vidu neaktuálního*.¹³

---

⁶ Kopečný (1962).

⁷ Srov. Sochorová (1963: 193 a dále).

⁸ Kopečný (1962: 5).

⁹ Kopečný (1962: 6).

¹⁰ Kopečný (1962: 40).

¹¹ Poldauf (1943: 2).

¹² Poldauf (1954a: 49).

¹³ Poldauf (1964: 47).

Dostál ve své monumentální studii o vidových významech ve staroslověnině výstižně poznamenal, že vidové významy dokáže vyjádřit kterýkoli jazyk, záleží však na jeho konkrétním systému, zda tak činí prostředky lexikálními (prostřednictvím vlastních významů kořenů, nejrůznějších afixů nebo i pomocí adverbíí a partikulí) či prostředky gramatickými.¹⁴ Usoudil, že spíše lexikálního charakteru jsou protiklady latinských sloves *venire* a *ire* či německých *kommen* a *gehen*, naopak pro slovanské jazyky předpokládal vyjadřování odpovídajících významů skrze gramatickou kategorii vidu. Při zdůvodnění tohoto rozdílu však Dostál spoléhal spíše na tradiční chápání gramatické kategorie než na podložení jevu důkazy, uváděje, že *franc. venir a aller se liší jen rozdílem lexikálním, nikoli však také gramatickým, protože ve francouzštině gramatického systému vidů není.*¹⁵

Němec ve své syntetické monografii definoval tři typy předpon, které jsou určujícím prvkem v otázce gramatické platnosti vidových dvojic. Předpony *čistě vidové* (typ *prosit – poprosit*) by měly odpovídat situaci, v níž jsou vidově rozdílné tvary součástí jediného lexému, a předpony *významotvorné* (typ *psát – popsát*) popisují stav, v němž jsou vidově protikladné tvary součástí paradigmát rozdílných, byť od sebe odvozených sloves. V prvním případě se tedy jedná o prvky gramatické kategorie vidu, v druhém případě o prvky lexikální. Němec věcně dodal, že mezi těmito póly leží přechodný pás (typ *psát – napsat*), jehož vymezení je v úplnosti nemožné a v němž se střetávají gramatické a lexikální prvky vidové soustavy.¹⁶

Isačenko označil na počátku šedesátých let diskusi o gramatické podstatě vidu za ukončenou¹⁷ s tím, že vid je gramatická kategorie z důvodů systémových. Podle jeho názoru je mluvčí při každém konkrétním použití libovolného slovesného tvaru nucen rozhodnout se, jakého vidu použije, neexistuje totiž slovesný tvar bez přesně dané vidové charakteristiky.¹⁸ V této nutnosti určení slovesného vidu spatřoval Isačenko důkaz gramatické, nikoli lexikální povahy vidu.

Pregnantně shrnul diskusi o podstatě vidu ve stejném roce Seidel, který svým článkem přehlédl dobový stav aspektologického bádání. V návaznosti na své kolegy označil vid za verbální kategorii gramatického charakteru v protikladu k lexikálnímu charakteru významů zahrnovaných pod způsob slovesného děje. Tento názor podpořil

---

¹⁴ Dostál (1954: 9).

¹⁵ Dostál (1954: 10).

¹⁶ Němec (1958a: 13, 14 a 15).

¹⁷ Isačenko (1960: 9).

¹⁸ Isačenko (1960: 12).

argumenty, že sémantický obsah obou členů vidové dvojice je v principu stejný, což se projevuje i při překladu (srov. německé *machen* a české alternativy *dělat* i *udělat*).¹⁹ Uvedl také, že je pouze záležitostí úzu, zda je vidová dvojice chápána jako jediný lexikální celek, nebo zda je pojmána jako těsný vztah vzájemně odvozovaných nezávislých sloves.²⁰

Vid považoval za gramatickou kategorii i Hausenblas, který vedle toho podal i svou vlastní definici gramatické kategorie jako takové říká, že *pod tradičním termínem* mluvnická kategorie *zde rozumíme, že slovesa (všechna nebo jejich význačná část) vyjadřují určité funkce (syntaktické i sémantické) určitými formálními prostředky, souborem tvarů, a to pravidelným způsobem.*²¹ Je zajímavé, že vid považoval za gramém z toho důvodu, že je pro slovanské sloveso *nejvíce typickým*. Ve svém článku gramatickou oblast značně rozšířil, zahrnuv do ní i fázovost a jiné způsoby slovesného děje, a především tzv. *kategorii výsledného stavu* (typ *mám uklizeno, je zapláceno*).²² Tvrdil, že slovanské jazyky nezachovaly indoevropské perfektum v jeho původním významu, protože se u nich vyvinul gramém vidu, avšak ten označuje děje dovršené, nikoli jejich výsledek.

Zajímavý příspěvek do diskuse vnesl zámořský lingvista Galton, který slovanský vid z perspektivy germánských jazyků chápal jako gramatickou kategorii reflektující změnu v plynutí času. Slovesný čas vztahuje děje k okamžiku promluvy, slovesný vid pak má popisovat posloupnost dějů, přičemž imperfektiva jsou prostým konstatováním děje v jeho neměnnosti a perfektiva vyjadřují nejrůznější řazení a proměny dějů.²³ Za bezpříznakový člen kategorie vidu proto Galton považoval dokonavá slovesa, neboť dle jeho názoru lépe popisují fyzikální podstatu času.²⁴

Názor o gramatičnosti vidu z poněkud jiného metodického úhlu pohledu podpořila i Lebed'ová, která při studiu tzv. obouvidových sloves²⁵ dospěla k závěru, že jediný lexém může zahrnovat významy obou vidů.²⁶ Konkrétní vidová platnost obouvidových sloves je sice podřízena kontextu a komunikačnímu záměru mluvčího, ale přesto jednotlivé tvary spadají k jedinému základnímu významu, což plně podporuje tezi vnímající vid jako gramatickou kategorii s paradigmatickou vlastností.

---

¹⁹ Seidel (1960: 252).

²⁰ Seidel (1960: 253).

²¹ Hausenblas (1963: 13).

²² Hausenblas (1963: 15).

²³ Galton (1969: 2).

²⁴ Galton (1969: 9).

²⁵ Srov. systémové námitky proti teoretické obouvidovosti v článku Veselého (2010: 121).

²⁶ Lebed'ová (1980: 279).

Naopak autorky Barnetová a Skoumalová rozpracovaly gramatickou podstatu vidu do větší šíře, definující pro češtinu komplexní temporálně-aspektový systém založený na hodnotách *aktuálnosti* neboli *průběhivosti* (klasicky pojímaná kategorie slovesného času), *komplexnosti* (kategorie slovesného vidu) a *násobenosti* či *uzuálnosti* (v jejich pojetí vid v širším slova smyslu).²⁷

Dokulil ve svém rozboru slovtvorných mechanismů obohacujících slovesný rejstřík poukazoval na to, že prefixace i sufixace má vedle lexikální funkce (odvozování nových významů) i funkci gramatickou, totiž dotváření opačného vidu k základovému slovesu.²⁸

Dahl konstatoval, že všechny jazyky znají slovesné kořeny, jež se liší *vidovým potenciálem* (například anglické sloveso *sleep* je durativní, *die* je naopak punktuální),²⁹ jedná se tudíž o lexikální charakteristiku realizovanou složením morfémů, která se tradičně nazývá *Aktionsart* neboli způsob slovesného děje. Rozborem ruských mluvnic Dahl následně dospěl k logickému závěru, že pakliže je dvojice sloves různých vidů, ale stejného či podobného lexikálního významu považována za dvě nezávislá slovesa, musí být vid považován za kategorii negramatickou.³⁰ V případě angličtiny tedy shrnul, že nejvhodnějším řešením je postulování koncentrované gramatické kategorie *čas – způsob – vid*.³¹

Autorský kolektiv druhého dílu akademické *Mluvnice češtiny* (1986) nezmiňuje vid v úvodním představení gramatických kategorií³² a nepočítá s ním ani ve výčtu slovesných paradigmat,³³ neboť vid chápe jako *morfologicko-lexikální nekonjugační prostředek slovesa*.³⁴ Tuto formulaci je možné interpretovat tak, že vid je speciální slovesný jev nacházející se na pomezí gramatické kategorie, která má povahu morfologickou, a vlastního lexikálního významu slovesa. Dále v textu je však uvedeno, že vidová opozice má charakter protikladu gramatického, tento postoj nicméně není blíže vysvětlen.³⁵

Také autoři *Základní mluvnice českého jazyka*, příručky určené primárně pro užití na základních a středních školách a svou podstatou se výrazně lišící od akademické

---

²⁷ Barnetová, Skoumalová (1976: 155).

²⁸ Dokulil (1982: 5).

²⁹ Dahl (1985: 26).

³⁰ Dahl (1985: 27).

³¹ V originále *TMA category*. Dahl (1985: 25).

³² *Mluvnice češtiny 2. Tvarosloví* (1986: 26). Dále citováno jako MČ2 (1986).

³³ MČ2 (1986: 259 a 415, 416).

³⁴ MČ2 (1986: 179).

³⁵ MČ2 (1986: 180).

Mluvnice češtiny, se ke gramatické podstatě vidu nevyjadřují, zmiňujíce vid hned v úvodu kapitoly věnované slovesům a dělice tak od začátku slovesný materiál vedví.³⁶ Uvádějí, že *slovesa při časování vyjadřují různými tvary různé mluvnické významy: osobu, číslo, způsob, čas a slovesný rod* [lze dovodit, že tento výčet považují za gramatické kategorie], *ale všechny tvary téhož slovesa vyjadřují stejný slovesný vid.*³⁷ Jako druhotné vidové hodnoty u sloves nedokonavých pak autoři této mluvnice popisují ještě násobenost, ale nijak se nevyjadřují ke způsobům slovesného děje.³⁸

Otázky gramatické podstaty vidu se dotknul Veselý ve svém shrnujícím článku postihujícím dosavadní stav teoretického chápání vidu. Slovesný vid označil za gramatickou kategorii,³⁹ přísně ale rozlišil pravé vidové dvojice od nepravých, přičemž gramatickou podstatu spatřoval pouze u těch pravých, nepravé odsunul do oblasti lexikálního obohacování slovní zásoby.⁴⁰ Pravé vidové dvojice jsou podle jeho názoru výsledkem imperfektivizace (od slovesa *ponořit* odvozené *ponořovat*), naopak primární perfektivizace je zcela lexikální proces, který je závislý na významu předpon. Autor v článku odmítl představu čistě vidových, sémanticky prázdných prefixů, neboť všechny předpony mají v jeho systému vlastní význam, při prefixaci se tudíž vždy jedná o subsumpci dvou významů.⁴¹ V rozsáhlé diskusi zde autor vyvodil implicitní lexikální významy všech předpon a doplnil je postulátem, že žádná z nich nenese sama o sobě gramatický význam dokonavého vidu, neboť takový by musel přetrvávat i u jejich sekundárně imperfektivizovaných protějšků. Nedokonavé sloveso *nořit* lze změnit díky předponě na dokonavé *ponořit*, nedokonavé *ponořovat* ale následně nevysvětluje, co se stalo s dokonavým významem předpony *po-*. Veselý však nespecifikoval, v čem by měla spočívat gramatická povaha změny vidu v tomto typu slovesných řad.

Vid byl nejnověji popsán i v *Novém encyklopedickém slovníku češtiny*, v němž hlavní část hesla zpracoval Nübler. Autor vid chápal jako *více či méně gramatikalizovanou kategorii slovesa*.⁴² Tento svůj názor podepřel skutečností, že existují vidové dvojice se stejnou lexikální sémantikou, k čemuž uvedl příklady *psát – napsat, platit – zaplatit, dát – dávat a přepracovat – přepracovávat*. V těchto dvojicích je hodnota vidu měněna, aniž by docházelo k vytvoření nového lexikálního významu

---

³⁶ Styblík et al. (2007: 115).

³⁷ Styblík et al. (tamtéž).

³⁸ Styblík et al. (2007: 116).

³⁹ Veselý (2010: 113).

⁴⁰ Veselý (2010: 116).

⁴¹ Veselý (2010: 120 a 121).

⁴² Nübler (2017a).

jedné či druhé části takové dvojice, což je podle autora hlavní důkaz gramatické podstaty vidu. Doslova specifikoval, že výše zmíněné dvojice příkladů jsou *formou jednoho a téhož lexému*.⁴³ Uznal tedy existenci čistě vidových afixů a dodal, že existují také vidové trojice (*hradit – nahradit – nahrazovat*) a defektní vidové páry, které obsahují pouze jedinou vidovou hodnotu, tzv. *imperfektiva tantum* (*spát, sedět*) a *perfektiva tantum* (*nakecat, zakřičet*).

Po provedeném rozboru moderní teoretické literatury, která nahlíží na vid ze synchronního hlediska, nyní přistoupím k rozboru spisů zabývajících se diachronním pohledem na vid.

2.2. Temporálně-aspektový systém v prajazyce

Tato práce si neklade za cíl vyložit v úplnosti slovesný systém indoevropského prajazyka, přesto však z hlediska dalších kapitol bude užitečné, pakliže zde ve stručnosti nastíním základní morfologické prvky a sémantické okruhy, jež určovaly charakter sloves ve starobylé fázi jazykového vývoje, abych si tak vytyčil výchozí pozici pro zkoumání následujících stupňů ve vývoji českého jazyka. Základní prvky mnohých ze současných slovesných kategorií jsou totiž derivovány již z indoevropského základu a významová platnost jednotlivých slovesných tvarů se nevyvíjí skokově a nahodile, ale tvoří kontinuální řadu, v níž jedny významy vznikají z jiných uzpůsobením staršího stavu podle aktuální potřeby daného jazyka.⁴⁴

Složitost a bohatství slovesných tvarů v klasických indoevropských jazycích ukazují na skutečnost, že prajazyk zacházel se slovesy odlišným způsobem, než na jaký je zvyklý uživatel dnešních jazyků. Indoevropské jazyky se neliší pouze konkrétní morfologickou realizací slovesných tvarů, ale i samotnou soustavou slovesných kategorií.⁴⁵ Z těchto mnohdy velmi odlišných prvků slovesné flexe byl zpětnou rekonstrukcí zjištěn předpokládaný stav gramémů v době indoevropské jazykové jednoty někdy kolem roku 3000 př. Kr.⁴⁶

Relativně neproblematické jsou kategorie *osoby, čísla a slovesného rodu* (*slovesné diateze*). Indoevropský prajazyk rozlišoval tři osoby (explicitní ztotožnění s mluvčím, dále s recipientem, a konečně s objektem hovoru)⁴⁷ a trojici čísel (*singular, plural*) a ne zcela rozvinuvší se *duál*, který byl systémově zachován do historické doby

---

⁴³ Nübler (2017a).

⁴⁴ Němec (1958a: 3).

⁴⁵ Erhart (1982: 219).

⁴⁶ Erhart (1982: 17).

⁴⁷ Bičovský (2009: 53).

pouze v řečtině, sanskrtu a baltoslovanských jazycích).⁴⁸ V nejstarší rekonstruované fázi vývoje měl prajazyk rod *aktivní* (*vidím, pozoruji*,⁴⁹ ...) a rod *mediopasivní*, který nesl jak význam reflexivní (*vidím sebe, ...*), tak i pasivní (*jsem pozorován, ...*). Tento systém rodů přejímaly dceřiné jazyky různě a ve většině současných indoevropských jazyků převládly analytické formy s různými druhy participií.⁵⁰

Zdá se, že ostatní slovesné kategorie byly od počátku těsně spjaty s vlastním významem slovesných kořenů, a tedy že ne všechna slovesa byla schopna vytvořit všechny formálně požadované tvary. To je ostatně zachyceno i v historické době nejrůznějšími prvky, které jsou zdánlivě nesystémové z hlediska morfologie, avšak s přihlédnutím k jejich významu je jejich chybějící nebo naopak přebývající funkce logická (obecná neslučitelnost *imperativu* s gramémem času, nedostatek aktivních tvarů v řeckém *futuru exactu* a rozlišování mediopasiva a pasiva u aoristových tvarů,⁵¹ deponentní slovesa v latině a keltských jazycích,⁵² latinská *praeteritopraesentia*,⁵³ prézens dokonavých sloves v severoslovanských jazycích,⁵⁴ apod.).

Kategorie *slovesného způsobu* (*modus*) patrně zahrnovala v prajazyce *způsob oznamovací* (*indikativ* – *kupuji, koupím, ...*), *spojovací* (*konjunktiv* – *abych koupil, ...*), *žádací* (*optativ* – *ať koupím, ...*) a *rozkazovací* (*imperativ* – *kup, ...*).⁵⁵ Je však nutné opět poznamenat, že většina mladších indoevropských jazyků si podržela pouze některé z těchto kategorií a v případě koexistence si jejich sémantické významy často konkurovaly.⁵⁶

Nejsložitější situace se týká kategorie *času* (*tempus*), s níž je blízkce příbuzná i otázka gramémů, které v současných slovanských jazycích nazýváme *gramatickými vidy* (*aspekty*).⁵⁷ Slovesný čas jako samostatnou slovesnou kategorii vyjadřovaly a vyjadřují všechny indoevropské jazyky;⁵⁸ je jedním ze základních nástrojů jazyka, kterým jsou organizovány popisované skutečnosti vybrané reality na časové ose.

---

⁴⁸ Bičovský (2009: 55).

⁴⁹ Novočeské příklady jsou v této kapitole používány pouze jako ilustrace rekonstruovaných významů.

⁵⁰ Bičovský (2009: 56). Srov. například syntetické latinské pasivum *laudor* (*jsem chválen*) oproti pozdější participiální formě francouzského pasiva *je suis loué*. V slovanských jazycích pak opisné formy pasiva dominují.

⁵¹ Niederle et al. (1974: 104).

⁵² Pech (1998: 249).

⁵³ Pech (1999: 318).

⁵⁴ Lamprecht et al. (1986: 200).

⁵⁵ Bičovský (2009: 67).

⁵⁶ Erhart (1982: 167).

⁵⁷ V následujících odstavcích bude pro jednoduchost označení *vid* používáno ve shodě s jeho dnešním významem ve slovanských jazycích.

⁵⁸ Erhart (1982: 165).

Z hlediska sémantického rozboru vyjadřuje tato kategorie dynamickou vlastnost substance.⁵⁹ Samotný gramatický čas takovou vlastnost zařazuje na historické ose vztažené k době promluvy (děje předcházející době promluvy, děje současné a děje předpokládané pro budoucnost). Kategorie vidu pak určuje přesnější vymezení těchto sémémů, způsob jejich platnosti, délku jejich trvání či způsob nahlížení mluvčího na jednotlivé děje.⁶⁰

Z rekonstruovaných slovesných forem je patrné, že původně indoevropská slovesa vyjadřovala právě významy blízké dnešní kategorii slovanského vidu.⁶¹ Mnohem podstatnější než zařazení děje na časové ose byla skutečnost, zda daný děj ještě probíhá (děje neohrazené – *imperfektiva*), nebo zda byl bodový, okamžitý či již skončený (děje ohrázené – *perfektiva*). Předpokládá se, že tyto významy byly od nejstarších dob součástí sémantické platnosti samotných sloves a že je tedy vid od původu záležitostí lexikální. Teprve později došlo k jeho gramatikalizaci při tzv. *první determinaci* indoevropského slovesa.⁶² Existovaly zřejmě slovesné kořeny imperfektivní vyjadřující děje delšího trvání a kořeny perfektivní s významem jednorázovým, přičemž zcela mimo stály kořeny *stativní* (perfektní, výsledkové).⁶³ Přirozená převaha kořenů s imperfektivní funkcí vedla k tvorbě nových sloves perfektivních, a naopak potřeba mít nedokonavé protějšky ke kořenům dokonavým ústila k dalšímu zmnožení původního inventáře sloves. Navíc ze sémantických důvodů nebylo možné mnohá perfektiva převést k nedokonavému vidu beze ztráty podstatného významového odstínu, a proto vznikal zcela nový typ iterativní.⁶⁴ Iterativa svým významem těsně konkurovala původním imperfektivům, obě skupiny se prolínaly a místy splývaly.

Všechny uvedené, v zásadě lexikální změny měly za následek rozsáhlou synonymitu sloves a časté opakování relativně úzkého souboru slovo tvorných procesů. To umožnilo chápat určité změny nikoli jako tvorbu nových slovesných kmenů (tj. kořenů obohacených o příslušné sufixy), ale jako gramatické obměny jediného kořene. V tomto bodě vzniká vedle kategorie vidu i kategorie času.

---

⁵⁹ Čechová (2000: 86). V několika omezených případech vyjadřují slovesa i statickou vlastnost, jako např. u sloves *stojí, leží, ...* nebo u sponových vyjádření je červený atd. Primární funkcí sloves je však vyjadřování dynamiky v rámci prostoročasu.

⁶⁰ Srov. kapitulu této práce pokoušející se vymezit platnost gramatické kategorie vidu.

⁶¹ Erhart (1982: 189) a Bičovský (2009: 54).

⁶² Erhart (1982: 190).

⁶³ Bičovský (2009: 57 a 66).

⁶⁴ Erhart (1982: 190).

S rozmáhajícím se vědomím časovosti slovesných tvarů byla původně lexikálně definovaným kmenům přidělena temporální platnost. Kmeny od původu imperfektivní získaly význam stálého a případně aktuálního průběhu; kořeny perfektivní pak označovaly děje už skončené nebo ještě nezapočaté, avšak primárně děje jednorázové, bodové. Tak vznikl systém proti sobě stojících časových gramémů, které mohu pro jednoduchost nazvat *imperfektem* a *aoristem*. Byly odlišné v zásadě svou vidovou funkcí, nejsouce stále vztaženy k časové ose v dnešním smyslu:⁶⁵

	imperfektum	aorist
vid nedokonavý	+	-
vid dokonavý	-	+
děj současný	+	+
děj nesoučasný	+	+

V tomto bodě je vhodné opětovně upozornit, že kategorie vidu podle této teorie vývojově předchází kategorii času. Otázka po původu tohoto faktu je nepochybně složitá, ale je možné předpokládat, že souvisí s filozofickým vnímáním existence v čase. Starší vrstva gramémů na úrovni dějů probíhajících (aktuálních) a bodových (jednorázových, skončených, a tudíž nutně neaktuálních) totiž lépe souzní s cyklickým vnímáním času, jež je vlastní starším typům kultur zcela závislým na přírodních periodách (roční období, měsíční fáze, etapy lidského života, ...). Tyto souvislosti lze bez problémů vystopovat i v počátcích náboženského cítění. Takové kulturní prostředí totiž nechápe budoucnost a minulost odděleně, ale jako pouhé vyjádření toho samého, odlišujíc pouze současnost a ne-současnost. Z tohoto důvodu nemá potřebu slovesných tvarů vztažených k jiným časovým rovinám, ale jen tvarů schopných vyjádřit děje probíhající/trvající (imperfektiva) a děje neprobíhající/bodové (perfektiva).

Vidová opozice imperfekta a aoristu a zcela mimo stojícího, vlastně neslovesného stativu (perfekta) však nemohla postačovat rozvíjejícím se společenstvem ve fázi raných civilizací. Patrně v tomto okamžiku nastala potřeba důrazněji označovat děje aktuální proti dějům ostatním. K tomu byla využita zvláštní postponovaná částice, tzv. *hic et nunc* částice,⁶⁶ většinou realizovaná jako prosté *-i* doplněné až za osobní

⁶⁵ Erhart (1982: 192).

⁶⁶ Bičovský (2009: 58).

koncovky.⁶⁷ Tato částice se svým významem vylučovala s významem bodového a perfektivního aoristu, což je ostatně obecně platný sémantický jev.⁶⁸ Bylo tedy možné odlišovat děje imperfektivní od perfektivních pouze v neaktuální platnosti, což způsobilo posun aoristu jako nutně nesoučasného do pozice hlavního minulého času.⁶⁹ Vznikl smíšený temporální systém odvozený od systému vidového, v němž vedle sebe fungovalo staré imperfektum s významem děje trvajícího, nový prézens vzniknuvší právě z imperfekta pomocí nové sady koncovek a od původu dokonavý aorist vyjadřující minulost:

	prézens	imperfektum	aorist
vid nedokonavý	+	+	-
vid dokonavý	-	-	+
děj současný	+	+	-
děj nesoučasný	-	+	+

Takový systém byl však kvůli příliš široké platnosti imperfekta nevyvážený a různé indoevropské jazyky s ním naložily různým způsobem.

Stará chetitština jako jeden z nejstarších zachycených jazyků indoevropského areálu výše popsané domněnky potvrzuje zastupujíc typ jazyka, v němž již byly přísně rozlišeny slovesné tvary současné od nesoučasných. Ačkoli je inventář jejich slovesných tvarů výrazně chudší než u jiných starobylých jazyků, chetitština jasně odlišuje tvary vyjadřující děje nutně předcházející promluvě (chetitské *préteritum* morfologicky vzešlé z prajazykového imperfekta a tvořené starší sadou osobních koncovek bez doplněného *-i*) a tvary vyjadřující současnost (*prézens* mající novější sadu koncovek se zpřítomňujícím *-i*).⁷⁰ Vidy v chetitštině ustupují do pozadí jsouce derivovány za pomoci sufixu *-šk-* vkládaného před osobní koncovky. Bylo tak možné systematicky tvořit tvary s významem delšího trvání nebo průběhu bez potřeby samostatného gramému vyjadřujícího protiklad perfekтива a imperfektiva. Přes velké stáří chetitského jazyka je u něj tedy možné pozorovat již pokročilý slovesný systém,

⁶⁷ Erhart (1954: 46).

⁶⁸ Srov. neschopnost novočeských dokonavých sloves vytvořit přítomné tvary.

⁶⁹ Zanedbáme zde otázku futura, které má ostatně vždy spíše modální či potenciální význam blízký kategorii slovesného způsobu.

⁷⁰ Watkins (2008: 20).

v němž zcela dominuje časová platnost sloves a původní vidové odstíny slovesných kořenů jsou potlačeny.

Chetitština však představuje jakousi vedlejší větev vývoje, neboť anatolské jazyky se oddělily od hlavní indoevropské rodiny relativně brzy a v mnohém přijaly substrát jiných jazyků Blízkého Východu.⁷¹ Většina ostatních indoevropských jazyků uchovávala perfektivní aorist s novějším významem hlavního minulého času. To je i případ *staré (homérské) řečtiny*. Její slovesný systém mísí gramémy času a vidu do jediné soustavy a představuje typický příklad završeného temporálního vývoje klasických indoevropských jazyků. Ve starší fázi vývoje řečtiny vyjadřoval prézens děje aktuální a trvajících, kdežto aorist děje minulé a jednorázové. Imperfektum si drželo primární význam trvání bez ohledu na objektivní čas, čímž konkurovalo prézentu. Tento problém byl v klasické řečtině vyřešen zavedením tzv. *augmentu*, což byl prefix explicitně označující minulý čas. Augmentem (*přímnožkem*) byly opatřeny všechny slovesné tvary, které měly platnost minulého času bez ohledu na vid.⁷² Tím byla posílena funkce času jako primární vlastnosti slovesa a vidy se staly pouze sekundárním významovým prvkem v rámci minulého času:

	prézens	imperfektum	aorist
vid nedokonavý	+	+	-
vid dokonavý	-	-	+
čas přítomný	+	-	-
čas minulý	-	+	+

Téměř totožná situace z hlediska systémového nastala v *latině*. Prézens nesl význam děje aktuálního a trvajících (proto nutně, avšak pouze implicitně nedokonavého) a imperfektum označovalo děje minulé vidu nedokonavého.⁷³ Aorist v latině splynul s perfektem, ale udržel si svůj význam dokonavého minulého času.⁷⁴ Je však potřeba upozornit, že latina jakožto jazyk italský se po morfologické stránce

⁷¹ Watkins (2008: 6).

⁷² Niederle et al. (1974: 107). Imperfektum *ἐπαιδεύων* mělo zřetelný význam *vychovával jsem*, kdežto tentýž tvar bez augmentu (tzv. *injunktiv* imperfekta) *παιδεύων* mohl znamenat *vychovával jsem* i *vychovávám*.

⁷³ Pech (1998: 31).

⁷⁴ Pech (1999: 15).

značně vzdálila původnímu indoevropskému základu a např. její minulé časy nejsou nikdy opatřeny augmentem.⁷⁵

Jiný je stav v *klasickém sanskrtu*, který naopak zachovává morfologii praindoevropštiny velmi věrně, avšak liší se v otázce platnosti gramatického systému. Prézens opatřený *hic et nunc* částicí měl význam děje aktuálního a trvajícího a imperfektum bylo zdůrazněno augmentem ve své platnosti minulého času.⁷⁶ Oproti ostatním starým jazykům se však v sanskrtu zcela vytratily vidové rozdíly a všechny minulé časy (imperfektum, aorist i nověji chápané perfektum) postupným vývojem získaly téměř synonymní význam, přestože si zachovaly vlastní morfologii.⁷⁷ Pouze v nejstarších textech se objevoval sanskrtský aorist s významem nedávné minulosti⁷⁸ a imperfektum zde neslo odstín minulosti vzdálenější až mytologické, která již není v živé paměti.⁷⁹ Záhy oba časy sémanticky splynuly a zastaraly a mladší jazyky vzniknuvší vedle sanskrtu dávají při vyjadřování minulých časů přednost opisným tvarům.⁸⁰

Jak je patrné z uvedených nástinů literárně nejdůležitějších starých indoevropských jazyků, původní aspektový slovesný systém prošel mnoha změnami a většina jazyků s ním naložila vlastním způsobem přetvářejíc jej v systém temporální. V pravděpodobné spojitosti s rozvojem civilizace a s potřebou organizovat život většího počtu obyvatel byl na slovesa kladen požadavek, aby vyjadřovala spíše než charakter dějů jejich vztah k časové ose – tedy takové sémantické okruhy, jež známe z moderních indoevropských jazyků. Nakolik tato změna souvisí s orientací na lineární vnímání času, zůstává záhadou, avšak podobný případ je možné pozorovat i v rámci rekonstruované praslovanštiny a její nejpozdější fáze, totiž historicky zachycené staroslověnštiny.

Leč před tím, než postoupím k otázce temporálního a vidového systému ve staroslověnštině, je potřeba ještě stručně objasnit zvláštní pozici *perfekta*. V této kapitole jsem nesoustavně upozorňoval na nezávislou roli tohoto gramému vůči celému systému. Původní význam perfektních kořenů byl pravděpodobně stavový či výsledkový⁸¹ (*stojí, je zmizelý, už zemřel, ...*), čímž se výrazně odlišovaly od ostatních sloves, de facto spadající spíše do oblasti znázornění statického příznaku jinak vlastního adjektivům. Morfologicky byl tento protiklad vyjádřen specifickou sadou

---

⁷⁵ Erhart (1982: 195).

⁷⁶ Fišer (1991: 12).

⁷⁷ Zbavítel (1987: 107).

⁷⁸ Srov. Hewson et Bubeník (1997: 59). Aorist byl v klasickém období bez problémů zaměnitelný s perfektem.

⁷⁹ Hewson et Bubeník (1997: 61).

⁸⁰ Erhart (1982: 167).

⁸¹ Bičovský (2009: 66).

osobních koncovek, které geneticky souvisely nikoli s aktivem, ale s mediopasivem, a podporovaly tak význam zacílený na stav subjektu.⁸² Perfektum nebylo od původu závislé na binární opozici dějů časově neohraničených (nedokonavých) a ohraničených (dokonavých) ani na opozici dějů současných a nesoučasných (minulých). Další vývoj tohoto stavového gramému byl různý: V indoevropských jazycích východnějších (sanskrt, řečtina, ...) si perfektum většinou udrželo svůj význam i pozici ve slovesném systému,⁸³ v jazycích západnějších (latina, germánské a slovanské jazyky, ...) byl naopak posílen jeho implicitní význam dokonavosti (s použitím předchozího příkladu *je zmizelý = zmizel a stále tu není, ...*) a posléze systémově splynulo s aoristem.⁸⁴

V této kapitole jsem se dotkl nejstarší rekonstruované fáze ve vývoji slovesného systému indoevropských jazyků, abych si připravil počáteční pozici pro zhodnocení vidového a časového systému jednotlivých genetických etap češtiny počínaje staroslověštinou. Původní slovesné kořeny nesly přirozeně významy vidového charakteru označující děje ohraničené a neohraničené. Teprve později byl do tohoto systému zapracován prvek odkazování k určitému bodu na časové ose, čímž byl původní aspektový systém transformován do systému temporálního. Vidy si v těchto nových podmínkách nadále uchovaly svou implicitní platnost, avšak vzhledem k sémantické podstatě přítomnosti byly odsunuty téměř výhradně k minulým časům, v nichž se v zásadě realizovaly jako imperfektum sklouzávající k nedokonavosti a aorist preferující dokonavý vid zdrojových sloves.

2.3. Vývoj vidové soustavy zachycený ve staroslověštině

2.3.1. Dostálova definice vidu

Vývoj slovanského vidu lze díky metodám vyvinutým srovnávací lingvistikou sledovat již od předhistorických dob, avšak je-li hledána možnost materiálového doložení hypotézy vyslovené o nejstarších fázích vývoje slovanského vidu, je nutno obrátit se na texty psané staroslověštinou. Staroslověština představuje nejstarší, písemnými památkami zachycené vývojové stadium slovanských jazyků. Jak dokládají mnozí autoři,⁸⁵ šlo vlastně o jižní nářečí praslovanštiny, jež bylo normativními zásahy přetvořené v první spisovný jazyk slovanských kmenů. Tento jazyk již nesl implicitní potenciál obsáhnout všechny funkce, které potřebovaly pro svůj vlastní vývoj nově

---

⁸² Erhart (1954: 51).

⁸³ Erhart (1982: 193).

⁸⁴ Erhart (1982: 194).

⁸⁵ Srov. Lamprecht et al. (1987: 21), Otto, 23. sv. (1905: 1062) aj.

vznikající raně feudální státy ve střední a jihovýchodní Evropě, především tzv. Velkomoravská říše a s jistými specifickými omezeními i stát slavizovaných Bulharů a o století později i knížectví kyjevských Rusů. Je však potřeba upozornit, že není možné klást rovnítko mezi pojmy staroslověnština a praslovanština, neboť staroslověnština je jazyk kultivovaný vnějšími zásahy a v mnohém přebírá syntaktické, lexikální, ale i morfologické vzorce byzantské řečtiny.⁸⁶

Patrně nejrozsáhlejší dílo věnované vidovým otázkám ve staroslověnštině vypracoval Antonín Dostál v neradostných letech během druhé světové války. Je zajímavé, že osobně vnímal toto období jako svého druhu jedinečnou příležitost pro výzkum nerušený všedními povinnostmi vysokoškolského učitele.⁸⁷ Podařilo se mu shromáždit téměř kompletní inventář tehdy známých staroslověnských textů, který zevrubně prozkoumal z hlediska aspektologického. Díky tomu mohl o staroslověnském jazyce vyslovit závěry, jejichž platnost nebyla dosud překonána.

Dostál započal svou práci rozsáhlým a detailním rozvažováním gramatické platnosti pojmu vid. Na základě vlastního výzkumu i rozboru starší literatury uvažoval protiklad sloves dokonavých a nedokonavých, avšak upozorňoval, že tento protiklad netkví v *délce trvání* popisovaného děje.⁸⁸ Stejným způsobem odmítal zakládat vidový protiklad na pojmu *skončenosti*⁸⁹ a *okamžitosti* děje⁹⁰ a zamítl i některé další pokusy definovat vidový protiklad.⁹¹ Došel k vlastní definici tohoto protikladu, přičemž se odvolával na pozorování češtiny jakožto živého jazyka a na zkoumání staroslověnského materiálu. Dokonavost a nedokonavost vnímal jako dva protipóly jediné gramatické vlastnosti slovesa a jejich význam spatřoval v postoji mluvčího k ději. Vidí-li jej mluvčí *celkově (uceleně)*, pak jde o vid dokonavý; vidí-li jej *necelkově (neuceleně)*, jedná se o děj nedokonavý.⁹² Je zajímavé, že k definování děje dokonavého jako pohledu uceleného docházejí i někteří současní autoři.⁹³ Z této definice lze zároveň vyvodit závěry, které posléze spoluurčují výsledky celé Dostálovy práce:

Za prvé Dostál uvažoval vid jako gramatickou kategorii,⁹⁴ která sice vznikla z kmenových a lexikálních rozdílů mezi slovesy, ale již v době staroslověnské byla

---

⁸⁶ Bičovský (2009: 243).

⁸⁷ Dostál (1954: 7 a dále).

⁸⁸ Dostál (1954: 11).

⁸⁹ Dostál (1954: 12).

⁹⁰ Dostál (1954: 13).

⁹¹ Dostál (1954: 14).

⁹² Dostál (1954: 16).

⁹³ Park (2003: 5).

⁹⁴ Dostál (1954: 32).

zcela gramatikalizována, byť stále probíhal její vnitřní vývoj.⁹⁵ Za druhé chápal dokonavost i nedokonavost jako prvky binární opozice, které jsou oba charakterizovány přítomností nějaké hodnoty znaku celistvosti děje (ND = non D, a zároveň D = non ND). Neplatí tedy, že jeden prvek této opozice znak celistvosti nese a druhý se k němu nevyjadřuje.

Posledním prvkem plynoucím bezprostředně z Dostálovy definice vidů je existence tzv. vidových dvojic (staroslověnské *pasti – padati, dati – dajati, ...*),⁹⁶ přičemž autor dodával, že samozřejmě existují vidové dvojice defektní, v nichž buď jeden člen zastává oba póly vidového protikladu (typicky slovesa nově přejímaná z cizích jazyků, novočeský typ *verifikovat*⁹⁷), nebo jeden z členů zcela chybí, případně je vyjadřován supletivním kořenem (typ *jít – chodit*). Podobně jako Kopečný⁹⁸ však označoval za vidové dvojice pouze binární opozice vzniklé z protikladu kmenového, nikoli opozice původu předponového. Vidovou dvojicí pro něj proto není *hodit – přihodit*, ale pouze *hodit – házet*.

2.3.2. Vid a slovesný čas

Kromě definování vlastních vidů se Dostál zevrubně věnoval taktéž vztahům mezi gramémem *vidu* a *slovesného času*. Obě struktury odlišil jak pro současnou češtinu, tak i pro staroslověnštinu a zdůrazňuje jejich nezávislost, ačkoli připomenul, že v průběhu vývoje indoevropského slovesného systému vid předcházely času.⁹⁹ Odmítl také starší tezi protěžovanou některými badateli, že vidový charakter mají přímo některé slovesné formy (aorist, imperfektum a participia) a nikoli sloveso samo.¹⁰⁰ Jasně stanovil, že vid je záležitostí celého paradigmatu slovesa.

V otázce konkrétních slovesných časů a jejich vztahu k vidům dospěl k následujícím zjištěním. Prézentský význam dle Dostálova názoru mohou nést pouze nedokonavá slovesa. Autor upozornil, že dokonavý prézens nesl již v staroslověnštině futurální význam a že opisné formy (*bǫdǫ* + nedokonavý infinitiv, *chošto* + nedokonavý infinitiv apod.) jsou v staroslověnském korpusu mladší a méně časté. Z toho vyvodil, že

---

⁹⁵ Dostál (1954: 622).

⁹⁶ Dostál (1954: 16).

⁹⁷ Dostál (1954: 22).

⁹⁸ Kopečný (1948: 158).

⁹⁹ Dostál (1954: 29).

¹⁰⁰ Dostál (1954: 54).

dokonavý prézens je prvotním způsobem vyjadřování futura ve slovanských jazycích a že tedy vid byl jejich funkční součástí od samého počátku.¹⁰¹

V préteritu Dostál rozpoznával protiklad aoristu a imperfekta na základě protikladu hlavního a průvodního děje. Hlavní čas vyprávění je aorist, který řadí jednotlivé děje do postupné řady, avšak k otázce vidu je v zásadě netečný.¹⁰² Vedlejší děje, jež mají sekundární charakter a hlavní děj pouze upřesňují či ilustrují, naopak vyjadřuje imperfektum, které sice ve většině případů odpovídá nedokonavým slovesům, avšak je na malém souboru doložené i u sloves dokonavých.¹⁰³ Ve staroslověně se tedy objevuje specifické přepracování původního indoevropského stavu a využití starších gramémů novým funkčním způsobem.

K otázce původu vidů Dostál zaujímal nejasné stanovisko. Vzhledem k malému počtu dochovaných dokladů odmítá vliv kategorie determinovanosti (novočeské *nést – nosit*) na vývoj vidů,¹⁰⁴ avšak nenabídl žádnou další teorii, která by vznik a rozvoj vidů objasňovala.

Velmi rozsáhlé pojednání věnoval Dostál otázce, jak zjistit bez pochybností vid určitého slovesa zvláště v okamžiku, kdy se jedná o již mrtvý jazyk.¹⁰⁵ V takovém případě se není možné spoléhat na jazykový cit, který je ostatně dosti matoucí i v otázce mateřského jazyka. Pro určování vidu staroslověnských sloves autor zvolil kombinaci několika kritérií, která jsou s jistými přizpůsobeními použitelná pro jakékoli stádium slovanského jazykového vývoje. Za prvé se opřel o hledisko futurálního významu dokonavého prézentu. Za druhé přihlédl ke kontextu a k interpretaci jazykového ztvárnění skutečnosti. Za třetí speciálně pro staroslověňštinu uvážil možnost srovnávat dané sloveso s řeckým originálem překladu. Konečně stanovil i sadu otázek, které by měly bezpečně vyjevit hledaný vid. Jedná se o otázky *Jednou? Najednou? Úplně? Zcela?* Pakliže sloveso vyhovuje těmto tázacím formulím, jedná se dle mínění Dostálova o sloveso dokonavé ve všech svých tvarech.¹⁰⁶

2.3.3. Staroslověnská simplicia a komposita

Hlavní část své monografie věnoval Dostál pečlivému rozboru jednotlivých dokladů sloves ve staroslověně. Podotkl, že většinu staroslověnských sloves tvoří

---

¹⁰¹ Dostál (1954: 31).

¹⁰² Dostál (1954: 598).

¹⁰³ Dostál (1954: 600).

¹⁰⁴ Dostál (1954: 36 a 37).

¹⁰⁵ Dostál (1954: 44 až 57).

¹⁰⁶ Dostál (1954: 54 a 55).

tzv. *komposita*, tedy slovesa slovotvorně odvozená, prefigovaná či složená, avšak tzv. *simplicia* (slovesa neodvozená, základní) jsou v textech mnohem častější. Komposit je přibližně čtyřikrát více nežli simplicii (poměr 2 400 komposit ku 600 simplicii), avšak v absolutní četnosti jsou obě skupiny téměř vyrovnány (28 000 dokladů komposit proti 24 000 u simplicii).¹⁰⁷ Je tedy patrné, že neodvozená simplicia tvoří základ staroslověnského slovesného fondu.

Z počtu 600 simplicii však pouze asi 50 sloves spadá k dokonavému vidu, ostatek simplicii se vyznačuje videm nedokonavým.¹⁰⁸ Tento poměr podivuhodně odpovídá i většině současných slovanských jazyků. Dokonavá simplicia patří nejčastěji do 2. a 4. slovesné třídy, z atematických sloves je dokonavé pouze sloveso *dati*,¹⁰⁹ leč žádný ze sufixů definujících slovesné třídy není ve staroslověštině jednoznačným a výlučným znakem perfektivnosti.¹¹⁰ Z lexikálního hlediska je zajímavé, že více než polovina těchto dokonavých simplicii vyjadřuje pohyb, zvláště pohyb rychlý a krátký, nebo jsou s významem pohybu vzdáleně či alespoň metaforicky spojena.¹¹¹ Z vývodů Dostálových také plyne, že vid této skupiny sloves byl ustálen již v předhistorické době a v době staroslověšské v ní docházelo již jen k minimu změn. Naopak mnohá další slovesa obou vidů jsou z této skupiny odvozena.

Ostatek staroslověšských simplicii se dle Dostála bez pochyb vyznačuje nedokonavým videm, přičemž se jejich vid neodvozuje od specifických okruhů lexikálních ani od speciálních, přesně vymezených sufixů.¹¹²

Jedinou výjimkou je atematické sloveso *byti*, které ve staroslověštině může nabývat dvou lexikálních významů.¹¹³ Dostál okomentoval názory, že se ještě v době staroslověšské jedná o dvě samostatná, částečně homonymní slovesa, která pouze sdílejí některé společné formy.¹¹⁴ Tvary *jesmь*, *byti* mají význam existenciální a sponový *jsem*, *být*; lat. *sum*, *esse* a jsou vidu nedokonavého; naopak řada *bъdъ*, *byti* měla nést význam *stanu se*, *stát se*; lat. *fiam*, *fieri* a být vidu dokonavého. Rozborem materiálu však Dostál dospěl k názoru, že byt' pravděpodobně v předhistorické době skutečně šlo o dvě slovesa odvozená od indoevropských kořenů *es-* a *bhu-*,¹¹⁵ proběhla

---

¹⁰⁷ Dostál (1954: 62).

¹⁰⁸ Dostál (1954: 62).

¹⁰⁹ Dostál (1954: 100).

¹¹⁰ Dostál (1954: 106).

¹¹¹ Dostál (1954: 101).

¹¹² Dostál (1954:154 a dále).

¹¹³ Dostál (1954: 146).

¹¹⁴ Dostál (1954: 147).

¹¹⁵ Srov. sanskrtské *asti* a *bhavati*.

tu vlivem supletivnosti některých tvarů transformace a ještě před vznikem nejstarších staroslověnských textů se forma *bŏdŏ* stala standardním futurem ke slovesu *byti* i s příslušným nedokonavým videm. Pouze v omezeném počtu případů si i ve staroslověnských spisech zachovává význam *fiam* a dokonavý vid; tento jev však ustupuje a v moderních slovanských jazycích se téměř nevyskytuje.¹¹⁶

V souvislosti se slovesem *byti* je nutné upozornit i na tvar *bychъ*, tedy na aorist tohoto slovesa. Dostál popsal, že tento tvar má opět dva významy a dva vidy, přičemž oba jsou dobře doložitelné materiálem, ačkoli je jejich rozdíl z podstaty aoristu poněkud zastřen.¹¹⁷ Aorist slovesa *byti* ve staroslověštině nesl význam *stal jsem se* (dokonavý vid) i význam *byl jsem* (nedokonavý vid). Odpovídající imperfektum *běchъ*, *běachъ* je oproti tomu doloženo pouze pro význam *byl jsem* (nedokonavý vid), ačkoli etymologicky patří ke kmeni *bhu-*, který měl pro svůj lexikální odstín sklon vytvářet spíše dokonavé tvary.¹¹⁸

V celém paradigmatu slovesa *byti* lze tedy sledovat postupné splývání dvou původně samostatných sloves v jediné, Dostál však konstatoval, že pro staroslověštinu je ještě nutné uvažovat pro toto sloveso dva lexikální významy s odlišnými vidy.¹¹⁹ Tím je také možné vysvětlit zřejmý nesoulad Dostálovy obecné teorie vidu a praktického nakládání s tvary slovesa *byti*. Když Dostál určoval vidovou platnost jednotlivých tvarů slovesa *byti*, nemluvil přímo o videch samotných tvarů, ale o videch jednotlivých a od sebe oddělených lexikálních významů (*být*, *sum* a *stát se*, *fiam*). Není tedy porušena teze, kterou Dostál vyslovil na počátku své monografie,¹²⁰ totiž že vid je záležitostí celého paradigmatu daného slovesa a nikoli jeho forem.

Dostál nemohl pominout ani způsoby, jakými jsou slovesa odlišného vidu tvořena. Jak z hlediska diachronního vývoje, tak z pohledu synchronního odvozování nových významů považoval za jeden z nejdůležitějších činitelů měnících vid ve slovanských jazycích včetně staroslověštiny prefixaci. Dostál uvedl tezi, že existuje zřejmý protiklad slovotvorných procesů derivace a prefixace.¹²¹ Deverbativní slovesa odvozená přidáním předpony jsou pravidelně dokonavá (novočeská *jít* – *přijít*, *nosit* – *nanosit*), naopak slovesa vzniklá z jiných změnou kmene nebo přípony zachovávají vid nedokonavý (*přijít* – *přicházet*, *nanosit* – *nanášet*). Dostál ještě dodával, že tento vztah

---

¹¹⁶ Dostál (1954: 148).

¹¹⁷ Dostál (1954: 149).

¹¹⁸ Dostál (1954: 151).

¹¹⁹ Dostál (1954: 153).

¹²⁰ Srov. opětovně Dostál (1954: 54).

¹²¹ Dostál (1954: 253).

platí beze zbytku, je-li lexikální význam slovesa vůbec možné perfektivizovat.¹²² Je důležité zopakovat, že tento systém se týká pouze komposit, simplicia mohou nabývat obou vidů v závislosti na své lexikální podstatě.

Stav prefixace ve staroslověštině byl dle Dostála dán pozvolným vývojem tohoto derivačního prostředku od dob prajazyka. Většina předpon je již pevně spojena s kořenem, což dokládají i četné fonetické změny (*raz-* + *žešti* na *razděšti*, *vъz-* + *radovati sę* na *vъzdradovati sę*, *iz-* + *čistiti* na *ištistiti* aj.), avšak vyskytují se i novotvary, často zjevně napodobující řecká komposita z originálních biblických a církevních textů, které jako předponu využívají slova dosud samostatná (*ljubo-*, *mimo-* aj.). V takových případech je možné nalézt ještě ve staroslověštině oddělené psaní předpony a kořene (staroslověštině *mimo iti*, *plodъ tvoriti*) nebo vkládání negativní částice mezi předpony a kořen (*iznemošti*).¹²³

Dostál se domníval, že prefixace byla ještě v období baltoslovanské jednoty velmi volná stejně jako v jiných indoevropských jazycích téhož období, což je dobře patrné například na dosud ještě odlučitelných předponách v homérické řečtině nebo klasickém sanskrtu. Dokládají to i litevské příklady vkládání zvrátěného zájmena mezi předponu a kořen (*pa-si-dėti* proti slovanskému *poděti sę*), ve slovanských jazycích byl však tento vývoj urychlen rodícím se vidovým systémem, který hledal prostředek, kterým by mohl efektivně obohacovat vidové řady. Dříve počaly fungovat předpony, jejichž vlastní sémantický význam se ve spojení se slovesem rychleji vyprázdnil, takže umožnil pokrýt širší spektrum významů, které vyžadovaly slovesné kořeny. Proto lze i pro období staroslověštině doložit větší počet sloves s předponami typu *po-*, *u-*, *sv-* či *vъ-* a naproti tomu je možné nalézt pouze omezenou sadu sloves s předponami, které si zachovávají pevnější a jednoznačnější význam (*prěd-*, *pod-*, *nad-* atd.). Dostál však dodal, že z tohoto faktu nelze vyvozovat jistý závěr o starobylosti nebo relativní novosti komposit opatřených těmito předponami.¹²⁴ Některé z předpon, které v konkrétním spojení se slovesným kořenem v dostatečné míře ztratily svůj vlastní lexikální význam, nakonec poklesly až k tzv. prostě vidovým předponám, postulovaným některými autory i pro novou češtinu.¹²⁵ Existence těchto prostě vidových předpon je problematická sama o sobě, neboť jak upozornil i Kopečný v uvedeném článku, neplatí zdánlivá významová vyprázdňenost určité předpony ve všech případech.

---

¹²² Dostál (1954: 255).

¹²³ Dostál (1954: 257).

¹²⁴ Dostál (1954: 259).

¹²⁵ Srov. Kopečný (1956: 28).

Dostál předpokládal, že v předhistorické době vedle sebe koexistoval rodící se vidový systém a zcela lexikální proces doplňování slovní zásoby za pomoci spojování slovesných kořenů s jinak samostatnými adverbialními lexémy. V okamžiku, kdy se posunulo chápání těchto slovesných spřežek (o pravých kompositech ještě nelze mluvit) směrem k dokonavému vidu podobnému, jaký nesla některá základní slovesa popisující děj uceleně a celkově, vznikla systémová možnost mechanicky měnit vid původního slovesa přidáním předpony. Popsaná druhá fáze vývoje se dle Dostálova tvrzení¹²⁶ odehrála až po oddělení slovanské větve od jazyků baltských, neboť například v litevštině není tato vazba zcela rozvinuta a perfektivizační funkce je vlastní pouze předponám, které nemají vlastní lexikální význam. Dostál nastínil domněnku, že prvotní impulz tohoto vývoje vzešel pravděpodobně od sloves opatřených předponou *po-* (staroslověnské *pojęti*, *podvignęnti* aj.), neboť se nejrychleji ustálily v dokonavém vidu, a od nich se popsané pojetí rozšířilo na ostatní vznikající komposita.¹²⁷ Vyvrcholením této tendence jsou pak případy, kdy je předpon využíváno k perfektivizaci u sloves, jejichž lexikální význam je s významem předpony totožný.

2.3.4. Staroslověnská iterativa

V Dostálově monografii je podstata iterativnosti popisována jakožto vyjádření (pravidelně) opakovaného děje, který je sice možné podrobným rozbořem rozdělit na několik diskretních fází, mluvčího však při aktuálním užití daného slovesa zajímá právě toto neustále se vracející, ničím neohraňované a jakoby vlnící se pojetí.¹²⁸ Dostálův výklad iterativnosti a především některé jeho aplikace vzbudily v době vydání jeho monografie velkou diskusi, někteří autoři jeho vývody odmítali, jiní je až nekriticky přijímali.¹²⁹ Ve shodě se starším názorem Miklošičovým Dostál dělil iterativní významy na tzv. *iterativa stupně prvního* (vlastní iterativa, staroslověnské *gotovati* odvozené od *gotoviti*) a *druhého* (moderní frekventativa, *gotovljati* od *gotovati*),¹³⁰ z hlediska morfologického pak Dostál rozeznával *iterativa lexikální*, která jsou daná pouze svým významem, ale morfologicky se neliší od ostatních simplicíí, a *iterativa morfologická*,

---

¹²⁶ Dostál (1954: 262).

¹²⁷ Dostál (1954: 263).

¹²⁸ Dostál (1954: 478).

¹²⁹ Němec (1958b: 189).

¹³⁰ Dostál (1954: 480). Je nutné upřesnit, že ve staroslověnině nebyl rozvinut systém umožňující produktivně tvořit frekventativa pomocí morfému *-(o)va-* jako v moderní češtině. Dostál ostatně ani termín frekventativum pro staroslověninu nedoporučoval, mluvě vždy pouze o iterativech prvního a druhého stupně.

která jsou odlišena zvláštní morfematickou stavbou.¹³¹ Nejčastějším morfémem formálně označujícím iterativa ve staroslověštině byla kmenotvorná přípona *-a-* a odvozená přípona *-ja-* (*česati, řezati, rvati, vajati, zijati* aj.), ovšem do lexikálního okruhu sloves iterativních spadala i mnohá další, která morfologicky iterativnost nevyjadřovala, respektive náležela k jiným slovesným kmenům (*blęsti, grysti, besędovati* aj.).

Dostál definoval, že vid pohlíží na děj z hlediska jeho ucelenosti či neucelenosti, naopak iterativnost se vyjadřuje k ději z pohledu jeho jednoduhoti nebo opakovanosti a řázovitosti. Z toho plyne, že synchronně nemají tyto dvě lexikálně-gramatické kategorie řádnou vazbu, byt' se samozřejmě na styčných bodech vzájemně ovlivňují. Dostál však dodával, že jinak je tomu z hlediska diachronního.¹³² Morfologická iterativa jsou systémově využívána pro vyjadřování odvozených sloves vidu nedokonavého (novočeské *přeházet – přeházovat*) a jsou z tohoto důvodu dokonce dotvářena nad původní rámeček korelace dějů jednoduchých a opakovaných (simplicií a iterativ). Je tu tedy patrné, že rozvíjející se vidový systém využil lexikálního protikladu simplicií a iterativ k doplňování chybějících členů vidových řad. V zásadě proto lze vyslovit domněnku, že ve staroslověštině už fungoval slovotvorný systém vytvářející vidové protiklady, který se plně rozvinul v češtině a dalších slovanských jazycích: Slovesa vidu dokonavého jsou tvořena od sloves základních (simplicií) přidáním vhodné předpony, na druhé straně slovesa vidu nedokonavého jsou v případě potřeby dotvářena pomocí tzv. morfologických iterativ.

2.3.5. Vyjadřování dějů slovesnými tvary v závislosti na vidu

I ve staroslověštině existoval těsný vztah mezi kategorií vidu a kategorií slovesného času, který je znám jak z období prajazykového, tak i z novějších vývojových fází slovanských jazyků. Dostál ve své monografii důsledně aplikoval svou definici vidu na zkoumaný staroslověštný materiál a při srovnávání s časovými formami tuto definici podpíral přesvědčivými důkazy.

Děj vnímaný mluvčím jako aktuální a probíhající souběžně s jeho vlastní existencí v čase není nikdy omezen z hlediska svého trvání, skončenosti nebo ucelenosti, mluvčí proto pro jeho vyjádření využívá prezentní formu nedokonavých sloves. Naopak posuzuje-li děj z hlediska jeho ucelenosti, tedy při vnějším pohledu na

---

¹³¹ Dostál (1954: 481).

¹³² Dostál (tamtéž).

děj jako celek, není možné zařadit jej na časovou osu do stejného bodu, v němž stojí sám mluvčí, z čehož plyne význam buď skončené minulosti, nebo ještě nezapočaté budoucnosti. Tomu odpovídá i význam přítomných forem dokonavých sloves ve staroslověně, které stejně jako v moderní češtině a jiných současných slovanských jazycích vyjadřovaly děj budoucí.¹³³ Z popsáných vazeb času a vidu je samozřejmě nutné vyjmout tzv. věty gnómické, jež popisují děje nevázané na skutečnou časovou osu, které jsou v jistém smyslu ideální. V těchto případech, ačkoliv samotný časový význam implicitně nepostrádají, není zařazení mezi ostatní děje určující jsouc značně oslabeno a ucelené pojetí dokonavého vidu se v takové míře nevylučuje s významem přítomnosti, například v českém přísloví *Jak si kdo ustele, tak si lehne*. V těchto případech lze zvažovat i možné aktuální vyznění.¹³⁴

Co se týče imperativních forem,¹³⁵ Dostál usuzoval, že rozkazovací způsob nedokonavých sloves byl využíván pro příkaz vztahený na činnosti pravidelné nebo obvyklé (*čbti, glagoli* aj.), kdežto imperativ od sloves dokonavých na děje chápané jako časově nebo konkrétně omezené (*rbci, vbvedi* aj.).¹³⁶

Je však zajímavé, že oproti moderním slovanským jazykům se ještě ve staroslověně nevyvinul vztah záporného imperativu a vidu nedokonavého, respektive imperativu odvozeného od nedokonavých iterativ (srov. novočeské *hod'*, avšak proti tomu *neházej*). Ve staroslověnských textech Dostál ještě nalézal přesvědčivé množství dokladů na použití dokonavých sloves v záporném imperativu (*ne sędi, ne vbzvedi, ne otbvrati* aj.), nedokonavá forma zákazu se proto musela vyvinout teprve později, či má od původu jinou sémantickou roli.¹³⁷

Užití infinitivů a supin nebylo ve staroslověně žádným způsobem vázáno na vidové protiklady, Dostál shromáždil dostatečné množství příkladů na užití těchto forem od sloves obojího vidu.¹³⁸ Stejný výsledek nezávislý na vidu zdrojového slovesa vykazují významy ireálné nebo závislé, vyjadřované pomocí ve staroslověně dosud

---

¹³³ Dostál (1954: 591).

¹³⁴ Při zkoumání gnómických vět Dostál dospěl částečně nevědomky k zajímavým zjištěním o pragmatické funkci vidu a času, srov. Dostál (1954: 592).

¹³⁵ Ostatní gramatikalizované slovesné způsoby ztratila již praslovanština, která příslušné významy mohla vyjadřovat pouze opisně (kondicionál), nebo lexikálně (prastarý optativ a subjunktiv). Srov. Hewson et Bubeník (1997: 95).

¹³⁶ Dostál (1954: 596).

¹³⁷ Dostál (tamtéž).

¹³⁸ Dostál (1954: 598).

neustáleného kondicionálu (spojky *ašte* nebo *a* + tvary *bychъ* nebo *bimъ* + participium *l-ové*).¹³⁹

Vidové rozdíly se ve slovanských jazycích nejlépe uplatní v čase minulém, pro staroslověnštinu je proto nutné definovat vztah vidové opozice na jedné straně a aoristu a imperfekta na straně druhé:

Aorist nese ve staroslověnštině gramatický význam děje vyprávěcího hlavního, popisuje činnosti důležité pro vývoj příběhu nebo popisu a řadí jednotlivé děje za sebe na časové ose. Imperfektum má naopak význam ilustrativní, označuje v minulosti děje sekundární a probíhající vedle hlavní vyprávěcí linie. Je zde vidět také odstín průběhovosti a nehotovosti v okamžiku, kdy mluvčí o ději hovoří.¹⁴⁰

Dostál potvrdil, že aorist ani imperfektum nejsou vidové formy, jejich význam není spřažen s konkrétním videm a nejsou ani doloženy pouze pro slovesa jednoho vidu.¹⁴¹ Podle jeho výpočtů je přibližně 60 % všech příkladů aoristu ve staroslověnských textech utvořeno od sloves dokonavých, avšak ostatek je odvozen od sloves nedokonavých. U imperfekta je situace jednoznačnější – 99 % všech příkladů na imperfektum má vid nedokonavý, leč doloženy jsou i systémové příklady od sloves dokonavých.¹⁴² Z těchto výpočtů plyne, že význam aoristu byl na vidu zdrojového slovesa víceméně nezávislý, naopak ilustrativní význam imperfekta byl v souladu s nedokonavým videm. Dostál však doplnil, že z hlediska historického byly obě formy minulého času na videch zcela nezávislé a že stav, který funguje v klasické staroslověnštině je již posunem oproti stavu praslovanskému.¹⁴³ Toto tvrzení odpovídá i zjištěním z předchozí kapitoly o vývoji temporálního systému v prajazyce, dokreslujíc celkový vývoj slovesné soustavy vidové a časové.

Staroslověnské perfektum neslo význam skončenosti děje a jeho výsledků, zůstal tu tedy význam v určitém smyslu stavový stejně jako v předcházejících vývojových stupních indoevropských jazyků. Dostál na základě rozboru starší odborné literatury upozornil, že se v některých typech vět stíral rozdíl mezi významem perfekta a aoristem.¹⁴⁴ Dodal však, že ani perfektum nebylo neměnně svázáno s dokonavým videm, a zvláště u simplicií nalézal velké množství příkladů utvořených od sloves

---

¹³⁹ Dostál (1954: 610), Vepřek (2015: 112).

¹⁴⁰ Večerka (2006: 184).

¹⁴¹ Dostál (1954: 600).

¹⁴² U imperfekta od sloves dokonavých nacházel Dostál význam distributivní podobně jako u dokonavých iterativ (srov. čes. *popřibíjet*, *porozdávat* aj.).

¹⁴³ Dostál (1954: 600).

¹⁴⁴ Dostál (1954: 603).

nedokonavých.¹⁴⁵ Pro další vývoj tohoto gramému je nutné doplnit, že už ve staroslověštině započalo pozvolné odpadávání pomocného slovesa zvláště u třetích osob¹⁴⁶ a zároveň že také již ve staroslověšských textech Dostál nacházel relativně vysoké procento dokladů, v nichž perfektum ztrácí svůj původní význam výslednosti děje a získává význam čistého préterita.¹⁴⁷ Dostál také uvažoval nad tím, že v hovorovém jazyce patrně perfektum fungovalo jako prosté préteritum mnohem výrazněji, než je tomu v psaných památkách. K tomuto závěru jej dovedlo porovnání skladeb epických, které zachovávají původní význam perfekta a prosté vyprávění vyjadřují aoristem, a skladeb povahy spíše lyrických, v nichž lze očekávat větší příklon k hovorovosti a jež skutečně vykazují vyšší výskyt perfekta v préteritální roli.

Při rozboru perfekta nelze vynechat zmínku o staroslověšském plusquamperfektu, které mělo význam děje předminulého, tedy předcházejícího jinému ději v minulosti. Je zřejmé, že již tento základní gramatický význam se bude lépe spojovat s videm dokonavým, přesto Dostál našel dostatek příkladů na užití plusquamperfekta od sloves nedokonavých.¹⁴⁸ Z vývojového hlediska je zajímavé, že plusquamperfektum je tvar vždy opisný a že konkrétně ve staroslověštině je tvořen pomocným slovesem *byti* ve tvaru imperfekta¹⁴⁹ *běchъ* nebo *běachъ* a *l*-ovým participiem.

Z hlediska funkce vidů je jedním z nejzajímavějších problémů vyjadřování futura ve staroslověštině. Dostál uvedl oddíl o budoucím čase prohlášením, že vlastní opisné futurum ve staroslověšských textech neexistuje, neboť pomocné formy *imamъ*, *choštq*, *načьnq*, *začьnq* + infinitiv nesou vedle futurálního významu ještě vlastní lexikální odstíny, které není možné pominout. Oproti opisnému futuru v moderní češtině se navíc objevuje ta zvláštnost, že plnovýznamový infinitiv v těchto vazbách může být od sloves nedokonavých, ale i dokonavých,¹⁵⁰ tyto formy je tedy nutné chápat spíše jako spojení infinitivu s modálním slovesem. Jediným systémovým prostředkem

---

¹⁴⁵ Dostál (1954: 603).

¹⁴⁶ Dostál (1954: 607).

¹⁴⁷ Dostál (1954: 606).

¹⁴⁸ Dostál (1954: 612).

¹⁴⁹ Použití imperfekta je v tomto systémovém případě poněkud zářezující, neboť z čistě logického hlediska by ději již ukončenému, který řadí různé činnosti do časové posloupnosti, lépe vyhovoval aorist *bychъ*. Lze tu však spatřit ostatek vývoje starého kořene *b(h)-*, který nesl od původu dokonavý lexikální odstín bez ohledu na supletivní využití tohoto kořene pro nahrazení potřebných tvarů slovesa *byti*, jak bylo ukázáno výše. Dostál však tuto otázku zcela opominul.

¹⁵⁰ Dostál (1954: 613).

vyjádření futura ve staroslověnštině je proto prézens od sloves dokonavých, který futurální význam nese pravidelně a je i mechanicky dotvářen, je-li jej potřeba.¹⁵¹

U tvarů, které jsou dnes hodnoceny jako přechodníky (Dostál používal termíny *participium præsenti aktiva* a *participium præterita aktiva*), lze konstatovat zřejmou nezávislost na vidu zdrojového slovesa, avšak už ve staroslověnštině Dostál nacházel výraznou transformaci původního systému, který umožňoval vytvořit jakékoli *participium* od kteréhokoli slovesa bez ohledu na případný vidový odstín kořene. *Participia præsenti aktiva*, tzv. *participium nt-ové*, nese v indoevropských jazycích význam děje současného k ději hlavnímu,¹⁵² *participium præterita aktiva* neboli *s-ové* naopak význam děje skončeného, hotového a předcházejícího.¹⁵³ Z toho je patrné, že při rozvoji vidové soustavy ve staroslověnštině došlo k přiblížení významu *nt-ového* *participia* vidu nedokonavému (podobně jako u imperfekta), na druhé straně význam *s-ového* *participia* byl zdůrazněn videm dokonavým (podobně jako u aoristu). Tento proces nebyl ani zdaleka završen v období staroslověnském, neboť Dostál nacházel dostatek dokladů na *nt-ová* *participia* od sloves dokonavých a *s-ová* *participia* od sloves nedokonavých, avšak lze tu vypožorovat počátek tendence, která byla v západoslovanském prostoru v plnosti završena až v době nové češtiny vykrytalizováním protikladu přechodníku pro současnost a přechodníku pro předčasnost, jež jsou dle obrozenecké kodifikace již zcela závislé na vidu zdrojového slovesa.¹⁵⁴

2.3.6. Staroslověnský vidový systém

V závěru své monografie popsal Dostál komplexní vidový systém staroslověnštiny. Vidové protiklady se vyvíjely kontinuálně a pozvolna už od doby rozpadu indoevropského prajazyka a v určité míře zasáhly i vývoj baltských jazyků. Plně se vidový systém rozvinul až v praslovanštině, a to včetně futurálního významu dokonavého *præsenti*, jež právě baltské jazyky neznají.¹⁵⁵

Dostál soudil, že výchozím bodem tohoto vývoje bylo přiklonění některých primárních sloves ze základního lexikálního fondu k dokonavému, ucelenému pojetí děje. Šlo hlavně o slovesa vyjadřující rychlý, intenzivní pohyb. Celý systém se samozřejmě musel stabilizovat, což vedlo k přiklonění zbývajících sloves (především

---

¹⁵¹ Večerka (2006: 180).

¹⁵² Dostál (1954: 614).

¹⁵³ Dostál (1954: 617).

¹⁵⁴ Kameník (2014: 85).

¹⁵⁵ Dostál (1954: 622).

sloves stavových a durativních) k vidu nedokonavému. Vzájemný vztah těchto skupin pak byl podpořen dvěma principy obohacování slovní zásoby: Jednak rozvojem těsnějšího sepětí některých předpon se slovesnými kořeny, které pro lexikální význam předpon svádělo k pojetí dokonavému, jednak deverbálním odvozováním, jež vytvářelo ze sloves dokonavých jejich (iterativní) protějšky (*i*-kmeny proti (*ov*)*a*-kmenům). V praslovanštině se tedy vytvořil systém dvou slovesných skupin, přičemž obě byly aktivně obohacovány funkčními mechanismy.

Popsaný stav zachytila materiálově staroslověnština, avšak i v ní probíhaly další vidové změny. Původně zcela samostatné slovesné tvary se počaly podřizovat vidovému systému pro významovou blízkost některých tvarů a vidu zdrojového slovesa. Tak byly imperfektum a participium *nt*-ové hojněji tvořeny od sloves nedokonavých, a naopak aorist a participium *s*-ové byly častěji odvozeny od sloves dokonavých. Také kategorie iterativnosti nebyla ještě zcela ustálena, nýbrž vyjadřovala široké spektrum významů od prostě derivovaného děje nedokonavého k perfektivům, po děje opakované, distributivní a neaktuální; z tohoto důvodu neznala staroslověnština frekventativa vlastní moderní češtině.

2.4. Vidové významy ve staré češtině

2.4.1. Vývoj ve staré češtině

Vývoj vidové soustavy se nevyznačuje žádnými zlomovými okamžiky, které by výrazně měnily její celkový strukturní charakter; jedná se spíše o pozvolný vývoj. Praslovanský systém tak, jak byl literárně zachycen ve své nářečně jihoslovanské (staroslověnské) variantě, kontinuálně přecházel i do mladších slovanských jazyků, které jej postupně přizpůsobovaly vlastním nárokům a potřebám, zdůrazňující různé odstíny původně (snad) jednotné soustavy. Někteří autoři soudí, že rozdílný vývoj vidové soustavy v mladších slovanských jazycích byl způsobem nekonzistentností praslovanského slovesného systému, který z vývojových důvodů směšoval prvky temporálně-aspektuální.¹⁵⁶ Většinu z praslovanských funkčních duplicit (např. v některých ohledech systémovou konkurenci aoristu nedokonavých sloves a imperfekta obecně, aoristu a slovanského perfekta dokonavých sloves, ale i jiných, drobnějších nuancí) však lze chápat i jako prostředky umožňující přesnější a stylisticky bohatší rozčlenění slovesné soustavy. V této práci se proto pokouším nahlížet na tyto jevy spíše

---

¹⁵⁶ Migdalski (2006: 7).

pozitivně jako na podněty pro další vývoj, který se promítl i do pračeského a staročeského období.

Český vidový systém se pomalu vyděloval společně s ostatními západoslovanskými jazyky hlavně specifickou futurální platností formálního prézentu dokonavých sloves.¹⁵⁷ Tento časový význam perfektiv v mladších jihoslovanských jazycích téměř vymizel,¹⁵⁸ byť ve staroslověnině je dle Dostála jedním ze základních způsobů vyjadřování futura, který navíc oproti ostatním možnostem nenesl žádný modální odstín. Na tomto místě, kde se rozdělují cesty jednotlivých slovanských jazyků, je důležité upozornit, že tento ani další vidové jevy nelze interpretovat jako pevnější vnoření vidových významů do kategorie slovesného času na slovanském jihu či severu, jedná se pouze o rozdílné nakládání se shodným dědictvím starších vývojových fází jazyka.

Stará čeština přejala z praslovanského období dva vzájemně komplementární gramémy, jejichž vlastní obsahový vývoj, tedy patrně ucelené či neucelené vnímání děje, byl víceméně završen, ačkoli ne všechny slovesné kmeny byly již pevně přiřazeny k jednomu, či druhému pólu této opozice. V dalším vývoji oba gramémy působily na slovesnou soustavu, především na kategorii slovesného času a na lexikální postupy obohacování slovní zásoby včetně rozvoje zcela nové třídy frekventativních sloves.

Ve staré češtině již byla většina slovesných kořenů buď explicitně nedokonavá (ve valné většině případů se jednalo o slovesa neopatřená prefixem: *něsti*, *mřieti*, *tisknúti*, *kupovati*, *prositi* atd., případně o slovesa odvozená změnou kmenotvorné přípony: *zhášěti*, *dávati*, *osazovati* aj.), nebo dokonavá (slovesa prefigovaná: *přivěsti*, *roztrhati*, *vypíchnouti* apod. a slovesa dokonavá na základě svého lexikálního významu: *bostí/bodnúti*, *léci*, *dáti*, *tieti*, *vrci* atd.).¹⁵⁹ Stará čeština postupně omezovala počet sloves vidově nevyhraněných (*oplúti*, *řéci*, *přěsázěti* apod.), jež byla dědictvím praslovanského vývoje, a to buď změnou jejich zařazení k jednotlivým slovesným třídám, tedy vlastně využitím progresivnějších slovotvorných jednotek (*siesti* – *sednouti*), dále úpravou jejich sémantické platnosti (*roztrhati* k *trhati* i *roztrhnúti*) a případně dotvořením analogických tvarů (*řeci* – *řici* i *řeknouti*).

---

¹⁵⁷ Kopečný (1984: 271).

¹⁵⁸ Kopečný (1962: 74).

¹⁵⁹ Srov. Komárek (1981: 144 a 145).

Nejdůležitější vývojové tendence a znaky budou probrány dále, nejprve je však nutné podívat se na změny v samotném slovesném systému, které byly z části vyvolány proměnami a ustalováním vidových kategorií, zčásti je i samy ovlivnily.

2.4.2. Úpadek starých slovesných časů a vznik nových

Rozvíjející se vidový systém a implicitní snaha přiřadit všechna existující slovesa buď k jednomu, nebo druhému vidu přinášely do slovesného systému prvky, které se namnoze střetávaly s již fungujícími, paradigmatickými gramémy. Vzhledem k tomu, že toto systémové střetávání zasáhlo jazyk v období, v němž plnil funkce v zásadě pouze neliterární, neprojevila se tendence po stylistickém rozlišení obsahově homonymních gramémů, ale naopak nadbytečné prvky slovesného systému počaly zakrňovat a posléze zcela mizet.

To je především případ soustavy minulých časů. Oproti bohaté kombinatorice vidů a préterit, které pro staroslověnštinu doložil Dostál, je možné ve staré češtině pozorovat pouze zbytky tohoto kdysi rozmanitého systému. Šlosar poznamenává, že aorist a imperfektum měly ve staré češtině ve valné většině případů už pouze vidovou funkci, byť lze v ojedinělých reliktech najít i dobře doložené výjimky.¹⁶⁰

Jak jsem ukázal výše, ve staroslověnštině sloužil aorist ve shodě s prajazykovým stavem tohoto gramému jako čas vyjadřující hlavní děj minulý a vyprávěcí, v obecnější rovině děj pojatý komplexně,¹⁶¹ ale ve staré češtině se jeho význam již pevněji navázal na dokonavost zdrojových sloves a téměř se tu nevyskytovalo kolísání. Aorist se tak stal v době svého úpadku primárním časem pro vyjádření skončeného minulého děje a významově se velice přiblížil původnímu stavovému pojetí perfekta.¹⁶² Z hlediska obsahového však pouze zdůrazňoval implicitní význam nově chápaných dokonavých kořenů pro děje minulé.

Imperfektum kolísalo vzhledem k vidu zdrojového slovesa častěji, vyjadřujíc od sloves dokonavých některé významy opakovací,¹⁶³ distributivní či modální,¹⁶⁴ avšak i ono vykazovalo výrazné směřování k nedokonavému pojetí. Nevyjasněná pozice tohoto gramému v rámci slovesného systému odráží i nepravidelnosti v jeho koncovkách, které se po různých fonetických změnách značně vzdálily původním praslovanským formám

---

¹⁶⁰ Lamprecht et al. (1986: 194).

¹⁶¹ Němec (1958a: 89).

¹⁶² Lamprecht et al. (1986: 239).

¹⁶³ Němec (1958a: 56).

¹⁶⁴ Lamprecht et al. (1986: 194).

a mnohdy docházelo i k vzájemné kontaminaci koncovek imperfekta a aoristu.¹⁶⁵ Tento vývoj vedl k tomu, že imperfektum se ve staročeských památkách stalo primárním časem pro vyjádření minulého děje neskončeného a trvajícího, dublujíc tak pro minulost vlastní význam nedokonavých kořenů.

Vzhledem k tomu, že rozvoj vidové soustavy výrazně narušil vývoj préterit, hledal jazyk prostředek pro vyjádření minulých dějů, které by bylo vnitřně konzistentní a tvarově jednoznačné. Podobně jako v jiných mladších indoevropských jazycích¹⁶⁶ se praslovanština a posléze stará čeština přiklonily k vyjádření hledaných významů pomocí složeného slovesného tvaru, konkrétně prostřednictvím pomocného slovesa *být* a *l-*ového participia, které mělo význam rezultativní, funkčně nahradivše prastaré stavové perfektum. V okamžiku, kdy původně volné spojení pomocného slovesa a participia začalo pronikat do vlastního slovesného paradigmatu jako syntetizující se dvojice, stala se tato forma silnou konkurencí aoristu i imperfekta. Proti jednoduchým minulým časům totiž měla několik nesporných výhod:

Z hlediska formálního netrpěl tento složený tvar v žádném tvaru homonymií, všechny jeho koncovky jednoznačně odkazovaly na danou osobu a číslo včetně duálu, nadto umožňoval díky zapojení participiálního elementu označovat i jmenný rod (maskulinum, femininum, neutrum). Nejdůležitější je však fakt, že toto nově vznikající préteritum se bez problémů vyrovnalo i s včleňováním kategorie vidu do slovesného systému.¹⁶⁷ Rezultativní význam participia se sice nejdříve lépe snášel s dokonavým chápáním některých kořenů tranzitivních (*nakoupil jest co? = je nakoupivší co?*), ale rychle se rozšířil na dokonavé kořeny obecně (*přišel jest = šel směrem sem a je zde, je přišedší*) a začal výrazně konkurovat gramému, který byl ve starších dobách vyjadřován aoristem. Jakmile se nové préteritum pro tyto významové okruhy plně gramatikalizovalo, lehce přecházelo i k významům nedokonavým. Tak tento nový minulý čas počal nahrazovat imperfektum, které vzhledem k tomu, že mohl být systémově utvořen od všech slovesných kořenů bez ohledu na jejich vid, způsob slovesného děje či determinovanost, vytlačil do konce staročeského období ve všech jeho funkcích. Po stránce obsahové tak vzniklo moderní préteritum.

---

¹⁶⁵ Lamprecht et al. (1986: 238).

¹⁶⁶ Srov. starou bretonštinu (Bičovský 2009: 97), řeckou koiné (Bičovský 2009: 150), vulgární latinu (Bičovský 2009: 159) a další. Tendenci postupného systémového přechodu od tvarů syntetických k tvarům opisným konstatuje i Erhart (1982: 221).

¹⁶⁷ Lamprecht et al. (1986: 195).

Ve stejném okamžiku, kdy sloveso *být* v původně dvojčlenných tvarech préterita pokleslo na úroveň pouhého morfému vyjadřujícího osobu a z části číslo, začalo se vytrácet ve třetí osobě, neboť se stalo nadbytečným. Jak uvádí Šlosar, už ve staré češtině jsou tvary typu *nesl jest a nesli sú* velmi vzácné a častěji tu je k nalezení pouze osamocené *l*-ové participium stejně jako v moderní češtině.¹⁶⁸ A právě podobná nadbytečnost, jíž se snaží jazykový systém vždy vyvarovat, nemá-li pro dané tvary jiné, specifitější využití, vedla i ke konečnému zániku jednoduchých minulých časů v období staré češtiny.

Problematika futura v indoevropských jazycích je neobyčejně široká a míra jejího vřazení do slovesného systému se liší mezi jednotlivými větvemi, neboť gramatikalizace futura započala až po rozpadu prajazykové jednoty.¹⁶⁹ V nejstarších jazycích má gramém futura podobné postavení jako modální slovesa, v běžném hovoru ostatně vyjadřuje vždy pouhou možnost či přání mluvčího, neboť predikce budoucnosti je obtížná. Jednotlivé jazyky si také dlouho vystačily s příznakovým použitím prostého prézentu, jak dokládají příklady ze starých germánských jazyků (především literární góštiny), ze staroslověnštiny nebo z řecké koiné.¹⁷⁰ Šlosar soudí, že ve slovanských jazycích započal vývoj gramatického futura v závislosti na rozvoji vidové soustavy;¹⁷¹ jak bylo ukázáno výše, totéž předpokládal i Dostál. Právě přiklání se slovesných kořenů k jednomu či druhému vidu dalo podnět k tomu, aby bylo vyjadřování futura pevněji začleněno do slovesného systému a aby byly postupně opouštěny starší, především lexikální prostředky stejné funkce. Většina autorů se shoduje, že vlastní vývoj futura v návaznosti na vývoj kategorie vidu se odvíjel od vnitřních významových přesunů v systému prezentních kmenů. Kopečný usuzuje, že prvotním impulzem bylo ještě v době praslovanské vydělení slovesných *a*-kmenů,¹⁷² které měly příznakově průběhový charakter proti ostatním nepříznakovým prezentním kmenům, schopným vyjadřovat jak děje aktuální a současné, tak i děje budoucí a očekávané. Němec dokládá, že ještě ve staré češtině lze nalézt dobře doložené stopy těchto prezentních tvarů ve futurální funkci především u sloves iterativního charakteru¹⁷³ – toto variování

---

¹⁶⁸ Lamprecht et al. (1986: 244).

¹⁶⁹ Erhart (1982: 183).

¹⁷⁰ Kopečný (1984: 268).

¹⁷¹ Lamprecht et al. (1986: 195).

¹⁷² Staroslověnské *pasti – padati, vьčęti – vьčїnati, sьbьrati – sьbirati* aj. Srov. Kopečný (1984: 268).

¹⁷³ Staročeské *pásti* neslo dokonavý význam *padnout* (*pade na kolena* = futurum *padne*) a vedle toho i původní nedeterminovaný, vlastně nedokonavý význam *padat* (*snieh pade* = přezens *padá*), naproti tomu *a*-kmen *padati* byl příznakově průběhový a teprve později začal být chápán jako obecně nedokonavý, srov. Němec (1958b: 193).

pak samozřejmě z hlediska systému působilo i na ostatní slovesné kmeny a jejich schopnost vyjadřovat futurální významy.

Ve staročeštině vedle sebe existovalo několik vzájemně si konkurujících způsobů tvoření futura. Vedle prostých lexikálních prostředků (srov. novočeské *Zítřejdu do práce.*) se rozvíjel typ tvoření futura za pomoci některých předpon (staročeské *vz-* a *po-*, omezeně i *u-*), které ve spojení s vhodným kořenem vyjadřovaly budoucí čas. Přestože se jednalo o prefixaci, výsledný tvar byl posuzován jako nedokonavý (staročeské *nevzbojím se* ve významu *nebudu se bát*, *usúdí* ve významu *bude soudit* a *vzbydlí* jako *bude bydlet*, stejně tak novočeské *povezu* jako **budu vozit*)¹⁷⁴ a vznikl inchoativním pojetím těchto předpon (*vznenávidí* původně znamenalo *započne nenávidět*, což bylo později pochopeno jako *bude nenávidět*).¹⁷⁵ Je zajímavé, že dominantní pozici v této tendenci měl prefix *vz-* a jeho hláskoslovné varianty včetně prefixu *u-*, prefix *po-* se uplatňoval pouze u příznakově determinovaných sloves pohybu. Tento směr vývoje se však v češtině neudržel pro přílišnou homonymnost futurální a perfektivizační funkce předpon, zbyly po něm pouze izolované tvary sloves typu novočeského *ponese*, *poběží* aj., jež vzhledem ke své specifické pozici v rámci slovesného lexika nejlépe odolaly začlenění do vidového systému.¹⁷⁶

Jako plně funkční se naopak ukázalo rozšíření tvarů dokonavých sloves, které byly formálně přítomné, leč významem ukazovaly k budoucnosti z důvodu komplexně chápaného děje, jenž se vylučoval s aktuální přítomností. Popsaným prostředkem bylo paradigmaticky vyřešeno futurum dokonavých kořenů, složitější byla situace kořenů nedokonavých. Složené tvary časovaného pomocného slovesa a infinitivu (formálně ostatně podobné spojením modálního slovesa a infinitivu) se ve slovanských jazycích vyvíjely průběžně, z počátku se však nelišily od jiných lexikálních prostředků a nesly kromě významu futurálního ještě jiné odstíny (inchoativní, desiderativní, potenciální). Teprve když se ustálilo vyjadřování futura u sloves dokonavých, naplno se uplatnil systémový tlak na sjednocení složeného futura jejich nedokonavých protějšků. Mezi různými modálními (*jmám*, *chcu*, ...) a fázovými (*začnu*, *počnu*, ...) možnostmi zvítězila forma *budu* doplněná infinitivem plnovýznamového slovesa, využívající budoucí kmen slovesa *být* pro jeho relativní významovou vyprázdněnost.¹⁷⁷

---

¹⁷⁴ Kopečný (1984: 269).

¹⁷⁵ Lamprecht et al. (1986: 333).

¹⁷⁶ Lamprecht et al. (1986: 334).

¹⁷⁷ Lamprecht et al. (1986: 196).

Posledním souborem paradigmatických slovesných tvarů ve staré češtině, jichž se výrazně dotklo rozšiřování vidové soustavy, jsou participia. V praslovanštině participia vyjadřovala širokou škálu významů na pomezí mezi slovesy a jmény a jejich platnost zahrnovala různé vidové, modální i rezultativní odstíny. Jejich systém byl plně dotvořen v literární staroslověnštině, v níž všechna participia měla implicitní možnost být tvořena od libovolných slovesných kořenů, bylo možné participia skloňovat jako pravá deverbální adjektiva, a dokonce vznikaly některé novotvary podle starořeckého vzoru (*participium præsens passivi*, tzv. *m-ové*, s významem uskutečnitelnosti).¹⁷⁸ Neliterární jazyk pračeský naopak organicky navázal na praslovanský stav a do staré češtiny přešly tvary, jejichž formální variabilita již byla omezena. Silně zakrněl potenciál tyto tvary skloňovat (ve staročeských textech se objevují pouze v nominativu a vzácně v akuzativu jako přívlástek přímého objektu).¹⁷⁹ V případech, v nichž nedošlo k plnému překlopení k adjektivní složené deklinaci, výrazně do vývoje participií zasáhlo především pokročivší vřazení jednotlivých slovesných kořenů do vidové opozice.

Jak bylo pojednáno výše, nejlépe se do vznikajícího vidového systému včlenilo *participium perfecti activi* neboli *participium l-ové*, které se vyznačovalo relativně pravidelným způsobem tvoření z infinitivního kmene.¹⁸⁰ Jeho původní, samostatný význam rezultativnosti ve staré češtině rychle zakrněl a toto *participium* počalo být chápáno jako příznak obecně minulého nebo předcházejícího děje. Už v době staroslověnské se stalo generickou součástí složených slovesných tvarů, které sdílely odkaz k ději předcházejícímu ději hlavnímu (*perfectum*, *plusquamperfectum* a *futurum exactum*).¹⁸¹ Ve staré češtině pak u tohoto participia převládlo chápání děje prostě minulého a původní praslovanské *perfectum* tvořené od kořenů převážně dokonavých se v rámci systému přerodilo v *präteritum* bez závazného vztahu k jedné straně vidové opozice. Zahnutí do paradigmatických tvarů však vedlo k omezení plné funkce *l-ového* participia, takže se vyjma několika lexikalizovaných a adjektivizovaných zbytků samostatně nevyskytuje.

Jiná je situace participia *perfecti passivi*, jinak zvaného *participium t-ové* a *n-ové*. Ve staroslověnštině i staré češtině bylo jednak součástí opisného *passivi* nebo stálo

---

¹⁷⁸ Vepřek (2015: 105).

¹⁷⁹ Vepřek (2015: 108).

¹⁸⁰ Lamprecht et al. (1986: 242).

¹⁸¹ Vepřek (2015: 102).

samostatně jako přívlastek s pasivním významem,¹⁸² jednak fungovalo jako významný slovtvorný základ pro tvoření deverbálních substantiv.¹⁸³ Zmíněné funkce si toto participium podrželo víceméně do současnosti, problematičtější je význam těchto forem, neboť vztah opisného pasiva a vidové soustavy je mnohem složitější a zcela ustálen v dnešní podobě byl až v době obrozenecké.¹⁸⁴ Participium perfekta pasiva si totiž po včlenění slovesných kořenů do vidové soustavy uchovávalo (a stále uchovává) výrazný význam výslednosti, který je buď neutralizován, nebo podpořen videm zdrojového slovesa. Participium *t-* a *n-*ové sloves nově chápaných jako nedokonavá tedy ve staré češtině neslo význam obecně minulý (staročeské *chválen jest* ve významu *byl chválen* pro vlastní lexikální odstín participia, nedokonavé pojetí děje tu setřelo rezultativnost a zbylo chápání děje minulého), u sloves dokonavých pak mělo význam rezultativní (*nazváno jest* ve významu *někdo je nazval a dosud se mu tak říká*, dokonavé chápání se neruší s rezultativností, která se tedy může plně rozvinout). Tím je možné vysvětlit i přítomnou funkci opisného tvaru *budu súzen* ve významu *jsem souzen* (kdežto *jsem súzen* znamenalo ve staré češtině *jsem odsouzen*). Při porovnávání těchto tvarů s ostatními složenými tvary však docházelo k vyrovnávání systému, takže v době střední se už objevovaly analogické konstrukce pro všechny tři základní časové roviny: *byl chválen*, *je(st) chválen* a *bude chválen* s významem dějovým pro slovesa nedokonavá a *byl odsouzen*, *je(st) odsouzen* a *bude odsouzen* s významem spíše stavovým pro slovesa dokonavá.¹⁸⁵ Leč je nutné doplnit, že opisné pasivum mělo od počátku charakter umělého literárního konstruktu vzniklého patrně pod vlivem latiny a že ani v moderní češtině tyto tvary nemají jednoznačný význam (srov. homonymie forem *byl odsouzen* a *je odsouzen*), neboť hovorový jazyk využívá spíše reflexivní pasivum nebo deagentní konstrukce.¹⁸⁶

Participium přítomného aktiva, tzv. *nt-*ové participium je v indoevropských jazycích velmi rozšířenou formací s aktivním významem.¹⁸⁷ Bez výrazných funkčních i formálních změn přešlo z prajazyka až do staré češtiny, zasaženo bylo pouze četnými hláskoslovnými změnami a snížením svého deklinačního potenciálu.¹⁸⁸ Jeho platnost ale byla silně omezena nově vidovým chápáním slovesných kořenů, neboť příznak

¹⁸² Vepřek (2015: 104).

¹⁸³ Lamprecht et al. (1986: 243).

¹⁸⁴ Lamprecht et al. (1986: 245).

¹⁸⁵ Lamprecht et al. (1986: 198).

¹⁸⁶ Srov. Čechová (2000: 168).

¹⁸⁷ Erhart (1982: 215 a 218).

¹⁸⁸ Srov. Lamprecht et al. (1986: 238) a Vepřek (2015: 108).

dokonavosti se těžce snášel s jeho původním významem děje aktuálně konaného (a současného k ději hlavnímu). Popsaný fakt vedl v historické době k tomu, že se participium *nt*-ové podobně jako imperfektum postupem času stalo formou výrazně vidově determinovanou. Společně s ustrnutím koncovek tohoto participia pak tato tendence vyústila ve vznik specifického gramému označovaného jako přechodník pro současnost.¹⁸⁹ Vývoj tohoto gramému však nebyl ve staročeštině ukončen, jeho systémové kolísání se projevovalo ještě hluboko v době střední, jak bude ukázáno dále.

V této souvislosti lze pouze na okraj uvést vývoj specifické slovesné vazby spojené s *nt*-ovým participiem. Jedná se o spojení sponového slovesa *být* s tímto přičestím (*jsem hyna, byl slůžě* aj.).¹⁹⁰ Bauer dodává, že tyto tvary vymizely do konce 16. století, s čímž souhlasí i Komárek, ten si však těchto formací všímá blíže, uváděje je do vztahu s rozvojem vidové soustavy.¹⁹¹ Dokládá, že sponové sloveso mohlo být ve všech paradigmatických tvarech (*jsem nesa, bieše čekaje, jsi prosieci, budú slůžiece* atd.), a vedle *nt*-ového participia doplňuje k této vazbě i příklady participia *s*-ového (*jsem nes*), jež byly po omezenou dobu synonymní k vazbě spony s participiem *l*-ovým. Do nové češtiny jsou tyto konstrukce zpravidla interpretovány jako příznak aktuálnosti (*jsem nesa* ve významu *jsem nesoucí, právě nyní nesu*) či současnosti s dějem hlavním. Z toho Komárek vyvozuje, že vývoj češtiny směřoval ke vzniku paradigmatického tvaru vyjadřujícího průběh (podobně jako anglické *I am doing*), tato tendence se ale dostala do střetu s rozvinutím sufixálně podmíněných frekventativ, jež jsou blízkce spojena s prohlubováním vidového systému. Frekventativa jako slovesa explicitně neaktuální posléze odsunula prosté nedokonavé kořeny do centrální pozice, v níž už neměl jazyk potřebu aktuálně průběhových tvarů a konstrukce spony s přítomným přičestím zanikla beze zbytku.

Participium *préterita aktiva*, podle typického morfému nazývané participium *s*-ové, vždy stálo na okraji českého slovesného systému, většinou bylo užíváno pouze v literárním nebo učeném jazyce a lidová nářečí je neznají.¹⁹² Do staré češtiny přešlo organicky ve stejné funkci, jakou zastávalo i v praslovanštině, při rozvoji vidové soustavy byl tedy jeho význam výrazně podpořen dokonavým chápáním některých slovesných kořenů. Přesto po dlouhou dobu paradigmaticky fungovalo i u sloves nedokonavých, neboť si uchovávalo významový odstín děje obecně minulého nebo

---

¹⁸⁹ Vepřek (2015: 108).

¹⁹⁰ Lamprecht et al. (1986: 356).

¹⁹¹ Komárek (1981: 128).

¹⁹² Lamprecht et al. (1986: 243).

předcházejícího ději hlavnímu a nikoli nutně dovršeného. V početně velmi omezených, avšak přísně systémových případech je proto možné najít toto participium utvořené od sloves nedokonavých i v období staročeském a posléze i v době střední. Kvůli ustrnutí deklinace tohoto participia a jeho postupnému funkčnímu omezení na větný doplněk se v dalším vývoji změnilo na tzv. přechodník pro předčasnost,¹⁹³ který byl plně kodifikován v souvztáznosti k dokonavému vidu až v době obrozenecké.

2.4.3. Slovo tvorné procesy

Rozvíjející se vidová soustava měla vedle gramatických forem velký vliv i na slovo tvorné procesy. Tento vývoj započnuvší v praslovanštině je dobře zachycen v období staroslověnském, jak materiálově bohatě dokládá Dostál, mnohé typy se však plně projeví až po rozpadu praslovanské jednoty v jednotlivých slovanských jazycích, přičemž každá větev naložila s tímto vývojovým potenciálem rozdílně. Šlosar uvádí, že stará čeština využívala při obohacování vidových řad jiné formální tendence než staroslověnština a že postupné pronikání vidů do slovesného systému bylo nejživějším procesem ovlivňujícím utváření sloves v historické době.¹⁹⁴ Stejně jako v nové češtině nebylo toto obohacování realizováno speciální sadou sufixů, ale využitím polyfunkčnosti kmenotvorných přípon, přičemž primární pozici mají kmenotvorné sufixy infinitivní, které slouží zároveň jako prvek morfologický i slovo tvorný.¹⁹⁵ Prézenní třídy se z tohoto hlediska na infinitivní sufixy pouze odkazují a produktivnost celé třídy je odvozena právě z funkčnosti infinitivního kmene.¹⁹⁶

Vývoj deverbativ plynule navazoval na stav zachycený ve staroslověnině. Stará čeština hojně využívala některé formace, které byly dříve časté i ve staroslověnině (*sklásti* proti *skládati*, *obrátili* proti *obracěti*, *stihnúti* proti *stíhati* aj.), naopak jiné formace běžné ve staroslověnině ztrácely ve staré češtině svou produktivitu, byvše vytlačeny na okraj systému. Produktivita poklesla především u kmenů bez infinitivního kmenotvorného sufixu (1. třída slovesná, *siesti*, *pieti*, *vésti*), stejně tak byl ve staré češtině neproduktivní protiklad *n*-kmenů a *ě*-kmenů (staroslověnský typ *svbŋŋoti* proti *svbŋtĕti*).¹⁹⁷

Určujícím prvkem derivačního systému ve staré češtině se staly protiklady vidové, tedy funkční dotváření vidových protějšků. Významným momentem je

---

¹⁹³ Vepřek (2015: 111).

¹⁹⁴ Šlosar (1973: 15).

¹⁹⁵ Janečková (1987: 61).

¹⁹⁶ Lamprecht et al. (1986: 317 a 318).

¹⁹⁷ Lamprecht et al. (1986: 323).

především hlubší zapojení sufixu *-ova-* do derivačního systému. Tato přípona ve staroslověně vytvářela pouze omezenou sadu denominativ,¹⁹⁸ ve staré češtině však byla využita jako explicitní příznak nedokonavosti.¹⁹⁹ Jak uvádí Šlosar na základě výzkumu Komárkova, *ova*-kmeny byly zahrnuty do systému, neboť starší protiklad *i*-kmenů a *ě*-kmenů přestal být vidově jednoznačný, například sloveso *přésázěti* se stalo hláskoslovným vývojem homonymním, protože jednak bylo chápáno jakožto imperfektivum vztažené k dokonavému *přésaditi*, jednak jako perfektivum k nedokonavému *sázěti*. Na tomto místě jazyk využil nového *ova*-kmenového deverbativa *přésazovati* a vznikl tak vyrovnaný systém *přésaditi* – *přésazovati* a *přésázěti* – *sázěti*.²⁰⁰

Druhým motivačním momentem přestavby derivačních kmenových opozic pod vlivem vidové soustavy byl vývoj hláskoslovný, který zhladil některé původně produktivní opozice. Staročeská přehláska *'ā > ie > i* vedla k splynutí (*j*)*a*-kmenů a *i*-kmenů v některých kořenových formacích a k následné vidové nejednoznačnosti daných slovesných tvarů. Ztratil se tak například protiklad sloves *rozlúčiti* a *rozlúčěti* (3. osoba singuláru indikativu přítomnosti *rozlúčí* proti *rozlúčie*). Stejně jako v předchozím případě byla tato nejednoznačnost odstraněna vytvořením dvou nových vidových řad. Proti dokonavému *rozlúčiti* vzniklo buď jednoznačně nedokonavé *rozlučovati*, nebo byla abstrahována předpona chápaná jako příznak perfektivnosti, z kteréhož procesu vzešlo sloveso *lúčiti*.²⁰¹

Samotný vznik vidových opozic byl podmíněn existencí funkčního gramaticko-lexikálního prostředku, který by umožňoval více či méně paradigmatické tvoření dokonavých protějšků ke kořenům, které byly považovány za nedokonavé. Původní předvidové kořeny začaly být chápány na základě svých lexikálních odstínů jako odkazující k určitému vidu a jazyk hledal způsob, jak k nim doplnit odpovídající sloveso s opačným videm. Jak bylo ukázáno výše, nedokonavé protějšky vznikaly resufixací kmenotvorných tříd. Perfektivizace na druhé straně využívá především prefixace a ve velmi omezené míře i sufixace pomocí *n*-kmenů, jejichž rozvoj byl dalším podstatným jevem ve vývoji staročeského derivačního systému. Slovesné *n*-kmeny v praslovanštině vyjadřovaly přechod subjektu do nového stavu, tzv. inchoativní

---

¹⁹⁸ Lamprecht et al. (1986: 321).

¹⁹⁹ Janečková (1987: 68).

²⁰⁰ Šlosar (1973: 16).

²⁰¹ Němec (1960: 21).

intransitivnost.²⁰² Po rozvoji vidové soustavy se staly tyto prastaré *n*-kmeny (zachycené ve staroslověnském materiálu jako infinitivní *nŏ*-kmeny) explicitním příznakem dokonavosti a v určitém smyslu tak vyvážily přesně opačnou imperfektivní funkci *ova*-kmenů. Stojí za povšimnutí, že na rozdíl od ostatních kmenotvorných sufixů mají *n*-kmeny zdroj nikoli v tvarech kmene infinitivního, ale naopak vycházejí z paradigmatických tvarů původně prezentních a teprve posléze se rozšířily i na ostatní slovesné tvary včetně préterit a participií.²⁰³ Zbytky tohoto vývoje jsou ostatně dodnes patrné u sloves 2. třídy slovesné podle vzoru *tisknout*, *l*-ové participium je možné vytvořit s *n*-ovým příznakem či bez něj (*tiskl* proti hovorovějšímu *tisknul*). *N*-kmeny jakožto prvek jednoznačně perfektivní byly velmi produktivní v době pozdní praslovanštiny, do staré češtiny přešly v rámci vzájemně komplementární vidové dvojice s *ě*-kmeny (*minúti* – *míjěti*), ovšem další funkčnost tohoto typu posléze klesá. Naopak se rozvíjí protiklad *n*-kmenů a *a*-kmenů, který je živý i v nové češtině, neboť některá slovesa s nulovým kmenotvorným formantem 1. třídy přecházejí v historické době právě k tomuto vidově jednoznačnému typu (*vhrnúti* – *vrhati* ze starší opozice *vrci* – *vrhati*).²⁰⁴ Další vývoj *n*-kmenů je od doby staročeské omezen, protože hlavní perfektivizační funkci plně přebírají prefixy. Kopečný konstatuje neproduktivnost *n*-kmenů vyjma několika typů s odstínem mírně afektovaného okamžitého děje (*risknout*, *šiknout se*, *sprchnout se* aj.), kde se jedná o zřejmá deverbativa od zdrojových imperfektiv.²⁰⁵

Co se týče prefixů a jejich funkce v rámci slovesného systému, stará čeština se v zacházení s předponami v zásadě nelišila od ostatních vývojových fází českého jazyka. Ve shodě se staroslověnštinou i střední a moderní češtinou nabývala přefigovaná slovesa ve staročestíně většinou dokonavého vidu,²⁰⁶ nebránily-li tomu speciální okolnosti lexikální či nešlo-li o prefixaci dvojnásobnou. Aby byl dokonavý vid uplatněn v plné šíři, muselo se vždy jednat o prefixaci pro mluvčího jasně patrnou, nejlépe tedy musel existovat (či následně vzniknout) předponou neopatřený protějšek takového slovesa, který mohl v systému stát sám o sobě. Pakliže byla předpona součástí tvaru, který nemohl být dále dělen bez ztráty gramatické a sémantické správnosti,

---

²⁰² Němec (1960: 17).

²⁰³ Němec (1958a: 80).

²⁰⁴ Lamprecht et al. (1986: 325).

²⁰⁵ Kopečný (1962: 99).

²⁰⁶ Komárek (181: 144).

uchovávalo si sloveso nedokonavý vid podobně jako v současné češtině²⁰⁷ (srov. např. dokonavé *vy-bieliti* k nedokonavému *bieliti*, ale nedokonavé *vy-bělovati*, neboť neexistovalo **bělovati*). Šlosar uvádí, že prefixy nesly v historické době vedle funkce vidové svůj vlastní lexikální význam a měly také vliv na řazení sloves do kategorií způsobu slovesného děje, přičemž jednotlivé funkce od sebe není možné detailně odlišit.²⁰⁸ Prefixy byly z tohoto hlediska ve valné většině případů polyfunkční, což odráželo jejich vývoj od předložek, přes sublexikální jednotky s vlastním směřovým významem, který se uchoval především u nestejně determinovaných sloves pohybu (bez ohledu na vid např. *uskoču, poběhuju, přeletuju, podběhnu*²⁰⁹ atd.), až po morfologické indikátory dokonavého vidu, jež v různé míře souzní s významem vlastního kořene. Z hlediska historického vývoje tu lze uvažovat rozlišení na prefixy subsumpční a prefixy čistě vidové. Subsumpční předpony vedle své vidové funkce zvýrazňují význam slovesného kořene vlastním, především směřovým a rezultativním významem (*přilnutí, nasytiti, vzlétnúti* aj.) a podle některých teorií se teprve postupným zobecňováním a přecházením k podobným slovesným typům jejich význam rozmělnoval až do fáze, kdy lexikální odstín ztrácely a zapojily se do vidového systému jako čistě vidové prefixy, jež by měly být vývojově pokročilejší. Jejich lexikální význam by pak byl natolik setřen, že zcela převažuje vidová funkce.²¹⁰ Tuto druhou skupinu nazývá odborná literatura čistě vidovými prefixy, ovšem neustále přetrvávají problémy s jejím přesným vymezením. Ani v současné češtině nelze jednoduše, respektive s jasně definovatelnou a obecnou platností identifikovat slovesné prefixy, které by měly pouze jedinou, vidovou funkci,²¹¹ navíc se zdá, že každá předpona si zachovává svůj – byť minimální – vlastní lexikální význam. Odhlédnu-li od problematiky vzájemného překryvu vidového a lexikálního významu předpon, zbývá totiž ještě široké spektrum významů spadajících do způsobu slovesného děje (míra, fázovost, distributivnost a mnohé další),²¹² které je taktéž vyjadřováno především pomocí prefixů. Jak bylo uvedeno výše, v rané staré češtině nesly některé slovesné prefixy (*vz-, u-, z-, po-* aj.) ještě význam futurální, majíce schopnost u určité skupiny významů vytvářet nedokonavá futura. Je nicméně zajímavé, že přes všechno výše uvedené kolísání vidové platnosti předpon byl samotný soubor

---

²⁰⁷ Poldauf (1954a: 49).

²⁰⁸ Lamprecht et al. (1986: 330).

²⁰⁹ Příklady vzaté z databáze *Vokabulář webový*.

²¹⁰ Lamprecht et al. (1986: 339).

²¹¹ Srov. Komárek (1984: 261).

²¹² Lamprecht et al. (1986: 332 a dále).

prefixů během historického vývoje slovesné soustavy podivuhodně stabilní²¹³ a většina historických předpon je stále funkčních i v současné češtině.

2.4.4. Rozvoj iterativ a frekventativ

Významným novem ve staročeské slovesné soustavě byl vznik funkčních, často morfologicky podmíněných tvarů vyjadřujících děj neaktuálně opakovaný, které jsou většinou označovány jako frekventativa. Morfologická frekventativa vyplývají z předcházejícího vývoje iterativ čili sloves popisujících děje opakující se, ovšem nikoli nutně neaktuální. Němec specifikuje, že vývoj frekventativ z iterativ je jedním z klíčových momentů vývoje svébytně českého slovesného systému, neboť praslovanština ani staroslověnština tento typ sloves nerozvinula v plné míře.²¹⁴

Komárek shrnuje vznik iterativ a frekventativ ve vztahu k přechodu sloves původně (ne)determinovaných ke slovesným významům vidovým a souhlasí v tomto bodě se starší naukou Dostálovou, ač nemluví o iterativech prvního a druhého stupně. Nedeterminovaná slovesa po rozvoji moderního slovanského vidu začala být dle Komárka chápána jako slovesa prostě nedokonavá, existoval-li již odpovídající dokonavý lexém (*dávati* k *dáti*, *přemáhati* k *přemoci*, *otvoditi* k *otvésti* aj.).²¹⁵ Původní determinovanost slovesného kořene se tedy zcela podřídila vidové opozici.

Naopak mírně odlišný vývoj lze popsat u sloves nedeterminovaných, u nichž nebyl patrný vztah ke slovesu explicitně dokonavému. Prvním případem jsou slovesa pohybu, u nichž se odstín determinovanosti zachoval do moderní češtiny. V takovém případě dodnes fungují oba protějšky chápané nedokonavě (*vésti* – *voditi*, *nésti* – *nositi*, *jíti* – supletivní *choditi*, *běžeti* – *běhati* apod.)²¹⁶ s tím, že druhý, nedeterminovaný člen dvojice nese i implicitní význam iterativnosti (*obvykle nosím*, *vodím*, *chodím* aj.). Ke každému slovesu zvlášť je posléze možné pomocí prefixace dotvořit dokonavé protějšky, které si zachovávají i odstín příslušné determinovanosti (*odvésti* – *odvoditi*, *přiněsti* – *přinositi* atd.), přičemž druhý člen dvojice získává implicitní význam distributivní (*odvodím*, *přinosím*, *vychodím po částech*).

Druhou skupinu sloves původně nedeterminovaných a postupně se začleňujících do vidové soustavy tvoří slovesa, jež nenesla explicitní vztah ani k determinovanému, ani k dokonavému protějšku, ale byla odvozena od jiného nedeterminovaného slovesa

---

²¹³ Lamprecht et al. (1986: 330).

²¹⁴ Němec (1958b: 198).

²¹⁵ Komárek (1981: 147).

²¹⁶ Lamprecht et al. (1986: 324).

(*káleti – kaliti, máčeti – močiti, mříti – mořiti* aj.). V těchto případech sice existovala systémová možnost vřadit jeden člen opozice do systému jako sloveso s významem opakovaného děje (iterativum) a jazyk mnohdy tento potenciál využil (iterativní *sedati* k *seděti*, *jiedati* k *jiesti*, *hubievati* k *hubiti*), ale ve většině případů došlo k sémantickému posunu a do doby střední slovesa přešla již s jiným lexikálním obsahem, nebo zcela zanikla. Komárek uvádí jako příklad zaniklých sloves *háněti, bījěti, nášěti sě* apod.²¹⁷

Posledním případem nedeterminovaných slovesných kořenů přeshedších k nedokonavému vidu jsou pak samotná slovesa s explicitním významem děje opakovaného (Dostálova iterativa prvního stupně). Komárek ve shodě s Dostálem soudí, že u těchto sloves došlo k sémantickému posunu od nedeterminovaného sémantického odstínu k významu opakovaného děje (podobně jako u sloves typu *voditi, nositi* atd.) a vzhledem k absenci determinovaného protějšku tato sémantická tendence převážila. Jak je ukázáno v předchozí kapitole, ve staroslověnském materiálu je možné vysledovat počátky tohoto vývoje, jeho rozvoj však spadá až do doby staročeské.²¹⁸ Jazyk tu využil možnosti opatřovat slovesné kořeny různými kmenotvornými příponami při zachování nedokonavého významu – některé sufixy posloužily ve vztahu k základovému slovesu jako prostá imperfektiva, jiné nabyly významu iterativního. Primárním východiskem iterativního typu byly imperfektivní protějšky prefigovaných sloves *a*-kmenových (*přivolati – přivolávati*) a *ě*-kmenových (*porozuměti – porozumievati*), které se vyznačovaly explicitním morfémem *-va-*, jenž v předcházejícím období staroslověnském sloužil pouze pro odvozování slovesných denominativ.²¹⁹ Teprve později se začal šířit i k ostatním slovesným třídám jako paradigmatický a především produktivní prostředek pro tvorbu iterativ u těch kmenů, jejichž vlastní kmenotvorný sufix byl příliš zatížen významem prosté nedokonavosti a neumožňoval jednoznačné vyjádření opakovanosti. Kupříkladu *i*-kmeny mají potenciál vyjadřovat jak aktuální, tak i neaktuální, opakující se děje (*prositi, mluviti, choditi* aj. ve smyslu *nyní, právě prosím, ale i obvykle prosím*). Je-li však nutné vyjádřit nepochybnou opakovanost, je potřeba využít právě morfému *-va-* (*prosievati, mluvievati, chodievati*). Komárek dodává, že tyto formace byly ve staré češtině ještě relativně vzácné, avšak jejich četnost vzrůstala od 14. století a popsáný typ se plně rozvinul v 16. století,²²⁰ kdy počal být paradigmaticky produktivní ve formě frekventativ, která mají potenciál

---

²¹⁷ Komárek (1981: 147).

²¹⁸ Komárek (1981: 148).

²¹⁹ Lamprecht et al. (1986: 321).

²²⁰ Komárek (1981: 148).

vyjadřovat opakované a neaktuální děje od všech nedokonavých kořenů (s výjimkou sloves determinovaných a sloves s kmenotvorným sufixem *-nou-*). Jakmile se tento novější typ sufixace s typickým významem morfologicky ustálil, stal se v československé podskupině slovanských jazyků vysoce produktivním,²²¹ a to až do té míry, že jej někteří autoři vydělují jako samostatnou gramatickou kategorii, jak je popsáno v příslušné kapitole.

2.4.5. Způsoby slovesného děje

Jednotlivé skupiny sloves řazených do derivační kategorie²²² *způsob slovesného děje* se vyskytovaly již v staročeském období jako přirozená součást slovanského lexika. Jak zmiňuji v definiční kapitole, vztah této skupiny k vidové soustavě je značně nepřehledný, obě kategorie využívají stejných formálních prostředků (derivace probíhá jak pomocí sufixů, tak i prefixací) a jednotliví autoři se neshodují v otázce, zda jsou některé typy deverbální derivace procesem dotváření vidového protikladu nebo tvořením specifického významu na úrovni způsobu slovesného děje. Protože si tato práce neklade za cíl popsat jednotlivé slovesné čeledi staročeského období, budou zde popsány pouze nejvýraznější skupiny s nejužším vztahem k vidu.

Šlosar se zabývá především způsoby vyjadřování fází děje, distributivností a mírou děje, Komárek podrobněji probírá vyjadřování podílnosti děje (distributivnost). Fázová slovesa v nejširším slova smyslu označují počátek děje, jeho nejruzněji pojatý průběh a samozřejmě také skončení jiných slovesných dějů. Ve staré češtině jsou již osamostatněna tzv. slovesa ingresivní, která označují začátek děje (*vzbojovati*, *zapáliti* atd.) nebo uvedení do stavu (*sednutí*, *lehnúti* aj.). Původní slovanská ingesiva byla tvořena změnou kmene (staroslověnské *svьtnoti* k *svьtěti*), tento typ však ztratil svou produktivitu a víceméně se udržel pouze u dokonavých sloves změny stavu (výše uvedené *sednutí*, *lehnúti*). Stará čeština naopak rozvinula celou řadu prefixů, které nesly ingresivní význam (*vz-*, *po-*, *roz-*, *pro-*, *za-*)²²³ a byly značně variabilní, co se týče jejich možnosti připojování ke slovesnému kořenu. Jak bylo popsáno výše, slovtvorná funkce těchto prefixů však kolidovala se syntetickým vyjadřováním futura a jazyk vyřešil naznačenou dvojznačnost výrazným odbouráváním obou variant těchto prefixů od konce 14. století.²²⁴ Nejvíce zasažen byl prefix *vz-*, jenž byl primárním prostředkem

---

²²¹ Nübler (2017b).

²²² Srov. Nübler (2017c).

²²³ Lamprecht et al. (1986: 333).

²²⁴ Lamprecht et al. (1986: 334).

pro vyjadřování syntetického nedokonavého futura a jenž se po popsaném odbourání této své funkce udržel pouze u omezeného spektra sloves ve své nejstarší směrové funkci (*vzlétnout, vzhlednout, vzejít* apod.). Naopak předpona *za-* (často v kombinaci s volným zvrtným morfémem) se stala dominantním prostředkem pro vyjadřování ingresivních významů (*zalíbit se, zamilovat se, začít, zakřičet, zamlknout* aj.). Pouze předpona *po-* si vedle dalších rolí udržela i futurální funkci u nedokonavých (determinovaných) sloves pohybu a příbuzných významů (*poběžím, půjdu, ponesu, poletím, pokvetu* atd.), její plný rozvoj však spadá až do nové češtiny.²²⁵

Slovesa finitivní (u některých autorů příbuzné lexikální odstíny spadají do kategorie sloves terminativních či egresivních)²²⁶ nikdy neměla možnost vyjadřovat své významy změnou kmenotvorné přípony, musela se tedy již od staroslověnského období spoléhat na prefixy. Nejprve tuto roli hrála předpona *ot(ъ)-* (*otъcvisti, otъcisti*), která přešla i do staré češtiny, ovšem její užití v této funkci kolidovalo s jejím výraznějším významovým odstínem odluky (*otpútati se, otběhnúti, odmlúvati* aj.). Produktivita tohoto prefixu je proto od staročeského období vytlačována prefixem *do-*, který zde dominuje až do dnešních dnů (*dokončit, dočíst, dovařit* apod.)²²⁷ a který dokonce ve významu finitnosti umožňuje i dvojí prefixaci (hovorově *donaučit, doposkládat, dovymyslet* atd.).

Z hlediska vidové soustavy je důležité zmínit, že i ve staré češtině byla fázová slovesa bez výjimky dokonavá a že bylo naopak možné propojit je pouze se slovesy nedokonavými (*začieti mysliti, běhati, čísti, ...; přěstati pieti, kúřiti, otriekati se, ...*). Fázová slovesa jsou právě z tohoto důvodu považována za jeden z nejspolehlivějších prostředků pro určování hodnoty vidu i pro pračeské a staročeské období.

Vztah sloves distributivních ke kategorii vidu je pouze nepřímý, ovšem některé prostředky vyjadřování podílnosti děje se shodují s prostředky vidovými, a navíc jsou distributiva specifická tím, že nabývají pouze dokonavého vidu,²²⁸ čímž se liší od sloves obecně násobených.²²⁹ Distributiva se pravidelně tvoří prefixací sloves, která vyjadřují opakovaný (a neaktuální) děj, systémově se jedná o jakýsi vidový protějšek iterativ, byť jsou z hlediska vidové teorie nepárová.²³⁰ Komárek vysvětluje, že ve staré češtině tato slovesná čeleď nebyla vyjadřována explicitním slovtvorným prostředkem jako v nové

---

²²⁵ Lamprecht et al. (1986: 334).

²²⁶ Srov. Nübler (2017c).

²²⁷ Lamprecht et al. (1986: 335).

²²⁸ Komárek (1981: 148).

²²⁹ Kopečný (1950: 103).

²³⁰ Lamprecht et al. (1986: 335).

češtině (typ *povyhazovat* se pomalu rozvíjel až od 16. století, produktivním se stal teprve v 19. století). Příklady typu *pobíjěti, pobrati, zpřěvračěti* nesly primárně význam úplné dokončenosti,²³¹ teprve ve spojení s plurálovým předmětem získávaly implicitní význam distributivnosti (*pobíjěti stěnu x pobíjěti dobytek*). V praslovanštině a staroslověněštině nesl tuto funkci prefix *po-* značící malé a opakované dávky děje (*popaliti, poraziti*), stará čeština vedle této předpony využívala i prefix *z-* (*zobláčěti, znapájěti, zpřěrážěti, ...*). Šlosar dodává, že od střední doby jazyk využil oba prefixy různým způsobem:²³² Předpony *po-* se užívalo k primární prefixaci (*polámati, porubati, pobíti* apod.), a jedná se tedy pouze o implicitní distributivnost závislou na druhu objektu, naopak prefix *z-* je přidáván k už prefigovaným slovesům, a značí proto explicitní podílnost děje (*zvyrážěti, zpřětínati, zpřivazovati* aj.).

Vyjadřování míry děje se děje taktéž pomocí prefixů, v některých případech pomocí prefixace doplněné zvratností. Vlastní lexikální jádro této skupiny není natolik výrazné, aby bylo možné přiřadit mu beze zbytku odpovídající formální prostředky, různí autoři proto i pro starou češtinu liší široké spektrum dílčích hodnot (míra velká, malá, dostatečná, přílišná, uspokojující, vyčerpávající míra aj.). Šlosar řadí mezi nejdůležitější předpony tohoto okruhu starobylé *po-* (*pomenšiti, povýšiti, počekati, ...*) a progresivnější *na-* v kombinaci se zvratným morfémem (*načiniti, nakřiviti, naveseliti sě, naplakati sě, ...*),²³³ leč je patrné, že ani v jediném případě se tu nejedná o čisté postižení dané míry děje, uvedená slovesa vyjadřují i celou řadu dalších lexikálních odstínů a jejich chápání je do značné míry závislé na patřičném kontextu. Z hlediska vidového se tato slovesa chovají zcela paradigmaticky; s přihlédnutím k faktu, že se jedná o primární prefixaci, získávají tato deverbativa dokonavý vid.

2.4.6. Přejímky z vidového hlediska

Lexikální fondy jazyka jsou obohacovány přejímáním jednotek z cizích jazyků v kterékoli době na základě potřeby pojmenovat jevy, pro něž dosud domácí jazyk nemá vlastní pojmenování, ale je nutné si je z praktických důvodů osvojit.²³⁴ Nejčastěji jsou z cizích jazyků přejímána substantiva, ovšem v omezené míře do domácího jazyka pronikají i cizí slovesné významy. Slovesa jsou přejímána nejhojněji v okamžiku, kdy je potřebné popsat lidskou činnost či děje vázané na lidské konání, které typicky souvisejí

²³¹ Komárek (1981: 148), s tímto názorem souhlasí i slovníková hesla ve *Vokabuláři webovém*.

²³² Lamprecht et al. (1986: 336).

²³³ Lamprecht et al. (1986: 337).

²³⁴ Filipec et Čermák (1985: 120).

s vyšším technologickým nebo kulturním stavem národa, od něhož je dané pojmenování přejímáno. Stará čeština v tomto ohledu nebyla výjimkou. Zdrojovým jazykem přejímek byla ve staročeském období především němčina,²³⁵ respektive její tehdejší vývojové varianty rozdělené na jednotlivé dialekty. I slova z ostatních jazyků byla ve velké většině případů přejata do staré češtiny prostřednictvím německého jazyka, čímž se čeština jasně odlišovala od literární staroslověnštiny, v níž většina přejaté slovní zásoby pocházela přímo z byzantské řečtiny či jejím prostřednictvím z latiny. Druhým velkým okruhem přejímek byla církevní terminologie, která byla v českém prostředí budována na základě překladů a přejímek latinských (*orudovati, honositi se, křižovati* apod.) a v omezené míře staroslověnských.²³⁶ Oproti výrazům přejímaným z německých dialektů, kde většinou docházelo k přejetí žádaného kořene a jeho následné začlenění do staročeského konjugačního systému, se v tomto druhém, církevním okruhu mnohem hojněji vyskytovaly kalky. Zvláště se jednalo o kompozitní slovesa, jejichž původ lze nezdědky vysledovat až do staroslověnského prostředí (*blahoslaviti, modloslúžiti* aj.).

Stluka ve své disertační práci rozděluje přejímky dle období, kdy byla do staré češtiny přejata, a v závislosti na tom také podle odpovídajících vývojových fází německého jazyka.²³⁷ Liší přejímky již starogermánské (*pokusiti se, zkusiti* z gótského *kausjan, kúpiti* z gótského *kaupôn*²³⁸), přejímky ze západogermánských dialektů (ustálené spojení *dieku vzdáti*,²³⁹ *hýřiti* z germánského *irren* ve významu *chybovat, přestupovat příkázání*,²⁴⁰ ve staré češtině již mizející archaismus *drbiti* z germánského *dürfen* v původním významu *býti v bídě, míti nezbytnou potřebu*,²⁴¹ který byl postupně nahrazován progresivnější přejímkou *musiti* opět germánského původu,²⁴² *varovati se*²⁴³ aj.) a konečně přejímky z dobových německých dialektů (*škeřiti se* ve významu *ušklíbat se*,²⁴⁴ *malovati* z *mâlen*,²⁴⁵ *rytieřiti* ze substantiva *rītaere/Ritter*²⁴⁶ aj.).

---

²³⁵ Stluka (2010: 46).

²³⁶ Stluka (tamtéž).

²³⁷ Stluka (2010: 47).

²³⁸ Rejzek (2001: 335 a 336). V obou případech je složité dokázat, že se jedná o přejímky a nikoli o společnou slovní zásobu zděděnou z indoevropského prajazyka.

²³⁹ *Vokabulář webový* (dále jen VW), heslo *vzdáti*.

²⁴⁰ Rejzek (2001: 228).

²⁴¹ Zubatý (1922: 1).

²⁴² VW, heslo *musiti*.

²⁴³ VW, heslo *varovati se* a Rejzek (2001: 738). Naproti tomu Machek tvrdí, že sloveso je domácího původu, Machek (2010: 678).

²⁴⁴ VW, heslo *škeřiti se* a Stluka (2010: 49).

²⁴⁵ VW, heslo *malovati*.

²⁴⁶ Machek (2010: 528).

Uvedený výčet samozřejmě nelze považovat za definitivní nebo vyčerpávající výčet přejatých sloves ve staré češtině, je však možné na jeho základě učinit některá základní pozorování týkající se vidu přejatých slovesných kořenů. Valná většina těchto sloves byla nepochybně pocit'ována jako organická součást staročeského lexika, a to buď díky dlouhodobému soužití česky a německy mluvících obyvatel českých zemí, nebo kvůli nutnosti využívat cizojazyčné termíny, pro jejichž denotáty neměla čeština potřebná vlastní vyjádření. Tuto skutečnost je možné odpozorovat z toho, že přejaté lexémy byly připojením odpovídajícího kmenotvorného sufixu bez obtíží včleněny do českého konjugačního systému a že jsou od nich paradigmaticky tvořeny všechny náležité tvary.²⁴⁷

Podobně jako u dnešních slovesných přejímek zde primárně dominuje nedokonavý vid, vyjma slovesa *kúpiti*, patrně pro jeho implicitní nepříznakovost z hlediska vidové opozice. Jednotlivé nedokonavé kořeny bylo následně možné bez větších obtíží zdokonavovat. Už ve staročeském období jsou hojně doložena sekundárně odvozená perfektiua od přejímek, které to ze sémantického hlediska dovolují, tedy v zásadě ode všech s výjimkou obou modálních významů (*musiti*, *drbiti*). Perfektivizace probíhá za pomoci prefixace, přičemž se i u přejatých sloves projevuje hojné zastoupení různých prefixů, u nichž je obtížné rozhodnout, zda mají pouze perfektivizační funkci, či zda nějakým způsobem modifikují původní, přejatý význam (*oškeřiti se*, *namalovati*, *pohýřiti*, *vyvarovati se* atd.).

Odlišná, avšak systémově zcela analogická je situace přejatého slovesa *kúpiti*. Oproti ostatním přejímkám neslo primárně dokonavý vid již ve staroslověštině, ve které je bohatě doloženo, a stejný vid zachovává i ve staré češtině. Jeho prefigované odvozeniny jsou taktéž dokonavé (*nakúpiti*, *otkúpiti*, *pokúpiti*, *vykúpiti*). Nedokonavý význam je možno získat až resuffixací připojením progresivní kmenotvorné přípony *-ova-* (*kupovati*), která je poté natolik výrazná, že nedokonavý vid udrží i v případě dalšího předponového odvozování (*nakupovati*, *vykupovati*, *skupovati* aj.). Samotný fakt, že sloveso bylo přijato již jako dokonavé, odkazuje jednak na skutečnost, že datum přijetí tohoto kořene je velmi staré, jednak na to, že před ustálením vidové soustavy a jejich formálních výrazových prostředků byl primárním činitelem určujícím hodnotu vidu nikoli typ sufixu, jako je tomu v pozdějších fázích vývoje, nýbrž dominantní rys lexikální.

---

²⁴⁷ VW, srov. doklady u jednotlivých hesel přejatých sloves.

Z hlediska slovotvorného je ve srovnání se současnou češtinou u všech zmíněných přejímek jasně patrná nižší četnost primárně domestikačního sufixu *-ova-*, naopak zde převládají ve staročeské době produktivní *i*-kmeny, které tvořily produktivní opozici k téměř všem ostatním kmenotvorným sufixům bez ohledu na vid. *Ova*-kmeny se začínají objevovat teprve později a jsou produktivnější u sloves přejatých přímo z latiny (*mordovati*, *orudovati*, *křížovati* sě), přičemž jejich frekvence výrazně narůstá v období humanistickém a barokním.²⁴⁸

2.4.7. Shrnutí staročeského kmenového systému

V staročeském období došlo ke kritickému ustálení vidové soustavy. Hlavní vidové hodnoty (nedokonavost – dokonavost) jsou zcela gramatikalizovány a tento systémový tlak nutí konkrétní slovesné jednotky k přizpůsobení se jedné, či druhé skupině. Mizí proto slovesa bez původně vyhraněného vidu i slovesa, která by na základě své morfematické struktury mohla mít dvojí vidový význam. Upadá také starší kategorie determinovanosti, jež je z části videm pohlcena, z části přežívá jako okrajová hodnota aktionsartová u sloves pohybu. Hlavním nositelem formálního vyjadřování gramatického vidu se stává afixální soustava. Prefixy vedle svého vlastního lexikálního významu a po odbourání jiných gramatických funkcí (vyjadřování futura atd.) postupně získávají funkci perfektivizační, byť samozřejmě nikoli v rámci celého slovesného paradigmatu. Naproti tomu různé typy sufixů kromě původních opozic lexikálních (*saditi – seděti*, *hubiti – hynúti*, *točiti – téci*, *nositi – nésti* aj.) vytvářejí také různé protiklady vidové. Snaha dotvářet protikladný vid se ve staré češtině stává hlavní motivací derivace deverbativ a různé kmenotvorné typy slouží především k vidové diferenciaci.²⁴⁹ S výjimkou minimálně progresivních *n*-kmenů (*bodati – bodnúti*) však nikdy není změněna hodnota vidu na dokonavý pouze úpravou sufixu, vždy je nutná příčinná prefixace.

Ve staré češtině mají dominantní pozici v této soustavě slovesné *i*-kmeny, a to hlavně pro svou značnou dobovou produktivnost. Z hlediska vidového zahrnují slovesa nedokonavá i dokonavá, avšak postupně se v závislosti na produktivní opozici k *ě*-kmenům a jednoznačně nedokonavým *ova*-kmenům stávají příznakověji dokonavými (původně nedokonavé *saditi*, dokonavé a přefigované *osaditi*, iterativní/distributivní *sázěti* a sekundární imperfektivum *osazovati*). Neproduktivní jsou naopak vidové

---

²⁴⁸ Srov. Kameník (2016a: 161 a dále).

²⁴⁹ Janečková (1987: 81).

protiklady *i*-kmenů s *a*-kmeny, které se ve staročeském lexiku udržují jako dědictví ze starších vývojových fází jazyka (*namluviti* – *namlúvati*).

Druhou nejvýznamnější skupinou jsou *a*-kmeny. Když přestala být produktivní stará opozice *0*-kmenů a *a*-kmenů (*nalezti* – *nalézati*), dotvořily se nově kmenové protiklady *a*-kmenů a *va*-kmenů (*hledati* – *hledávati*), z nichž se postupně vyvinul zcela paradigmatický typ morfologických frekventativ. *A*-kmeny však ve staré češtině tvoří i dvojice s *ova*-kmeny (*kázati* – *kazovati*), jež jsou výsledkem zapojení *ova*-kmenů do systému deverbativ a jejich explicitní nedokonavosti.²⁵⁰

Mohu tedy vyslovit následující závěry. *Ova*-kmeny ve staré češtině mají explicitní funkci imperfektivizační ve vztahu k *i*-kmenům, *n*-kmenům a *a*-kmenům; *i*-kmeny slouží ve většině případů jako kořen prefigovaných perfektiv k *ě*-kmenům a *ova*-kmenům; produktivita *a*-kmenů ve všech opozicích setrvale klesá a produktivita *va*-kmenů (morfologických frekventativ) se teprve rozvíjí. Konečně stranou stojí *n*-kmeny se svou minimálně produktivní perfektivizační funkcí.

---

²⁵⁰ Lamprecht et al. (1986: 323).

3. O DEFINICI ZÁKLADNÍCH POJMŮ

3.1. Vymezení výzkumného prostoru

V kapitole budou popsány hlavní definiční zásady, jichž se celá práce přidrží a jež bude aplikovat na zkoumaný vzorek barokních textů.

Aby bylo možné specifikovat vlastnosti slovesného vidu, bude nejprve v obecnosti pojednán pojem *gramatické kategorie* a jeho trojí funkční vlastnost. Následně bude poměřeno, zda slovesný vid odpovídá funkcím hledaným u gramatické kategorie a zda je tedy možné považovat jej za součást gramatického systému českých sloves, nebo zda bude nutné odsunout ho k sémantickým odstínům lexikálních jednotek.

Po ověření, zda má vid gramatickou povahu, vyslovím na základě vzorových dat hypotézu o funkční platnosti *slovesného vidu* a jeho hodnot. Tato hypotéza přihlédne nejen k formálnímu vyjadřování binární vidové opozice a k jeho sémantické funkci mezi ostatními vlastnostmi izolovaného slovesného tvaru, ale i k funkcím textovým a pragmatickým, na které má vid nezanedbatelný vliv. Navržená hypotéza bude posléze podrobena ověření za pomoci problematických otázek dosavadního vidového výzkumu. Budou-li tyto otázky verifikovány, bude hypotéza považována za teorii ověřenou v podmínkách předkládané práce a výklad ji bude používat jako základní parametr výzkumu.

S přihlédnutím k faktu, že vidové významy se velmi těsně pojí s významy *slovesného času a způsobu* a se *způsoby slovesného děje* (*Aktionsart, lexikální vid*), budou v kapitole pojednány také tyto slovesné jevy a jejich hodnoty i s příslušným vyslovením názoru o jejich gramatičnosti, aby bylo dosaženo celkového aspektologického přehledu o českém slovese.

3.2. Vývoj gramatické kategorie a její podstata

Gramatická kategorie je speciální vlastnost ohebné lexikální jednotky, která gramatikům umožňuje popsat vztah jazykového znaku k vnímané realitě, k dalším konkrétním tvarům téhož znaku a také k ostatním znakům obecně. Gramatická kategorie je chápána jako prostředek, kterým jazykové znaky vyjadřují tyto základní významy, nicméně její vymezení – či spíše suma hodnot, které jsou za gramatickou kategorii považovány – vyplývá z historické zkušenosti a tradice.²⁵¹

---

²⁵¹ Srov. MČ2 (1986: 26).

Dahl popsal gramatickou kategorii jako *kategorii morfoložickou*,²⁵² neboť její hodnoty jsou od základního tvaru odvozovány změnou (tvarotvorných) morfémů – takováto definice je však kruhová. Dahl proto dodal, že gramatická kategorie má dvoji podstatu, která se vztahuje jak k formě, tak i k významu, a nadto je ještě definována svým funkčním působením v rámci konkrétní výpovědi.

Lingvistka Osolsobě v příslušném slovníkovém heslu definovala gramatickou kategorii jako soubor gramatických prostředků (realizovaných v češtině tvaroslovnými morfémy), která je závazná pro určitou skupinu slov; dané jednotky tedy vždy musí nějakým způsobem vyjadřovat její jednotlivé hodnoty. V návaznosti na současnou teoretickou literaturu také popsala gramatické kategorie *vyššího* (slovní druhy) a *nižšího řádu* (rod, číslo, čas a jiné, výslovně také slovesný vid).²⁵³

Vývoj gramatických kategorií je spjat s krystalizací některých specifických významových odstínů, které měly původně zcela lexikální charakter a byly prostou součástí základní sémantiky dané jednotky. Jak uvádí Černý, jednotky *muž*, *otec*, *chlapec* v sobě zahrnovaly popis lidí různého věku a vlastností a s tím zároveň i jakýsi zárodek gramatického mužského rodu, naproti tomu jednotky *žena*, *matka*, *dívka* označovaly podobné bytosti, ovšem se zárodkem rodu ženského.²⁵⁴ S postupným rozšiřováním slovní zásoby vyvstala nutnost ztvárnovat v jazyce rozdíl mezi mužskými a ženskými bytostmi i jinak než lexikálně, neboť tento prapůvodní způsob je kvantitativně neefektivní. Abstrakcí proto vznikla gramatická kategorie jmenného rodu, která popisovala pohlaví entit komplexněji.

Jazyk systémově motivovanou potřebu tohoto typu většinou naplňuje prostřednictvím morfémů, jejichž funkce i formální realizace se s postupem času stále více specializuje na pomyslné ose od lexikálních morfémů plnovýznamových (zůstali u příkladů jmenného rodu, pak poslouží opozice *žena – muž*) přes nejrůznější typy afixů se slovtvornou (derivační) funkcí (*vdova – vdovec*) až po koncovky, které ve většině případů zcela ztratily svůj původní význam, vyjadřující již pouze vztahy mezi jednotkami na úrovni věty (*pán – paní*).

Důležitý je také předpoklad, že jedna z hodnot gramatické kategorie je schopna v určité kontextové konstelaci zastoupit jako neutrální člen hodnoty ostatní. Tato hodnota gramatické kategorie je nazývána *bezpříznaková* a má vedle své vlastní

---

²⁵² Dahl (1985: 21).

²⁵³ Osolsobě (2017).

²⁵⁴ Černý (1970: 209).

specializované funkce i funkci neutrální vzhledem k podstatě gramatického jevu, který reprezentuje. Ostatní hodnoty dané gramatické kategorie jsou označovány jako *příznakové* majíce pouze vlastní funkci s konkrétním významem. V indoevropských jazycích má bezpříznakovou funkci například rod mužský (označení *studenti* je teoreticky možné použít k oslovení *studentů* i *studentek*, opačný postup je stylisticky a diskurzivně podmíněný). Černý vysvětluje protiklad hodnoty bezpříznakové a příznakové tak, že bezpříznakový člen je starší a reprezentuje původní, ještě negramatickou hodnotu, uchovává si proto i možnost zastoupit ostatní hodnoty dané gramatické kategorie; příznakové hodnoty jsou oproti tomu již aplikací abstrahovaného gramatického významu na ostatní lexikální jednotky se specifickým určením a mají sekundární charakter.²⁵⁵

Gramatické kategorie bývají děleny na dva základní typy,²⁵⁶ a sice na jedné straně *kategorie odrazové*, které přímo přenášejí vlastnost vnímané reality do gramatické struktury (*číslo, jmenný rod* u substantiv) nebo gramatikalizují komunikační záměr mluvčího (*slovesný způsob*), a na straně druhé *kategorie strukturující*, jež slouží jako prostředek vnitřního členění výpovědi (*pád, slovesný rod*). Tímto primárním rozčleněním gramatických kategorií není řečeno, že by jednotlivé kategorie zároveň neměly v tom či onom poměru vlastnosti druhé skupiny, naopak většina kategorií vykazuje vlastnosti obou skupin. Kupříkladu gramatická kategorie *slovesného času* popisuje řazení dějů vztahujících se k realitě ve vztahu k době promluvy, ale zároveň s tím je jako vlastnost predikátu určující pro uspořádání ostatních jednotek v rámci výpovědi. Je tak možno vyvodit, že rozdělení gramatických kategorií na dvě skupiny je dáno charakteristickými vlastnostmi, jež toto členění iniciují a objevují se u všech gramatických kategorií v určitém poměru, přičemž v některých případech určitá vlastnost výrazně převažuje.

Byť tento rozměr gramatické kategorie většinou není explicitně zmiňován, je očekáváno, že gramatická kategorie má také vlastnosti paradigmatické,²⁵⁷ což značí, že v sobě zahrnuje několik různých hodnot,²⁵⁸ z nichž konkrétní lexikální jednotka je schopna vyjádřit všechny, nebo alespoň většinu. Kategorie *pádu* tak například v češtině obsahuje hodnoty *nominativ, genitiv* apod., kategorie *čísla* zahrnuje *singulár, plurál* atd. Lexikální jednotky typu *muž, moudrý, ten* je potom možné ohýbat do jednotlivých

---

²⁵⁵ Černý (1970: 210).

²⁵⁶ MČ2 (1986: 27).

²⁵⁷ Srov. MČ2 (1986: 258 a 259).

²⁵⁸ Jak uvádí Poldauf, *podstatou kategorie je pak nepochybně protiklad*. Srov. Poldauf (1949: 121).

hodnot dané gramatické kategorie; celek neboli jednu lexikální jednotku tvoří formy *muž, muže, muži, mužů, ...; moudrý, moudrého, moudří, moudrých, ...; ten, toho, ti, těch, ...*. Tento popis nevyklučuje případy, v nichž některé lexikální jednotky nejsou schopny naplnit vybrané z hodnot konkrétní gramatické kategorie ať už z důvodu vnějškově formálních (nom. sg. *stavení*, gen. sg. *stavení* apod.), nebo sémantických (nemožnost vyjádřit skutečný čas u kondicionálu; kontextová nemožnost utvořit plurál od slov typu *voda, železo* apod.), či případy, v nichž je u konkrétní lexikální jednotky gramatická kategorie obsazena pouze jedinou hodnotou (jediný pád přechodníku pro současnost).

Na základě řečeného lze shrnout, že tato práce vychází z předpokladu o definování gramatické kategorie třemi funkčními vlastnostmi: Vztah k subjektivně vnímané a popisované realitě vyjadřuje *funkce odrazová* či *komunikační*, vztahy mezi jednotkami uvnitř výpovědi zastupuje *funkce strukturující* a vztahy mezi formami jediného základního významu popisuje *paradigmatická funkce* gramatické kategorie.

3.3. Gramatická kategorie slovesného vidu

Slovesný vid vykazuje dle výše zmíněné definice prvky prvních dvou vlastností gramatické kategorie. Jednak podobně jako slovesný způsob zachycuje způsob vnímání, kterým mluvčí popisuje pojednávaný děj (funkce odrazová/komunikační), jednak slouží ke strukturování výpovědi a jejich dějů v rámci textu²⁵⁹ a určuje i některé další větné vztahy (vazba sloves, použití slovesného času atd.). Vid má tudíž podobný komunikační charakter jako kategorie slovesného způsobu, protože stejně jako tento gramém postihuje subjektivní vnímání popisovaného děje z hlediska mluvčího. Nejedná se však o modalitní vnímání skutečnosti, nýbrž o zpracování celkového náhledu na děj bez vztahu k časové ose. S kategorií slovesného způsobu se vid navíc shoduje také v tom, že některé jeho hodnoty se vylučují s hodnotami slovesného času (prézens a dokonavá slovesa podobně jako libovolný čas a imperativ).

Vid je však problematický z hlediska třetí vlastnosti definující gramatickou kategorii, protože podle mínění různých autorů buď zasahuje celé paradigma jedině lexikální jednotky (slovesa), nebo je dělí na dvě nezávislé poloviny. První možnost by znamenala, že tvary stejného slovního významu, ale odlišné vidové hodnoty tvoří jedinou lexikální jednotku. Například formy *vypsal jsem* a *vypisoval jsem* by tak

---

²⁵⁹ Akademická *Mluvnice češtiny* specifikuje, že *vid se podílí na členění průběhu platnosti slovesného významu*. MČ2 (1986: 27).

náležely k jednomu paradigmatu, přičemž by bylo nutné nalézt bezpříznakový neutrální tvar, který by sloužil jako slovníkový zástupce tohoto lexému.²⁶⁰ Tímto způsobem konstruovaná teorie by přesně odpovídala nárokům kladeným na gramatickou kategorii, ovšem jak bylo popsáno v tezích různých gramatiků v předcházející kapitole, je značně problematické naplnit ji konkrétními příklady. Při hledání slovesných lexémů, které by v sobě pojaly jak tvary nedokonavé, tak i dokonavé, by bylo nutno přesně specifikovat vlastnosti tvarotvorných procesů a rozhodnout, kam až sahá jejich platnost. Je jistě možné přijmout tezi, že gramatickou povahu, a tudíž sounáležitost v jediném lexému mají vidové dvojice se základem perfektivním (*dát* a od něj odvozené *dávat*), ale bylo by složité v takovém systému vysvětlit, proč nemají gramatickou povahu vidové dvojice se základem imperfektivním (*vidět* a od něj odvozené *uvidět*), pakliže vidová funkce předpon je závislá pouze na autoritě gramatika, který ji postuluje. Nevyřešená také zůstává otázka perfektivizace za pomoci kmenotvorné přípony druhé třídy slovesné neboli otázka, zda typ *sekat* – *seknout* tvoří čistě vidovou, a tedy gramatickou dvojici.

Druhá možnost řešení tohoto hlavolamu zahrnuje v jistém smyslu tradiční rozčlenění na dvě související paradigmata podle vidu jednotlivých tvarů, v použitém příkladu by tak šlo o dokonavé sloveso *vypsat* a nedokonavé *vypisovat*, přičemž tato by měla společnou pouze obecnou sémantickou charakteristiku a byla by spjata derivačním vztahem, netvořila by však dva protikladné póly na základě hodnot jediné gramatické kategorie. Výhodou této alternativy dvou nezávislých slovesných paradigmat, z nichž každé má svou přesně určenou vidovou hodnotu, je relativně jednoduché rozčlenění slovesného materiálu a jednoznačná identifikace zkoumaných jednotek. Vid by se v takovém případě vymykal paradigmatické vlastnosti gramatické kategorie, která byla definována výše, avšak není to nepřekonatelný rozpor, protože podobně se chová například jmenný rod u substantiv, jenž je přesto považován za bezrozpornou gramatickou kategorii. Kupříkladu lexikální jednotka *pán* nese ve všech svých paradigmatických tvarech hodnotu rodu mužského a neexistují žádné její formy bez maskulinního příznaku. Na stejném principu mohou fungovat tvary slovesa *vypsat*, které ve všech svých formách ponosou dokonavý vid.

Zváživ uvedené jsem pro účely této práce zvolil možnost – nikoli nutnost – považovat vid za gramatickou kategorii, neboť obě výše popsané varianty chápání gramatické podstaty vidu formálně splňují nároky kladené na gramatickou kategorii. Při

---

²⁶⁰ Srov. starší diskusi v článku Sochorové (1955).

vlastním zkoumání a zacházení se slovesnými tvary je mi však bližší druhá, tradičněji pojatá varianta považující každou slovesnou lexikální jednotku za samostatné paradigma s jediným videm. V průběhu celého výzkumu tedy považuji například slovesa *učit* a *naučit* za dva nezávislé lexémy, přičemž všechny tvary prvního slovesa jsou vedle mnoha dalších vlastností definovány nedokonavou hodnotou gramatické kategorie vidu, tvary druhého slovesa pak dokonavou hodnotou téže gramatické kategorie. Obě slovesa jsou dále beze vší pochybnosti spojena vzájemným derivačním vztahem a blízkou či totožnou sémantickouází, ovšem stejně tak, jako nepatří k jedinému lexému tvary *pán* a *paní* nebo *vdova* a *vdovec* odlišené různým gramatickým rodem, nepatří k jedinému lexému ani tvary *učím* a *naučím* lišící se gramatickým videm. Dodám, že zcela stejný princip platí u typových dvojic *padat* – *padnout* i *umřít* – *umírat*.

3.4. Definice gramatického vidu – vyslovení hypotézy

Gramatický vid se liší od vidu lexikálního, který je tradičně nazýván způsobem slovesného děje (Aktionsart).²⁶¹ O způsobech slovesného děje bude pojednáno dále v příslušné kapitole, zde bude soustředěna pozornost pouze na hodnoty gramatické kategorie, jejíž podstata byla diskutována výše.

O sémantické podstatě slovesné kategorie vidu ve slovanských jazycích se debatuje již více než dvě století, započítám-li i první komplexnější pokusy raných racionalistů.²⁶² Vyjma teze Kopečného²⁶³ se většinou v návaznosti na strukturalistické úvahy soudí, že vid jako binární kategorie nabývá hodnot *nedokonavosti* a *dokonavosti*. Ukázal jsem, že jednou z gramatických podstat slovesného vidu je, že každé existující i představitelné české sloveso musí být buď nedokonavé, nebo dokonavé.

Pro rozbor sémantické podstaty obou vidových hodnot bude užitečné prozkoumat příkladové věty popisující vybraný děj ve všech jeho mutacích; na základě tohoto zkoumání bude následně vyslovena příslušná hypotéza, která bude ověřována pomocí dalších kritérií. Při takovémto pozorování je samozřejmě nutné pamatovat na to, že se v příkladových větách jedná o slovesa reálná, tudíž s vlastním významem, konotacemi, obvyklým stylovým užitím apod., nicméně toto omezení musí být akceptováno, neboť zkoumání ideálního slovesa bez vlastní sémantiky by bylo přínosné

---

²⁶¹ Biskup (2017).

²⁶² Důkladný rozbor teorií z 19. století a z první poloviny 20. století je k nalezení v monografii Dostálově (1954: 11 a dále), pro teorie druhé poloviny 20. století srov. Nübler (2017a).

²⁶³ Kopečný (1962: 5 a dále).

pouze z formálního hlediska a o významech vidových odstínů by neřeklo nic. Zohledněn bude také kontext těchto vět, neboť se zdá, že zvažování izolovaných tvarů je ošidné mimo gramatikovy laboratorní podmínky. V nastíněném zkoumání se bude konkrétně jednat o slovesa, která se tak či onak vyjadřují k *výuce*. Byly zvoleny příklady tranzitivní s reflexivním předmětem v akuzativu, ačkoli jsem si vědom, že i tyto parametry mohou mít podle některých autorů²⁶⁴ vliv na platnost vidu:

1. *Žák se učí*. Vidím ho, jak sedí nad naučnou knihou, ve které si čte, dělá si poznámky a v duchu si opakuje.

2. *Žák se učil*. Našel jsem žákovy poznámky, otevřenou naučnou knihu a při zkoušení je žák schopen zopakovat naučené myšlenky.

3. *Žák se bude učit*. Vypůjčil si naučnou knihu, byl mu nahlášen test nebo zkoušení, ořezal si tužku a připravil poznámkový blok.

4. *Žák se naučil*. Test má na jedničku, vrátil knihu do knihovny, uklidil si poznámky.

5. *Žák se naučí*. Očekávám to, neboť jinak žákovi hrozí propadnutí nebo neúspěch v dalším studiu či životě; znám žáka a vím, že je takový.

V uvedených případech jde o standardní kombinaci dvou vidových hodnot s absolutními časovými rovinami. První až třetí příklad ukazuje slovesa nedokonavá v přítomnosti, préteritu a futurum, čtvrtý a pátý příklad ukazuje slovesa dokonavá v préteritu a futurum. Věta **Žák se naučuje* je v češtině agramatická,²⁶⁵ důvod tohoto faktu však v plnosti vyplyne až z dalšího zkoumání.

Nedokonavé příklady v těchto větách konstatují fakt *učení se*. Nedokonavá slovesa jednoduše a bez dalších příznaků popisují děj v příslušném časovém horizontu. Nic z nich nevyplývá, neodkazují k ničemu dalšímu, nevnímají začátek ani konec popisovaného děje a nepopisují žádné subjektivní nároky mluvčího, v maximální možné míře se blíží objektivnímu vnímání reality. Dodám, že pod pojmem *objektivní vnímání* rozumím výrok, na němž jsou schopni se shodnout různí mluvčí neboli posuzovatelé reality.

Opakem jsou věty s dokonavými slovesy. Čtvrtá věta implikuje výsledný stav a poukázání mluvčího na něj. Důležitější než předpoklad, že žák studoval, je v takové větě skutečnost, že nabyl potřebné vědomosti, že naučná kniha je vrácena, a může si ji proto půjčit někdo další, konečně i že se žák může pustit do další činnosti. Pátá věta

---

²⁶⁴ Srov. výčet autorů u Nüblera (2017a).

²⁶⁵ Pro definici gramatičnosti srov. Štícha (2017).

naopak zosobňuje predpoklad daný osobní zkušeností mluvčího a hrozbami, které by mohly nastat, pakliže by tak žák neučinil. Tyto sekundární konotace jsou důležitější než samotný popis budoucího děje a mluvčí na ně použitím dokonavého vidu klade důraz.

Na základě řečeného mohu vyvodit, že nedokonavý vid je prostým konstatováním děje, probíhajícího stavu nebo vlastnosti, přičemž za vlastnost lze považovat i zvyk provozovat jisté činnosti, tedy *habituálnost*²⁶⁶ zdůrazňovanou v anglofonní lingvistice. Neutrální konstatování nesené nedokonavým videm je však možno modifikovat lexikálně (pomocí adverbíí, částic, deiktických výrazů, ...), nebo i jinak (kontextem, nonverbálními signály, ...), a velice často se tak i děje, nedokonavá slovesa tudíž mohou prostřednictvím dodatků neslovesného charakteru označovat i vid dokonavý. Nedokonavý vid je proto bezpříznakový z hlediska *označovaného* v Saussureově smyslu, protože primárně popisuje děj bez jakýchkoli dalších sémantických odstínů přisuzovaných mu mluvčím.

Dokonavý vid je naproti tomu subjektivně motivovaný popis děje s nějakým účelem, konstatováním, zdůrazněním, citovým zabarvením atd. Zahrnuje i případy, kdy mluvčího zajímá výsledek děje, jeho směřování ke konci a završení, ohraničenost děje a vzrůstající či klesající intenzita takového děje. Dokonavý vid je i komplexním viděním děje,²⁶⁷ ovšem naskytá se otázka, proč mluvčí vnímá děj komplexně. Domnívám se, že je to z toho důvodu, že jej chce nějakým způsobem a za nějakým účelem užít; nekomplexně chápaný děj neboli děj bez jakýchkoli omezení pouze konstatovaný takto použít není možné. Ze synchronního pohledu jsou proto podle této hypotézy dokonavá slovesa všechna ta, která jsou příznakově *non-nedokonavá*.²⁶⁸ Tento rámec zahrnuje všechny významy historicky považované za podstatu dokonavosti.

V hranicích popsané hypotézy mohu nakonec i definovat vid *jako gramatickou kategorii, jež formalizuje subjektivní, kontextem a pragmatickou orientací podmíněný náhled mluvčího na pojednávaný děj*. Zároveň je nutné podotknout, že takto postulovaná hypotéza v plnosti vystihuje pouze český vidový systém. Je otázkou dalšího výzkumu, zda by bylo možné ji aplikovat na jiné slovanské jazyky, a ačkoli je pravděpodobné, že sémantická stránka této vidové hypotézy by byla přenositelná i na

---

²⁶⁶ Srov. Hlavsa (1976).

²⁶⁷ Srov. Dostál (1954: 16) a Poldauf (1954b: 204).

²⁶⁸ O koncepci binární opozice, v níž jedna hodnota je schopna zahrnout i význam hodnoty druhé srov. Dokulil (1958).

neslovanské jazykové rodiny, bylo by jistě potřeba definovat pro ně odlišné vidové hodnoty.²⁶⁹

3.5. Definice gramatického vidu – ověření hypotézy

Po vyslovení hypotézy o významové bázi slovesného vidu je nutno přistoupit k jejímu ověření. K tomuto účelu budou použity problematické jevy, které byly pouze s obtížemi začleňovány do stávajících vidových teorií. Zvolené jevy budou opět demonstrovány na příkladových větách doplněných o kontext, který podle vyslovené hypotézy silně určuje vidovou hodnotu slovesa a jeho funkční použití. Budou pojednány jevy vzešlé ze vzájemného působení vidu a gramatických kategorií způsobu, času a slovesného rodu, přičemž budou zahrnuty i izolované, situačně podmíněné případy.

V první sadě příkladů byla pro ověření užitá tranzitivní slovesa vztahující se k *zavírání*, cílem bylo posoudit platnost vidu v rozkazovacích větách:

6. *Zavři dveře!* Trvám na okamžitém splnění rozkazu, recipient by měl úkol splnit teď hned, nebo se do jeho plnění alespoň co nejdříve pustit; zajímá mne výsledek.

7. *Zavírej dveře!* Vyslovuji žádost tak, aby se z této činnosti stala pro recipienta pokud možno opakovaná, běžná činnost, a to zdůrazněním gramatického aspektu prostě konstatovaného děje.

8. *Nezavři ty dveře!* Jedná se o velice důrazný rozkaz, zápor dále zveličuje můj zájem o výsledek a je v souladu s ukazovacím zájmenem, které koncentruje pozornost na objekt.²⁷⁰

9. *Nezavírej dveře!* Byť mi i zde jde primárně o výsledek, ponoukám oslovovaného, aby nechal otevřeno, zdůrazněním významu prostě probíhajícího, nedokonavého děje.

Imperativ je proti indikativu výrazně subjektivně zabarven, domnívám se však, že přesto vidové protiklady tak, jak byly definovány, vystupují i v těchto příkladech. Vzhledem k tomu, že se v šesté a osmé větě sčítají subjektivní apely imperativu a dokonavých sloves, výsledkem je silný rozkaz mířící na recipienta. V osmé větě je navíc tento rozkaz ještě posílen (hovorovým) použitím ukazovacího zájmena. Ve větě sedmé a deváté naopak významy imperativu a nedokonavosti kolidují, výsledek je proto v určitém smyslu paradoxní. Přestože si věty zachovávají rozkazovací funkci, použitím nedokonavých sloves mluvčí apeluje na recipienta, aby chápal děj jako daný a tak, že by

²⁶⁹ Srov. Eun-Hae (2002) a Park (2003).

²⁷⁰ Korpusy SYN2015 ani ORAL2013 tento slovesný tvar nezachycují, to však nemění nic na jeho místě v systému.

jej neměl měnit. Lze vyvodit, že užití nedokonavých sloves v imperativu je samo o sobě příznakové, primární formou pro vyjadřování rozkazu jsou tvary dokonavých sloves.

Druhou ověřovanou gramatickou kategorií, jež částečně koliduje s významem vidu, je slovesný čas. K ověření vyslovené hypotézy budou použita různá slovesa ve specifických kontextech:

10. *Host platil.* V zásadě nevím, zda je zapláceno, ale s přihlédnutím k tomu, že host odešel a gestikulace vrchního je klidná, lze oprávněně usoudit, že k zaplacení došlo.

11. *Kdo maloval ten obraz?* Dívám se na obraz, posuzuji jej a vzhledem k jeho vlastnostem mne zajímá, kdo jej vytvořil.

12. *Kdo namaloval ten obraz?* Dívám se na obraz, posoudil jsem jeho kvalitu a chci jej nějakým způsobem obsáhnout, zajímá mne proto, kdo jej vytvořil.

13. *Dokáži trefit cíl se zavazanýma očima.* Umím to, co jiný ne.

14. *Zítřka povezu syna do školy.* Předpokládám, že syna vzbudím, společně nastoupíme do dopravního prostředku a vyrazíme směrem ke škole.

15. *Zítřka přivezu syna do školy.* Předpokládám, že se postarám o to, že se syn dostaví do školy.

16. **Žák se naučuje.* Věta je v rámci českého slovesného systému gramaticky chybná.

V desáté větě se formálně jedná o nedokonavý tvar slovesa, avšak protože je nedokonavý vid bezpříznakový, může v kontextově podmíněné situaci zastoupit i vid dokonavý. Mluvčí se v této větě implicitně zajímá o výsledek děje vztažený ke své osobě.

Jedenáctá a dvanáctá věta jsou téměř totožné, liší se však důrazem, který mluvčí klade na umělcovo dílo. Jedenáctá věta strhává pozornost na jsoučno obrazu, mluvčí primárně konstatuje, že obraz existuje, a teprve z tohoto faktu vyvozuje svůj zájem o umělce. Dvanáctá věta oproti tomu zdůrazňuje především zájem mluvčího, o obraz i o autora v této větě jde až v druhé řadě.

Třináctá věta je příkladem typu tzv. *kapacitiv*.²⁷¹ Sloveso má v této větě formálně dokonavý tvar, jeho sémantika však ukazuje spíše na neaktuální nedokonavost, konkrétně vlastnost přisuzovanou mluvčímu. Použití dokonavého vidu je v tomto případě vedle důvodů formálních možno interpretovat také jako subjektivní

---

²⁷¹ Pro rozbor prací o těchto slovesech srov. Veselý (2009:113).

soustředění pozornosti na výjimečnou schopnost mluvčího. Dokonavost tu tedy zprostředkovává specificky účelové vnímání.

Čtrnáctá věta je z hlediska formy opakem věty třinácté – nedokonavý význam je v ní vnějškově realizován zdánlivě dokonavým tvarem. Beze sporu se tu jedná o vývojový relikv vidové soustavy, který byl zachován prostřednictvím determinovaného významu slovesa, jenž se ze synchronního hlediska jeví v porovnání s videm jako sekundární. Jde proto pouze o jinou formu futura nedokonavého slovesa, sémantika dokonavosti zde není obsažena. Tento fakt se přesvědčivě vyjeví při porovnání s větou patnáctou. Byť má tato věta schematicky stejnou morfologickou stavbu, jasně vyjadřuje subjektivně pojímaný děj hledící k výsledku iniciovanému mluvčím.

Šestnáctá věta zosobňuje nemožnost kombinovat dokonavý vid s přítomným časem. Tato významová kolize je zdůvodňována fyzikální podstatou času nebo pojmáním vidu jako náhledu mluvčího na plynutí času, mohu ji však elegantně vysvětlit subjektivním vnímáním slovesného děje. Necht' je přítomnost vymezena u různých autorů jakkoli (bod, nesmírně krátké trvání, de facto neexistující časový předěl, aktuálnost, habituálnost a mnohé další), není pro mluvčího možné přítomnost použít k vlastnímu pragmatickému zpracování, neboť je příliš svázána s představou objektivnosti, na které se musí všichni pozorovatelé světa shodnout. Děj v přítomnosti formálně realizovaný slovesným přítomným časem nelze subjektivně upravit, je možné jej pouze konstatovat, což vylučuje použití dokonavého vidu jako příznakově subjektivního ztvárnění děje. Tento náhled vysvětluje i situačně podmíněné užití dokonavých tvarů v jevištních textech (*Přijde Orfeus.*), v kuchařkách a návodech (*Vyšleháme sněh.*) a ve vyprávění prostřednictvím historického prezentu (*Vyskočí z vlaku a povídá...*). Ve všech těchto sekundárních příkladech se totiž jedná o subjektivně motivované chápání děje a jeho předkládání recipientovi.

Třetím pozorovaným jevem je propojení gramatického vidu a slovesného rodu. Pro aktivum přirozeně platí všechny vývody učiněné výše, problematická je však funkce pasiva. Za účelem ověření nastolené hypotézy byly zvoleny příkladové věty opět se základním významem výuky, ze samé podstaty pasiva vyplývá jejich tranzitivnost:

17. *Žák je vzděláván.* Vidím žáka, kterak sedí ve třídě a poslouchá učitelův výklad, případně vím, že žák pravidelně dochází do školy.

18. *Žák je vzdělán.* Žák je schopen vyjádřit se k tématu s dostatečnou mírou očekávané erudice.

19. *Žák byl vzděláván.* Jsem si vědom toho, že žák docházel do školy, leč nevím s jistotou, zda poslouchal učitelův výklad a dělal si poznámky.

20. *Žák byl vzdělán.* Žák je schopen vyjádřit se k tématu s dostatečnou mírou očekávané erudice.

21. *Žák bude vzděláván.* Žák byl přijat na vybranou střední školu, nakupuje si učebnice a nařídil si na ráno budík.

22. *Žák bude vzdělán.* Očekávám, že žák dokončí školu a bude schopen se následně uplatnit v profesním životě.

Sedmnáctá věta vyjadřuje základní konstatování faktu, který je podle možností mluvčího doložitelný důkazy, a mluvčí si použitím nedokonavého slovesa nenárokují jakékoli další pragmatické zacházení s dějem. Stejně konstatování děje bez ohledu na možný výsledek či nároky mluvčího na proces vzdělávání vyjadřuje i věta devatenáctá, děj však převádí do minulého času. Konečně i věta jednadvacátá popisuje předpokládaný děj s velkou mírou pravděpodobnosti, ovšem zaměřuje pozornost přímo na skutečnost výuky, nikoli na její výsledky a očekávaný vliv na žákův další život.

Dokonavé příklady jsou složitější. Především je nutné přihlédnout k prohlášení, že dokonavý vid se vylučuje s významem přítomného času, přesto je ale osmnáctá věta chápána jako gramaticky správná. Trpný rod je totiž v této větě posunut do pozice popisu vlastnosti, jedná se vlastně o podobný případ jako u kapacitiv. Sloveso je formálně dokonavé, ale sémanticky by mělo mít převažující nedokonavý charakter, pakliže by mluvčí nechtěl takovým prohlášením zdůraznit subjektivně modelovaný výsledek žákovy činnosti. V zásadě je také možno říci, že osmnáctá a dvacátá věta jsou synonymní z hlediska výsledku činnosti. Obě popisují žákův stav vzniklý působením učitelovy snahy, kterou mluvčí právě použitím dokonavého tvaru implicitně zdůrazňuje. Stejnou funkci má dokonavý vid ve dvaadvacáté větě, ovšem subjektivní zacílení pozornosti na výsledek je navíc spojeno s obecným předpokladem děje v budoucnosti.

Vyslovená dílčí hypotéza o významu gramatické kategorie vidu byla podrobena rozboru v jazykových jevech, které vykazují střet vidového významu s ostatními gramatickými vlastnostmi sloves a ve všech těchto případech nabídla možnost vhodného řešení, lze ji tedy ve smyslu použitých příkladů považovat za ověřenou.

3.6. Definice gramatického vidu – postulování teorie

V této práci budu považovat vid za slovesnou gramatickou kategorii o dvou hodnotách v binární, avšak nesymetrické opozici, přičemž všechny tvary kompletního

paradigmatu jediného slovesa mají vždy stejný vid. To znamená, že přechod k jinému vidu chápou vždy i jako přechod k jiné lexikální jednotce. Formálně je vid realizován skladbou morfémů, respektive morfů, tj. předpon, kořenů a kmenotvorných i tvarotvorných přípon, z nichž každý nese z diachronního hlediska svůj vlastní lexikální význam částečné povahy, neuvažují tedy existenci čistě vidových morfémů.

Gramatická kategorie vidu vzniká na lexikální bázi a má vliv na textovou platnost výpovědi. Vid formalizuje subjektivně podmíněný a pragmaticky orientovaný náhled mluvčího na pojednávaný děj.

Nedokonavý vid je bezpříznakový člen vidové opozice a v kontextově či situačně specifikovaných případech může zastoupit i vid dokonavý. Nedokonavost popisuje prosté konstatování děje mluvčím, který nemá na tento děj žádné subjektivně motivované nároky.

Dokonavý vid je příznakový člen vidové opozice a vyjadřuje všechny odstíny děje, které nepojímá vid nedokonavý. Dokonavost popisuje subjektivní vnímání děje mluvčím, který se snaží tento děj pragmaticky využít ke svému cíli.

Na závěr dodám, že popsání teorie rozšiřující pohled na vid o kontextové a pragmatické funkce si neklade za cíl vyvrátit stávající teze o vidu ze základů, naopak – jak je jistě patrné – v mnoha ohledech z nich vychází a navazuje na ně. Je v určitém smyslu potenciální nadstavbou nad dosavadními snahami vyložit vidovou problematiku z hlediska tvarotvorného či slovotvorného a pokouší se zahladit možné rozpory odkázáním ke strukturně vyšším jednotkám, na něž má vid jako gramatická kategorie popisující záměr mluvčího s pojednávaným dějem nesporný vliv.

3.7. Definice slovesného času a jeho hodnot

Slovesný čas velmi těsně souvisí s kategorií gramatického vidu, v mnohých indoevropských jazycích dokonce oba významy splývají v jediné paradigma,²⁷² je tedy vhodné v krátkosti vytyčit základní způsob, jakým bude slovesný čas pojímán v této práci.

Slovesný vid i čas popisují děj, leč každá z těchto kategorií ho pojímá jiným způsobem. Zatímco vid gramatikalizuje subjektivní vnímání děje a nakládání s ním, čas primárně popisuje prostoročasový vztah mluvčího k pojednávanému ději. Oproti vidu je slovesný čas tradičně zahrnován mezi gramatické kategorie bez jakýchkoli pochyb,²⁷³

---

²⁷² Srov. Bičovský (2009: 57).

²⁷³ MČ2 (1986: 163).

jako takový by tedy měl vykazovat tři vlastnosti, které byly výše přisouzeny každé gramatické kategorii. Základní funkce slovesného času odpovídá vlastnosti odrazové, neboť gramaticky vyjadřuje náhled mluvčího na děj probíhající v minulosti, v přítomnosti nebo v budoucnosti. Vedle toho je možné rozlišit absolutní a relativní použití času, jež má velký vliv na ostatní větné členy a jejich tvary v konkrétní výpovědi, slovesný čas tudíž má i vlastnost strukturující. Není také pochyb o tom, že v češtině je možné ohýbat slovesný lexém do několika různých časů (od nedokonavého slovesa *padat* jsou to například určité tvary *padal jsem*, *padám* a *budu padat*). Popsané časování vyjadřuje třetí vlastnost hledanou u gramatické kategorie, totiž vlastnost paradigmatickou. Na základě provedeného ověření tak bude slovesný čas v této práci pojímán jako gramatická kategorie.

Již bylo řečeno, že gramatické kategorie času a vidu jsou na sebe úzce vázány. K této vazbě přistupuje ještě gramatická kategorie slovesného způsobu. Kromě oboustranného sémantického a funkčního ovlivňování komplex těchto kategorií omezuje i vzájemné kombinatorické možnosti formálního rázu. V češtině jsou tradičně vydělovány slovesné způsoby *oznamovací (indikativ)*, *rozkazovací (imperativ)* a *podmiňovací (kondicionál)*.²⁷⁴ Indikativní paradigma zahrnuje všechny tři základní časové roviny, kdežto imperativ a kondicionál jsou k nim netečné, byť je v souvislosti s jejich komunikační funkcí možno uvažovat jisté časové odstíny (imperativ jako rozkaz směřuje vždy do budoucnosti, hypotetičnost vyjadřovaná kondicionálem má buď charakter přání splnitelného, tj. aktuálního či budoucího, nebo přání nesplnitelného, tedy neaktuálního a minulého). Bylo popsáno, že nedokonavý vid je podobně jako indikativ možné kombinovat se všemi třemi časovými rovinami, naopak dokonavý vid se vylučuje s významem času přítomného.

V současné češtině jsou lišeny tři hodnoty slovesného času: Bezpříznakový je *přítomný čas (prézens)*, který je schopen v situačně podmíněných případech zastoupit zbývající dvě hodnoty (prézens vyprávěcí neboli historický a adverbialně určené věty typu *Zítřejdu do školy*). Příznakový je *minulý čas (préteritum)* a *budoucí čas (futurum)*. Čeština společně s některými dalšími slovanskými jazyky reprezentuje systém, v němž je fyzikální chápání časové osy relativně přesně realizováno příslušnými gramatickými hodnotami, pomínu-li stylově příznakový *předminulý čas (antepréteritum)* vyjadřující pouze relativní časové významy.

---

²⁷⁴ MČ2 (1986: 166).

Jiná situace byla v průběhu vývoje českého jazyka. V praslovanštině existoval systém *prézentu* a tří minulých časů (*aorist*, *imperfektum* a *perfektum*), v němž byly budoucí významy vyjadřovány pomocí prezentních tvarů dokonavých sloves nebo různými modálními opisy a minulé významy se dělily podle sekundárních odstínů hlavního, ilustrujícího a výsledného děje. Přesnější popis praslovanského systému je obsažen v příslušné kapitole. Staročeský stav je potom přechodovým obdobím, v němž zanikají jednoduché minulé časy (*aorist* a *imperfektum*), z původního perfekta se stává obecně minulé *préteritum* a gramatikalizuje se jednoduché i složené *futurum*.

V souvislosti s aspektologickým výzkumem je nutné upozornit ještě na skutečnost, že stejně jako ostatní jednotky jazykového systému mají i hodnoty slovesného času svou formu a význam. Nejmarkantněji vystupuje tato dualita do popředí v případě dokonavých sloves. Jejich formálně prezentní tvary totiž vyjadřují význam budoucího času (*pad-n-u* se složením morfémů neliší od *pad-á-m*, ale oproti svému protějšku má futurální platnost).

Slovesný čas bude v této práci považován za gramatickou kategorii těsně spjatou s kategorií vidu. Oba tyto gramémy mají společný vývoj a vztah k pojednávanému ději, přičemž slovesný čas popisuje zpracování rozdílu mezi dějem promluvy a dějem popisovaným z pohledu mluvčího. Pro barokní období lze vystačit s definováním tří hodnot kategorie slovesného času, totiž s časem přítomným (*prézens*), minulým (*préteritum*) a budoucím (*futurum*). *Prézens* je z hlediska formy reprezentován jednoduchými tvary s primárními koncovkami připojenými ke kmenotvorné příponě prezentního slovesného kmene (*je-li nějaká*), *préteritum* je tvořeno složeným tvarem *l*-ového participia plnovýznamového slovesa a pomocného slovesa *být* v *prézentu* a konečně *futurum* je vyjadřováno buď opisem s infinitivem a budoucími tvary slovesa *být*, nebo prezentními tvary dokonavých sloves.

3.8. Definice lexikálního vidu a jeho hodnot

Mezi tzv. *způsoby slovesného děje* (používán je i německý termín *Aktionsart*) bylo a je řazeno široké spektrum slovesných výrazů nejrůznějšího sémantického i formálního charakteru, v zásadě je však velice obtížné vyslovit vyčerpávající výčet hodnot, které by měly do této lexikální kategorie spadat. Novější pojetí označuje způsoby slovesného děje za *lexikální vid*, tato terminologie přejatá z angličtiny (*lexical aspect*) vychází ze skutečnosti, že dělicí linie mezi gramatikalizovaným videm a různými lexikálními variantami stejného či podobného významu je v různých jazycích

proměnná a nelze ji zobecnit.²⁷⁵ Například v češtině je gramatikalizován pouze protiklad *dokonavosti* a *nedokonavosti*, latina vid jako gramatickou kategorií nezná vůbec, angličtina má naopak gramatikalizovány vidové protiklady děje *prostého* a *aktuálního* (*continuous tenses*) a navíc i vidovou hodnotu *výslednosti* (*perfect tenses*), byť tyto gramémy v souladu s tradicí označuje jako *časy*, a mimoevropské jazyky v těchto ohledech vykazují ještě širší variabilitu. Gramatické systémy popsaných jazyků se tedy odlišují, každý z nich je však schopen vyjádřit všechny hledané vidové významy, činí tak ale v různé míře gramatickými a lexikálními prostředky. V rámci této práce bude z uvedeného důvodu používán primárně termín *lexikální vid*.

V českém slovesném systému lexikální vid vykazuje první dvě vlastnosti hledané u typické gramatické kategorie (podobně jako gramatický vid odráží vnímání děje mluvčím a částečně strukturuje svou sémantikou výpověď), ale selhává při ověření třetí vlastnosti, neboť není paradigmatický, nelze jej totiž beze zbytku definovat u všech slovesných kořenů. Z tohoto důvodu se nejedná o gramatickou kategorii, ale o kategorii lexikální, jež některá slovesa seskupuje do několika různě obsáhlých skupin. Z této definice se nevymyká ani tvoření *frekventativ*, které má zdánlivě zcela paradigmatickou povahu prostřednictvím reduplikovatelného sufixu *-va/vá-*. Nejde totiž o tvoření gramatické, ale vysoce produktivní, neboť existují nedokonavá slovesa, která odvozování frekventativního významu neumožňují (determinovaná imperfektiva *nést*, *vést* aj. a imperfektiva s kmenotvornou příponou *-nou-* typu *tisknout*).²⁷⁶

Někteří autoři chápou lexikální vid také jako derivační kategorii v rámci deverbativ. Jeho charakter by měla například odvozená slovesa *vyskočit*, *přiskočit*, *vyskákat se*, ale základní sloveso *skákat* by vlastní lexikální vid neneslo.²⁷⁷ Z tohoto důvodu se tato práce přiklání k chápání lexikálního vidu po sémantické stránce, ponechávajíc derivační motivaci stranou. Z hlediska slovesné derivace lze pouze konstatovat, že lexikální vid sdílí s videm gramatickým afixální soustavu, která umožňuje odvozovat příslušné významy gramatického či lexikálního rázu v závislosti na úmyslu mluvčího a základní sémantice slovesného kořenu.

Pro účely této práce je užitečné prozkoumat i jednotlivé sémantické okruhy, které různí autoři shrnovali pod lexikální vid. Trávníček ve svém pojednání ještě v návaznosti na teze 19. století sloučil gramatický a lexikální vid a definoval hodnoty

---

²⁷⁵ Srov. Comrie (1976).

²⁷⁶ Nübler (2017b).

²⁷⁷ Srov. odstavec (1) u Nüblera (2017c).

sloves *jednodobých, trvacích, opětovacích a opakovacích*,²⁷⁸ jak bylo ukázáno v jedné z předcházejících kapitol této práce. Trávníčkovy hodnoty by dnes byly považovány spíše za způsoby slovesného děje, svou relativně obecnou povahou by však mohly naplňovat paradigmatickou vlastnost a velice by se tak blížily gramatické kategorii. Počátky výzkumu lexikálního vidu tak byly stíženy nejednotností v terminologii, jak nevědomky dokládá také Stiebitz, kombinuje do jediného systému vid a Aktionsart.²⁷⁹ Rozdíl mezi videm gramatickým a lexikálním byl v plnosti rozpoznán až během definování gramatické opozice *dokonavosti – nedokonavosti* v dílech Poldaufa, Kopečného, Dostála a Němce.²⁸⁰ Kopečný ve své monografii soudil, že rozdíl mezi gramatikalizovaným videm a lexikálními významy vyplývá z toho, že lexikální významy jsou na gramatickém vidu nezávislé a že tedy jednotlivé způsoby slovesného děje mohou nabývat obou vidových hodnot. Pro tuto svou tezi dosti těžko hledal vhodné příklady, například pro momentánní slovesa vyvodil nedokonavé pojetí pouze prostřednictvím stylisticky podmíněného vyprávění ve výpovědi *vrhá mu ve tvář urážku a bodá ho*.²⁸¹ Další gramatikové však od nuceného oddělení gramatického a lexikálního vidu upustili, neboť obě struktury jsou samostatné svou podstatou, nikoli funkčním užitím. Autoři akademické mluvnice na konci 80. let již chápali způsob slovesného děje jako svébytnou jazykovou substrukturu, v jejímž rámci pojednali především o slovesech *fázových* (*vyběhnout, dokončit, posedět si*).²⁸² Neaktuální násobenost totiž chápali jako gramatikalizovaný vidový odstín (*nosit – nosívat*)²⁸³ a bez zjevného důvodu zcela zvlášť vymezili slovesa *podílná* (*distributiva; posedat si, pozhášet, poumývat*), *determinovaná* (*nést – nosit*), *faktivní* (*kauzativa; barvit, rozplakat*) a *okamžitá* (*momentánní; koptnout, risknout*).²⁸⁴ Nübler ve svém nejnovějším rozboru způsobů slovesného děje vymezil dvacet šest různých, částečně se překrývajících skupin, k nimž započítal i slovesa *iterativní* a *frekventativní*.²⁸⁵ Z uvedeného výčtu je patrné, že s přibývajícím časem značně vzrůstá i tendence k přesnějšímu vymezení různých hodnot lexikálního vidu, nicméně i přes takové zpřesňování je stále otázkou, zda je možné všechna česká slovesa rozdělit k některým z těchto hodnot.

---

²⁷⁸ Trávníček (1923: 1 až 3).

²⁷⁹ Stiebitz (1928: 1), srov. zvláště první poznámku na této straně.

²⁸⁰ Srov. Isačenko (1960: 9).

²⁸¹ Kopečný (1962: 22).

²⁸² MČ2 (1986: 185).

²⁸³ MČ2 (1986: 184).

²⁸⁴ MČ2 (1986: 186 a 187).

²⁸⁵ Nübler (2017c).

V této práci bude lexikální vid (způsob slovesného děje, Aktionsart) považován za sekundární strukturu lexikálně-sémantické povahy. Je zřejmé, že mnohá česká slovesa sdílí jisté významové odstíny vidového i jiného charakteru a že je jejich prostřednictvím možné tato slovesa seskupovat do formací definovaných dle gramatikovy libovůle, takové seskupení však není vyčerpávající ani konečné, lexikální vid mnohem spíše než výčet sémantických okruhů popisuje derivační tendenci.

3.9. Gramatický vid a související kategorie

Výše provedený rozbor gramatických a lexikálních struktur měl za cíl přesně definovat terminologické a metodické pozadí jevů, jež budou zkoumány v barokních textech, vzhledem k předpokladu minimálního dalšího vývoje však lze tyto postuláty vztáhnout i na moderní češtinu.

Gramatický vid se odlišuje od slovesného času i vidu lexikálního, byť s obojím velmi těsně souvisí. Slovesný čas je gramatická kategorie, která nabývá hodnot času přítomného (prézens), minulého (préteritum) a budoucího (futurum). Její bazální význam označuje náhled mluvčího na časoprostorový rozdíl mezi okamžikem promluvy a okamžikem, kdy by měly probíhat pojednávané děje, a to absolutně i relativně. S gramatickým videm tuto kategorii pojí především sémantika jednotlivých tvarů a funkce formálně zpracovávající děj v promluvě.

Lexikální vid naproti tomu není kategorií gramatickou, ale lexikálně-sémantickou a není možné v úplnosti vypočítat všechny jeho hodnoty, neboť neoznačuje komplexní sadu významů, ale spíše vymezuje jednotlivé derivační tendence, přičemž si nevšímá pouze sloves odvozených, ale popisuje i slovesa základová. S gramatickým videm tuto lexikální kategorii pojí především společná sada morfémů, jejímž prostřednictvím jsou obě struktury realizovány a vedle toho také sémantické překrývání některých dílčích významů.

Samotný gramatický vid je kategorií s jednoznačně gramatickou povahou, všechny tvary každého českého slovesa totiž musí být buď nedokonavé (imperfektivní), či dokonavé (perfektivní). Gramatický vid formalizuje subjektivně a pragmaticky zabarvené pojmání děje mluvčím. Nedokonavost jako nepříznaková hodnota binární opozice konstatuje děj, dokonavost naopak vyjadřuje cílené, komplexní vnímání děje.

4. ROZBOR DOBOVÝCH GRAMATOGRAFICKÝCH TISKŮ

4.1. O gramatických spisech z období střední češtiny

Následující kapitola se zabývá z aspektologického pohledu rozbořem a interpretací teoretických postulátů a systémových předpokladů gramatiků, kteří dobou své tvorby spadají do sledovaného období střední češtiny; probírané mluvnice, jazykové příručky a učebnice tak podle dnešního náhledu odpovídají pozdně humanistickému, baroknímu a raně obrozenskému učeneckému diskurzu podle kanonizované periodizace Havránkovy.²⁸⁶ Vzhledem k tomu, že zkoumané období pokrývá přibližně dvě staletí velmi čilé jazykozpytné aktivity různorodého charakteru i východisek, byl zkoumaný mluvnický materiál rozdělen na níže popsané, věřím, že vnitřně konzistentní skupiny, které respektují jednotlivé fáze vnímání vidové soustavy a posuny, k nimž v poznání vidu dospěli reflektovaní autoři.

Hned v úvodu této kapitoly je nutno podotknout, že bylo přihlíženo k prvním, tudíž nejstarším dostupným tiskům zkoumaných mluvnic a že komparace byla prováděna napříč jednotlivými diskurzivními celky i mezi autory vzájemně, ale nikoli mezi různými vydáními díla jediného autora. Takové porovnání by jistě přineslo další poznatky, bylo však odsunuto do pozadí v zájmu pokrytí co možná nejširšího spektra autorských a diskurzivních přístupů.

Odhlédnu-li od drobných jazykových prací připisovaných Janu Husovi, spadají počátky českého mluvnictví do éry humanistické češtiny a i autoři tohoto raného období již byli nuceni vypořádat se s vidovými významy českých sloves. První zkoumaná skupina zahrnuje tzv. náměšťskou mluvnici (1533), výčtové pojednání Matouše Benešovského (1577) a systematičtější mluvnici Vavřince Nudožerského (1603), který jako jediný autor tohoto období nahlédl zárodky teoretického zkoumání vidu, jak bude ukázáno dále. Uvedené tituly spojuje motivace vyplývající z praktických problémů při překladu Bible do českého jazyka a také učenecká snaha porovnat češtinu s latinou a s dalšími klasickými jazyky. Z textů obsažených v mluvnicích vyplývá, že autoři této éry si nebyli vědomi vidu jako svébytné kategorie ať už mluvnické nebo lexikální podstaty a související významy přiřazovali ke kategorii slovesného času, jsouce inspirováni latinským temporálně-aspektovým systémem *präterita*. To vedlo k tomu, že obě vidové hodnoty shrnovali do jediného slovesného paradigmatu řízeného základním významem

---

²⁸⁶ Srov. Havránek (1936) a Havránek (1980).

slovesa. V otázkách pasiva, imperativu a přechodníků potom vidové odstíny vůbec neuvažovali a definovali tyto slovesné jevy bez ohledu na vid zdrojového slovesa.

Druhou skupinu probíraných mluvnic zastupují gramatická díla z jezuitského prostředí, jejichž primární motivací bylo na jedné straně přehledně a funkčně vyložit český slovesný systém pro účely výuky a autorské tvorby, na straně druhé pak přispět k povznesení českého jazyka a k jeho vybroušení do stavu vhodného k účelnému šíření katolické osvěty. Z tohoto důvodu sem byly zařazeny mluvnice Jana Drachovského (1660), Jiřího Konstance (1667), Matěje Václava Štajera (1668) i anonymní a nedatovaný spis *Prima principia*. Jistě překvapí relativně úzké časové období, které tyto texty spojuje do vnitřně jednotného souboru gramatiků stejného diskurzivního původu a zacílení. Autoři těchto mluvnic těsně spolupracovali, vzájemně svá díla znali a hodnotili a přebírali od ostatních myšlenky, které uznali za hodnotné. Rozpracovali teorii o slovesných *thematech*, s níž přišel Nudožerský a která byla předstupněm k pochopení vidu jako samostatné veličiny českého slovesa, nedospěli však k hypotéze, v níž by vidová soustava tvořila jednolitý systém. To vedlo k tomu, že byli nuceni definovat veliké množství problematických výjimek zahrnujících užívání futura, préterita i pasiva v souvislosti s vidovými významy; nelze jim ovšem upřít, že pečlivou prací ustálili chápání slovesného materiálu v hranicích jednotlivých konjugací a připravili použitelné slovesné názvosloví pro následující etapu.

Je všeobecně známo, že k rozpoznání strukturní charakteristiky vidu dospěl ve svém díle z roku 1672 Václav Jan Rosa, využiv poznatků svých předchůdců. Na něj navázali další autoři, kteří jeho revoluční pojednání dále rozpracovávali a aplikovali vliv vidu na ostatní slovesné jevy. Gramatiky Václava Jandita (1704) a Pavla Doležala (1746) spojuje s Rosou stejný náhled na vidovou problematiku a dodržování obdobné, z latiny odvozené a bohužel stále temporální terminologie, byť se v detailech vydali vlastní cestou. Mluvnické dílo Jana Václava Pohla (1756) však už předznamenalo proměnu vědeckého diskurzu směrem k racionalistické systematizaci. Pohl svůj výklad vedl v němčině a byl tedy nucen vyvinout nový typ názvosloví, charakter jeho nakládání se slovesným videm však byl podobný Rosovu a přes všechny výtky, které k němu obrozenci měli, lze jeho dílo chápat jako plynulou spojnicí mezi barokním a racionalistickým vnímáním jazykových jevů. Spojujícím prvkem této třetí skupiny autorů je taktéž jejich motivace, neboť tvořili své gramatiky sledující prestižní a vědecké cíle. Slovesný vid vztáhli ke kategorii času, podle různorodých kritérií rozčlenili préteritum, antepréteritum i futurum, definovali funkci frekventativ, vidové

jevy aplikovali na přechodníkové konstrukce, a především explicitně vyjádřili tvrzení, že žádné sloveso není schopno vyjádřit oba vidy současně.

Teoretické rozpoznání vidu bylo v obecných konturách završeno, a přestože bylo ještě nutno dořešit mnohé detaily na okrajích vidového systému, s nimiž se ostatně potýká lingvistika dodnes, především scházel funkční návod, jak vidovou problematiku používat v praxi a při výuce českého jazyka. Tohoto úkolu se zhostili gramatikové nastupujícího racionalisticko-nacionalistického hnutí přelomu 18. a 19. století, kteří všichni tvořili pod mohutným vlivem Josefa Dobrovského, jenž vydal své stěžejní dílo komplexního popisu českého jazyka v roce 1809. Mluvnice Františka Martina Pelcla (1795), Františka Jana Tomsy (1804), Jana Nejedlého (1804) a Ignáta Jana Šiesslera (1812) tedy spojuje kombinování praktické funkce edukativní s čistě prestižním ohlasem jejich tvorby. Výkladovým jazykem všech autorů tohoto období byla němčina a všichni také vnímali jako vrchol českého vývoje archaický jazyk předbělohorské doby. Obojí naneštěstí zmíněné autory svedlo k úvahám, jejichž platnost je více než diskutabilní. Přirozeně pojímali vid jako svébytnou hodnotu českého slovesa a nelze jim upřít, že podrobným slovotvorným rozbořem přispěli k vysvětlení mnoha vidových jevů, ale z hlediska systémového upustili od některých postulátů Rosových následovníků, mnohdy nacházejíce ve struktuře českých vidů významy zbytečně mechanickým způsobem převedené z němčiny nebo latiny. Slovesa dělí ze slovotvorného hlediska na několik nepřehledných skupin a po vzoru německého jazyka se pokoušejí v systému uměle udržet protiklad perfekta a imperfekta a taktéž dvou futur. Oproti běžně předkládanému tvrzení také nedospěli k pevnému sepětí vidu zdrojového slovesa a typu přechodníkové konstrukce zachovávající vrcholně barokní úzus.

Šiesslerova učebnice je posledním probíraným titulem této kapitoly, mladší pojednání jsou pro účely této práce zahrnována pod vymezený okruh moderní teoretické základny, pakliže mají zjevný význam pro zkoumání vidové soustavy.

4.2. O sledovaných jevech

Mluvnice z období střední češtiny byly s přihlédnutím k tématu této práce zkoumány primárně z hlediska vidového, což znamená, že pozornost byla zaměřena na otázky těsně svázané s poznáním vidové soustavy českého slovesa. U mluvnic, které předcházely rozpoznání vidu jakožto samostatného teoretického konceptu, byly sledovány prvky, jež implicitně vypovídaly o vidových významech, důležitá proto byla interpretace gramatického pojednání, u mluvnic datovaných po Rosově gramatice a

obsahujících již v různé míře explicitní popis vidu naopak nabylo na důležitosti porovnávání tehdejších a moderních teoretických přístupů a hodnocení adekvátnosti použitých nástrojů.

Pakliže gramatik rozpoznal vid jako strukturní jednotku, pozornost následujícího rozboru byla směřována logicky přímo na vid a jeho různě důslednou aplikaci na ostatní prvky slovesného systému. Autoři dobových mluvnic však často přiřazovali vidové odstíny ke kategorii slovesného času na základě analogie s latinským, starořeckým a později i německým systémem, slovesný čas byl proto jedním z hlavních sledovaných gramémů. Vedle něj byl pozorován vliv vidu na odvozování a používání participií (především přechodníků), jednotek z kategorie slovesného rodu (pasivum a jeho časová platnost na základě vidu zdrojového slovesa) a způsobu (hlavně indikativ a imperativ). Stranou samozřejmě nezůstaly sekundární jednotky, které jsou dnes označovány jako způsob slovesného děje (*Aktionsart*). Neméně důležité bylo posuzování popisovaných slovtvorných procesů a převodů slovesných kořenů mezi jednotlivými vidovými hodnotami a jejich následná významová platnost, kterou jim doboví autoři přisuzovali v ilustrujících příkladech. Pokryta byla jak formální struktura (morfologická a slovtvorná), tak i sémantická funkce vidu.

Nedílnou součástí rozboru dobových mluvnic byl také popis autorské terminologie. V kapitole se rozebírá, z kterého jazyka použité termíny pocházejí, jaká byla motivace jejich užití, co původně vyjadřovaly a zahrnovaly a jak přesné bylo jejich použití pro obsáhnutí vidových sémémů. Stejnému rozboru byl podroben i diskurzivní přístup autorů a promyšlenost jejich metody v závislosti na její komplexnosti.

4.3. Beneš Optát, Petr Gzel a Václav Philomathes: *Grammatyka česká v dvojí stránce (1533)*²⁸⁷

Nejstarší z probíraných mluvnic, jakkoli je samo vymezení pojmu *mluvnice* nejisté a v zásadě otevřené,²⁸⁸ je společné dílo překladatelů Nového zákona do češtiny, kteří se právě při své velkorysé snaze převést biblický text do humanistické češtiny potýkali s mnoha praktickými otázkami týkajícími se dobové češtiny a jejího systému. Mluvnice byla vytištěna v roce 1533 v Náměšti nad Oslavou (odtud pochází její časté

---

²⁸⁷ Celý název zní *Grammatyka česká v dvojí stránce: orthographia předkem, kteráž učí českú řeč právě a vlastně psáti i čísti (ta se i lejkom hodí); etymologia potom, kteráž učí českú řeč právě a vlastně mluvití i z latíny vykládati (ta samým latinikom přísluší).*

²⁸⁸ Srov. Koupil (2007: 111).

označení *náměšťská*) v tiskařské dílně Kašpara Prostějovského.²⁸⁹ Jak její titul napovídá, mluvnice je rozdělena do dvou částí. První oddíl se věnuje pravopisu (*orthographia*), druhý oddíl potom předkládá detailnější, byť nesystematické pojednání o českém tvarosloví, slovotvorbě a etymologii.

Z hlediska aspektologického výzkumu je zajímavá právě druhá část náměšťské mluvnice, která pojednává i o slovesné soustavě. Pojem vidu ani jakékoliv jeho jinak terminologicky pojaté variace se v mluvnici nevyskytuje, avšak přesto je z textu autorů možno vyvodit několik základních faktů o stavu vidové soustavy ve střední češtině, a to především rozbořením pojednání o préteritu.

Mezi prvními doporučeními se nachází výzva, aby nebyly používány zastaralé slovesné tvary, k nimž Václav Philomates řadí duál a syntetický aorist a imperfektum.²⁹⁰ U složeného minulého času je doporučeno, aby odpadalo nadbytečné pomocné sloveso v tvarech třetích osob (*jest a sou*). Minulý čas v pojetí autorů již tedy odpovídá novočeskému stavu: Jedná se o složený tvar, slovesné kategorie nese pomocné sloveso, jmenné a implicitně vidové potom participium *l*-ové. Autoři mluvnice v příkladech liší tvary *přicházeli* a *přišli*, oba však řadí k paradigmatu jediného slovesa, vycházejíce v zásadě z latinského slovesného systému a protikladu perfekta *venerunt* a imperfekta *veniebant*.²⁹¹ K tomu se řadí ještě plusquamperfektum *byli přišli* (*venerant*), jež má vždy pouze dokonavý charakter, lze-li zobecnit v mluvnici použité příkladové věty. Zdá se tedy, že autoři si byli vědomi rozdílů mezi jednotlivými vidy, avšak nechápali tuto kategorii jako stojící samu za sebe. Vtělili ji do kategorie slovesného času jako specifické významové odstíny jednotného préterita a vůbec nedospěli k závěru, že by tento odstín mohl mít vliv například na budoucí čas a jeho formování. Tento postup je pochopitelný, je-li vzata v potaz původně překladatelská motivace autorů; ostatně snaha porovnat český jazyk s klasickou latinou je vlastní celému humanistickému diskurzu, jak bude ukázáno i dále.

Druhým významným bodem, v němž autoři náměšťské mluvnice narážejí na nspecifikovanou kategorii vidu, je pojednání o participiích. V této kapitole jsou z hlediska dnešní terminologie nekonceptně míseny procesuální adjektiva (*řkúci*) a přechodníky (*řka*), zajímavý je však způsob, jak autoři v této kapitole přeložili latinské *nt*-ové participium. Nacházejí se zde příklady *dicens* ve významu *řka*, *veniens* jako

---

²⁸⁹ Koupil (2011: 113).

²⁹⁰ Optát, Gzel, Philomates (1533: G2v). – pozn. při citování je užíváno standardizované paginace uvedené na serveru *Vokabulář webový*.

²⁹¹ Optát, Gzel, Philomates (1533: G3v).

přišed, *sedens* jako *sedě* a *surgens* jako *vstav*.²⁹² Vzhledem k tomu, že použité latinské participium má v originále význam děje souběžného s dějem hlavním, uvedené příklady dokládají nevyhnutelný vliv vidů na český překlad a souhlasí s běžnou literární praxí při používání přechodníků v humanistické a barokní češtině.²⁹³ V tomto období totiž byl význam přechodníku víceméně nezávislý na formě participia, ale řídil se právě vidovým významem, možné tedy byly všechny následující příkladové tvary, přičemž některé z nich mohly být v určitých relativně časových kontextech synonymní: *sedě*, *posedě*, *seděv*, *poseděv*. Autoři náměšťské mluvnice tento stav zachytili ve svém výkladu, avšak obměnili jej i vůči latinským originálům, čímž původní význam *nt*-ového participia obohatili o další sémantickou dimenzi.

Co se týče pasivních *t/n*-ových participií, autoři je používali nesystematicky a dle jejich dominantního vidového smyslu, v zásadě se tak opět neodlišovali od dnešního systému trpného rodu. Uvedli příklady *factum est* jako *učiněno jest* a *cesus sum* jako *mrskán jsem* bez zřejmého vysvětlení, proč mají oba formálně stejné tvary odlišný význam.²⁹⁴

Náměšťská mluvnice je jedním z prvních pokusů o systematický popis češtiny a jako taková zahrnuje i poměrně detailní kapitolu věnovanou slovesům. Jak vyplývá z uvedených příkladů, autoři si byli z běžné praxe vědomi významových rozdílů mezi vidy, avšak nijak je teoreticky nezpracovali a promítli je jen v omezeném rozsahu do překladových technik latinských préterit a vybraných participií.

4.4. Matouš Benešovský: *Grammatica Bohemica* (1577)²⁹⁵

V případě díla Matouše Benešovského zvaného Philonomus by bylo patrně vhodnější než o gramatice mluvit o přehledu mluvnických tvarů, které autor pouze v malé míře doplňoval vlastním komentářem, ponechávaje bohužel relativně velký prostor pro čtenářovu interpretaci. Ve většině případů si Benešovský vystačil s prostým označením právě probíraného paradigmatu, jež je poté následováno zahrnujícím vyjmenováním všech dostupných či uměle dotvářených forem. Autor se nevyjadřoval k užití či sémantické platnosti předložených tvarů; zdá se, že jej zajímalo pouze nashromáždění dostatečně velkého počtu mluvnických forem, aby dokázal, že čeština se alespoň svým systémem více než vyrovná klasickým jazykům.

²⁹² Optát, Gzel, Philomates (1533: H3v).

²⁹³ Srov. můj rozbor přechodníkových konstrukcí uvedeného období, Kameník (2014).

²⁹⁴ Optát, Gzel, Philomates (1533: H4v).

²⁹⁵ Celý název zní *Grammatica Bohemica, studiosis eius lingvae utilissima = Grammatyka česká, milovníkům téhož jazyku velmi užitečná*.

Zvláště výrazná je tato snaha u sloves. Benešovský ohýbal všechny tři základní i dvě rozhojňené²⁹⁶ konjugace do různorodých tvarů kopírujících částečně slovesný systém klasické latiny a staré řečtiny a u všech uváděl vedle singuláru a plurálu i příslušné duálové formy. Bez jednoznačné koncepce smísil dohromady kategorie slovesného času, způsobu i vidu, aniž by samozřejmě poslední jmenovaný uvažoval jako svébytnou terminologickou nebo sémantickou entitu. Z vidově zajímavých tvarů v základních konjugacích lišil formy *prézentu* (*mám, chřadnu, vidím*),²⁹⁷ *préterita perfekta* (*měl jsem, chřadl jsem, viděl jsem*), *préterita plusquamperfekta* (*měl jsem byl, chřadl jsem byl, viděl jsem byl*), *futura* (*budu míti, schřadnu, uhlídám*) a *druhého futura* (*chřadnouti budu, budu viděti*). Ponechám-li stranou nejasnou motivaci v označování jednotlivých gramémů, je patrné, že z dnešního pohledu je zmatečný především budoucí čas, který je u prvního vzoru reprezentován pouze jediným tvarem (*budu míti*), u dvou zbývajících pak tvarem dvojím, jednou odvozeným od dokonavého základu, podruhé od nedokonavého. Zřejmým důvodem, proč má první konjugace pouze jediné futurum, je volba vzorového slovesa, od něhož není možné prefixací utvořit dokonavý protějšek.

Složitější je situace u rozhojňených konjugací, u nichž se namísto výše zmíněných kategorií vyskytují *préteritum imperfektum* (*chápal jsem, skloňoval jsem*),²⁹⁸ *préteritum imperfektum perfectius* (*chápal jsem byl, skloňoval jsem byl*), *préteritum perfektum* (*chopil jsem, sklonil jsem*), *préteritum perfektum perfectius* (*chopil jsem byl, sklonil jsem byl*), *plusquamperfektum* (*chopíval jsem, skloníval jsem*), *futurum* (*budu chápati, budu skloňovati*) a konečně druhé *futurum* (*chopím, skloním*). Jak je zřejmé z uvedených příkladů, Benešovský se primárně řídil těžko definovatelným základním významem, přičemž sloučil do jediného paradigmatu dva slovesné kořeny. Za pozornost jistě stojí trojí předminulý čas, který dokonce přidává i frekventativní formy. Celkově se však Benešovského rozhojňené konjugace liší od těch základních tím, že změny ve vidové platnosti jednotlivých tvarů nejsou realizovány prefixací, ale naopak změnami sufixace.

Jako další rozšíření již tak bohatého rejstříku slovesných forem přidal Benešovský do svého výčtu ještě aktivní konjugaci vzoru *mívám* a pasivní *jmán bývám*,²⁹⁹ čímž včlenil do morfologického systému takřka kompletní vidové možnosti českých sloves. V tomto případě však byl omezen primární funkcí iterativa

---

²⁹⁶ Autor používá latinského výrazu *coniugationes copiosiores*, Benešovský (1577: E7v).

²⁹⁷ Benešovský (1577: D5r, D7v a E1v).

²⁹⁸ Benešovský (1577: E7v a F6r).

²⁹⁹ Benešovský (1577: E4v a E6v).

(frekventativa) a musel se tak spokojit pouze s jediným préteritem, antepréteritem a futurem (*mival jsem, mival jsem byl a budu mívati*).

Co se týká přechodníků, Benešovský je dle očekávání tvořil genericky bez ohledu na vid, v jeho přehledech lze vedle ostatních rodově odpovídajících tvarů najít od první konjugace formy *majíce* i *měvše*, od rozhojné konjugace pak formy *chápajíce, chápavše, chopíce* a *chopivše*. Podobně jako v případě duálových tvarů i zde Benešovský zachytil ještě staročeský stav, který musel být v jeho době chápán jako silně archaický.

4.5. Vavřinec Benedikt z Nudožer: *Grammaticae Bohemicae* (1603)³⁰⁰

Gramatické dílo Vavřince Nudožerského, jak bývá autorovo latinské přízvisko *Nudozierino* také překládáno, vzniklo v kulturně nejaktivnějším okruhu českých vzdělavců své doby; Vavřinec z Nudožer byl k sepsání své latinsky psané mluvnice dokonce vyzván přímo Danielem Adamem z Veveslavína.³⁰¹

Rozboru sloves je věnována dvacátá první kapitola uvedená pečlivě pojatým přehledem jednotlivých mluvnických kategorií vztahujících se ke slovesným tvarům. Vavřinec z Nudožer stejně jako jeho předchůdci nepracoval s pojmem vid, jednotlivé jeho významy zahrnul pod slovesný čas, případně je ve vztahu k překladům z latiny zcela zanedbal či opomenul. Pro češtinu stanovil trojí gramatický čas (*prézens, futurum* a *préteritum*), přičemž čas minulý zmínil v jeho složené podobě, aoristové tvary popsal pouze jako součást svého *optativu*, který dělil na přítomný (*řekl bych*) a minulý (*choval bych byl*).³⁰² Autor si byl vědom, že ve složeném préteritu a obecně i všech ostatních složených slovesných tvarech osobu vyjadřuje pomocné sloveso *být* a že význam je nesen participiem, explicitně však uvedl, že české préteritum má oproti latinskému pouze jedinou sadu koncovek; české *psalsem* je tedy dle jeho názoru možné přeložit do latiny formou perfekta (*scripsi*) i imperfekta (*scribebam*) bez jakéhokoli bližšího významového rozčlenění,³⁰³ k čemuž se připojuje ještě plusquamperfektum *psal sem byl* jako *scripseram*.³⁰⁴ Tato očividná redukce sémantické platnosti českých tvarů přivádí k myšlence, že proti Benešovskému snažení co možná nejvíce rozhojnit české tvarosloví, aby se vyrovnalo latinskému, je zde patrná opačná diskurzivní tendence

---

³⁰⁰ Celý název zní *Grammaticae Bohemicae ad leges naturalis methodi conformatae et notis numerisque illustratae ac distinctae libri duo*.

³⁰¹ Koupil (2011: 139).

³⁰² Vavřinec z Nudožer (1603: 49r).

³⁰³ Vavřinec z Nudožer (1603: 47v).

³⁰⁴ Vavřinec z Nudožer (1603: 48r).

vynášejíci latinu jako nedostižný vzor, k níž se ostatní jazyky nemohou svou odvozeností přiblížit.

Zajímavé je však autorovo pojetí protikladu mezi prezentem a futurem, které byť s odlišnou terminologickou základnou v mnohém odpovídá modernímu pohledu na funkci vidových dvojic. Vavřínek z Nudožer se v zásadě pokusil aplikovat na češtinu latinský temporálně-aspektový systém, čemuž se však vzpírá odlišný způsob tvoření futura u sloves různého vidu. Aniž by si byl vědom této problematiky, postuloval proto u neodvozených sloves jednak tzv. *praesens thema*, jednak *futurum thema* s odůvodněním, že rozdíl mezi nimi tkví v časové platnosti.³⁰⁵ Autor konstatoval, že obě témata mají různé významy: Slovesa s prezentním tématem vyjadřují čas přítomný (*činím, беру, klečím*) a k vyjádření času budoucího musí použít opis; slovesa s futurálním tématem vyjadřují čas budoucí sama o sobě a k vyjádření času přítomného jsou nucena proměnit své téma (*dám – dávám, lehnu – lihám, kleknu – klekám*).³⁰⁶

V dalším výkladu se autor zabýval předponami. Vedle poznámky, že přidání předpony ve většině případů změni prezentní téma na futurální (*chovám – uchovám, dochovám* atd.), také popsal situaci, kdy prefigováno je sloveso s již futurálním významem (*dám – přidám, hodím – zahodím, sednu – přisednu*); v takovém případě dojde pouze k úpravě významu, avšak nikoli k časovému posunu.³⁰⁷ Vedle toho zmínil i slovesa již prefigovaná, která změnou svého tématu opět přejdou k prezentnímu významu (*beru – naberu – nabírám*).

Autor svůj relativně přehledný slovesný systém dále zkomplikoval zjevnou nutností pojednat i o českém složeném futurem, které podle něj vzniká kombinací pomocného slovesa *буду* a infinitivu slovesa plnovýznamového. Toto futurum Vavřínek z Nudožer pouze konstatoval, výslovně jej spojiv s prezentním tématem, vůbec se však nevyjádřil k okolnostem jeho vzniku či použití.³⁰⁸

Co týče pasiva, Vavřínek z Nudožer generoval pasivní konstrukce bez ohledu na vid či postulovaná témata (mezi dalšími uvedl příklady *bývám nošen, chován jsem, přijat jsem*),³⁰⁹ jednoduše tedy kombinoval pomocné sloveso s pasivními participii, čímž vznikal do jisté míry libovolný systém s několika dvojakými významy. Zajímavá je proto pasáž z kapitoly o užití slovesných tvarů, kde z příkladů plyne přetrvávající

---

³⁰⁵ Vavřínek z Nudožer (1603: 48r).

³⁰⁶ Vavřínek z Nudožer (1603: 52r).

³⁰⁷ Vavřínek z Nudožer (1603: 48r).

³⁰⁸ Vavřínek z Nudožer (1603: 48v).

³⁰⁹ Vavřínek z Nudožer (1603: 50r).

staročeský význam pasivní konstrukce. Formulace *chován jsem* je zde použita v préteritálním významu *byl jsem chován*; otázkou ale je, nakolik se jednalo o výskytem omezenou odchylku autorovu či naopak pokus o staromilský novotvar po vzoru staročeského stavu.³¹⁰

Také přechodníky tvořil Vavřinec z Nudožer v souladu s dobovým systémem. Popsal jednak přechodník *participalis praesentis et futuri* s koncovkami *-ě/a* pro mužský rod, *-c/ci/ci* pro rod ženský a střední a *-ce/c* pro plurál všech rodů, který svůj konkrétní význam odvozoval od jednotlivých témat (*volaje* proti *daje*), a jednak přechodník *participalis praeteriti* s koncovkami *-v/d*, *-vši/dši* a *-vše/[dše]*.³¹¹ Ani u jednoho z uvedených participií autor nespécifikoval žádná pravidla užití a pouze z dalšího jeho výkladu plyne, že přechodník pro minulost tvořil od obou témat bez rozdílu (*volav* i *dav*).

Teprve z přehledných tabulek jednotlivých konjugačních paradigmat³¹² vyplývá vysvětlení autorových mnohdy neprůhledných a navzájem si odporujících postulátů z výkladové části jeho mluvnice. V zásadě je možno prohlásit, že byť pojem vidu vůbec nebral v úvahu, implicitně se jím pro češtinu řídil. Slovesa totiž dle svého pojmu *thema* rozdělil na dvě skupiny, které v tabulkách konjugoval zvlášť pro všechny slovesné třídy. U tématu přítomního uvedl pouze čas přítomný (*volám, činím, nesu, šiji*) a participium *nt-ové* má význam děje přítomného, u tématu futurálního pak popsal pouze vyjádření času budoucího (*dám, učiním, přinesu, ušiji*) a participium *nt-ové* nese význam děje následujícího. Zcela tedy vypadlo složené futurum.

Tento v zásadě morfologický výklad je dále zpřesněn v kapitole dvacáté šesté, v níž Nudožerský pojednal o slovesech spjatých významem, avšak náležejících k rozdílným tématům.³¹³ Z pohledu dnešní teorie se jedná o slovotvornou pasáž popisující vztahy mezi jednotlivými slovesnými třídami. Autor vycházel primárně od sloves *a*-kmenových, která usouvztažnil k ostatním slovesným kmenům: *chytám/chytím, čítám/čtu, kývám/kynu, padám/padnu, obírám/oberu, hýbám/hýbnu/hnu* a *říkám/řeknu/řku*. Druhou skupinou pro něj byly *i*-kmeny, jejichž samostatně stojící příklady však omezil pouze na (in)determinovanou skupinu: *nosím/nesu* a *vožím/vezu*. Třetí skupinou pak jsou slovesa vytvářející významové řady lišící se právě různým tématem: *lihám/ležím/lehnu, klekám/klečím/kleknu* a *honím/uháním/zaháním/ženu*.

³¹⁰ Vavřinec z Nudožer (1603: 67v). Srov. také Lamprecht et al. (1986: 245 a 246).

³¹¹ Vavřinec z Nudožer (1603: 49v).

³¹² Vavřinec z Nudožer (1603: 55v a dále).

³¹³ Vavřinec z Nudožer (1603: 70v).

Konečně poslední skupina zahrnuje slovesa s infinitivním *ova*-kmenem a paradigmata s nimi spojená: *trefuji/trefím*, *svozuji/svodím/svedu* a *vyvozuji/vyvodím/vyvedu*. Je patrné, že u všech slovotvorných řad vycházel Vavřínek z Nudožer od přítomného tématu, avšak čistě vidové protiklady jsou zde narušeny uvedením příkladů *čtu*, *kynu*, *nesu* atd., což lze interpretovat tak, že autorovi nešlo v první řadě o postižení vidové problematiky, ale pouze o propojení různých slovesných tříd na základě významu.

I s přihlédnutím k této slovotvorné kapitole mohu závěrem vyvodit, že mluvnice Vavřínce z Nudožer relativně přesně popisuje chování vidových protikladů v praxi, avšak nahlíží na ně neadekvátní temporální terminologií převzatou z latinských gramatik.

4.6. Jan Drachovský: *Grammatica Boëmica in V libros divisa* (1660)³¹⁴

Gramatika jezuity Jana Drachovského byla po mnoho let používána pouze v rukopisné podobě jako školní pomůcka při výuce českého jazyka a tiskem vyšla až mnoho let po smrti svého autora (zemřel 1644 v Brně). O jejím tvůrci se přímo v textu vůbec nehovoří, neboť autorství je připsáno jednomu z členů Tovaryšstva Ježíšova. Jméno autora bylo zjištěno až z pozdější gramatiky Konstancovy, který uvedl Drachovského jako svého učitele.³¹⁵

Drachovský ve své gramatice použil ve shodě s humanistickou tradicí jako výkladový jazyk latinu, které přizpůsobil i samotný svůj výklad do té míry, že spíše než o popis českého jazyka se jedná o srovnání české a latinské gramatiky. Hned na úvod kapitoly o slovesech je uvedeno paradigma slovesa *být*,³¹⁶ následují postupně tři konjugace, přičemž ta první (vzor *foukám*) je popsána nejpodrobněji³¹⁷ a zbývající dvě na ni v detailech a obecných pravidlech odkazují.

U první konjugace skončené na příponu *-ám* je v rámci vzorového indikativního paradigmatu probrán ze slovesných časů přezens (*foukám*), préteritum (vzorové *foukal jsem* a několik dalších problematických příkladů, v nichž Drachovský nepřesně odvozuje dokonavé préteritum od nedokonavého či dokonce iterativního přezentu, jako například *zapřel jsem* od *zapírám*, *nadul jsem se* od *nadýmám se*, *počal jsem* od

---

³¹⁴ Celý název zní *Grammatica Boëmica in V libros divisa, a quodam Patre Societatis Jesu jam pridem in gratiam tyronum Boëmicae linguae composita, et multorum ejusdem linguae studiosorum saepe manibus descripta tritaque, hoc demum anno a partu Virginis 1660 in plurium usum et utilitatem typis excusa et vulgata*.

³¹⁵ Koupil (2011: 153).

³¹⁶ Drachovský (1660: 83).

³¹⁷ Drachovský (1660: 85 a dále).

počínám),³¹⁸ dále plusquamperfektum (*foukal jsem byl* či lexikalizované *již jsem foukal* a *dávno jsem foukal*) a futurum (jako primární je uvedena forma *fouknu*). Z hlediska vidového je vedle kolísajícího préterita nejzajímavější právě futurum, kterému Drachovský věnoval rozsáhlý popis s různými možnostmi jeho tvoření.³¹⁹ Jako základní³²⁰ možnost zvolil změnu kmenotvorné přípony (příklady *bouchnu* od *bouchám*, *setnu* od *stínám*, *chytím* od *chytám*, *hejbnu* od *hejbám*, *skočím* od *skákám*, *strčím* od *strkám*) s upozorněním pro čtenáře, že takové futurum se často liší svou konjugací od odpovídajícího přítomného tvaru. Za druhou možnost označil opatření přítomného tvaru vhodnou předponou (*chovám* – *dochovám*, *nachovám*, *odchovám*, *přichovám*, *schovám*, *zachovám*) s poznámkou, že ne všechna slovesa mohou být opatřena kompletní sadou všech předpon. Teprve třetí možností mu bylo opisné futurum formované tvary pomocného slovesa *být* a infinitivem (*budu foukati*).³²¹

Po rozboru časů u indikativu první konjugace následují ostatní slovesné způsoby. U sloves, která mají dle Drachovského vlastní, tedy nesložené a neopsané futurum, lišil dva imperativy, a totiž přítomný (*foukej, ať fouká*) a budoucí (*foukni, ať foukne*).³²² Na to autor navázal i výklad o infinitivech, jež rozlišil dva: u vzoru *foukám* uvedl *foukati* a *fouknouti*, aniž by vysvětloval rozdílný význam nebo použití těchto tvarů, zabývá se pouze jejich tvořením.³²³ Stojí také za povšimnutí, že tyto dva infinitivy autor nepromítl do možnosti tvoření složeného futura.

Přechodníky Drachovský tvořil rovněž bez ohledu na vid. Jeho výklad využívající obecnějšího termínu *Participium* popisuje tvar přítomný *foukaje*, budoucí *foukna* a minulý *foukav* nebo *fouk* (*foukši, foukše* pro další rody).³²⁴

Druhou konjugaci zakončenou na samohlásky (základní vzory *hniji, tresci, blednu* a pomocné vzory se změnou v kořeni *mohu, teku*) Drachovský pojednal ve skromnějším rozsahu, v některých otázkách se odvolával na výklad o předchozím paradigmatu.³²⁵ Ve svém popisu postupoval obdobným způsobem, v préteritu například smísil bez patřičného komentáře dohromady tvary *chybil* a *chyboval*, které oba přiřadil ke slovesu *chybuji*. Třetí konjugace (vzory *sedím* a *sázím*)³²⁶ trpí z hlediska vidového

³¹⁸ Drachovský (1660: 87).

³¹⁹ Drachovský (1660: 89).

³²⁰ Autor použil výraz *futurum proprium*, tedy *vlastní* nebo *význačný tvar pro čas budoucí*.

³²¹ Drachovský (1660: 90).

³²² Drachovský (1660: 91).

³²³ Drachovský (1660: 94).

³²⁴ Drachovský (1660: 97 a 98).

³²⁵ Drachovský (1660: 98 a dále).

³²⁶ Drachovský (1660: 107 a dále).

stejnými nedostatky. Opět zde dochází k míšení různých vidových variant do jediného paradigmatu (*nosím – nosil i nesl, pouštím – pouštěl i pustil*, a dokonce i *míjím – minul*)³²⁷ a k tvoření futura změnou kmenotvorné přípony (od slovesa *sedím* futurum *sednu* atd.).³²⁸ Ke vzorovému slovesu třetí konjugace přiřadil Drachovský tři rovnocenné tvary, a sice *sed'*, *seděj* a *sedni*, pouze se skromným vysvětlením, že první dva se odvozují od různých tvarů plurálu (*oni sedí* a *sedějí*).³²⁹ Stejným způsobem odvodil i dvojici neurčitků *seděti* a *sednouti*, a byť si uvědomoval jejich vazbu na přítomné tvary *sedím* a *sednu*, od nichž je formálně vytvořil, významový rozdíl u nich nepopsal.³³⁰

Zajímavější je kapitola věnovaná stavbě a vlastnostem frekventativ. Drachovský je tvořil generickým přidáváním přípony *-vám* na místo finálního *-l* tvaru préterita, kterýmžto způsobem dospíval k tvarům nejasným z hlediska kvantity vokálů (*klesal – klesavám*) i vidové platnosti, neboť si uměl představit frekventativa odvozená od dokonavých sloves (*půjčil – půjčívám*).³³¹ Oproti svým předchůdcům ale zmínil i možnost tvoření frekventativ vyššího stupně (*dopívám – dopívávám*), čímž zachytil plný potenciál tohoto paradigmatu v dobové češtině.

Co se týče pasiva, Drachovský popsal systém, který se v zásadě shoduje s dnešním stavem, oproti Vavřinci z Nudožer přisoudil tvaru *dán jsem* jednoznačně přítomný význam a tvaru *dán jsem byl* význam préteritální, vidové ani příbuzné odstíny však do pasivních konstrukcí nepromítl vyjma zmínky o frekventativních formách *dán bývám* a *dán jsem býval*.³³²

Z uvedeného vyplývá, že Drachovský vidové protiklady neuvažoval ani v implicitní rovině a že pro češtinu vyvodil striktně temporální slovesný systém, v němž případně chybějící tvary doplňoval s využitím slovesným forem, které z dnešního úhlu pohledu náleží k druhému pólu vidové opozice. Nejjasněji je tento systém popsán v Drachovského kapitole o *složených*, tedy předponou opatřených slovesech, v níž autor uvedl seznam celé řady prefigovaných sloves v přítomném, minulém i budoucím čase, přičemž je zřejmé, že všechny zmíněné tvary uvažoval jako náležející k jedinému slovesu.³³³ Chybějící prezenty jsou doplněny odvozeným frekventativem, a naopak

---

³²⁷ Drachovský (1660: 110).

³²⁸ Drachovský (1660: 111).

³²⁹ Drachovský (1660: 112 a 113).

³³⁰ Drachovský (1660: 114).

³³¹ Drachovský (1660: 116).

³³² Drachovský (1660: 125 a 126).

³³³ Drachovský (1660: 119 až 124).

chybějící futura dokonavou formou; objevují se tu tak například slovesa *zabělívám se* – *zabělel [jsem] se* – *zabělím se*, *podrbávám* – *podrbal [jsem]* – *podrbám*, *zasívám* – *zasil [jsem]* – *zaseji*, *zahanbuji* – *zahanbil [jsem]* – *zahanbím*, *vyučuji* – *vyučil [jsem]* – *vyučím*, *poháním* – *pohnal [jsem]* – *poženu* apod.

4.7. **Jiří Konstanc: *Lima linguae Bohemicae, to jest Brus jazyka českého* (1667)**³³⁴

Konstancův (autor používal latinskou verzi svého jména Constantius) *Brus jazyka českého* byl vydán v pražské akademické tiskárně roku 1667 a pochází stejně jako gramatika napsaná jeho předchůdcem Janem Drachovským z jezuitského prostředí.³³⁵

Hned v úvodu pojednání o slovesech Konstanc popsal dvojí slovesná témata, která se shodují s předpoklady Vavřince z Nudožer. První je *thema Praesentis*,³³⁶ jehož základní indikativní tvar označuje čas přítomný (příklady *šlapám*, *hniji*, *učím*) a čas budoucí je tvořen pomocí opisu složeného z infinitivu a tvarů *budu*, *budeš* atd.;³³⁷ druhé je *thema Futuri temporis*,³³⁸ které je samo sobě časem budoucím (příklady *šlapím*, *šlapnu*, *dím*, *řeknu*) a není schopno vyjádřit čas přítomný. Autor doplnil, že od obou témat se tvoří ostatní slovesné časy a způsoby včetně préterit a přechodníků (*šlapal* i *šlapil*, *šlapati* i *šlapiti* a *šlapaje* i *šlapě*), v obecnosti tedy postuloval systém shodný s moderním názorem na vidovou problematiku, ovšem opět bez patřičně přesné terminologie. Dále v textu Konstanc blíže popsal jednotlivá témata jako tvary jednoho slovesa s jediným základním významem bez ohledu na to, že se jednotlivé tvary časují podle rozdílných konjugací. Doslova uvedl, že *ne všechna slova mají takové trojí Thema* [myšleno prezentní, futurální a frekventativní]: *Některá přestávají na dvojím/ jako kopám/ kopnu: Některá na jednom: jako řvu*.³³⁹ Za pozornost stojí poznámka věnovaná rozkazovacímu způsobu, v níž oproti svému předchůdci Drachovskému Konstanc usoudil, že imperativ platí vždy jako rozkaz do budoucnosti, odmítaje jeho dělení na dva typy dle časové platnosti.³⁴⁰

³³⁴ Celý název zní *Lima linguae Bohemicae, to jest Brus jazyka českého neb Spis o poopravení a naostření řeči české, vydaný k libosti milovníkův čistoty a dokonalosti češtiny i k užitku a nevyhnutelné potřebě impressorův a písařův českých*.

³³⁵ Koupil (2011: 159).

³³⁶ Konstanc (1667: 75).

³³⁷ Konstanc (1667: 77).

³³⁸ Konstanc (1667: 76).

³³⁹ Konstanc (1667: 85).

³⁴⁰ Konstanc (1667: 86).

Druhou konjugaci zastupuje vzor *hniji* a tvary budoucího času *shniji*.³⁴¹ Autor tu pečlivě rozebral všechny dostupné tvary a všiml si používání předpon a přípon u sloves patřících k tomuto typu, realisticky tedy popsal praktické používání slovesných tvarů, ačkoli jeho terminologie místy bez vysvětlení variuje. U třetí konjugace a jejích vzorů *učím* a *musím* například odvozuje futurum dvojím způsobem. Od vzoru *učím* uvedl budoucí čas složený (*budu učit*), u vzoru *musím* pak užil novotvar *pomusím*, který podle svých vlastních slov odvodil analogicky od dvojice *ležím – poležím*, neboť *jiného nenacházel*.³⁴²

Po rozebrání aktivních konjugací se Konstanc ve zvláštní kapitole věnoval pasivu. Konstrukce s trpným rodem postuloval jako spojení pasivního participia a tvarů pomocného slovesa *jsem* v prostých významech a *bývám* ve významech s častým opakováním.³⁴³ Jisté váhání autor projevil při určení časové platnosti pasiva od dokonavých sloves. Složené tvary jako *dán jsem* a *ukřižován jsem* označil sice systémově za přítomní, ale ihned dodal, že častěji vyjadřují *čas pominulý*.³⁴⁴ Vedle toho však uvedl i paradigmatické préteritum *dán jsem byl* a *dáván jsem byl*.

Další kapitolu věnoval Konstanc frekventativům, která podle jeho názoru označují děje často opakované. Přímou zmínil příklady *čítám* ve významu *často čtu*, *stávám* jako *často stojím*, *vozím* jako *často vezu*.³⁴⁵ Z dnešního hlediska nejde o čistá frekventativa, ale i o slovesa lišící se jinými druhy významů. Jako frekventativa ostatně označil i slovesa *kupuji* a *chytám* a v dalším výkladu dokonce s pomocí zvláštního příkladu rozlišil slovesa základní (*procítím*), tzv. semifrekventativní (*procit'uji*) a frekventativní (*procítivám*).³⁴⁶

V následující kapitole věnované slovesům různosklonným (*Verba Heteroclitia*) Konstanc popsal téměř slovníkovým způsobem dvojice a trojice sloves, která sice spadají k různým tématům, a tudíž i konjugacím (z dnešního pohledu se liší videm), ale spojuje je společný význam.³⁴⁷ Autor uvedl, že je to výsledek bohatosti českého jazyka a rozdělil více či méně nahodilé příklady do několika tříd podle toho, zda je daný kořen možné doplnit hledanou sadou kmenotvorných přípon, podal zde tedy přehled základních možností, jak v češtině odvozovat deverbativa. Čtenář v této kapitole najde

---

³⁴¹ Konstanc (1667: 104).

³⁴² Konstanc (1667: 109).

³⁴³ Konstanc (1667: 111).

³⁴⁴ Konstanc (tamtéž).

³⁴⁵ Konstanc (1667: 112).

³⁴⁶ Konstanc (1667: 113).

³⁴⁷ Konstanc (1667: 114 a dále).

řady typu *kývám – kynu, padám – padnu, hýbám – hýbnu – hnu, říkám – řku – řeknu* a mnohé další, vždy s pečlivým, leč nesystematickým autorským komentářem. V návaznosti na tento výklad Konstanc shrnul i způsoby tvoření budoucího času u sloves, která nepatří k definovanému futurálnímu tématu. Za prvé doporučil najít sloveso podobného významu, ale právě jiného tématu (*lehám – lehnu, kráčím – kročím*), za druhé popsal složené futurum, za třetí radil přidat *slabiky podobné předložkám* typu *u-, po/pů-*, a konečně za čtvrté uvedl možnost přidat ke slovesnému kořeni skutečné *předložky* jako *do-, na-, od-* apod. V rámci svého brusičského snažení pak ještě Konstanc vytknul Němcům snahu nadužívat složená futura *budu jíti* nebo *budu koupiti*, když by dle jeho soudu měli správně říkat *půjdu* a *koupím*.³⁴⁸

Konstanc v mnohém navazoval na své předchůdce, v jistých pasážích dokonce přetiskoval jejich vývody a komentoval je, nicméně tento přístup vyústil v jistou stagnaci z hlediska poznávání vidové soustavy. Autor byl schopen popsat vidové protiklady do nejmenších detailů, ale stále zůstával zajatcem primárně temporálního, z latiny přejatého náhledu na slovesná paradigmata a neodhalil systém skrytý za vidovými nuancemi.

4.8. Matěj Václav Štajer: Výborně dobrý způsob, jak se má dobře po česku psáti neb tisknouti (1668)³⁴⁹

Matěj Václav Štajer byl dalším z řady jezuitů, kteří vedle nesmlouvavého náboženského zápalu dbali rovněž o prospěch českého jazyka a o jeho správné užívání. Do dějin českého písemnictví zasáhl především jako schopný organizátor katolické nadace *Dědictví svatého Václava* a jeden z překladatelů *Svatováclavské bible*,³⁵⁰ ale znám je i díky svému naučnému dílku, pro něž se velmi brzy po vydání ujalo označení *Žáček*. Štajerova drobná knížka byla vydána rok po práci Konstancově ve stejné pražské tiskárně a má oblíbenou formu dialogu mezi mistrem a žákem.

Text vyniká svým značně pravopisným zaměřením, koncentruje se pouze na formální stránku věci a jen výjimečně a ve vztahu k pravopisným otázkám se zaobírá sémantikou. Praktická účelnost tisku jej poněkud vytrhává z řady ostatních jezuitských,

³⁴⁸ Konstanc (1667: 117).

³⁴⁹ Celý název zní *Výborně dobrý způsob, jak se má dobře po česku psáti neb tisknouti, vytažený z České biblí, která na několik dílů rozdělena a vejklady po krajích položenými vysvětlena byvši, mezi nekatolickými jest u veliké vážnosti, ale pro kacířské bludy od katoliků ani čísti, ani chovati se nemá. Nicméně poněvadž (podlé všech zdání) nad jiné české knihy vlastněji, pěkněji a pilněji vytištěna byla, způsob jejího písma nemůže se než nad míru chváliti — a ten tuto se vykládá a hoden jest, aby všickni školní mistrové poručili svým učedníkům jej míti, bedlivě čísti a podlé něho psáti se učiti.*

³⁵⁰ Koupil (2011: 171).

komplexněji pojatých mluvníc, text je však zajímavý svou snahou kodifikovat pravopis odvozený z bratrského vydání *Bible kralické*. To bohužel vede k tomu, že slovesný systém v této práci stojí na okraji zájmu, Štajer jej probíral jen ve spojitosti s psaním *i/y* v *l*-ových participiích, byť do výkladu zařadil i rámcové rozdělení do tří konjugací. Právě při tomto rozdělení uvedl, že slovesa dělí podle koncovky času *přítomného i budoucího*, máje patrně na mysli opět rozdíl mezi postulovanými tématy svých předchůdců, neboť mezi příklady u jednotlivých konjugací připomínal na stejné časové rovině slovesa *mám, dávám, dám, podám, svírám* a *uznám* pro první paradigma,³⁵¹ slovesa *pláči, miluji, žehři, teši, uřeži, napiši* a *rozliji* pro druhou konjugaci³⁵² a konečně slovesa *hledím, ctím, běžím, ležím, udeřím, zahodím* a *vypustím* pro třetí sadu.³⁵³ V této souvislosti je zajímavá ještě poznámka věnující se kvantitě samohlásek u slovesných tvarů. Štajerův Mistr zde poučil svého žáčka, že u budoucího času je většinou předposlední slabika krátká a jako příklady uvedl slovesa *vstanu, padnu, lehnu, sehnu, poberu, poperu* a *pokynu*,³⁵⁴ které tedy považoval jednoznačně za futura, byť vzhledem k povaze nevysvětlil, ke kterému případnému tématu náleží či jaký je jejich neurčitý tvar.

4.9. *Prima principia linguae Bohemicae* (2. polovina 17. století)

Další z řady mluvníc českého jazyka pochází opět z jezuitského prostředí a vzhledem k její stručnosti a snaze o jednoznačné vyjádření k probíraným jazykovým jevům lze usuzovat, že sloužila jako čistě praktická příručka při výuce. Autor je neznámý a stejně tak je nejistá její datace. Koupil s ohledem na její kompilační charakter soudí, že vznikla po roce 1668.³⁵⁵ Autor anonymní mluvnice překládal dosti mechanickým způsobem latinské tvary českými protějšky, jednalo se tedy jednoznačně o výklad české gramatiky pro osoby znalé klasické a humanistické latiny. V gramatice se často vyskytují jevy bez patřičné interpretace, autor čtenáři předložil prosté tvarosloví ve snaze jazyk co možná nejvíce zpřehlednit a zpravidelnit.

Pasáž věnovaná slovesům začíná konjugací slovesa *být* včetně futura *budu* a tří tzv. participií. Prézentní participium reprezentuje *jsa*, perfektní *byv* a futurální kupodivu zastupuje deverbální adjektivum *budoucí*.³⁵⁶ Slovesa jsou dále rozdělena do tří

---

³⁵¹ Štajer (1668: E3r).

³⁵² Štajer (1668: E3v).

³⁵³ Štajer (1668: E4r).

³⁵⁴ Štajer (1668: H3r).

³⁵⁵ Koupil (2011: 178).

³⁵⁶ *Prima principia* (2. pol. 17. stol.: A11v).

konjugací podle zakončení druhé osoby indikativu přítomného. První je představena vzorem *trháš*, u něhož neznámý autor uvedl tvary indikativu přítomného, přeterita (*trhal jsi*), plusquamperfekta (*byl jsi trhal*), futura (*budeš trhat*), následují tvary imperativu (*trhej*), optativu (*ó bys trhal, ó bys byl trhal*), konjunktivu (*když trháš*) a infinitivu (*trhati*).³⁵⁷ Vyjma přechodníků, jež autor odvozoval genericky a bez ohledu na vid (*trhaje, trhav*), se tu tedy nachází kompletní paradigma téměř podle moderního očekávání. Stejně fungují konjugace druhá (vzor *miluješ*)³⁵⁸ a třetí (vzor *činiš*),³⁵⁹ přičemž z hlediska aspektologie je jediným problematickým momentem příkladových sloves, že jsou nedokonavá a autor se nevyjádřil k možnosti vidu protikladného.

Opačně je vystavěna kapitola věnující se pasivu, zde se naopak vyskytuje dokonavé příkladové sloveso *dán jsem*, které je symetricky rozšířeno ještě o příklady *dán bývám* atd.³⁶⁰ Autor bohužel jednotlivé tvary nekomentoval, nelze tedy usoudit, jaký mezi nimi viděl sémantický rozdíl, pečlivě je však rozvedl do všech časů a způsobů postulovaných v části věnované aktivu.

Příručka *Prima principia* přinesla proti svým předchůdcům některé praktické poznatky, ovšem zcela vynechala paradigma dokonavých sloves, čímž značně omezila svůj potenciál pro výzkum vidové soustavy, poslouživši pouze jako utvrzení faktů známých již od Drachovského a Konstance.

4.10. Václav Jan Rosa: *Čechořečnost seu Grammatica linguae Bohemicae quatuor partibus (1672)*³⁶¹

Ondřej Koupil označil mluvnici Václava Jana Rosy za svého druhu vyvrcholení humanistického a raně barokního gramatografického diskurzu. Mluvnice *Čechořečnost* těsně navazující na díla uvedená výše byla vytištěna v malostranské tiskárně mistra Jana Arnolta z Dobroslavína roku 1672³⁶² a z pohledu aspektologického vyniká především až na výjimky přesným popisem chování vidového systému českých sloves. Rosa

³⁵⁷ *Prima principia* (2. pol. 17. stol.: A12r až B1v).

³⁵⁸ *Prima principia* (2. pol. 17. stol.: B2r až B3v).

³⁵⁹ *Prima principia* (2. pol. 17. stol.: B4r až B5v).

³⁶⁰ *Prima principia* (2. pol. 17. stol.: B5v).

³⁶¹ Celý název zní *Čechořečnost seu Grammatica linguae Bohemicae quatuor partibus, orthographia, ethymologia, syntaxi et prosodia constans. In qua omnia ejus linguae fundamenta novo et facili ad eam discendam modo per regulas certas et universales explicantur et omnimodae grammaticis accuratis disquisitionibus analogiae deteguntur. Omnibus, tam docentibus, quam discantibus, imo vel plurimum etiam historicis, oratoribus et concionatoribus, qui copiam et diversitatem verborum ad sententias variandas et proloquendas desiderant, perquam utilis. Authore Wenceslao Joanne Rosa. In fine apposita sunt diversa idiomate Boëmico, non rithmice, sed metricè, more Graeco, et Latino composita carmina.*

³⁶² Koupil (2011: 179) a Rosa (1672: 521).

s použitím dobové terminologie³⁶³ pojednal o základních protikladech české vidové soustavy, čímž si vysloužil úctu svých následovníků, nejprve Dobrovského a později Kopečného³⁶⁴ i Koupila³⁶⁵ a získal své mluvnicki důležité místo v dějinách českého zájmu o jazykovou reflexi.

Své pojednání o slovesech započal Rosa přehledem základních mluvnických kategorií,³⁶⁶ mezi které zahrnul osobu, číslo a rod. Další kategorie již lišil podle toho, zda se jedná o tvary určité či neurčité. Do kategorie času (*Tempus*) zařadil čas přítomný, minulý, budoucí a časově neurčitý infinitiv, čímž dal najevo svůj odklon od systému latinské mluvnické ve prospěch přesnějšího, zcela nezávislého popisu českého slovesa.³⁶⁷ Čas minulý (*Praeteritum*) totiž dále rozdělil na *Imperfectum* (podle Rosy označuje děje opakované v minulosti a děje nevyjadřující celistvou a dokončenou činnost, příklad *chytil*), *Plusquam Imperfectum*³⁶⁸ (děje stejného charakteru jako u *Imperfecta*, ale předcházející mu, *chytil byl*), *Perfectum* (děje minulé a úplné, *chytil*) a *Plusquamperfectum* (děje předcházející *Perfectu*, *chytil byl*). Také čas budoucí (*Futurum*) Rosa rozčlenil na imperfektní (děje, u nichž je očekáváno opakování nebo dlouhé trvání, příklad *budu chytati*) a perfektní (děje, u nichž mluvčí očekává dokončení, úplnost nebo jistotu, *chytím*). Velmi důležitá je ještě poznámka, že žádné české sloveso nemůže vytvořit všechny uvedené gramémy, neboť česká slovesa se dělí na *imperfekta*, *perfekta*, *iterativa* a *frekventativa*, přičemž pouze perfekta vyjadřují perfektní časy nemajíce ovšem prézens, ostatní skupiny vyjadřují časy imperfektní.³⁶⁹ Do kategorie způsobu zahrnul Rosa indikativ, imperativ a konečně i transgresiv, který přísně odlišoval od vlastních participií.

Po rozboru jednotlivých mluvnických kategorií se Rosa obrátil k výkladu toho nejdůležitějšího z hlediska aspektologického. Jeho kapitolka *De Significatione Verbi*³⁷⁰ obsahuje shrnutí vidové problematiky, neboť u sloves rozlišil trojí příznak. První příznak se vztahuje k aktivitě subjektu, Rosa tu proti sobě položil slovesa *sladím* a *sládnou*, *studím* a *stydnu*, *hřeji* a *hřeji se* aj. Tento rys z dnešního pohledu nespadá do kategorie vidu, ale výrazně ovlivnil smýšlení Rosových následovníků o kategorii slovesného způsobu a způsobu slovesného děje, jak bude ukázáno dále. Druhý příznak

³⁶³ Termín *vid* použil poprvé až František Čelakovský, srov. Kopečný (1973: 28).

³⁶⁴ Srov. Kopečný (1982: 261).

³⁶⁵ Koupil (2011: 271 a 272), zde je k nalezení i rozsáhlejší rozbor literatury věnované Rosově mluvnicki.

³⁶⁶ Rosa (1672: 132 a dále).

³⁶⁷ Rosa (1672: 136).

³⁶⁸ Skutečně psáno dvouslovně, srov. Rosa (1672: 137).

³⁶⁹ Rosa (1672: 138).

³⁷⁰ Rosa (1672: 140).

odkazuje na opakovanost děje (*sladím* proti *sladívám*, *kladu* proti *kládávám*), třetí pak na dokonavost, byť Rosa přímo tento termín nepoužíval (*oslazoval* proti *osladil*, *pokládal* proti *položil*).³⁷¹ Gramatik zde doslova specifikoval, že slovesa imperfektní označují děj v celém jeho konání, slovesa perfektní naopak děje, které jsou završenou skutečností.

Slovesa jsou v mluvnici rozdělena do čtyř konjugací: první je zastoupena vzorem *trhám*,³⁷² druhá je reprezentována vzorem *vidím*,³⁷³ třetí vzorem *miluji*³⁷⁴ a konečně čtvrtá vzorem *vedu*.³⁷⁵ Je příznačné, že všechny základní vzory jsou nedokonavé, Rosa u nich proto popsal pouze časy, které vyhradil imperfektnímu paradigmatu. Jedinou výjimkou jsou přechodníky, které jsou tvořeny dle dobového úzu bez ohledu na vid. V první konjugaci jsou tak uvedeny přechodníky *trhaje* i *trhav* a zcela stejně autor postupoval i u ostatních paradigmat. Převod k perfektnímu vzoru Rosa probral v kapitole *O zvláštních pozorováních*,³⁷⁶ v níž se zabýval vztahy mezi postulovanými konjugacemi – z dnešního hlediska se jedná o změny v kmenotvorných příponách, jež ústí v obměnu vidu. V následujících kapitolách Rosa pečlivě rozpracoval detaily vztahující se k rozdílu mezi slovesy imperfektními a perfektními, a to včetně slovotvorných otázek. Povšimnul si skutečnosti, že prefixace jednoduchého slovesa mění jeho vid na dokonavý a že změna vidu na nedokonavý je obvykle realizována změnou kmenotvorné přípony. Do svého systému zahrnul i děje opakované a jako vyvrcholení této pasáže ve své mluvnici uvedl vzorové vidové řady sestávající ze slovesa jednoduchého (*Singulare*) a frekventativního (*Frequentativum*), dále ze složeného perfekta (*Perfectum compositum*) a druhotně odvozeného imperfekta (*Imperfectum*). K první konjugaci přiřadil slovesnou skupinu *trhám* – *trhávám* – *roztrhám* – *roztrhuji*, ke druhé *učím* – *učívám* – *vyučím* – *vyučuji*, ke třetí *píši* – *psávám* – *vypíši* – *vypisuji* a konečně ke čtvrté *táhnou* – *tahám* – *vytáhnou* – *vytahuji*.³⁷⁷ Nejasná je tu pouze pozice tvaru *tahám*, který by dnešní teorie pravděpodobně označila v protikladu k základnímu *táhnou* jako iterativum a nikoli (morfologické) frekventativum,³⁷⁸ ostatním příkladům však není z moderního pohledu co vytknout.

---

³⁷¹ Rosa (1672: 141).

³⁷² Rosa (1672: 145).

³⁷³ Rosa (1672: 147).

³⁷⁴ Rosa (1672: 149).

³⁷⁵ Rosa (1672: 150).

³⁷⁶ V originále *De Observatione Speciali*; Rosa (1672: 185).

³⁷⁷ Rosa (1672: 227 a 228).

³⁷⁸ Srov. pojetí moderní iterativnosti, Nübler (2017b).

Závěr pojednání o významech sloves věnoval Rosa drobným kapitolám o inchoativech (*vlasatím, zubatím*), která si oblíbili autoři pozdějších raně osvícenských mluvnic, dále o slovesných dvojicích slovotvorně vyjadřujících cíl děje (*okrvavil a okrvavěl, ošpičatil a ošpičatěl*), jež jsou v hojné míře zastoupeny ve slovníku J. A. Komenského, a konečně o denominativech, kam Rosa shrnul slovesa odvozená od substantiv (*zlatím, hodinařím, tarmarčím*).³⁷⁹

Oproti předchozím gramatikám Rosa přepracoval i pasáž věnovanou trpnému rodu. Předně použil nedokonavé vzorové sloveso *volat (volán jsem)*, které je z hlediska interpretace časové platnosti jednoznačnější, než příklad *dán jsem* používaný v předešlých jezuitských mluvnicích. Rosa také vysvětlil užívání sekundárního tvaru *volán bývám*, kterému jasně přiřadil frekventativní význam.³⁸⁰ Stejně tak popsal zvrtné pasivum (*volám se*), bohužel mu však přiřadil zcela stejný význam jako pasivu opisnému (*volám* jako latinské *voco*, *volám se* jako *vocor*).³⁸¹

Přes mnohé výtky, které lze mít k Rosově ještě ne zcela přesnému výkladu vidové soustavy českého slovesa, je nutno poznamenat, že jeho mluvnice představuje výrazný předěl v dějinách české mluvnické reflexe, přinášejíc změnu celého vědeckého paradigmatu v nahlížení na jednotlivé vidové významy a kategorie. Rosa na základě poznatků svých předchůdců postuloval celý vidový systém, ač opominul mnohé detaily a nevytvořil ani náležitou terminologii, neboť nadále používal původní latinská označení odvozená od temporální, nikoli aspektové platnosti tvarů.

4.11. Václav Jandit: *Grammatica linguae Boëmicae* (1704)³⁸²

Rosův v rámci možností přesný, a především poprvé explicitní popis vidové soustavy završil úvodní fázi gramatické reflexe českého jazyka. Následující mluvnice v různé míře zpřesňují Rosův výklad a svou koncepcí se v souladu s pomalu se rozmáhajícím racionalismem již počínají přibližovat k diskurzu obrozenskému, nicméně bez výjimky jsou ozvlášťňovány prvky vrcholícího baroka, které tak proniká i do děl, v nichž by moderní čtenář symbolické a nábožensky zabarvené figury neočekával. Toto propojení exaltovaného baroka a systematického racionalismu vytváří zajímavé napětí, obohacujíc gramatické spisy i o rozměr estetický; kupříkladu autor další probírané

³⁷⁹ Rosa (1672: 229 až 232). *Tarmarčiti* je tu ve významu *promercale exerceo*, tedy *kupčít, být na trhu*.

³⁸⁰ Rosa (1672: 233).

³⁸¹ Rosa (tamtéž).

³⁸² Celý název zní *Grammatica linguae Boëmicae methodo facili per regulas certas ac universales explicata, in orthographiam, etymologiam, syntaxim et prosodiam divisa: omnibus, tam discipulis ac exteris, quam linguarum magistris ac domesticis, historicis, oratoribus, etc. perquam utilis: specialiter insertae sunt regulae orthographicae accuratissimae R. P. Konstantii de Soc. Jesu.*

gramatiky nazýval češtinu *svatováclavským jazykem* a těsně vedle sebe kladl mravní ponaučení a prosbu k Bohu s přesnou citací děl předcházejících gramatiků, z nichž vycházel.³⁸³ Tímto autorem byl Václav Jandit, kterého Koupil označil za záhadného³⁸⁴ a jehož spis byl vytištěn v Praze roku 1704 v tiskárně Vojtěcha Jiřího Koniáše.³⁸⁵

Pojednání o slovesech počal Jandit stejně jako Rosa rozbořem mluvnických kategorií, učinil tak však pouze ve stručné podobě bez interpretace a náležitých příkladů. U českých sloves postuloval čtyři časy (*Praesens, Praeteritum, Futurum* a *Tempus Infinitus*), přičemž pod pojem préterita zahrnul další čtyři formy. Byť v této pasáži výslovně zmínil pouze imperfektum (*chytal*) a plusquamperfektum (*chytil byl*), je zřejmé, že měl na mysli i vidově zabarvené protějšky těchto gramémů.³⁸⁶ Futurum pak rozlišil také dvojí, a sice imperfektní opisné *budu chytati* s významem činnosti opakované a nejisté svým výsledkem, jejíž konec mluvčí nevidí, a perfektní *chytím* s významem završené a jisté činnosti.³⁸⁷ Je zajímavé, že barokní gramatikové při odlišování budoucích dějů zdůrazňovali sémantický odstín jistoty budoucího děje, který dnes u vidového protikladu ve futuru pocíťován není. Otázkou však je, nakolik se jednalo o učenecký konstrukt vzdálený běžné komunikační praxi. Jandit uvedl i důležitou poznámku, že žádné české sloveso není schopno vyjádřit všechny postulované časy.³⁸⁸ Oproti Rosovi však při rozvažování slovesných forem *abych* a *obych* znovu do českého systému vnesl slovesné způsoby *optativ* a *konjunktiv*.³⁸⁹

Autor znal přechodník přítomný (*maje, čině*), minulý (*činiv*) a budoucí, který má stejnou formu jako přítomný, ale je tvořen od sloves perfektních.³⁹⁰ Tento popis odpovídá barokní literární produkci³⁹¹ a postihuje strukturální střet mezi systémem nově odkrytých vidů a vlastních přechodníků. Přechodníky (Jandit použil termínu *Modus Transgressivus*) jsou také odlišeny od participií (podle temporálního významu *trhající* a *utrhnoucí, přicházející* a *přijdoucí*), k nimž byla ještě přiřazena participia pasivní skončená na *-ný, -ná, -né*, nebo *-tý, -tá, -té*.³⁹²

---

³⁸³ Jandit (1704: 164 a 165).

³⁸⁴ Koupil (2007: 225).

³⁸⁵ Jandit (1704: 168).

³⁸⁶ Jandit (1704: 71).

³⁸⁷ Jandit (1704: 72).

³⁸⁸ Jandit (tamtéž).

³⁸⁹ Jandit (1704: 73).

³⁹⁰ K tomuto místu mluvnické bohužel není připojen ani jeden příklad, Jandit (1704: 71).

³⁹¹ Kameník (2014: 81 a dále).

³⁹² Jandit (1704: 74).

Ve dvanácté kapitole *De Significatione et Differentiis Verborum* pak Jandit po způsobu Rosově přesně popsal různé vidové a aktionsartové protiklady. Slovesa rozdělil do tří opozic podle cíle děje (*sladím* proti *sládnou*), jeho opakovanosti (*sladím* proti *sladívám*) a vidu při použití z latiny odvozené temporální terminologie (imperfektum *oslazoval* proti perfektu *osladil*).³⁹³ Nejdůležitější však je, že pro pojem *vid* rezervoval latinské označení *Significatio*, které posléze důsledně používá.

Přehled konjugací nepřináší výrazné novum, jako vzorová slovesa použil Jandit nedokonavá *trhá, činí, miluje* a *vede* a doplnil i pomocné *být*, u něhož je oproti gramatikovým předchůdcům vykresleno kompletní a systematizované (byť neologické) přechodníkové a participiální paradigma (*jsa, byv, buda* a *jsoucí, bylý a budoucí*).³⁹⁴ Po rozboru jednotlivých konjugací následuje kapitola sedmnáctá, která shrnuje vidovou problematiku a doplňuje dokonavé paradigma.³⁹⁵ Jandit popsal protiklad sloves imperfektních a perfektních (*nesu – odnesu*) a sloves jednoduchých a opakovaných (*lžu – lhávám*), všimaje si i jejich stavby a vzájemného odvozování, když proti sobě postavil slovesa jednoduchá (*singulare*) a složená (*compositum*, tedy opatřená předponou). Pro perfektní slovesa pak ukázal vzorové konjugace zahrnující perfektní préteritum (*dal jsem, koupil jsem, kázal jsem, padnul jsem*), nesložené futurum (*dám, koupím, káži, padnu*), imperativ (*dej, kup, kaž, padni*), infinitiv, pasivní participium, přechodník budoucí (*daje, koupě, káže, padna*) a minulý (*dav, koupiv, kázav, padnuv*). Vyjádřil se zde i k frekventivům, která je dle jeho názoru možno odvodit od všech sloves pomocí přípony *-(á)vám*, a k iterativům, jež mají označovat děje opakované v menší míře či s menší četností a jež zmíněný sufix nemají (příklad *házím* je stejný jako u Rosy, Jandit doplnil *kráčím, krájím, kupuji* apod.).³⁹⁶ Nakonec autor popsal i princip zvětšování míry opakování pomocí odvozování a reduplikace (*ženu – honím – honívám – honívávám* atd.).³⁹⁷

Značným zpřesněním proti Rosově mluvnicki prošla u Jandita podkapitola věnovaná slovo tvorným mechanismům změny vidu. Perfekta jsou primárně tvořena prefixací (*pře + píší*), nemá-li již vlastní kořen perfektní význam, opačný proces je realizován resuffixací (*roztrhám – roztrhují*), přičemž mu jako nejprogresivnější

---

³⁹³ Jandit (1704: 75 a 76).

³⁹⁴ Jandit (1704: 76).

³⁹⁵ Jandit (1704: 97).

³⁹⁶ Jandit (1704: 101).

³⁹⁷ Jandit (1704: 103).

deperfektivizační sufix vyšla přípona *-uji/-ovati*.³⁹⁸ Frekventativa odvozoval od obou vidů (*roztrhávám*), od iterativ vznikala pomocí prefixace perfekta (*házím – vyházím*).³⁹⁹ Znal také nevidovou funkci předpony *po-* ve vyjádření budoucnosti, nspecifikoval ale, u jakých sloves lze tento typ futura použít, zmíniv pouze příklad *vezu – povezu*.⁴⁰⁰ Výklad o videch završuje poznámka, že všechny slovesné významy jsou schopny vytvořit čtyři tvary: *singulare* (*trhám*), *frequentativum* (*trhávám*), *perfectum* (*roztrhám*), *imperfectum* (*roztrhuji*).⁴⁰¹

Janditova gramatika v mnohém navazuje na Rosovu práci. Některé jeho výklady zpřesňuje, jinde se vrací ke starším postulátům, ale především proti *Čechořečnosti* ztrácí v rozsahu a v množství komentářů a příkladů. Nicméně ji nelze pominout, neboť představuje významný vrcholně barokní příspěvek do řady českých mluvnic, o jejímž vlivu na dobový diskurz svědčí i šestero vydání mezi léty 1704 a 1753.

4.12. Pavel Doležal: *Grammatica Slavico-bohemica* (1746)⁴⁰²

Doležalova gramatika obrací filologův pohled východním směrem, neboť byla vytištěna roku 1746 v Prešpurku v tiskařské dílně Rojeriově. Pavel Doležal svou mluvnici napsal v těsné spolupráci s kulturním a vzdělaneckým kruhem Matěje Bela,⁴⁰³ jenž osobně připojil ke gramatickému spisu svou předmluvu chválící autorovu práci. Doležalova mluvnice je zajímavá i rozbořením nářečních rozdílů mezi češtinou pražskou, moravskou a slovenskou.

Slovesa Doležal systematicky rozdělil do několika úrovní. Primární dělení probíhá podle slovesného rodu, který už od Rosovy mluvnice postupně získává na důležitosti z hlediska klasifikace. Aktivní slovesa Doležal dále dělil na *Singularia* a *Frequentativa*, přičemž *singularia* mohou být perfektní (*osladiti, dáti*) a imperfektní (*oslazovati, dávati*) a frekventativa jsou prvního (*sladívám*) a druhého stupně (*sladívávám*).⁴⁰⁴ Slovesa neutrální, *Neutra*,⁴⁰⁵ Doležal dělil na *singularia* (*sládnou, běžím*,

---

³⁹⁸ Jandit (1704: 106).

³⁹⁹ Jandit (1704: 104).

⁴⁰⁰ Jandit (1704: 103).

⁴⁰¹ Jandit (1704: 108).

⁴⁰² Celý název zní *Grammatica Slavico-bohemica, in qua, praeter alia, ratio accuratae scriptionis & flexionis, quae in hac lingua magnis difficultatibus laborat, ex genuinis fundamentis demonstratur, ut et discrimen inter dialectum Bohemorum & cultiorum Slavorum in Hungaria insinuatur; cum appendice, quae tum modum multiplicandi vocabula per motionem, derivationem compositionemque, tum quaedam ad elegantiam sermonis spectantia, cum Catonis Dystichis, exhibet: quae omnia partim ex aliis grammaticis accepta, partim propria industria investigata, atque a viris linguae huius haud imperitis examinata, omnibus eiusdem cultoribus ad usum.*

⁴⁰³ Jóna (1978: 259).

⁴⁰⁴ Doležal (1746: 74).

ležím, trpím, bolím) a frekventativa opět prvního (*plakám*) a druhého stupně (*plakávám*).⁴⁰⁶ Konečně pasivní slovesa jsou vždy opsána pomocí pasivního participia a autor je rozčlenil na singularia (*milován jsem, učen jsem, volán jsem*) a frekventativa (*milován bývám a milován bývám*).⁴⁰⁷ Otázkou zůstává, proč Doležal výslovně zmínil dělení dle vidů pouze u aktivních sloves, když v dalším výkladu počítal s promítnutím vidového významu ke všem slovesům.

Používaje opět termínu *significatio Verborum*, Doležal uvedl, že slovesa perfektní nemají přítomný čas a nesou význam děje hotového, skončeného nebo s jistotou skončitelného (určeného ke skončení – lat. gerundivum *finiendam*). Naopak slovesům imperfektním chybí vlastní budoucí čas, ale opisují jej. S tím se pojí i Doležalův postřeh, že tvar budoucího času lze používat jako prostředek určení, jaký vid sloveso má (*budu prositi* oproti *vyprosím*, autor přímo zmínil, že tvar **budu vyprositi* neexistuje).⁴⁰⁸ Další protiklad mezi českými (vidovými) perfekty a imperfekty připodobnil k opozici latinského (aspektově-temporálního) perfekta (*amavi* překládá jako *zamiloval jsem, domiloval jsem*) a imperfekta (*amabam* je převedeno jako *miloval jsem*). Obdobný postup se při překladu používá dodnes.⁴⁰⁹

Od tohoto systémového popisu přešel Doležal plynule k otázkám slovtvorným. Všiml si, že některá perfekta jsou kořenná (*dám, hodím, chybím, nechám* apod.), jiná mají sufix *-nu-* (*padnu, počnu, sáhnu* apod., avšak nikoli nutně; dle jeho výkladu jsou imperfektní *chladnu, vládnu, žnu, hrnu* atd.). Ještě jiná perfekta jsou složená s předponou (*vypadnu, dosáhnu, učiním, vyučím* apod.), a to bez ohledu na vid původního kořene. Mnohá perfekta potom lze na imperfekta převést změnou přípony, přičemž z jeho příkladů plyne, že za nejproduktivnější v tomto ohledu považoval slovesa skončená v první osobě indikativu přítomného času na *-ám*. Přímo také uvedl, že pro vyjádření přítomného času a imperfekta je nutné využít slovesa imperfektní, která ale lze snadno odvodit od sloves perfektních pomocí výše popsaných pravidel.⁴¹⁰

Naproti tomu slovesa imperfektní jsou základní (kořenná) i odvozená (s předponou nebo sadou přípon). Na dokreslení svých vývodů Doležal poskládal jednotlivá slovesa do dlouhých slovtvorných řad lišících se videm. Je zde popsáno imperfektum *kousám/kouši*, k němu prefigované imperfektum *vykousám/vykouši*, od něj

---

⁴⁰⁵ Tj. taková, která nevyžadují předmět v akuzativu (slovesa intransitivní z pohledu dnešní terminologie).

⁴⁰⁶ Doležal (1746: 75).

⁴⁰⁷ Doležal (tamtéž).

⁴⁰⁸ Doležal (1746: 76).

⁴⁰⁹ Srov. Pech (1998: 31).

⁴¹⁰ Doležal (1746: 77).

opět odvozené imperfektum *vykusují*; stejně tak *dosahám – dosáhnu – dosahují, lepším – polepším – polepšují, míním – vymíním – vymíníjí* apod.⁴¹¹ Podobný systém platí dle Doležala i pro frekventativa, poslední člen se v takovém případě stává opět imperfektem (*trhávám – roztrhávám – roztrhují*), není však možné od frekventativa vytvořit perfektum.⁴¹² K otázce frekventativ se Doležal postavil podobně jako Rosa a Jandit. Postuloval možnost zmnožení jejich opakování (typ *vycházívám – vycházívávám*) a některá z nich označil za nepravidelná, neboť jim chybí charakteristická přípona *-vá-* (*jídám, hryzám, trápím, kvítám, mírám, tloukám* apod.), jsou to tedy opět zatím terminologicky a sémanticky nedefinovaná iterativa.⁴¹³

V dalším výkladu Doležal popsal paradigmata jednotlivých konjugací, je ale zajímavé, že pro jejich rozčlenění použil patrně po vzoru hebrejských gramatik⁴¹⁴ soubor hlásek stojících před infinitivním *-ti*. Jde tu o dělení podle infinitivního kmene, což je zajímavý metodologický posun proti klasicky humanistickému dělení podle první a druhé osoby indikativu přítomného odvozenému z latinských mluvnic. Doležal nejprve vyložil kategorii slovesného způsobu, k níž započítal oproti Rosovi a Janditovi *Infinitivus, Indicativus, Transgressivus a Imperativus*,⁴¹⁵ od ní se přesunul k vlastním koncovkám, které shrnul do systematických tabulek.⁴¹⁶ Právě v těchto tabulkách pak Doležal nejjasněji ukázal svůj pohled na vidovou problematiku, neboť zde proti sobě explicitně na protilehlých stranách postavil paradigma slovesa imperfektního (*volati*) a perfektního (*zavolati*).⁴¹⁷

Na výklad indikativu navazuje popis konjunktivu a optativu. Doležal při probírání těchto způsobů konstatoval, že se formálně neliší od indikativních koncovek, po dlouhém úsilí starších gramatiků dokázat, že čeština zahrnuje i tyto slovesné způsoby, tedy zvítězilo pragmatické pozorování.⁴¹⁸

Co se týče přechodníků (*Transgressivi*), Doležal odlišoval tři základní tvary, přičemž primární dělení tkvělo v jejich časové platnosti.⁴¹⁹ Prvním byl přechodník přítomný tvořený od sloves imperfektních (*připomínaje*), následoval přechodník minulý

---

⁴¹¹ Doležal (1746: 78).

⁴¹² Doležal (1746: 79).

⁴¹³ Doležal (1746: 80).

⁴¹⁴ Jóna (1978: 263).

⁴¹⁵ Doležal (1746: 82).

⁴¹⁶ Doležal (1746: 98 a dále).

⁴¹⁷ Doležal (1746: 100 a 101), srov. průběžně dále i opozici imperfektum – perfektum u ostatních konjugací.

⁴¹⁸ Doležal (1746: 86).

⁴¹⁹ Doležal (1746: 91).

tvořený od sloves obojího vidu, byť Doležal přímo v této pasáži uvedl pouze příklad od slovesa perfektního (*spatřiv*), k němu se ještě připojoval přechodník předminulý tvořený dle stejného pravidla, leč s jinou distribucí koncovek (*počavši byl*), a posledním byl přechodník budoucí tvořený pouze od sloves perfektních (*počna*). Ačkoliv to Doležal nikde explicitně nezmnínil, všechny jeho příklady odpovídají předpokladu o relativní časové platnosti přechodníků (srov. vzorovou větu **Počavši byl** mluvíti ulekl se, nebo **spatřiv** mne, zarmoutil se: což já **připomínaje** tobě, radu dávám, abys, **počna** mluvíti, *nehleděl na žádného.*).⁴²⁰

V kapitole věnované imperativu se Doležal vrátil ke staršímu dělení na rozkazovací způsob přítomný odvozený od imperfektiv (*mluv, važ*, tvar z neprovedenou přehláskou *zpívaj* atd.) a rozkazovací způsob budoucí (*zahyň, zahrň*).⁴²¹ Jeho dělení však vychází primárně z morfologické stránky, neboť tvary imperativu přímo odvozoval od příslušného přechodníku (*mluvě – mluv, zahyna – zahyň*).

U pasivního paradigmatu Doležal patrně po vzoru Rosově zvolil opět jednoznačnější nedokonavý vzor *volán jsem* včetně jeho frekventativní varianty *volán bývám*.⁴²²

Z oddílu věnovanému větné skladbě má s vidovou problematikou spojitost zajímavý Doležalův postřeh, že sloveso *ráčiti* má význam budoucí ve spojení s infinitivem slovesa perfektního (*ráčíme poručiti*) a význam přítomný ve spojení s infinitivem slovesa imperfektivního (*ráčíme poroučeti*).⁴²³

Jak bylo ukázáno, Doležalova mluvnice navazující na Rosu přebírá všechny důležité prvky z jeho popisu vidové soustavy českého jazyka a strukturuje je do přísně systematického a vnitřně logického systému. Doležal ve své snaze důsledně aplikovat vidové protiklady na všechny ostatní slovesné kategorie však v některých případech zašel příliš daleko a odvodil tak například dvojí imperativ nebo trojí typ přechodníků.

---

⁴²⁰ Doležal (1746: 92).

⁴²¹ Doležal (1746: 93).

⁴²² Doležal (1746: 112).

⁴²³ Doležal (1746: 148).

4.13. Jan Václav Pohl: *Grammatica linguae Bohemicae oder Die böhmische Sprachkunst* (1756)⁴²⁴

Pohlova gramatika si v době svého vydání získala značný ohlas a byla protěžována tehdejšími oficiálními místy,⁴²⁵ během národního obrození byl však její význam degradován a autor sám hanoben pro své neumělé snahy o brusičství a tvorbu systémově nefunkčních neologismů.⁴²⁶ První vydání Pohlova gramatického spisu bylo vytištěno prostřednictvím c. a k. dvorní tiskárny Johana Thomase Trattnera ve Vídni, Praze a Terstu a v druhé polovině 18. století vyšly ještě další čtyři vydání, což svědčí o šíři kulturního dopadu této mluvnice.

Pohlův výklad je ve shodě s nastupujícím osvícenstvím veden ve vernakulárním jazyce, tj. v němčině, což má výrazný vliv na používanou terminologii, byť Pohl zároveň zachoval i latinské názvosloví. Pojednání o slovesech začíná u Pohla již tradičním vymezením jednotlivých kategorií. Slovesa mají dle autora význam (*Significatio, Deutung*) buď perfektní (*vollkommen*, tedy doslova *dokonalý, skončený*), nebo imperfektní (*unvollkommen, nedokonalý*; v obou případech se jedná o mechanické překlady z latiny). Vedle toho Pohl rozlišil další druhy sloves, na něž posléze navázal svůj morfologicko-syntaktický výklad. Znal slovesa jednoduchá (*Singulare*) a frekventativní (*Frequentativum*, nebo v případě menšího opakování *Iterativum*; doklady s poněkud nesystematickým charakterem jsou *chodím, tahávám, nosím, šmejkám* apod.). Dále postuloval slovesa aktivní (*Activum*, podle dnešní terminologie slovesa tranzitivní, byť hned první příklad je problematický: *pravím, urazím*), neutrální (*Neutrum*, slovesa intransitivní; *mlčím, trpím, klečím*),⁴²⁷ a pasivní (*Passivum*, v češtině mají stejný význam jako v latině, ale je nutné je opisovat prostřednictvím pomocného slovesa *být* a participia).⁴²⁸ Rozdíl mezi aktivy a neutry viděl Pohl také v tom, že první skupina má *l*-ové participium odvozené od *i*-kmenů (*pravil, urazil, uzdravil, zvoslovatil*), druhá skupina pak od *ě*-kmenů (*uzdravěl, zvoslovatěl*).

---

⁴²⁴ Celý název zní *Grammatica linguae Bohemicae oder Die böhmische Sprachkunst, bestehend in vier Theilen, benanntlich: I. der Orthographi oder Schreibkunst, II. der Ethymologi oder Wortforschung, III. der Syntaxi oder Wörterfügung, IV. der Prosodi oder Aussprachkunst: allen Liebhabern dieser Sprache, sowohl Lehrenden als Lernenden, zu einem erforderlichen Werkzeug gefertigt.*

⁴²⁵ Pleskalová (2001: 151).

⁴²⁶ Otto, 19. sv. (1902: 1046 a 1047).

⁴²⁷ Pohl (1756: 71).

⁴²⁸ Pohl (1756: 72).

Slovesa perfektní Pohl definoval jako slovesa s dějem završeným nebo slovesa k takovému završení s jistotou směřující.⁴²⁹ U sloves imperfektních naopak zdůraznil, že nesou význam děje přítomného a že označují děje nezakončené a opakující se.⁴³⁰

Rozbor slovesných kategorií pokračuje pojednáním o osobě, čísle, jmenném rodu a způsobu, přičemž Pohl zmínil slovesný způsob oznamovací (*Indicativus*), rozkazovací (*Imperativus*) a překračující (*der überschreitende Modus, Transgressivus*).⁴³¹ Pohl znal přechodník přítomný (*volaje, čině, miluje, veda*), minulý (*napsav, položiv, trhav, činiv*) a budoucí tvořený stejně jako přítomný, avšak od sloves dokonavých (charakteristické jsou tu příklady od druhé třídy slovesné – *sedna, padna*).⁴³² Autor pokračoval definicí slovesných časů, mezi něž řadil přezens (*die gegenwärtige Zeit*), préteritum (*die verflossene Zeit*), futurum (*die künftige Zeit*) a infinitiv (*die unbestimmte Zeit*).⁴³³ Na základě tezi svých předchůdců Pohl již relativně přesně rozlišil vztah kategorie vidu a času. Proti sobě tak postavil préteritum sloves imperfektních a perfektních i s popisem jejich významu (použil oblíbený vzor *chytal a chytil*), rozvinul tuto opozici i u tzv. *Plusquam Praterita* (*když jsem byl chytal a když jsem byl chytil*),⁴³⁴ zdařile vyložil i rozdílné futurum sloves perfektních (*chytím*) a imperfektních (*budu chytati*) a zmínil i opomíjené rozdíly v infinitivech (*chytati a chytiti*).⁴³⁵ Pečlivý výklad dále sleduje tvoření participií, tento termín však v Pohlově názvosloví zastupuje deverbální adjektiva přímo odvozená z příslušných přechodníků a ostatních participií dle dnešní terminologie (Pohlovo *Participium praesentis* zastupuje například *trhající, Participium futuri* je *padnoucí* a u *Participia praeteriti* jako příklad slouží *trhaný, vzatý*).⁴³⁶ Ještě v návaznosti na klasickou humanistickou učenost probral Pohl i ostatní slova odvozená od sloves, tedy slovesná jména (*trhání*), supinum a jednotlivé možnosti, jak přeložit latinská gerundia (*k trhání, trháním, mám trhati* apod.).⁴³⁷

Popis jednotlivých konjugačních paradigmat nepřináší oproti Rosovi žádnou významnou změnu. Po probrání slovesa *býti* následují konjugace s nedokonavými vzory *trhám, činím, miluji, vedu* rozebrané po výše definovaných časech a způsobech, přičemž

---

⁴²⁹ Pohl (1756: 71).

⁴³⁰ Pohl (1756: 72).

⁴³¹ Pohl (1756: 73).

⁴³² Pohl (1756: 74 a 77).

⁴³³ Pohl (1746: 80).

⁴³⁴ Pohl (1746: 81).

⁴³⁵ Pohl (1746: 83).

⁴³⁶ Pohl (1756: 86).

⁴³⁷ Pohl (1756: 91 a 92).

z dnešního pohledu překvapí pouze stále zachovávaná možnost tvořit oba přechodníky od nedokonavých sloves (*trhaje* i *trhav*).⁴³⁸ I konjugace pasivní téměř přesně kopíruje Rosovo paradigma *volán jsem*, a to včetně neaktuální verze *volán bývám*.⁴³⁹

Po tomto tvarotvorném rozboru se Pohlova pozornost přesunuje k otázkám slovotvorným. Pohl výklad koncipoval jako poznámky k jednotlivým konjugacím, takže je-li zkoumána vidová tematika, působí dojmem neuspořádanosti. Autor se nejprve vyjádřil ke změnám imperfektních sloves první konjugace na perfektní slovesa konjugace čtvrté (*trhám – trhnu, mrkám – mrknu*),⁴⁴⁰ posléze věnuje se druhé konjugaci vysvětlil rozdíl mezi *aktivními* významy sloves typu *uzdravil* a *obohatil* a *neutrálními*, tj. nepřechodnými významy jejich protějšků *uzdravěl, obohatěl*.⁴⁴¹ Z hlediska vidového je zajímavá šestá podkapitola zaměřená na obecné slovesné významy.⁴⁴² Pohl zde rozdělil česká slovesa z pohledu slovotvorného na jednoduchá (*simplex; sedím, jdu, nesu*) a složená (*posedím, přijdu, vynesu*), tedy opatřená předponou. Dále navázal protikladem sloves jednolitých (*singulare; dělám, sedím, maži*) a morfologických frekventativ (*trhávám, sedávám, nosívám*), a konečně popsal i slovotvorný protiklad sloves dokonavých (*perfectae significationis; trhnu, hodím*) a nedokonavých (*imperfectae significationis; trhám, házím*).

Navazující kapitoly se zabývají přímo jednotlivými derivačními typy. Výběrově lze uvést perfektní *vyházím* a odvozené imperfektní *vyhazují*, imperfektní *lehám* proti perfektnímu *lehnu*,⁴⁴³ imperfektní *honím* a frekventativní *honívám, semi-frekventativní házím* a frekventativní *házívám*, imperfektní *vrátím* a dle Pohlovy terminologie *nepravidelně* frekventativní *vracím*;⁴⁴⁴ autor znal i vícenásobná frekventativa typu *házívávám* aj.⁴⁴⁵ Je patrné, že byť Pohl shrnul mnohé z poznatků svých předchůdců dospěl k přesvědčivým závěrům vycházejícím z praktického pozorování, jeho názvosloví je rozkolísané a má daleko k hledané systematičnosti. Nelze mu však upřít, že funkčně popsal mechanismy převodů sloves od jednoho vidu k druhému.

Jako primární způsob převodu sloves imperfektních na perfektní slouží dle Pohla prefixace (*trhám – vytrhám, dělám – udělám, nosím – vynosím* apod.),⁴⁴⁶ druhou

---

⁴³⁸ Pohl (1756: 95 a dále).

⁴³⁹ Pohl (1756: 104).

⁴⁴⁰ Pohl (1756: 106).

⁴⁴¹ Pohl (1756: 108).

⁴⁴² Pohl (1756: 111 a 112).

⁴⁴³ Pohl (1756: 113).

⁴⁴⁴ Pohl (1756: 115).

⁴⁴⁵ Pohl (1756: 118).

⁴⁴⁶ Pohl (1756: 121).

možností perfektivizace je potom změna původní kmenotvorné přípony na *-nu/nou-* (zde Pohl uvedl z dnešního pohledu poněkud nepřesvědčivé příklady *trhám – trhnu, křikám – křiknu, páchám – páchnu*). Autor zmínil i možnost opatřit předponou frekventativum, případně způsob, jak z dokonavého slovesa další změnou přípony odvodit opět nedokonavý protějšek, čímž dospěl k následující řadě: *hledám* (základní imperfektivum) – *vyhledám* (odvozené perfektivum) – *vyhlížím* (prefigované imperfektivum) – *vyhledávám* (prefigované frekventativum) – *vyhlížívám* (frekventativum odvozené od prefigovaného imperfektiva).⁴⁴⁷

Složitější je v Pohlově výkladu převod tzv. perfekt na imperfekta. Děje se tak pomocí změny přípon (*dám – dávám, hodím – házím*, u kterého je druhý člen hodnocen jako frekventativum, *koupím – kupuji, trhnu – trhám, roztrhám – roztrhuji*), nebo pomocí odebrání předpony (*roztrhám – trhám*).⁴⁴⁸ Pohl tedy celý proces viděl jako oboustranně vyrovnaný, za fundující sloveso považoval vždy to aktuálně použité, jako odvozené pak hodnotil sloveso aktuálně hledané.

Celý systém se Pohl pokusil shrnout do přehledné tabulky, v níž uvádí od jednoho kořene vždy všechny dostupné tvary pro jednotlivé kategorie (základní nesložené sloveso, prefigované perfektivum, sekundárně odvozené imperfektivum, prefigovaná i neprefigovaná frekventativa několika stupňů). Pohl se bohužel v této fázi svého výkladu přidržel svého oblíbeného neologizování, do tabulky tedy vepsal i mechanicky derivované tvary typu *uvěřovávám, vytrhovávám, vyzvoňovávám, přikývávám, vydrávám* aj.⁴⁴⁹

V závěru rozsáhlé pasáže věnované slovesům a jejich derivacím se Pohl zaměřil ještě na slovesa inchoativní (*vlasatím, zubatím, blednu, truchlivím* apod.), která jsou zajímavá svou slovotvornou stavbou, nicméně z hlediska vidového se chovají stejně jako standardní nedokonavá slovesa včetně možnosti převodu k opačnému vidu.⁴⁵⁰

Přes negativní pověst Pohlova mluvnice vyniká pečlivým zpracováním tématu, na němž není patrné autorovi sugerované zapomínání mluvené češtiny. Mnohdy se zde vyskytují tvary z dnešního pohledu neústrojně vytvořené a s kolísavou kvantitou vokálů, avšak z hlediska systému není až na nepružnou terminologii možno Pohlovu výkladu nic vytknout.

---

⁴⁴⁷ Pohl (1756: 122).

⁴⁴⁸ Pohl (1756: 123).

⁴⁴⁹ Pohl (1756: 128 a 129).

⁴⁵⁰ Pohl (1756: 130).

4.14. František Martin Pelcl: *Grundsätze der böhmischen Grammatik* (1795)

František Martin Pelcl byl prvním profesorem českého jazyka a literatury na pražské univerzitě⁴⁵¹ a jeho mluvnice vznikla z praktických důvodů jako učební text a podklad pro jeho přednášky a cvičení.⁴⁵² Text vznikl v těsné spřízněnosti s myšlenkami Josefa Dobrovského, Komárek dokonce označuje Pelcla za Dobrovského žáka, přestože Dobrovského vlastní mluvnice vyšla až několik let po Pelclově smrti.⁴⁵³ První vydání Pelclovy mluvnice bylo vtištěno roku 1795 v Praze u tiskaře Františka Jeřábka (*Franz Jerzabek*).

Pelcl počal svůj výklad o slovesech racionalisticky systematickým definováním jednotlivých slovesných skupin (jednoduchá *Simplicia* a odvozená *Derivata* neboli *Composita*), přičemž vyšel z teze, že nejjednodušší slovesa pocházejí přímo ze zvuků napodobujících konkrétní děj (onomatopoická slovesa: *sypám, žnu, breptám* aj.)⁴⁵⁴ a že od nich posléze přidáváním nebo měněním předpon a přípon vznikla i většina ostatních sloves. Autor tak hned v úvodu popsal základní slovotvorné mechanismy a za nejdůležitější označil deverbální odvozování. Jako příklad použil slovesa *vodím, vádím, vádívám, vádívávám* od *vedu*; *nosím, nosívám, náším, nosívávám* od *nesu* a konečně *střílím, střeluji, střílívám, střílívávám* od *střelím*. Ještě jiná jsou potom slovesa složená (*Zusammengesetzte Zeitwörter*) opatřená předponami, které Pelcl chápal jako shodné s předložkami, používaje pro ně nedůsledně termínu *Präpositionen*.⁴⁵⁵

Na základě tvrzení, že česká slovesa oproti jiným jazykům nevyjadřují pouze čas, ale i trvání děje,⁴⁵⁶ Pelcl definoval následující základní třídy sloves:

Slovesa vyjadřující jednorázovou akci nazval *Singularia*; tato mají formu času přítomného, ale význam (*Bedeutung*) nesou budoucí, proto netvoří futurum složené z pomocného *budu* a infinitivu. Některá z nich mají tento význam už ve svém kořeni (*hodím, skočím, padnu, kleknu, dám, hnu, vrátím* apod.), jiná ho získávají společně s předponou (*donesu, vyberu, zavolám* aj.).⁴⁵⁷

Druhou skupinou jsou tzv. *Durativa*, slovesa trvací (*die Dauernden*), která vyjadřují děj s delším trváním nebo takový, který je možno provádět opakovaně (*vedu,*

---

⁴⁵¹ Srov. Koblížek (2001a).

⁴⁵² Komárek (1995: 34).

⁴⁵³ Komárek (1995: 35).

⁴⁵⁴ Pelcl (1795: 72).

⁴⁵⁵ Pelcl (1795: 73).

⁴⁵⁶ Pelcl (1795: 74).

⁴⁵⁷ Pelcl (1795: 75).

nesu, klečím, sekám, myslím, piji, bijí aj.), Tato slovesa mají přítomný tvar i význam, ale jsou-li opatřena předponou, stanou se singularii.⁴⁵⁸

Slovesa delšího trvání (*die verlängerten Zeitwörter, Prolongata*) tvoří poněkud umělou a metodologicky problematickou třídu motivovanou spíše slovtvorně než sémanticky. Podle Pelcla zosobňují děje trvající déle než u durativ, neboť když se k nim přidá předpona, zachovají si svůj význam dlouhého trvání (z dnešního pohledu nepřesvědčivé příklady zahrnují *vádím, strílím, máčím, vidám, líhám* atd.).⁴⁵⁹

Třída frekventativ (*Frequentativa, die wiederholenden Zeitwörter*) označuje děje opakované (*bývám, psávám, chodívám, nosívám* atd.) a primární motivace jejich odlišení tkví v morfoložicky charakteristické příponě *-vá-*.⁴⁶⁰

Poslední třídou jsou u Pelcla iterativa (*die Verba Iterativa*, vlastní německý termín autor neodvodil), která jsou derivována od frekventativ reduplikací přípony a vyjadřují subjektivně chápané opakování delšího trvání, ale se zřejmou nižší intenzitou děje (*dělávávám, chodívávám, běhávávám* atd.). Pelcl při jejich překladu do němčiny používá adverbia *manchmal*,⁴⁶¹ je však zajímavé, že oproti Rosovi a jeho následovníkům, kteří tuto skupinu označovali také jako *semi-frequentativa*, se z tzv. *Iterativ* náhle stala slovesa s větší mírou opakování.

Pelcl k tomuto výčtu ještě poznamenal, že durativa, prolongata, frekventativa a iterativa jsou dohromady označovány jako *Plurativa*, čímž naznačil základní vidový protiklad dokonavých *singularii* a nedokonavých *plurativ*, opustiv humanistickou, původně temporální terminologii imperfekta a perfekta. Tuto opozici následně Pelcl důsledně aplikoval při výkladu o slovesné kategorii času: *Plurativa* dle jeho názoru mohou tvořit *prézens, préteritum imperfektní a plusquamperfektní, futurum compositum* (opisné futurum) neboli *futurum imperfectum a participium prézentu a préterita*. Naopak *singularia* mohou být použita v *perfektním a plusquamperfektním préteritu a futuru singularu* (jednoduché futurum) neboli *futuru perfectu* a mají *participium futura a préterita*. Z výčtu plyne, že kombinatorické možnosti obou skupin se protínají u plusquamperfekta a participia préterita, která jsou tvořena bez ohledu na vid.⁴⁶² Ke slovesným časům se Pelcl vyjádřil ještě dále v textu,⁴⁶³ kde zopakoval, že čeština má tři préterita, totiž *imperfectum, perfectum a plusquamperfectum*, a že v češtině existuje

---

⁴⁵⁸ Pelcl (1795: 75 a 76).

⁴⁵⁹ Pelcl (1795: 76).

⁴⁶⁰ Pelcl (1795: 76 a 77).

⁴⁶¹ Pelcl (1795: 77).

⁴⁶² Pelcl (1795: 80 a 81).

⁴⁶³ Pelcl (1795: 169).

futurum singulare a *futurum plurativum*, která se vůči sobě chovají stejně jako préteritum perfektum k imperfektu.⁴⁶⁴ Zajímavý je ještě fakt, že Pelcl mezi futury viděl i sémantický rozdíl odvozený od jejich vidové podstaty. Jednoduchý budoucí čas by dle něj měl mít význam jednorázové akce, která se stane a bude uzavřena, tedy jakýsi až aoristový význam; oproti tomu složený budoucí čas nese implicitní význam opakování anebo trvání.⁴⁶⁵

Jiný náhled na dělení sloves Pelcl popsal v rozlišení na slovesa *aktivní* (*volám ženu*, dnes jsou označována jako tranzitivní), *neutrální* (*ležím*, intransitivní), *pasivní* (*jsem nesen*), *reciproční* (*bojím se*, dnes by byl použit termín slovesa zvrtná, reflexíva) a *inchoativní* (*sládnou*, *plešatím*, *blednu* aj.). Toto druhotné dělení sloves vycházelo ze zárodků popsaných již u Jandita, Doležala i Pohla, ovšem teprve Pelcl utřídil tyto jednotky do jediné skupiny. Jedná se zde o zřejmé rozšíření dělení, které naznačil Rosa, ovšem motivace tohoto dělení je z moderního úhlu pohledu nejasná. Čtyři z těchto jednotek (aktivum, neutrum, pasivum a reciprocum) by bylo možné zařadit ke kategorii slovesného rodu, leč Pelcl je pojímá spíše z hlediska slovtvorného; přiřazení inchoativ na stejnou úroveň pak vyznívá tak, že pro ně autor prostě nenašel vhodnější skupinu a ponechal je tedy v sousedství sloves, k nimž byla řazena tradičně.⁴⁶⁶

Zcela na konci úvodní systematizační pasáže pak Pelcl pojednal zbývající slovesné kategorie, tedy slovesnou osobu, číslo, jmenný rod a způsob, k němuž oproti svým předchůdcům a již v souladu s moderním náhledem zařadil *Indicativus*, *Imperativus*, *Optativus* (dnes zvaný kondicionál) a *Infinitivus*.⁴⁶⁷ Také v otázce participií Pelcl navrhl moderní pojetí definované primárně jejich strukturní pozicí z pohledu formy; neužil tedy pojmu transgresiv, ale naopak do jedné skupiny přiřadil participium prézentu (dnešní přechodník pro současnost), préterita (přechodník pro předčasnost), futura (přechodník pro předčasnost v budoucnosti) a pasivní participium.⁴⁶⁸ K významům jednotlivých participií se Pelcl vyjádřil v pasáži věnované skladbě. Autor použil prověřenou metodu srovnání souvětí a jeho převodu na konstrukci s jedním určitým slovesem a jedním participiem (*Když porazil nepřátele, táhl dále.* a *Poraziv nepřátele, táhl dále.*) a na jejím základě implicitně určil, že takto použitá participia mají platnost relativního času. Participium *s*-ové odvozené ze sloves obojího

---

⁴⁶⁴ Pelcl (1795: 170).

⁴⁶⁵ Pelcl (1795: 171).

⁴⁶⁶ Pelcl (1795: 78).

⁴⁶⁷ Pelcl (tamtéž).

⁴⁶⁸ Pelcl (1795: 79).

vidu tak vyjadřuje předčasnost, participium *nt*-ové od sloves nedokonavých (*Verba plurativa*) současnost s dějem hlavním a totéž participium odvozené ze sloves dokonavých (*Verba singularia*) předčasnost vůči hlavnímu ději budoucímu.⁴⁶⁹

Po definování jednotlivých kategorií, které následně s velkou pečlivostí a jednoznačností používal, Pelcl přistoupil k výkladu formálního tvarosloví. Přehledné tabulky doplňoval o historický výklad, některé jeho závěry jsou však vzájemně nekonzistentní a z dnešního pohledu nepřesné, prosvítá tu určení mluvnic pro vysokoškolské studenty a viditelná změna vědeckého paradigmatu. Pro první konjugaci Pelcl příhodně zvolil vzor *nesu*, což mu umožnilo vytvořit jak futurum složené (*budu nésti*), tak i jednoduché (*ponesu*), tento specifický jev však ponechal bez patřičného komentáře.⁴⁷⁰ U druhé konjugace už vybraný vzor *volám* nenechává na pochybách, že ačkoliv Pelcl s relativní přesností postuloval vidová pravidla teoreticky, jejich praktická realizace ještě nebyla důsledná. I u této druhé konjugace se totiž vyskytuje jak složené (*budu volati*), tak i jednoduché futurum (*zavolám*).⁴⁷¹ Totéž platí i pro zbývající paradigma zastoupené vzorovým slovesem *učím* a jeho futury *budu učiti* a *vyučím*.⁴⁷²

Po výkladu aktivních konjugací Pelcl zkoumal pasivní paradigma. Postuloval, že v češtině jsou užívány dva typy pasivních konstrukcí, jednak opisné tvary složené z pasivního participia a pomocného slovesa *být*, které nese mluvnické významy (*jsem bit*, *jsem volán*, *jsem chycen*), jednak zvrtné pasivum zastoupené v Pelclově systému odvozenými recipročními slovesy (*prodává se*, *narodil se*).⁴⁷³ Byť to autor nikde výslovně nespecifikoval, z jím použitých příkladů vyplývá, že oba typy pasiva je možné tvořit bez ohledu na vid zdrojového slovesa a že je jim přiřkládán časový význam odvislý od času určeného pomocným slovesem *být*; lze tedy předpokládat, že tvar *jsem dán* by Pelcl chápal jako *prézens*.

Zaštitěn autoritou Josefa Dobrovského vytvořil Pelcl mluvnicí charakteristickou příklonem k rozmáhajícímu se racionalistickému diskurzu. Jazykové jevy vyložil systematicky, s důrazem na slovotvornou stránku jevů a s přihlédnutím k diachronnímu vývoji. Vidovou soustavu českého slovesa pojednal v relativní úplnosti, ale ve snaze o přesné rozčlenění systému definoval některé nadbytečné jevy a jinde naopak korektně postulovanou teorii neaplikoval důsledně do všech detailů.

---

⁴⁶⁹ Pelcl (1795: 180).

⁴⁷⁰ Pelcl (1795: 93).

⁴⁷¹ Pelcl (1795: 104).

⁴⁷² Pelcl (1795: 110).

⁴⁷³ Pelcl (1795: 118).

4.15. František Jan Tomsa: *Über die Bedeutung, Abwandlung und Gebrauch der českischen Zeitwörter (1804)*⁴⁷⁴

František Jan Tomsa ve své době proslul jako člen užšího kruhu českých vlastenců,⁴⁷⁵ byly mu blízké Dobrovského názory na český jazyk a jeho užívání a svou profesionální dráhu zasvětil vydání českých textů pro nejširší veřejnost, snaže se také prosadit pravopisnou reformu a užívání humanistické latinky pro český tisk.⁴⁷⁶ Mezi jeho nejvýznamnější práce je možno počítat komplexní mluvnici a učebnici *Böhmische Sprachlehre*, v níž přirozeně rozebíral i otázky týkající se sloves,⁴⁷⁷ ovšem verbům věnoval především samostatný spis vydaný roku 1804 v Praze, na nějž se soustředí tato kapitola.

Tomsa ve shodě s celkovým racionalistickým usem nejprve definoval jednotlivé slovesné skupiny a kategorie. První skupinou jsou pro něj podobně jako pro Pelcla slovesa singulární (*einzelne Zeitwörter*).⁴⁷⁸ V poznámce doplnil, že někteří je nazývají *vollkommene Zeitwörter* nebo *verba perfecta*, tedy slovesa dokonalá. Podle autora jich existují dva druhy, a to *reine* (lat. *pura*) a *unreine* (lat. *mixta*).⁴⁷⁹ První podskupina označuje děj, jenž se stane nebo stal pouze jedinkrát a nelze jej opakovat (*skočím, padnu, odejdu* atd.), druhá podskupina pak označuje děje, které se stanou nebo staly, což znamená, že nemohou probíhat právě nyní, ale skládají se z několika rychle opakovaných činností po sobě (*rozházím, schytám, useku, uskáču* apod.). Je patrné, že dělení zde vzniká na základě sémantické motivace, nikoli podle motivace morfoloické, jak tomu často bylo u Pelcla.

Druhou skupinou jsou slovesa trvalá (*dauernde Zeitwörter, verba durativa*, v poznámce jsou nazvána ještě *unvollkommene Zeitwörter, verba imperfecta*, tedy slovesa nedokonalá). Označují děje trávající delší dobu (*kráčím, skáču, padám, chytám, házím* atd.).⁴⁸⁰

Slovesa prodloužená (*verlängerte Zeitwörter, verba prolongata*) označují děj delšího charakteru, který se opakuje buď místně (*chodím sem a tam, jezdím sem a tam*),

---

⁴⁷⁴ Celý název zní *Über die Bedeutung, Abwandlung und Gebrauch der českischen Zeitwörter: mit dreißig českischen und teutschen Gesprächen und Erzählungen; dann folgt etwas aus der Naturlehre, elf českische Oden, endlich die Recension meines Werkchens über die Aussprache der českischen Buchstaben, Sylben und Wörter, aus den Annalen der österreichischen Litteratur*.

⁴⁷⁵ Srov. Koblížek (2001b) a Koblížek et al. (1993).

⁴⁷⁶ Otto, 25. sv. (1906: 550).

⁴⁷⁷ Tomsa (1782: 246 a dále).

⁴⁷⁸ Tomsa (1804: 9 a 10).

⁴⁷⁹ Tyto termíny by bylo možné z němčiny přeložit jako slovesa singulární *čistá* a *nečistá*.

⁴⁸⁰ Tomsa (1804: 10).

nebo časově (*vláčím, honím, lítám, válím* atd.).⁴⁸¹ Tomsou použité příklady jsou méně problematické než u Pelcla a jsou opět motivovány především sémanticky; do takto definované skupiny by moderní terminologie zařadila slovesa indeterminovaná a iterativní. Navíc Tomsa podotkl, že některá ze sloves mají jak základní durativní, tak i prodloužený charakter (příkladové *skáči* znamená jeden skok právě teď i několikrát opakované skákání stejným směrem).⁴⁸²

Čtvrtou skupinu tvoří slovesa frekventativní (*wiederholende Zeitwörter, verba frequentativa*), která podle Tomsy označují děje opakované. Autor mezi ně primárně zařadil morfologicky odlišená frekventativa (*chodívám, jezdívám, hrávám* aj.), ale přidal k nim i iterativa typu *lívám, vídám*. Následně pak v poznámce vysvětlil, že některá slovesa mohou být zároveň prodloužená i opakující, např. právě *vídám* a *lívám*, sloveso *sedám* je pak dokonce trvalé, prodloužené i opakující se v různých kontextech, ačkoliv si byl Tomsa vědom i explicitní frekventativní možnosti *sedávám*.

Konečně poslední skupinou jsou ve shodě s Pelclem iterativa (*selten wiederholende Zeitwörter*) označující opakování s dlouhodobější, nebo naopak nižší intenzitou. Z hlediska morfologie se jedná o morfologická frekventativa vyššího řádu (*chodívávat, sušívávat, vozívávat* aj.), ale autor dodal, že slovesa této skupiny mají zároveň význam frekventativní podle jeho definice.

Po úvodním definování základních významových (z dnešního pohledu vidových) skupin se Tomsa zabýval mluvnickými časy. Čeština má dle jeho názoru následující časy: přezens (*jsem*), imperfektum (*byl jsem*), perfektum (*pobyl jsem*), futurum durativum (*budu*) a futurum exactum (*pobudu*).⁴⁸³ Příhodně zvolené vzorové sloveso *být* mu umožnilo vytvořit všechny potřebné gramémy od jediného významu a stojí za povšimnutí, že celý systém přesně odpovídá časovému systému německého jazyka s výjimkou plusquamperfekta, které však Tomsa v rozsáhlé poznámce ztotožnil s perfektem. Problematické je sémantické rozčlenění těchto časů, neboť imperfektum je prezentováno jako čas nedávné minulosti (*jüngstvergangene Zeit*) a perfektum jako čas zcela minulý (*völlig- nebo längstvergangene Zeit*). I s přihlédnutím k možné kontaminaci s relativním významem antepreterita je zřejmé, že se zde jedná o učenecský konstrukt bez vazby na skutečnou platnost těchto gramémů. Zdá se, že Tomsa v urputné snaze zachovat v systému protiklad několika minulých časů odvodil na základě

---

⁴⁸¹ Tomsa (1804: 10).

⁴⁸² Tomsa (1804: 11).

⁴⁸³ Tomsa (1804: 14 a 15).

okrajové konotace vidového charakteru neživotnou definici, která se v principu neliší od kritizovaného neologizování Pohlova.

Protiklad dvojího futura pak myšlenkově navazuje na obdobné snahy Tomsových předchůdců, zvolený terminologický pohled je však nový: Na opozici dvou typů futura, která je dnes chápána pouze morfologicky a sémantický rozdíl v ní není pocíťován, je u Tomsy aplikován vztah času hlavního a relativního, který vyjadřuje předčasnost, což je znak vycházející již z latinského systému, Tomsa však byl mnohem spíše motivován připodobněním systému českých budoucích časů k němčině. Autor tak dospěl k závěru, že futurum dokonavých sloves vyjadřuje děj předcházející ději hlavnímu v budoucnosti, mimo jiné překládá vzorové sloveso *dojdu* jako *ich werde hingekommen sein*.⁴⁸⁴ V souvislosti s futurem je ovšem nutné Tomsovi přiřknout jeden velký klad, neboť systematicky popsal a na příkladech vyložil fungování nesloženého futura u nedokonavých sloves determinovaných. Aniž by tuto skupinu sloves přesněji definoval nebo si povšiml jejich společného sémantického základu, vypsál jejich seznam a postuloval, že oproti ostatním durativům tvoří budoucí čas pomocí předpony *po-/pů-*. Bohužel nebyl zcela důsledný a do výčtu těchto sloves přimíchal i některé významy dnes hodnocené jako čistě dokonavé (slovesa *pobrat*, *pohnat*, *potáhnout* aj.).⁴⁸⁵

Takto pečlivě vystavěný temporální systém českého slovesa však dává tušit, že se Tomsa odchýlil od původní koncepce Rosovy i Pelclovoy. Zachoval sice rozdělení sloves na vidově diferencované skupiny, avšak jako primární gramém opět vnímal slovesný čas, kterému vid podřídil. Oba protipóly vidové opozice shrnul do paradigmatu jediného slovesa, jak vyplývá z přehledu jím navržených konjugací. První vzorové sloveso *mnu*, *mnout*⁴⁸⁶ je tak systémově doplněno dokonavými tvary *vymnu*, *vymnul jsem* atd., které vyplňují chybějící místa v navrženém přehledu slovesných časů.⁴⁸⁷ Tento obouvidový princip přirozeně funguje i u ostatních slovesných způsobů (imperativ *mni!* a *vymni!*; tzv. optativ *mnul bych* a *vymnul bych*) a samozřejmě také u přechodníků (přítomný *mna*, předbudoucí *vymna*, nedávno minulý *mnuv* a dávno minulý *vymnuv*). Stejný postup Tomsa aplikoval i u druhé konjugace (vzory *volám/zavolám*, *činím/učiním* a *ležím/poležím*).⁴⁸⁸

---

⁴⁸⁴ Tomsa (1804: 17).

⁴⁸⁵ Tomsa (1804: 19).

⁴⁸⁶ Tomsa skutečně používá tvary infinitivu bez koncového *-i*.

⁴⁸⁷ Tomsa (1804: 72 a dále).

⁴⁸⁸ Tomsa (1804: 89 a dále).

Ačkoliv je tento systém z hlediska přehlednosti a pochopitelnosti pro případného cizince učícího se češtině bezchybný, neboť v zásadě pomíjí specificky slovanskou kategorii vidu, bohužel přivedl Tomsu k podobným obtížím, s nimiž se museli vyrovnávat již humanističtí gramatikové. Aby obrozenec vysvětlil, proč některé slovesné významy nejsou s to naplnit všechny předpokládané temporální kategorie, ale jsou nuceny si je půjčovat u příbuzných sloves, musel rozsáhle popisovat slovtvorné – či v jeho pojetí vlastně morfologické – alternace mezi jednotlivými kmeny obměňovanými předponami a příponami. Hlavní část jeho pojednání tak vyplňuje téměř slovníkový přehled přechodů mezi postulovanými slovesnými skupinami. Tomsa se zabýval principy, jak změnit durativa a prolongata na singularia pomocí předpon, nebo přípony *-nu/nou-*,⁴⁸⁹ jak naopak ze singularií vytvořit prostřednictvím přípon durativa,⁴⁹⁰ aby bylo možné vyjádřit hledaný přítomný čas (typ *kázat – vzkázat – vzkazovat*),⁴⁹¹ a sestavil vyčerpávající seznam sloves a jejich předponových odvozenin i s patřičným překladem do němčiny.⁴⁹² Tento racionalisticky systematický přístup mu však na druhé straně dovolil zachytit i slovesa, jejichž dle dnešní terminologie vidový význam se liší na základě kontextu. Tomsa specifikoval, že slovesa typu *daruji, dím, naději se, raním, smyslím, varuji se, vrhu, zvěstuji* aj. mohou beze změny předpony či přípony tvořit jak prézens, tak i futurum exactum,⁴⁹³ což chápáno z moderního úhlu pohledu znamená, že jsou situačně obouvidová.

Jak bylo popsáno, Tomsa ve shodě s racionalistickým náhledem na jazyk rozčlenil slovesný materiál do několika skupin, které obsáhly potřebné vidové významy, ale posléze se v určitém smyslu vrátil k předrosovsky chápanému temporálnímu systému, jenž sice obstál ve srovnání s latinou a němčinou, avšak ze zorného úhlu zkoumání vidové soustavy představoval krok zpět i oproti Pelclově mluvnici.

4.16. **Jan Nejedlý: *Böhmische Grammatik* (1804)**⁴⁹⁴

Jan Nejedlý proslul rozsáhlou literární činností spojenou s racionalisticky nacionalistickými snahami české inteligence na přelomu 18. a 19. století, patřil do užšího kroužku puchmajerovského a blízce spolupracoval se svým bratrem

---

⁴⁸⁹ Tomsa (1804: 23 a dále).

⁴⁹⁰ Tomsa tu mluvil o tzv. *prodloužení významu, Zeitwort muß verlängert werden.*

⁴⁹¹ Tomsa (1804: 52).

⁴⁹² Tomsa (1804: 27 až 51).

⁴⁹³ Tomsa (1804: 21).

⁴⁹⁴ Celý název zní *Böhmische Grammatik: mit Tabellen und einem Anhang nach Meidingers Lehrart für Deutsche bearbeitet.*

Vojtěchem.⁴⁹⁵ Jedním z vrcholů jeho tvorby byla učebnice češtiny vytvořená na základě tezí Dobrovského a Pelcla a určená pro praktické užívání na univerzitní půdě a pro německy hovořící obyvatele Zemí Koruny české. Nejedlého *Böhmische Grammatik* vyšla v Praze ve stejném roce jako pojednání Tomsovo a byla věnována knížeti Augustu Lobkowitzovi.

Nejedlý učinil úvodní poznámku ke slovesům již v pasáži věnované obecným zásadám odvozování,⁴⁹⁶ která byla silně inspirována předpoklady Josefa Dobrovského. Autor zde uvedl, že různé druhy sloves jsou odvozovány změnami přípon (*Nachsylben*), alternacemi v kořenech (*Ableitung*) a přidáváním, případně i odlučováním předpon (*Vorsylben/Vorwörter*). Jednotlivé druhy sloves však rozepsal až přímo v kapitole zaměřené na tento slovní druh a toto základní dělení je provedeno také z hlediska slovotvorného: Nejedlý rozdělil slovesa na základní, tedy neodvozená (*ursprüngliche Zeitwörter, verba primitiva*), do této skupiny v souladu s dobovou teorií o vzniku jazyka řadil Nejedlý především slovesa zvukomalebná) a slovesa odvozená (*abgeleitete Zeitwörter, verba derivata*), přičemž obě skupiny zahrnují jak slovesa jednoduchá (*einfache, simplicia*, slovesa bez předpony), tak i složená (*zusammen gesetzte, composita*, slovesa opatřená předponou).⁴⁹⁷

Po slovotvorném úvodu přikročil Nejedlý k dalšímu dělení, které vedl po linii slovesného rodu. Jako první odlišil slovesa aktivní (*wirkende Zeitwörter, activum* nebo také *transitivum*), jež k sobě potřebují předmět ve čtvrtém pádě (*miluji, čtu*).⁴⁹⁸ Druhou skupinu tvoří slovesa pasivní (*leidende, passivum*), jež jsou protějškem aktivní skupiny. Stojí za povšimnutí, že si byl Nejedlý vědom toho, že trpný rod lze odvodit pouze od sloves přechodných, pročež uvedl příklady *jsem milován* a *jsem čten*. Třetí skupinu tohoto dělení zastupují slovesa neutrální (*intransitivum*) nevyžadující předmět ve čtvrtém pádě a označující dle Nejedlého většinou stavy nebo vlastnosti (*kvetu, sedím, křičím*). Slovesa zvrtná (*rückwirkende, reciprocum*) vyjadřují děj zasahující zpětně i podmět (*bojím se, lékám se, hněvám se*).⁴⁹⁹ Konečně poslední skupina sloves inchoativních označuje děje, které započaly bez vnějšího přispění (*sládnou, blednu, vlasatím*).⁵⁰⁰ Dále v textu ještě Nejedlý specifikoval, že slovesa všech rodů vyjma pasiva jsou formálně nerozlišitelná a že mohou spadat do jakéhokoli konjugačního

---

⁴⁹⁵ Otto, sv. 18 (1902: 45).

⁴⁹⁶ Nejedlý (1804: 35).

⁴⁹⁷ Nejedlý (1804: 219 a 220).

⁴⁹⁸ Nejedlý (1804: 222).

⁴⁹⁹ Nejedlý (1804: 223).

⁵⁰⁰ Nejedlý (1804: 224).

paradigmatu, pouze pasivní slovesa mají tvary vždy opsané pomocí slovesa *být* a pasivního participia.⁵⁰¹

Dalším typem dělení sloves (*besondere Eintheilung*), který Nejedlý probral, jsou významy, jež by dnešní terminologie označila za slovesný vid. Autor lišil slovesa jednoduchá (*einzelne Zeitwörter, verba singularia*), která popisují děje rychlé, nečleněné a s velice krátkým trváním, čímž akcentoval dokonavost jakožto vlastnost vztaženou k času (příklady *hodím, střelím, skočím* či složené *vyberu, zavolám* aj.) a dodal, že tato slovesa vyjadřují svým základním tvarem čas budoucí. Druhou skupinou jsou slovesa trvající (*dauernde Zeitwörter, durativa*), která sice také označují jednoduchý, nečleněný děj, ale děj s delším trváním (použité příklady *piji, vezu, vorám* apod.).⁵⁰² Děj členěný na menší opakující se úseky potom vyjadřují iterativa (*wiederholte Zeitwörter*). Nejedlý specifikoval, že děje popisované těmito slovesy se pravidelně opakují nebo mluvčí má v úmyslu v nich pokračovat po delší dobu. Autor mezi příklady uvedl indeterminovaná slovesa *chodím, nosím, vozím* a iterativní *sedám, lžám, jídám* aj., je tu tedy patrné terminologické přepracování původní systemizace Pelcloy.⁵⁰³ Poslední skupinou, již Nejedlý vydělil, jsou frekventativa (*frequentative Zeitwörter*). Nejedlý je odlišil od iterativ z pohledu morfologického, neboť tato slovesa musí podle jeho názoru obsahovat příponu *-vá-*, která je vkládána před finální sufix nebo koncovku, sémantický rozdíl u nich autor nepopsal s výjimkou poznámky, že do němčiny je potřeba frekventativa překládat pomocí slovesa *pflügen* (*házívám* jako *ich pflege zu werfen*, doslova *mám ve zvyku házet*). Pro vyjádření dějů s větší mírou častějšího opakování nebo naopak dějů opakujících se v minulosti a již neaktuálních Nejedlý vyhradil tzv. *frequentativa secunda*, která se vyznačují reduplikovanou příponou (*dělávám, chodívám* apod.), oproti svým předchůdcům ale Nejedlý nezmínil možnost přípony *-vá-* zmnožit libovolněkrát.

Je zřejmé, že popsání dělení sloves odpovídá systému, který představil již Pelcl, Nejedlý však postuloval, že všechny zmíněné skupiny jsou schopny zároveň nést protiklady vidové i rodové a že vzájemná kombinatorika tvarů je nezávislá. Tím je poprvé explicitně postulována neprovázanost kategorie vidu s kategorií slovesného rodu.⁵⁰⁴

---

⁵⁰¹ Nejedlý (1804: 228).

⁵⁰² Nejedlý (1804: 224).

⁵⁰³ Nejedlý (1804: 225).

⁵⁰⁴ Nejedlý (1804: 224).

Po rozčlenění sloves Nejedlý obrátil svou pozornost k popisu slovesných časů, přičemž se nejdříve věnoval formální stránce tvarosloví⁵⁰⁵ a po jeho kompletním popisu vyložil i syntaktickou a sémantickou stránku věci (oddíl *Gebrauch der Zeitwörter*).⁵⁰⁶

Čas přítomný (*die gegenwärtige Zeit, tempus praesens*) mají podle autora všechna slovesa vyjadřující trvání, z čehož implicitně plyne, že jej nejsou schopna vyjádřit singularia, tedy slovesa dokonavá.

Pro označení préterita vybral Nejedlý název čas zcela minulý (*völlig vergangene*, což je přesný překlad latinského *praeteritum perfectum*). Tento gramém popisuje děje minulé, které již nejsou aktuální a Nejedlý použil v tomto obecném pojednání o časech pouze dokonavé příklady (*hodil jsem, dal jsem, spálil jsem*). Jsa si však vědom historických souvislostí, v poznámce dodal, že tzv. čas nedávno minulý (*halbvergangene Zeit, imperfectum*) už nemá vlastní koncovky, neboť tyto jsou zastaralé (*biech, bieše* atd.), potřebný význam je vyjadřován formou, která zcela odpovídá *praeteritu perfectu* (*psal jsem, vcházel jsem* aj.).⁵⁰⁷ V dalších pasážích zacílených na probírání préterita z jiných hledisek (morfologické tvoření, konjugační paradigmata) Nejedlý tento v určitém smyslu kompromisní postoj aplikoval do praxe, mluvě již pouze o obecném préteritu (*vergangene Zeit*) tvořeném pomocnými tvary slovesa *být* a *l*-ovým participiem a zmiňuje rovným dílem příklady dokonavé i nedokonavé.⁵⁰⁸

Zajímavé jsou poznatky shrnuté v pasáži zacílené na syntax a význam tvarů minulého času. Nejedlý velice zdařilým způsobem vysvětlil, proč se ve slovanském préteritu používá pomocné sloves *být* ve spojení s *l*-ovým participiem, sémantické pozadí tohoto principu je tu vyloženo v souladu s moderní teorií (například *psal jsem* v původním významu *jsem ten, který psal*).⁵⁰⁹ Vedle toho autor postuloval trojí význam českého préterita. Imperfektum a perfektum se formálně neliší, ale první vyjadřuje děj ilustrativní nebo děj nedávný, který dosud působí na přítomnost; druhý gramém vyjadřuje děj minulý a již zcela skončený nebo uzavřený. Obojí je odvozováno od různých sloves, totiž perfektum od singularií a imperfektum od durativ, iterativ a frekventativ.⁵¹⁰

---

⁵⁰⁵ Nejedlý (1804: 230 a dále).

⁵⁰⁶ Nejedlý (1804: 334 a dále).

⁵⁰⁷ Nejedlý (1804: 231).

⁵⁰⁸ Nejedlý (1804: 235 a dále).

⁵⁰⁹ Nejedlý (1804: 338).

⁵¹⁰ Nejedlý (1804: 339).

Čas dávno minulý (*längstvergangene Zeit, plusquamperfectum*) je tvořen očekávaným způsobem, Nejedlý opět zmínil pouze dokonavé příklady (*byl jsem hodil, byl jsem dal*).⁵¹¹ Teprve v sémantickém oddílu doplnil, že plusquamperfectum vyjadřuje děj dávno minulý a není závislé na druhu zdrojového slovesa (příklady *byl jsem miloval, byl jsem střílil*), zároveň však autor nikde neuvedl, že by tento gramém vyjadřoval čas relativní.⁵¹²

Budoucí čas je v Nejedlého gramatice reprezentován dvěma jednotkami. První je futurum sloves jednoduchých (*einzelne künftige Zeit, futurum singulare*), které vyjadřuje budoucí rychlou a okamžitou akci, jež se pouze přihodí,⁵¹³ a je tvořeno podobně jako perfektum pouze od singularií, ať už kořených (*dám, chytím, střelím*), prefigovaných (*donesu, převorám, zhynu*), nebo odvozených změnou sufixu (*sednu, kejvnu, probodnu*).⁵¹⁴ Složené futurum (*zusammen gesetzte künftige Zeit, futurum compositum* nebo *futurum plurativum*) na druhé straně označuje děje, u nichž očekává mluvčí trvání v budoucnosti, a je tvořeno od ostatních typů sloves (*budu psáti, budu sekati, budu hrávati* apod.).⁵¹⁵ Vztah obou typů budoucího času je podle Nejedlého názoru podobný, jaký je mezi perfektem a imperfektem v préteritu. Výjimku představují slovesa *jdu, jedu, ženu, nesu, vedu* a *vezu*, která tvoří futurum pomocí předpony, chce-li mluvčí vyjádřit jednorázový děj (*pojedu, poženou* aj.), anebo pomocí odpovídajícího iterativa (vlastně indeterminovaného protějšku) v případě, že mluvčí hodlá popsat trvající nebo opakující se budoucnost (*budu choditi, budu jezdit* aj.).⁵¹⁶ Nejedlý se také nemohl nevyjádřit k poměru mezi českými a německými způsoby vyjádření budoucího času. Jediný zbývající gramém, totiž německé *futurum exactum*, podle popsané systematizace čeština vyjadřuje prostřednictvím jednoduchého futura od singularií spojeného s odpovídajícími spojky nebo časovými příslovci (*až přijdu, až se naučím, až přečtu* apod.).⁵¹⁷

Co se týče přechodníků (*die Mittelwörter, die Participialart, transgressivus*), Nejedlý je řadil mezi slovesné způsoby na roveň optativu, imperativu a infinitivu.⁵¹⁸ V gramatice jsou rozlišeny tři typy: přechodník přítomný (*Mittelwort der gegenwärtigen Zeit*, doslova přibližně *spojovací výraz přítomného času*; příklady *nesa,*

---

⁵¹¹ Nejedlý (1804: 230).

⁵¹² Nejedlý (1804: 340).

⁵¹³ Nejedlý (tamtéž).

⁵¹⁴ Nejedlý (1804: 236 a 237).

⁵¹⁵ Nejedlý (1804: 239 a 340).

⁵¹⁶ Nejedlý (1804: 240).

⁵¹⁷ Nejedlý (1804: 231).

⁵¹⁸ Nejedlý (1804: 229).

miluje, volaje), minulý (*nesv* nebo *nes*, *piv*, *střílev*) a budoucí (*sedna*, *zabije*, *chytě*).⁵¹⁹ Přechodník přítomného času Nejedlý odvozoval od sloves plurativních vyjadřujících trvání nebo opakování, přechodník budoucího času naopak pouze od singularií, nelišil se tedy v tomto pojetí od Pelcla ani Tomsy. Konečně přechodník pro čas minulý (*Mittelwort der vergangenen Zeit*) je derivován nezávisle na vidu zdrojového slovesa a je zřejmé, že Nejedlý neuvažoval relativnost času vyjadřovaného přechodníky.

Nejedlý popsal vnitřně konzistentní systém českého slovesa s využitím temporálně-aspektové terminologie. Hlavní roli v jeho tezi hraje slovesný čas, jemuž je vyjadřování vidu podřízeno, byť ze slovtvorného hlediska autor věnoval velkou pozornost utvářenosti jednotlivých vidových skupin. Celý systém byl stále popisován z pozice jazyka, který vid jako samostatnou slovesnou kategorii nezná (němčina, latina), Nejedlý tedy ve shrnujících konjugačních tabulkách sloučil slovesa různých vidů (dle jeho terminologie slovesa různých speciálních, a tudíž nezákladních významů) do jediného paradigmatu tak, aby ukázal, jak je ten který sémantický význam schopen vyjádřit všechny definované časy. Součástí jednoho paradigmatu slovesa se základním významem *pásti* se tak stalo jednoduché futurum *napasu* i préteritum *pásl jsem*.⁵²⁰

4.17. Josef Dobrovský: *Ausführliches Lehrgebäude der böhmischen Sprache* (1809)⁵²¹

Vědecké a pedagogické dílo Josefa Dobrovského bylo v dějinách české lingvistiky chápáno jako vyvrcholení deskriptivních i preskriptivních snah předcházejících staletí,⁵²² přestože je dnes jasné, že i ono vyrostlo z učeneckého podhoubí své doby a bylo na něm závislé a že přes jasnost a novost některých myšlenek, s nimiž Dobrovský přišel, obsahovalo v mnoha ohledech podobně problematické pasáže,⁵²³ s kterými bojovali i Dobrovského předchůdci. Dobrovskému však nelze upřít vliv, který měl přes počáteční spory na dobový vědecký diskurz. Již bylo řečeno, že z jeho myšlenek vycházeli Pelcl, Tomsa i Nejedlý a z pohledu jazykového se na Dobrovského odvolávalo celé české nacionalistické hnutí první poloviny 19. století. Dobrovského mluvnice byla poprvé vydána roku 1809 v Praze a sepsána v němčině jakožto tehdejší učenecký jazyce.

---

⁵¹⁹ Nejedlý (1804: 246 a dále).

⁵²⁰ Nejedlý (1804: 257).

⁵²¹ Celý název zní *Ausführliches Lehrgebäude der böhmischen Sprache, zur gründlichen Erlernung derselben für Deutsche, zur vollkommenern Kenntniß für Böhmen*.

⁵²² Srov. Bečka (1940: 254).

⁵²³ Srov. Večerka, Koupil (2017).

Mnohokrát bylo zopakováno, že Dobrovský slovesa rozčlenil na základě kmenů infinitivních do šesti tříd inspirovav se u Doležala a že jednotlivé slovesné konjugace probíral podle zakončení první osoby singuláru indikativu přítomného.⁵²⁴ Dobrovského primární zájem se týkal slovotvorných otázek, rozsáhle proto probíral tvoření jednotlivých slovesných tříd s ohledem na hláskoslovné změny, obměny přípon a související morfologické jevy, poněkud stranou ale ponechával otázky sémantické. Je také zajímavé, že ačkoli se jeho mluvnice vyznačuje vysokou mírou systematickosti, implicitně od čtenáře očekával znalost lingvistických a speciálně slovotvorných pojmů typu *primitivum*, *inchoativum*, *iterativum*, *frekventativum* a dalších,⁵²⁵ která na rozdíl od Pelcla a Nejedlého nikde výslovně nedefinoval. V úvodní kapitole věnované odvozování sloves pečlivě popsal deverbální procesy, nutně se dotýkaje také významů vidových. Výsledkem jeho snahy byla tabulka obsahující základní slovesné významy a jejich možné obměny v závislosti na formálním zakončení kmene.⁵²⁶ Dobrovský tu vedle sebe položil například tvar *vedu* (první třída slovesná podle infinitivního kmene) a odvozené *voditi* (čtvrtá třída), *provázeti* (pátá třída) a *uvozují* (šestá třída)⁵²⁷ a podobně postupoval u řady dalších vzorových sloves. Z pohledu vidového je nejzajímavější výčet tvarů a odvozenin od kořene *sed-/ses-*, u nichž Dobrovský dokonce popsal i jednotlivé významy: *Sedu* (první třída slovesná podle infinitivního kmene) je dle autorova názoru zastaralý tvar přítomného od slovesa singulárního neboli podle dnešní terminologie slovesa dokonavého. Dobrovský tento tvar přeložil do němčiny *ich setze mich (einmal)*,⁵²⁸ což je možno chápat jako *právě a pouze nyní se posazují* a je tu zřejmá autorova inspirace ve staročeských textech, kde bylo toto aktuální užití v omezené míře možné. Dobrovský navázal tvrzením, že tento tvar první třídy slovesné je nahrazován tvarem *sednu* (druhá třída) se stejným významem, ale s časovým určením do budoucnosti, což lépe odpovídá pojetí novočeské i středněčeské dokonavosti. Následuje durativum *seděti*, *sedím* (třetí třída) přeložené *ich sitze (eben jetzt, diessmal)*, opakovaný děj označující *sedati*, *sedám* (pátá třída; *ich setze mich oft*) a frekventativum *sedávám (ich pflege zu sitzen)*. Aby Dobrovský popsal od jednoho původního kořene všechny definované slovesné třídy, pomohl si faktitivem stejného základu, totiž slovesem *saditi*,

⁵²⁴ Dobrovský (1809: 114 a 115).

⁵²⁵ Srov. pasáže od strany 145 dále, kde autor bez úvodu přímo pojednával o změnách kmene a přípon vedoucích k odvozování iterativ a frekventativ, pojímaje je jako jedny z typů deverbativ. Dobrovský (1809: 145 a dále).

⁵²⁶ Dobrovský (1809: 158).

⁵²⁷ Z příkladů je patrné, že Dobrovský bez zřejmého důvodu střídal při uvádění příkladů infinitiv s první osobou singuláru indikativu přítomného.

⁵²⁸ Dobrovský (1809: 158).

sadím (čtvrtá třída; *setzen*), od něhož dále odvodil iterativum *sázeti*, *sázím* (znovu pátá třída podle Dobrovského historizujícího rozdělení), frekventativum *sázívati*, *sázívám* a druhotně derivované iterativum *vysazovati*, *vysazují* (šestá třída).

Po slovtvorném úvodu Dobrovský přikročil k morfologickému rozboru jednotlivých časových forem, přičemž ho opět zajímala především jejich utvářenost a vztahy kořenů, kmenů a ostatních afixů. Nemohl ale nechat stranou ani sémantickou funkci slovesných časů, do nichž zahrnoval i vidové významy, a výmluvně proto upozornil čtenáře své gramatiky, že v češtině nelze zaměňovat různé speciální významy sloves (použil termín *verschiedene Zeitbestimmungen*), aniž by byl porušen smysl výpovědi. Na vzorové výpovědi *i býval ve dne v chrámě uče; ale v noci vycházeje přebýval na hůře* ukázal, že není možné libovolně vyměnit *býval* za *byl*, *vyjda* za *vycházeje* a *přebýval* za *přebýval*, tedy odstíny navýsost vidové, bez proměnění významu výpovědi.⁵²⁹

Hned na počátku kapitoly věnované slovesným časům se Dobrovský zaměřil na problematiku tvoření futura, přičemž postuloval tři základní druhy budoucího času, které jsou v jeho pojetí závislé především na kmenotvorné příponě výše definovaných slovesných tříd. Prvním druhem je futurum jednoduché, které má podle Dobrovského stejnou formu jako čas přítomný a není možné je od přítomnosti odlišit bez znalosti vlastního významu slovesného kořene a bez jazykové zkušenosti.⁵³⁰ Mechanické tvoření futura pomocí předpon chápal Dobrovský jako základní typ odvozování času budoucího, podobně jako Tomsa tak shrnul do jediného paradigmatu sémantické odstíny dokonavé i nedokonavé, zaměřiv se primárně na významy temporální. Bez bližšího rozčlenění nebo vysvětlení příkladů autor uvedl, že futurum od sloves *jdu*, *nesu*, *znám*, *vidím* a *dívám se* je *půjdu*, *ponesu*, *uznám*, *uvidím* a *podívám se*.⁵³¹ Při představení tohoto systému se Dobrovský zřejmě inspiroval u nedokonavých futur typu *usúdí*, která jistě nacházel při zkoumání staročeské prózy. Z popsané struktury se vymaňují pouze některá slovesa, která se s jednoduchým futurem tím či oním způsobem vylučují. Slovesa typu *spátí*, *jísti*, *moci*, *lháti* aj. tvoří podle Dobrovského krátké tvary futura z důvodu svého přirozeného významu, který označuje dlouhé trvání, jež nemůže být převedeno na okamžitou akci. U tvarů typu *pospím si*, *pojím* totiž Dobrovský viděl

---

⁵²⁹ Dobrovský (1809: 320).

⁵³⁰ Dobrovský (1809: 126).

⁵³¹ Dobrovský (1809: 159).

již příliš velký odklon od původního významu,⁵³² narážející na protiklad mezi tvarotvornou a slovotvornou funkcí předpony *po-*. Aby zachoval paradigmatickou možnost tvořit od většiny významů krátké i opisné futurum, Dobrovský uvažoval u některých sloves použití supletivního kořene. Od sloves *biji*, *beru*, *kladu* tak navrhl možnost vytvořit futurum *budu bít* a *udeřím* nebo *uhodím*, *budu brát* a *vezmu* a konečně *budu klást* a *položím*.⁵³³

Jiným druhem budoucího času jsou futura sloves s kmenotvornou příponou *-nu/nou-*, která mají význam budoucího času již v základním tvaru, Dobrovský je však chápal jako odvozené prostředky pro vyjádření futura od základových sloves, která sám označil za zastaralá (*bodnu* od *bod*, *padnu* od *pad*, *řeknu* od *řk* apod.).⁵³⁴

Teprve třetím druhem futura, které podle Dobrovského přichází v úvahu, je složené, opisné futurum tvořené tvary pomocného *budu* a infinitivem plnovýznamového slovesa. Toto futurum Dobrovský primárně rezervoval pro významy iterativní (*budu honiti*, *budu jezdit*, *budu zvonit* aj.)⁵³⁵ a frekventativní (*budu pochovávat*, *budu očekávat*, *budu navštěvovat* atd.),⁵³⁶ aniž by přesněji specifikoval, zda mezi jednotlivými formami futura existují sémantické rozdíly. Jediné rozlišení v užití těchto druhů futura, které Dobrovský zmínil, je členění podle kontextu. Je-li kontext obecné povahy, doporučil autor použít tvar složený (*již více nebudu krásti*), pakliže je naopak kontext na základě mínění mluvčího přesně daný, dával jazykozpytec přednost vyjádření s tvarem jednoduchým (*nedáš-li pozor, ukradnou ti klobouk*).⁵³⁷

V úvodu pojednání o minulých časech Dobrovský prohlásil, že jednoduché minulé časy vyšly už před 250 lety z běžného užívání, v běžné řeči se užívá pouze opisů s pomocným slovesem *být* a participiem.⁵³⁸ Základní gramém pro vyjádření dějů v minulosti Dobrovský nazýval *präteritem* (*Präteritum*) a standardně je tvořil od sloves dokonavých i nedokonavých, nevida mezi nimi žádný sémantický rozdíl. Stejný, na vidu nezávislý postup volil i v případě antepřéterita, které ve shodě s latinou i němčinou označoval jako *Plusquamperfectum*.⁵³⁹ Tento čas má podle autorova názoru význam děje minulého staršího či předcházejícího ději vyjádřenému přéteritem, je však možno jej opsat použitím prostého přéterita a patřičných spojek či adverbii. Na jiném místě

---

⁵³² Dobrovský (1809: 161).

⁵³³ Dobrovský (1809: 162).

⁵³⁴ Dobrovský (1809: 163).

⁵³⁵ Dobrovský (1809: 166).

⁵³⁶ Dobrovský (1809: 173).

⁵³⁷ Dobrovský (1809: 160).

⁵³⁸ Dobrovský (1809: 176).

⁵³⁹ Dobrovský (1809: 177).

Dobrovský přesně specifikoval, že plusquamperfektum vyjadřuje relativní čas, když jej pojmenoval také jako *Präteritum relativum* proti standardnímu *Präteritu absolutu*.⁵⁴⁰ Je patrné, že Dobrovský odboural složité rozlišování dvojího minulého času, které postuloval například Tomsa.

Při výčtu vlastních konjugací se Dobrovský držel výše popsaných obecných principů. Šestici základních slovesných tříd podle infinitivního kmene (vzory *vezu*, *piji*, *hnu*, *hledím*, *honím* a *volám*) časoval v indikativu přítomného, budoucího a minulého.⁵⁴¹ Tvary přítomného nepřekvapují, neboť Dobrovský uvedl formy *vezl*, *pil*, *hnul* (jediný dokonavý vzor), *hleděl*, *honil* a *volal*, naopak futurum už vzhledem k výše zmíněnému složitému systému zaujme. Autor tu vzorová slovesa mechanicky derivoval na formy *povezu*, *budu píti* a *vypiji*, *pohnu* (přefigované futurum značí, že Dobrovský sloveso *hnouti* chápal buď nedokonavě, nebo v zájmu systematickosti zachoval v tomto případě nadbytečný princip odvozování), *budu hleděti* a neústrojné *pohledím*, *budu honiti* a *dohoním* a konečně *budu volati* a *zavolám*. Dobrovský opatřil tento systém množstvím poznámek, které mu ale nepomohly vyhnout se problémům, jež způsobuje vynechání vidu jako řídicí slovesné kategorie. Autorovi však nelze upřít, že v poznámkách ke konjugacím rozpletl zmatečné paradigma slovesa *ženu*, *hnáti*, kterým se zabýval již Benešovský. Přezentní tvary *ženu*, *ženeš* atd. označil Dobrovský za *Verbum singulare*, tvary *honím*, *honíš* atd. potom i z pohledu dnešní terminologie korektně za iterativum.⁵⁴²

Přechodníky jsou u Dobrovského z hlediska morfologického utvářeny stejně jako u Pelcla a Nejedlého. Participium *nt*-ové od sloves nedokonavých tvoří *Transgressiv des Präsens* (*veza*, *pije*, *hledě*), stejné participium odvozené od sloves dokonavých *Transgressiv des Futurums* (*hna*, *vstana*). Participium *s*-ové bez ohledu na vid zdrojového slovesa pak Dobrovský označil za *Transgressiv des Präteritums* (*hnav*, *honiv*, *hnuv*).⁵⁴³ V prvním vydání Dobrovského mluvnice se tedy dosud neobjevuje pevné svázání určeného typu přechodníku s videm zdrojového slovesa. Dobrovský však proti svým předchůdcům explicitně popsal relativní význam přechodníkové konstrukce, do svého výkladu totiž včlenil příklady na přechodník pro současnost i s hlavním dějem v minulosti a budoucnosti (*maje přeč odjeti*, *rozkázal*; *potká vás člověk čbán vody nesa*) a příklady na přechodník pro předčasnost, u nichž v komentáři jasně specifikoval, že děj označený přechodníkem předchází ději hlavnímu (*vstav šel k otci svému*; *obrátil se Pán*

---

⁵⁴⁰ Dobrovský (1809: 342).

⁵⁴¹ Srov. shrnující tabulku na rozkládacím listě, Dobrovský (1809: 294).

⁵⁴² Dobrovský (1809: 301).

⁵⁴³ Dobrovský (1809: 294).

pohleděl na Petra).⁵⁴⁴ Dobrovský také specifikoval, že přechodníková konstrukce se oproti stavu staročeskému užívá již pouze ve vztahu k podmětu celé věty, jako první tak postuloval stejnopodmětnost přechodníku s přísudkem.⁵⁴⁵

Přes nesporný přínos, který Dobrovského snahy znamenaly pro český jazykozpyt, není možno přehlédnout, že v oblasti bádání o slovesném vidu neznamenal jeho gramatika výrazný posun oproti pojetí jeho předchůdců a prvotnímu návrhu Rosovu. Dobrovského mluvnice se ve svém prvním vydání vyznačuje přísnou systematickostí a racionálním pohledem na probírané jevy, leč autor bohužel pojal za svůj vzor češtinu humanistickou, kterou dělila od dobového úzu propast téměř dvou staletí. Z hlediska aspektologického neopustil primárně temporální vnímání vidových významů a jeho mluvnice postrádá přesně definované, k vidům vztažené názvosloví, jehož znalost u svých recipientů očividně předpokládal, cíle svůj výklad na učence. Pozitivem je, že nevědomky přesunul těžiště probíraných vidových opozic z préterita, jímž se zabývali jeho předchůdci a soupeřníci, na problematičtější futurum, ačkoli dochází k závěrům (především tvoření jednoduchého i opisného futura od všech sloves bez ohledu na vid), které moderní teorie akceptuje pouze s obtížemi.

4.18. Ignác Jan Šiessler: *Praktycká česko-německá grammatyka pro Čechy* (1812)⁵⁴⁶

Dobrovského mluvnici lze vnímat jako završení gramatických snah z období střední češtiny, poslední probíraný titul v této části práce je proto jakýmsi přídatkem, nejso komplexním gramatickým dílem popisujícím celý systém a jeho nuance, ale prakticky zaměřenou učebnicí, jež přispívá do racionalismem nastolené diskuse o vztahu českého a německého jazyka, o jejich popisu, a především o českém slovesném názvosloví.

Ignác Jan Šiessler byl pražským úředníkem a jedním z autorů, kteří se svou tvorbou podíleli na rozmachu české národnostně orientované kultury na počátku 19. století. Publikoval především kratší texty v nejrůznějších časopisech a v rukopisech se dochovaly jeho divadelní hry,⁵⁴⁷ z pohledu této práce je však nejzajímavější jeho

---

⁵⁴⁴ Dobrovský (1809: 344).

⁵⁴⁵ Dobrovský (1809: 345 a 346).

⁵⁴⁶ Celý název zní *Praktycká česko-německá grammatyka pro Čechy, z které se mohou německé řeči velmi snadným způsobem za krátký čas důkladně naučiti: podlé způsobu Jana Valentina Meidingera v jeho grammatykách vypracovaná*.

⁵⁴⁷ Srov. *Österreichisches Biographisches Lexikon* (2017). Konkrétní stránka dostupná na: http://www.biographien.ac.at/oeb1/oeb1_S/Schiesler_Ignac-Jan_1782_1826.xml

učebnice německého jazyka, na jejímž základě je možné posoudit dobově používanou českou terminologii vztahující se ke slovesné problematice.

Navázav na racionalistické teorie, Šiessler primárně dělil verba podle slovesného rodu na slovesa *činící* (dnešním termínem slovesa tranzitivní, příklad *bije*), *trpící* (slovesa v pasivním tvaru, *jest stvořen*) a *prostřední* (slovesa intransitivní, *chodím, spím*).⁵⁴⁸ Slovesný čas popsal v obecně lingvistické pasáži pouze trojí, totiž přítomný, minulý a budoucí, tyto gramémy podle Šiesslerova názoru zahrnují celou časovou osu a jsou tedy dostačující.⁵⁴⁹ Zdá se ale, že tento popis temporálního systému je postačující pouze pro češtinu, když totiž Šiessler přistoupil ke konkrétnímu výkladu německé konjugace, terminologii dále rozčlenil drže se názvosloví, které představil ve své mluvnici Tomsa: První je čas *přítomný* (příklady *mám, ich habe*), následují čas *nedávno minulý* (*měl jsem, ich hatte*, tedy německé préteritum), čas *dokonale minulý* (český příklad je opět *měl jsem*, německý potom *ich habe gehabt*, jde tudíž o perfektum), čas *dávno minulý* (*byl jsem měl, ich hatte gehabt*), čas *budoucí* (*budu mít, ich werde haben*) a čas *budoucí jako minulý* (*poměji, ich werde gehabt haben*, jedná se o *futurum exactum* neboli *Futur II*).⁵⁵⁰ I konjugace plnovýznamových sloves odpovídá principu, který autor nastavil u slovesa *míti*. Český tvar *chválil jsem* je tak překládán *ich lobte* i *ich habe gelobet*,⁵⁵¹ časy budoucí pak zastupují formy *budu chváliti* jako *ich werde loben* a *pochválím* jako *ich werde gelobet haben*.⁵⁵²

Šiesslerův text je z probíraných mluvnic stanoveného období jediný, jenž poskytuje náhled do běžného užívání české slovesné terminologie. Podle očekávání se zaměřuje především na temporální charakteristiku slovesa, neboť cílem textu je popsat německý systém, z použitých příkladů však vyplývá, že v dobovém jazykovém úzu nebyla idea vidu jako samostatné slovesné kategorie nijak známa a že si při praktickém popisu jazyka učitelé i studenti vystačili s temporálními rysy slovesa a s klasickou terminologií odvozenou z německého systému. Vidové odstíny jsou patrné pouze u futura, kde pomáhají ve vztahu k němčině odlišit děj hlavní a relativní (*futurum* a *futurum exactum*), v préteritu nejsou jakkoli do systému začleněny. Z popsaného lze usoudit, že ačkoli není racionalistický popis vidové soustavy z pohledu dnešní

---

⁵⁴⁸ Šiessler (1812: 12).

⁵⁴⁹ Šiessler (1812: 13).

⁵⁵⁰ Šiessler (1812: 145 až 147).

⁵⁵¹ Šiessler (1812: 172).

⁵⁵² Šiessler (1812: 173).

lingvistické teorie stoprocentně adekvátní, plně postačoval dobovým učenecky paradigmatickým a prakticky školním nárokům, a byl tudíž zcela funkční.

4.19. O vývojových tendencích v popisu vidové soustavy doby středněčeské

Způsob učenického nahlížení vidových jevů prošel od nejstaršího období výraznou proměnou. Vrcholně a pozdně humanistické příručky pojímaly své téma z pohledu praktických problémů při překladech z klasických jazyků do češtiny, snažíce se zároveň v souladu s dobovým diskurzem porovnávat češtinu s latinou, ať už jejich autoři docházeli k závěrům, že čeština se latině více než vyrovná (Benešovský), nebo naopak nedosahuje jejich věky prověřených kvalit (Nudožerský). Tvůrci humanistických mluvnic si nebyli vědomi vidu tak, jak jej chápe moderní lingvistika, zahrnovali jej právě po příkladu latiny do kategorie slovesného času a různými způsoby se vyrovnávali se zjevnými potížemi při překládání latinských préterit do češtiny. Nudožerský nakonec dospěl k teorii, v níž začal česká slovesa rozdělovat na dvě skupiny podle časového významu jejich jednoduchého indikativního tvaru (tzv. *praesens thema* a *futurum thema*).

Toto členění po něm přijali i gramatikové jezuitští, kteří byli primárně motivováni snahami pedagogickými, což pro ně byl v konečném důsledku pouhý prostředek pro šíření rekatolizačních snah českým jazykem. Dělení sloves na dvě skupiny dále rozpracovali a aplikovali i na préteritum, imperativ a participia, ovšem nepovšimli si, že všechny tyto izolovaně pojímané prvky spolu souvisí, tvoříce jednotný systém slovesného vidu.

Systémovost vidu deklamoval ve své mluvnici teprve Rosa, byť tak učinil v jistém smyslu mimochodem. Vid nepojímal jako jednu ze základních slovesných kategorií, ale vnímal jej jako veličinu dělící slovesa ve smyslu sémantickém, nikoli paradigmatickém a určujícím z hlediska konjugací. Jeho náhled byl tedy v mnohém blízký tezi, že vid je ve své podstatě záležitost lexikální, byť upravuje i temporální působnost slovesa. V zásadě beze změn navázali na Rosův koncept jeho pokračovatelé, v jejichž díle se stále více uplatňovala racionalistická snaha o systematickosti, neměli tudíž trpělivost s dlouhou řadou výjimek, kterou různorodě adekvátní aplikace vidu přinášela do slovesného systému. Do detailů proto promýšleli vliv Rosou popsaného lexikálně-vidového členění sloves na slovesné kategorie času, způsobu i rodu a postupně se vypořádávali s jednotlivými nepřesnostmi.

Rozmáhající se racionalistický diskurz s sebou přinesl i obtíže znásobené příklonem následující generace gramatiků k nacionalisticky motivované archaisaci a negativnímu pohledu na dobově aktuální úzus. V souvislosti s lingvistickým paradigmatem, kterému na konci 18., a především pak v 19. století dominovala německy psaná díla, navíc počalo být staleté porovnávání češtiny s latinou nahrazováno porovnáváním s němčinou. To přineslo další nesnáze terminologického i strukturního druhu, neboť lexikálně pojímaný vid se musel náhle vyrovnat i s novými nároky na popis českého temporálního systému. Po vzoru němčiny začaly být v češtině hledány dva typy futura a tři typy préterita, k čemuž byly nekonceptním způsobem vedle mnohých dalších odstínů využívány i ty vidové. Vid tak byl sice stále primárně chápán jako jednotka rozčleňující slovesný materiál až na pět nesejně velikých skupin,⁵⁵³ ale jeho sémantická struktura byla opět vřazena k významům temporálním, aby dokreslila hledané rozdíly mezi perfektem, imperfektem a plusquamperfektem, futurem a futurem exactem.

Přes různě explicitní specifikace, že konkrétní sloveso může vyjadřovat v daném kontextu vždy jen jeden vidový význam, autoři mluvnic v průběhu celého středněčeského období spojovali dohromady slovesa různých vidů do jediného paradigmatu, aby tak zaplnili volná místa postulovaných temporálních struktur. Od pozdního humanismu po raný racionalismus, Dobrovského mluvnici nevyjímaje, byl dle mínění gramatiků primárním typem vyjadřování futura syntetický tvar odvozený od dokonavého slovesa. K nedokonavým slovesům typu *píti*, *dívati se* či *volati* jsou standardně tvořena futura *vypiji*, *podívám se* a *zavolám*. Jedinou výjimkou jsou mluvnice Rosova, Janditova, Doležalova a Pohlova, které se slovesy různého vidu zacházejí podobným způsobem, jaký očekává moderní teorie. Obdobná je situace u préterit. Vycházejíce z temporálního systému latiny a odvozeného názvosloví, jednotliví autoři často usuzují, že do jediného paradigmatu spadají tvary *pil jsem*, *díval jsem se* a *volal jsem* (temporálně pojímané imperfektum) a formy *vypil jsem*, *podíval jsem se* a *zavolal jsem* (opět temporálně pojímané perfektnum).

Z uvedeného plyne zásadní poznatek o pojetí vidu v mluvnicích střední češtiny: Jako primární slovesná kategorie byl vždy vnímán čas (*Tempus*), který do sebe typicky zahrnoval významy temporální i aspektové. Pakliže jej autoři chápali jako samostatnou

---

⁵⁵³ Při použití moderních termínů jsou to perfektnum, durativa, iterativa, frekventativa a dobově nejasně vymezená skupina sloves s delším než krátkým trváním, tzv. *prolongata*.

veličinu či jej vůbec znali, byl naproti tomu vid (*Significatio Verborum*) chápán jako lexikální, nebo dokonce pouze stratifikační vlastnost slovesa.

5. HLAVNÍ HYPOTÉZY PRÁCE

Vyvodiv pro účely předložené práce funkční pojetí gramatického vidu, jeho hodnot a nutných vztahů s ostatními slovesnými gramémy, mohu nyní přistoupit k vyslovení hlavních hypotéz o vidové soustavě barokního období, jejichž platnost bude následně ověřována výzkumem dobových tisků.

Rozbor provedený v předcházejících kapitolách dospěl ke konstatování, že vývoj gramatického vidu byl ze strukturního hlediska v zásadě ukončen již v průběhu praslovanského období, což znamená, že slovesný systém staré češtiny operoval se zcela jasně definovanou binární opozicí vidu nedokonavého a dokonavého. Oba gramémy měly svůj vlastní, přesně daný význam, funkci a platnost v rámci soustavy slovesných tvarů. Ve staročeském období pak pokračoval vývoj formální realizace vidových protikladů. Jednotlivá slovesa se postupně přikláněla k jednomu, či druhému vidu buď na základě svého lexikálního smyslu, který v některých případech přímo určoval nedokonavé (slovesa durativní, stavová a in- a determinovaná; *stojím, nesu, chodím*), či dokonavé pojetí (slovesa jednorázová; *zemřu, skočím*), nebo skrze výrazný morfologický prvek své stavby, tj. prostřednictvím kmenotvorné přípony anebo významotvorné předpony. Postupně se vytvořila pevná vazba mezi některými infinitivními kmenotvornými příponami a určitým videm (*a*-kmeny a *ova*-kmeny byly explicitně nedokonavé, *n*-kmeny a *i*-kmeny spíše dokonavé), což vedlo k systémovému tlaku na ostatní slovesné kmeny, aby se taktéž staly vidově vyhraněnými. Silný vliv vidů vyústil v další neproduktivnost *0*-kmenů a v rozštěpení *ě*-kmenů. Popsané procesy byly ve všech hlavních rysech ukončeny na sklonku staročeského období, kdy také v návaznosti na ustálení vidové soustavy zmizely jednoduché minulé tvary, ustálilo se tvoření futura pro obě vidová paradigmata a začalo se rozvíjet moderní vyjadřování opisného pasiva. Popsané informace vedou k domněnce, že barokní čeština operovala s vidovými významy a formami, které odpovídají novočeskému stavu, a že by se její gramatický systém vztahený k vidům bez obtíží uplatnil i v moderních českých textech.

O charakteru barokního slovesného lexika, jeho gramatických funkcích a formálním tvarosloví mnohé vypověděl také rozbor mluvníc spadajících do vymezené éry. Autory používaná vzorová slovesa i příkladové věty se až na drobnosti (vid přechodníkové konstrukce, způsob konkrétního deverbálního odvozování, sémantická platnost několika izolovaných tvarů) z hlediska vidového neliší od očekávaného stavu, který souhlasí jednak s výpověďmi z konce staročeského období, jednak s výpověďmi nacházenými v novočeských textech. Přestože tedy barokní gramatikové nahlíželi český

jazyk odlišným metodologickým pohledem, zkoumali slovesný systém, který by se neměl výrazněji lišit od novočeského.

Na základě diskutovaných jevů vyslovuji **hlavní hypotézu** předkládané práce, totiž že **vidová soustava v období střední češtiny neprocházela výrazným vývojem, který by měnil její celkový charakter a strukturní návaznost na ostatní prvky slovesného systému.**

Hlavní hypotéza nutně ústí v několik dílčích otázek, které se dotýkají prvků, jejichž roli v barokním vidovém systému bude potřeba dále zpřesnit, nebo vyjasnit:

(1) Ačkoli tomu nenasvědčují závěry vyplývající z průzkumu moderní i dobové gramatografické literatury, je nutné ujistit se, že v barokním období nedocházelo k dalšímu vývoji slovesného času a způsobu, a to ani po stránce významové, ani formální.

(2) Z výzkumu barokních gramatik vyplynulo, že vývoj přechodníkových konstrukcí nebyl dosud zcela ukončen, neboť protiklad *nt*-ového a *s*-ového participia se střetával s vidovými významy. Opíraje se o výzkumné sondy v barokních tiscích, musím popsat vzájemný vztah těchto slovesných jednotek a zachytit jejich vývoj před obrozenskou snahou o jejich kodifikaci.

(3) Na základě porovnání staročeských a novočeských sloves lze předpokládat, že přestože systémový vývoj gramatických vidů byl v baroku minimální, měnily se některé formální komponenty jejich realizace. Zaměřím se proto na soustavu předpon a kmenotvorných přípon ve snaze posoudit, zda se jejich užívání nějakým způsobem liší od novočeského stavu a zda se ve zkoumaných textech vyskytovaly některé slovesné typy specifické pro baroko.

(4) Dále se zaměřím na morfologická frekventativa jako nejvýraznější zástupce lexikálního vidu. Teoretické spisy o frekventativech soudí, že se začaly rozvíjet na sklonku staré češtiny a že v nové češtině fungují jako bezmála paradigmatický jev, v době barokní tudíž musel proběhnout výrazný vývoj této slovesné třídy.

(5) Konečně je v návaznosti na definici gramatického vidu jakožto gramému, který zprostředkovává subjektivní pojmání děje mluvčím, potřeba ověřit, zda je zvolená definice použitelná i pro barokní vidovou soustavu.

6. ROZBOR BAROKNÍCH TISKŮ

6.1. O zkoumaných spisech

Teoretické teze vyslovené na základě rozboru novější literatury vztahující se ke gramatickému vidu byly v první části práce konfrontovány s tezemi, které vyslovili doboví gramatikové, a na základě této konfrontace byly vysloveny hlavní hypotézy o barokní vidové soustavě. Nyní přistoupím k porovnání těchto hypotéz se slovesným materiálem excerpovaným přímo z barokní literatury, na jehož základě budou následně hypotézy potvrzeny, zrevidovány či vyvráceny.

Před vlastní interpretací výzkumných sond bude užitečné přehlédnout zkoumaný materiál v celku, což charakterizuje čtvrtý výzkumný úkol, který jsem na počátku své práci uložil. Díla byla vybrána podle několika kritérií: Primárně měla dobou svého vzniku pokrývat celé barokní období, dále byly vybrány texty, které reprezentativním způsobem zastupují nejběžnější žánry barokní knižní produkce, a konečně byl zohledněn myšlenkový a geografický původ zkoumaných děl, neboť všechny zkoumané tisky byly vydány na území Zemí Koruny české a sepsány katolicky smýšlejícími autory. Tento aspekt zaručuje, že autoři byli v každodenním styku s češtinou, která tvořila majoritní dobový úzus. Veden popsánymi kritérii zvolil jsem pro výzkum formální a funkční realizace gramatického vidu následující barokní texty, jež budou podrobněji charakterizovány v jednotlivých kapitolách:

*Mappa katolická*⁵⁵⁴ Jiřího Plachého z roku 1630 je geograficko-teologickým dílem s výraznou popularizační složkou, byvši sepsána v samých počátcích barokního literárního diskurzu jezuitským autorem a vydána v Praze.

Kronika klatovská Jana Floriána Hammerschmida z roku 1699 je rozsáhlým vyprávěním s glorifikačním určením, ale autor z Tovaryšstva Ježíšova do něj zařadil i příběhy, které měly čtenáře pobavit.

Následující trojice zkoumaných děl jsou postily shrnující literárně upravená autorská kázání, do popředí tedy vystupuje persvazivní funkce a taktéž nezanedbatelná funkce estetická. *Berla Královská* Daniela Nitsche z roku 1709, *Kázání na svátky přes celý rok* Fabiána Veselého z roku 1724 a *Chválořeč* Ondřeje Františka de Waldta z roku 1736 zastupují barokní konceptuální kazatelství v jeho nejčistší podobě, zároveň ale poskytují cenný náhled na dobový hovorový jazyk.

---

⁵⁵⁴ V této kapitole uvádím zkrácené názvy děl, s kterými pracuji ve výkladových pasážích, kompletní názvy včetně vysvětlení pravopisných zvláštností jsou uvedeny v příslušných podkapitolách věnovaných přímo daným tiskům.

Zástupcem pokleslejší literární produkce je nedatovaný tisk neznámého autora označený jako *Lucidář*, jenž byl vytištěn někdy mezi léty 1750 a 1775. Text na pomezí kramářských listů a naučné sbírky moudrostí zachycuje dobový každodenní jazyk i úmyslnou archaizaci se specifickým stylistickým účinkem.

Posledním zkoumaným spisem jsou *Obzvláštné pravdy* Jana Hubálka z roku 1785, které ve výběru reprezentují pozdní baroko a polemické rozvažování katolické věrouky v návaznosti na rozmáhající se racionalismus.

Ve všech případech jsem pracoval s digitálními kopiemi originálních tisků. Pakliže byla dostupná moderní edice, byla použita pouze v případě, že bylo některé slovo v originále nečitelné. Při přepisu textů v dokladových pasážích byly aplikovány obecné zásady transkripce barokních textů, jak je navrhl J. Vintr.⁵⁵⁵ Byly zanedbány barokní pravopisné a tiskařské zvyklosti neovlivňující formu slovesného tvaru, ale zachoval jsem odchylky hláskoslovné a morfologické, aby mohl být posouzen jejich vliv na gramatický vid. Beze změn zůstala také tehdejší interpunkce, která v některých homonymních případech ozřejmuje význam slovesného tvaru.

S přihlédnutím k nestejnému rozsahu stran u jednotlivých tisků byl stanoven výzkumný cíl excerpovat po jednom tisíci slovesných tvarů z každého textu. Za slovesný tvar byla pro účely této práce považována každá slovesná forma určitá i neurčitá s výjimkou odvozených deverbálních substantiv a adjektiv, které do výzkumu zahrnuty nebyly. Jako jednu jednotku jsem chápal tradičně vymezené slovesné tvary jednoduché (přezens, futurum dokonavých sloves, imperativ, infinitiv, oba přechodníky) a složené (préteritum, antepřéteritum, futurum nedokonavých sloves, oba kondicionály a všechny pasivní formy, a to včetně tvarů se zjevnou elizí pomocného slovesa). Naopak jako dvě samostatné jednotky jsem chápal spojení plnovýznamového slovesa a slovesa modálního či fázového. Za jednotku s vlastním vidovým významem byly považovány také paradigmatické tvary slovesa *býti* ve funkci spony.

Pokud to rozsah textu umožňoval, byly výzkumné sondy v tiscích umístěny přibližně doprostřed pojednání, aby byly eliminovány nežádoucí statistické vlivy často formalizovaných úvodních a závěrečných pasáží.

U excerpovaných slovesných tvarů byl určen gramatický vid a slovesný čas, způsob a speciální lexikální odstín, měl-li vliv na vidovou platnost slovesa. Následně byly ve všech dílech sledovány vzájemné vztahy mezi gramatickými kategoriemi vidu,

---

⁵⁵⁵ Srov. Vintr (1998).

času a způsobu, dále vztah vidu a přechodníkových konstrukcí, morfologická realizace vidových protikladů se zacílením na kmenotvorné přípony a významotvorné předpony a užívání tzv. morfologických frekventativ jakožto formálně nejvýraznější skupiny lexikálního vidu.

Jako podklad pro výzkum sloves a jejich vidových hodnot byly využívány různorodé slovníky, lexikální hnízda a korpusy, jejichž výčet zde uvedu. Ke každému z nich je připojena zkratka, která je následně používána přímo při odkazování na konkrétní heslo, kompletní citace je poté uvedena v seznamu použité literatury: Pro období staročeské byl používán *Vokabulář webový: Slovníky staré češtiny* (zkratka **VW**), který v digitální podobě shrnuje několik dílčích slovníků staročeského lexika. Kompletní slovník střední češtiny dosud neexistuje, byl proto přes některé připomínky odborné veřejnosti⁵⁵⁶ využit slovník *Wörterbuch zu den tschechischen Schriften des J. A. Comenius* (**WK**) a vedle něj také *Lexikální databáze humanistické a barokní češtiny* (**LD**), která je stále ve vývoji a jejíž hesla jsou dostupná po přihlášení. Pro srovnávací doklady z nové češtiny jsem využíval *Internetovou jazykovou příručku* (**IJP**), jež obsahuje hesla z *Akademického slovníku cizích slov* (**ASCS**), *Slovníku spisovné češtiny pro školu a veřejnost* (**SSČ**) a staršího *Slovníku spisovného jazyka českého* (**SSJČ**). Konečně byl pro ověření frekventovanosti některých slovesných tvarů využit i *Český národní korpus* (zkratka **ČNK**).

V následujících kapitolách bude proveden rozbor excerpovaných slovesných tvarů s uvedením konkrétních výskytů a jejich kontextu ve zkoumaných textech.

6.2. Jiří Plachý (Ferus): *Mappa katolická, díl druhý – O Asii* (1630)

Jméno Jiřího Plachého (1585–1655) je spojeno s první fází rekatolizace českých zemí v pobělohorském období. Do řad Tovaryšstva Ježíšova vstoupil již po roce 1600⁵⁵⁷ a v jeho veřejné i publikační činnosti se slévaly v organický celek radikální katolicismus a přesvědčené české vlastenectví. Dle dobových záznamů byl kazatelem oblíbeným, ale konfesijně nesmiřitelným; dobře zdokumentováno je jeho násilné vniknutí do Týnského chrámu v Praze, odkud v doprovodu několika studentů odnesl kalich a podobiznu Jiřího z Poděbrad. K horlivosti ostatně odkazuje i latinská verze Plachého jména, kterým

---

⁵⁵⁶ Srov. Tyl (1985).

⁵⁵⁷ Linka (2006) uvádí jako datum Plachého vstupu do řádu rok 1604; Otto, 9. sv. (1895: 140) proti tomu rok 1602.

podepisoval své spisy, lat. *ferus* je totiž obdobou staročeského adjektiva *plachý* ve významu *divoký, nespoutaný*.⁵⁵⁸

Podle počtu spisů, které Plachý vydal svým jménem, by bylo možné usoudit, že byl velice plodným autorem, zaměřuje se především na hagiografická a věroučná témata. Moderní bádání však naznačuje, že mnohé z textů, které jsou mu tradičně připisovány, pouze editoval či svou autoritou zaštiťoval práci svých studentů a kolegů.⁵⁵⁹ Přesto lze mezi jeho nejvýznamnějšími díly jmenovat první český překlad životních cest zakladatele jezuitského řádu svatého Ignáce z Loyoly (1616) a trojjazyčný spis *Fama posthuma Ioannis Nepomuceni* (1641), jenž byl pro své nekritické oslavování Jana Nepomuckého jedním z významných příspěvků ke svatořečení tohoto světce.

Koncepčně zajímavým je i Plachého rozsáhlý spis *Mappa katolická, neb Obrácení národův všeho světa*,⁵⁶⁰ jež v sobě zdařile kombinuje prvky hagiografické, historiografické i geografické. Text byl vtištěn roku 1630 v tiskařské dílně Pavla Sessia, který spis opatřil předmluvou. Autor – či autoři, jak naznačuje nestejný styl různých kapitol – dílo rozdělil na čtyři části podle popisovaných světadílů, jimiž světci a misionáři šířili katolickou víru. Výklad se historicky pohybuje od časů prvních apoštolů po události Plachého současnosti včetně šíření víry v Indii a Americe. Plachý doplnil historické pojednání o mnohé kulturní postřehy a detailní vyprávění o vystupujících osobnostech s důrazem na velikost římské církve, pročež nad funkci odbornou jednoznačně vystupuje funkce persvazivní a konfesijní.

V souladu s výše uvedenou metodou byla v *Mappě katolické* výzkumná sonda umístěna na počátek druhého dílu od strany 1 do strany 55. Plachý se v této části textu zabýval počátky křesťanské církve, zaobíraje se výkladem o Předním Východu, o pobřeží Perského zálivu a západní části indického subkontinentu, použiji-li moderní geografická označení. Vzhledem k charakteru pojednávaných dějů zde převládá užívání indikativu préterita akčních sloves obojího vidu; slovesa jsou řazena podle popisu historických událostí do navazujících, vnitřně členěných celků. Často se objevuje dokreslování dějů pomocí přechodníkových konstrukcí a také několikanásobné přísudky oblíbené pro svou košatost v celém barokním období:

---

⁵⁵⁸ VW, heslo *plachý*.

⁵⁵⁹ Linka (2006).

⁵⁶⁰ Kompletní citace názvu se nachází v soupisu pramenů.

Právě těch časův nedaleko od Jeruzaléma učení Šimona Čarodějníka se náramně rozmáhalo; on s svými následovníky učil/že dobré skutky k věčnému spasení prospěšné nejsou/proto že samá milost Boží a víra spasená činí; ... s. 4;

K nim přišel František Xaver našeho věku indiánský apoštol plavíc se od Indie, a poznal že mnoho časův pro hloupost jich kněžstva žádný dobře vyučen, ba ani pokřtěn nebyl. S. 32;

.../nad tím ustrnul; spurnou, a nadutou mysl složil, a se pokořil. Arcibiskup jehožto památka věčně bud' požehnána/láskavě ho na milost přijal, a spolu s nim duchovní sněm nařídil, a vyhlásil: s. 43.

Z příkladů vyplývá, že převažují slovesa dokonavá, která zdůrazňují zacílení na výsledek činnosti a umožňují dynamické řazení dějů, v němž efekt jednoho děje ústí do děje jiného. Nedokonavá slovesa konstatující děj jsou naproti tomu v menšině a autor je vyhradil pro děje dokreslující popisovaný příběh, což souzní s jejich vidově bezpříznakovou funkcí.

Plachý se kromě jiného při popisu dějinných událostí nevyhýbal přejímání latinských syntaktických prostředků, například různých infinitivních konstrukcí, které zastupovaly roli vedlejší věty. V těchto konstrukcích silně převládá nedokonavé sloveso *býti*, naopak gramatický vid slovesa řídicího na význam samotné konstrukce vliv nemá a zachovává si pouze svou základní pragmaticky-sémantickou funkci:

Mnohdy bylo o tom vypravovati/ které národy svatý Petr na víru přivedl/... s. 5;

... z lidu blahoslaveným se býti domníval/... s. 12;

..., a světlem víry svaté osvícen, se křesťanem býti vyznal. S. 21;

.../však tuto jich na víru obrácení oznámiti za dobré býti uznávám/... s. 23;

A tak se tento ... ukázal křesťanův býti ochránce. S. 52.

Již bylo řečeno, že v autorově spise se nejčastěji objevují slovesa popisující historické události prostřednictvím minulého času. Z hlediska systémového je většina préterit realizována očekávaným složeným minulým časem, omezeně se však vyskytují i jiné možnosti:

Ovšem: vedce Thadeus/že i doufání měl, a víru v syna Božího; s. 17;

Thomáš láskou apoštolskou jsa hnut vedce: podme i my, abychom umřeli s nim.
S. 28;

*... odtud zase do Effezu (kdežto obyčejně, a často přebýval/proto že mnohá kacířstva **byly tam povstaly/a on ten lid v pravé katolické víře snázil se zachovati) se navrátil.*** S. 19;

*Když pak vínem Ducha svatého na den Letnic byl hojně nápojen/horlivě očima svýma spatřil, a rukama čeho **se byl dotýkal**, to všem oznamoval/... s. 29;*

***Posvětil byl** některé arcibiskup na kněžstvo/kteříž podlé starého svého obyčeje za to jako otce jeho milovali, s. 42;*

*O tom se píše/že **jest byl** vojákem kterýž Kristu Pánu bok proklal. S. 4.*

V prvních dvou uvedených případech se jedná o frazeologický relikv původního aoristu v dokonavém významu *řekl*. Další tři příklady odkazují na předcházející minulost prostřednictvím antepreterita, přičemž dva jsou dokonavé (*byly povstaly* a *posvětil byl*), odpovídající přesněji primárně relativnímu použití předminulého času, poslední je pak formálně nedokonavý (*byl se dotýkal*) s distributivním odstínem, ale v rámci kontextu může být chápán i dokonavě (*byl se dotkl*) beze změny významu. Zajímavá je také poslední uvedená výpověď, v níž užití plného složeného tvaru od sponového slovesa *býti* navozuje pocit, že jej autor také chápal jako vyjádření předminulého času. Z dalšího výzkumu vyplývá, že tento jev nebyl v barokních textech výjimečný.

Co se týče slovesného způsobu, v *Mappě katolické* výrazně převažuje indikativ. Imperativ se ve zkoumané části díla vyskytoval pouze v nečetné polopřímé řeči a kondicionál byl většinou použit ve vedlejších větách společně se spojky *kdyby* a *aby*. Ani jeden z těchto slovesných způsobů neovlivňuje ve zkoumané pasáži použití gramatického vidu:

*Protož slíbil František .../že na ně nikdá nezapomene/nýbrž o to se starati bude/aby jim jak bude moci nejlépe **nápomocen byl**: ... s. 33;*

*...; kněžstvo, a dvořané týchž práci, a pokušení oučastníci velmi lahodně, i podstatně ho namlouvali/aby spátkem **se navrátil**: ... s. 42;*

*... na vysokých Malabarských horách/pohanský lid jménem Malleání bydlel: a **kdyby** přístup k nim **byl/že by** snadno víru svatou **přijali**. S. 45;*

*...: on dav mu políbení vedce: pokoj **bud'** tobě, a tak oba stati byli: ... s. 21;*

*Jimžto ona: **jděte** prej, a **oznámte** králi vašemu/někdy manželku mému/ že jestli v Krista věřiti nebude/jako jsem já uvěřila/mne již více nikdy za manželku míti nebude.* S. 27.

Gramatickým jevem, který je v baroku nejvíce ovlivňován a do velké míry určován videm zdrojového slovesa,⁵⁶¹ jsou přechodníky. Jejich relativní časová platnost se přímo odvíjí od gramatického vidu, přičemž význam původního participia je značně upozaděn a ve zkoumaném období hraje pouze sekundární roli:

*.../od Jeruzaléma **jdouc** skrze Sýrii do Antyochu/mnohým krajinám, a městům biskupy nařídil/z těch učedníkův kteříž s nim putovali: ... s. 4;*

*Císař s velkou radosti krále **přijav**/pokřtiti ho dal/a on s radosti domu se v bílém císařském oděvu navrátil.* S. 25;

*... do Konstantinopole pokojně přijel/a přátelský od císaře přijat/pokřtěn za kmotra císaře měl/a **jsouc** v víře **potvrzen**/a bohatě od císaře **darován**/s manželkou svou radostně domův se navrátil.* S. 27;

*... umínil arcibiskup goánský .../biskupy babylonské ... dáti jímati, a **vyučíc** římským řádům na biskupství je potvrditi.* S. 39.

Plachý vzhledem k charakteru svého díla užívá přechodníky relativně hojně jako ilustrujícího prostředku probíhajících dějů, ale přechodníky se zde často vyskytují i k odůvodnění dějů vyjádřených hlavním slovesem na místě vedlejších vět důvodových a příčinných. V autorově spise se přechodníkové konstrukce nachází v pozici doplňku, který je řízen podmětem celé výpovědi, jedná se tedy již výlučně o stejnopodmětné konstrukce jako v moderní češtině. Co se týče relativní časové platnosti, přechodníky odvozené od sloves s gramatickým videm nedokonavým vyjadřují děje současné, naopak přechodníky odvozené od dokonavých sloves vyjadřují děje předcházející ději hlavnímu, přičemž forma vlastního participia není určující, jak plyne i z uvedených příkladů (*přijav* i *vyučíc* mají z hlediska posloupnosti dějů stejný význam). Distribuce jednotlivých participiálních tvarů i jejich rodová kongruence je věcí autorova zvyku, patrná je pouze tendence využívat od *nt*-ového participia neutrální tvar skončený na *-c* a od *s*-ového participia pouze původně maskulinní verzi skončenou na *-v*. Ve zkoumané

---

⁵⁶¹ Srov. Kameník (2014: 84 a dále) a Kameník (2016b).

části *Mappy katolické* se také nevyskytla kombinace vidu nedokonavého a *s*-ového participia, což jsou gramémy, které se svou primární platností obecně vylučují. Jedinou výjimkou je tvar *štípiv*, jehož vidová funkce bude diskutována níže společně s významem celého paradigmatu tohoto slovesa.

Rozkolísanější normu vykazuje morfologická a slovotvorná stránka vidové realizace. Obecně je možné říci, že systém kmenotvorných přípon v díle Jiřího Plachého odpovídá moderní češtině a liší se pouze v jednotlivostech:

*O kterýchžto Božích rybářích/co se našeho předsevzetí **dotýče**/mnozí kronikáři mnoho psali: ... s. 1;*

*Naposledy z ouřadu svého papežského/navštěvujíc rozličné končiny okolo židovstva/potvrzoval bratří svých/a mnohé jiné poznání Božímu **přivozoval**. S. 4;*

*... kdo se podolka sukně jeho **dotekl**. S. 12;*

*Mnozí za to mají/... že založené též od Pavla Apoštola v Effezu biskupství spravoval, a k biskupu jeho **přihlídal**. S. 19.*

Ve všech uvedených příkladech by v moderní češtině byla zvolena jiná kmenotvorná přípona, jejich vidový význam však zůstává zachován, liší se tedy pouze svou formou. Motivací pro vývojovou změnu byla nepochybně snaha po sjednocení tvarů jednoho paradigmatu (zrušení alternace zadopatrové souhlásky u typu *dotýče* – *dotýká*) a dále hovorový příklon k jednodušejí vyslovitelné skupině hlásek (typ *dotekl* – *dotkl/dotknul*). Problematiku tvaru *dotýče se* je možné chápat také v rovině vidově-lexikální. V moderní češtině by patrně byl použit tvar *týká se*, který je díky absenci předpony jasně nedokonavý a svými konotacemi lépe odpovídá významu, který měl Plachý na mysli. Nedokonavé sloveso *dotýkat se* je totiž v současné češtině rezervováno spíše pro význam tělesného počítku.

Zajímavá je situace slovesa *přivozovati*, které je jako infinitivní *-ova-* kmen doloženo již ze staré češtiny⁵⁶² a zná je i slovník sestavený z děl Komenského.⁵⁶³ Ve staré češtině se vyskytoval i druhý typ sekundárního imperfektiva *přivázěti*,⁵⁶⁴ Komenský však tento tvar ve svých spisech neužil a od dokonavého *přivéstí* odvozoval pouze již zmíněný infinitiv *přivozovati*. Do moderní češtiny se zachovaly obě formy

---

⁵⁶² VW, heslo *přivozovati*.

⁵⁶³ WK, heslo *přivozovati*.

⁵⁶⁴ VW, heslo *přivázěti*.

sekundárního imperfektiva, přičemž *přivádět* je zcela běžné, což dokládá heslo z *Internetové jazykové příručky*⁵⁶⁵ i záznamy z *Českého národního korpusu*.⁵⁶⁶ Naopak *přivozovat* je používáno pouze okrajově a je chápáno jako explicitně frekventativní, v korpusu je zachycen jeden doklad na préteritum *přivozoval* a jeden doklad na infinitiv *přivozovat*.⁵⁶⁷

Nedokonavé sloveso *přihlédati* je doloženo ze staré češtiny,⁵⁶⁸ variantu *přihlížeti* *Vokabulář webový* nezachycuje. Forma *přihlédati/přihlídati* byla dle dokladů z *Lexikální databáze* častější i ve střední češtině,⁵⁶⁹ byť je v jedenácti případech doloženo i sloveso *přihlížeti*,⁵⁷⁰ jehož četnost začala stoupat od začátku 18. století.

Ve zkoumané části textu se vyskytují také slovesa, která se od dnešního stavu liší užitou předponou:

...; a lid **vzkřikl** spasení synu Davidovu/... s. 13;

...; stalo se tobě to, co jsi žádal, a protože ve jménu jeho ruku na tebe **vzkládám**.

S. 17;

Kterýchž když dostal se vším lidem **vynaučen** věcem křesťanským, a pokřtěn byl.

S. 26;

... když Pán náš do židovstva minil jíti/kde ho málo před tím kamenovati chtěli, a učedníci jiní toho **zbraňovali**, a odrazovali: Thomáš láskou apoštolskou jsa hnut vedce: ... s. 28;

..., jenž **předchází** z těch předků, kteříž z kázání s. Tomáše v Krista Pána uvěřili, s. 35;

Ti vidouc takového křesťanského lidu ne křesťanské obcování/z lásky křesťanské jim **spomoci** chtěli: ... s. 38;

... svatý Pavel, i svatý Petr někdy víru svatou **štípili**, s. 8;

... Krista Pána učedníci, snázně v té zemi pracovali/a tu nejprvnější křesťanskou vinici **štípili**/... s. 11;

... nejprve na ostrov Sokotoru se přibrál/jakž vejš oznámeno/a tu **štípiv** víru katolickou, přeplavil se do království ... s. 34;

---

⁵⁶⁵ IJP, heslo *přivádět*.

⁵⁶⁶ ČNK, heslo *přivádět*.

⁵⁶⁷ ČNK, lemma *přivozovat*.

⁵⁶⁸ VW, heslo *přihlédati*.

⁵⁶⁹ LD, heslo *přihlédati*.

⁵⁷⁰ LD, heslo *přihlížeti*.

Ten od svatého Petra, na biskupství jeruzalémské volen/ a od téhož Petra ... posvěcen/... s. 11;

Svatý Matěj apoštol/kterýž byl na místo Jidáše volen/... s. 14;

K závěrku, když všecku tu dokonat práci/..., volen byl, a potvrzen na ten ouřad ... s. 44.

Slovesa *vzkřiknouti* (*vykřiknout*), *vzkládati* (*pokládat*), *vynaučiti* (*vyučit*), *zbraňovati* (*zabraňovat*) a *předcházeti* (*pocházet*) se od moderní češtiny liší předponou, respektive četností její distribuce v celém vzorku a primárními konotacemi. Všechna slovesa vyjma hesla *předcházeti* se vyskytovala se stejným videm již ve staré češtině⁵⁷¹ a celá pětice je doložena ve spisech Komenského.⁵⁷² Odlišná předpona u nich nezpůsobuje změnu gramatického vidu sloves a neovlivňuje ani jeho funkční využití, v barokním textu jsou užity pouze předpony, které se z dnešního pohledu jeví jako citově a stylově zabarvenější. Z lexikálního hlediska je zajímavé sloveso *předcházeti*, které je doloženo ve významech *jít před někým*, *být příkladem* a *dávat někomu najevo svou přízeň*,⁵⁷³ ale v kontextu, v němž je užil Plachý, se jedná o zřejmou kontaminaci předponou slova *předek*.

Problematictější je role použitých, případně chybějících předpon v dalších uvedených příkladech. Dokonavé sloveso *spomoci* je známo již ze staré češtiny⁵⁷⁴ a hojně je užíval i Komenský,⁵⁷⁵ z dnešního hlediska se však předpona *s-* zdá být nadbytečnou, neboť vlastně zdvojuje význam původní předpony *po-* přiložené k nedokonavému *moci*. Dokonavý význam však od nejstarších dob neslo i samo sloveso *pomoci*,⁵⁷⁶ zdvojená předpona tedy má podobnou, lehce afektivou funkci jako jiné dvojnásobné předpony, které byly v barokním období oblíbené.

Sloveso *štípiti* je z hlediska vidu nejednoznačné. První citace z Plachého textu je bez pochyb nedokonavá, druhé použití by bylo možné v rámci kontextu interpretovat jako vid nedokonavý i dokonavý a ve třetím případě vyplývá přes nedokonavou formu spíše význam dokonavý, který je navíc podpořen významem *s-*ového participia. Sloveso *ščiepiti* mělo podobně nejasný vid i ve staročeštině,⁵⁷⁷ naproti tomu u Komenského

⁵⁷¹ VW, hesla *vzkřiknutí*, *vzkládati*, *vynaučiti*, *zbraňovati*.

⁵⁷² WK, hesla *vzkřiknouti*, *vzkládati*, *vynaučiti*, *zbraňovati* a *předcházeti*.

⁵⁷³ LD, heslo *předcházeti*.

⁵⁷⁴ VW, heslo *spomoci*.

⁵⁷⁵ WK, heslo *spomoci*.

⁵⁷⁶ VW, heslo *pomoci*.

⁵⁷⁷ VW, heslo *ščiepiti*. Jeden záznam v tomto elektronickém slovníku uvádí sloveso jako imperfektivum,

převažuje použití nedokonavé.⁵⁷⁸ S přihlédnutím k vyslovené hypotéze o funkci gramatického vidu se tato práce přiklání k závěru, že vid slovesa *štípiti* byl v historické době podmíněn jeho aktuálním použitím vztaženým k pragmatickému úmyslu pisatele a – vzato do důsledku – že se jedná o dvě nezávislá, částečně homonymní paradigmata jako v případě novočeského užití slovesa *obětovat*. V prvním příkladu Plachý jednoduše konstatoval stav víry, stejný závěr lze aplikovat v druhé výpovědi. Ve třetím příkladu však již autora zajímal především výsledek, který zdůrazní dokonavé chápání přechodníku *štípiv*.

Stejně nejednoznačné je vidové vyznění pasivní konstrukce *být volen* v dalších třech výpovědích vzatých z *Mappy katolické*. Všechny uvedené konstrukce skrze absenci předpony po formální stránce vykazují nedokonavý význam, ten je však ve zřejmém rozporu s kontextem. Samozřejmě je přípustná i interpretace, že autorským záměrem bylo zdůraznit proces volení a nikoli soustředit pozornost na pragmatické vyznění této volby, ale vzhledem k faktu, že se v celé zkoumané části díla nevyskytuje prefigovaná verze *být zvolen* ani její varianty, lze se přiklonit spíše k tvrzení, že se jedná o specifický jev autorského stylu, který systémově přisuzuje formálně nedokonavému tvaru dokonavé vyznění.

Z pohledu dalšího vývoje je zajímavé, že ve zkoumané pasáži z *Mappy katolické* se vyskytují pouze dvě morfologická frekventativa vyjadřující obvyklou, habituální činnost:

*Ale královský portugalský vladař ... toho mu zabraňoval/věda že ty místa často od Turkův **bývají obloupená**. S. 32;*

*..., že od pohanův svých krajanův, velmi tříbení **bývali**/ portugalským se poddali/... s. 36.*

Ačkoli tyto dva doklady nejsou příliš reprezentativní, na základě komparace s dobovými mluvnicemi lze usoudit, že potenciální možnost tvořit frekventativa od všech nedokonavých sloves – a od neplnovýznamového slovesa *býti* zvláště – již byla systémově rozvinuta, nedostala se však plně do rejstříku běžně užívaných tvarů v písemných textech.

---

druhý jako perfektivum.

⁵⁷⁸ WK, srov. příklady uvedené k heslu *štípiti*.

Text Jiřího Plachého je nejstarším ze zkoumaných barokních spisů, přesto však z pohledu vidového systému nevykazuje výraznější odchylky od novočeského stavu. Jednotlivé gramatické kategorie (slovesný čas, vid a způsob) mezi sebou interagují očekávaným způsobem a vyšší četnost předminulého času spíše odpovídá historiografickému charakteru zkoumaného díla, než aby indikovala specifikum systému. Styl textu určuje i používání sloves s určitým gramatickým videm. Slovesa dokonavá vyjadřují posun v dějové lince, organizují děje do navazujících řad a zdůrazňují záměr autora směřovat čtenářovu pozornost na příčiny, důvody a následky popisovaných dějů. Nedokonavá slovesa jsou naopak určena k popisu okolností, ilustrují děje hlavní či konstatují obecně známé, neměnné a neovlivnitelné děje. Podobným způsobem autor zachází také s transgresivy, u nichž je vid zdrojového slovesa zcela určující. Přechodníkové konstrukce odvozené od sloves dokonavých bez ohledu na typ použitého participia vyjadřují děj předcházející jinému ději, naopak přechodníkové konstrukce od sloves nedokonavých zobrazují děje současné, komentující a doplňující. Slovotvorná stavba sloves a její vliv na gramatický vid sloves se ve zkoumaném vzorku neliší od moderního stavu až na několik zvlášť popsaných jednotlivostí. Některá slovesa Jiří Plachý opatřuje kmenotvornými příponami, na jejichž místě by recipient uvyklý vnímat moderní češtinu očekával jiný typ sufixu, tento jev je však záležitostí lexikální a na vidové vyznění tvaru nemá vliv, neboť rozdíly jsou primárně hláskoslovné. Podobná situace je i u prefixů, specifická je pouze vidová platnost některých sloves, která přes svou formálně nedokonavou podobu v některých kontextech vykazují dokonavý význam (*štípiti*, pasivní tvary od slovesa *voliti*).

6.3. Jan Florián Hammerschmid: *Kronika klattovská – díl čtvrtý (1699)*

Jan Florián Hammerschmid (1652–1735)⁵⁷⁹ byl dalším z řady příslušníků Tovaryšstva Ježíšova, který proslul svým vlasteneckým nadšením a odmítáním německého jazyka. Dlouhou dobu působil jako kazatel a farář v Českých Budějovicích, Kamenném Újezdě a v Klatovech, většinu svého života však prožil v Praze,⁵⁸⁰ kde byl pastoračně činný v kostele Matky Boží na Staroměstském náměstí. Vedle teologie jej však přitahovala především historická bádání, k jeho nejznámějším dílům vesměs

---

⁵⁷⁹ Běžně se uvádí podoba jména *Hammerschmidt*, tato práce se přidržuje pravopisu, který použil sám autor v *Kronice klattovské*.

⁵⁸⁰ Pletzer (2018).

zachovaným pouze v rukopisech patří kroniky Prahy, Českých Budějovic a právě Klatov.⁵⁸¹

*Kronika klattovská v sedm dílů rozdělená*⁵⁸² je text vzniklý v souvislosti s rozmáhajícím se klatovským mariánským kultem. Uctívání bylo soustředěno kolem zázračného vyobrazení Panny Marie, která měla dle dobových zpráv dne 8. července 1685 slzet krev.⁵⁸³ Klatovy se díky tomuto zázraku staly významným poutním místem a místní jezuitská misie využila zjevení ke značnému zdůraznění své autority. Hammerschmid ve snaze vykreslit zázrak ve všech jeho konotacích v kronice popsal legendární založení města prvními pohanskými Čechy⁵⁸⁴ a s typicky barokní velkolepostí zobrazil následné vítězství křesťanství v západních Čechách. Text dokládá jeho dobrou znalost archivních záznamů, nedoložené historické události však autor fabuloval drže se dobových mýtů, lidové etymologie a tradovaných představ. V díle se tak mísí prvky stylu odborného i vyprávěcího s hagiografickými postupy, přesto jasně dominuje misijní vyznění díla, které mělo za úkol v konfesijně rozbořených českých zemích přivést odpadlíky zpět do lůna katolické církve.

Výzkumná sonda byla v díle umístěna mezi strany 115 až 150, tedy na počátek čtvrtého dílu, který popisuje rozvoj katolického křesťanství v klatovské oblasti od doby přemyslovské přes husitské bouře až téměř po autorovu současnost. Hammerschmid se v textu soustředil na popis mytických a historických událostí, ale v souladu s celkovou koncepcí a funkčním určením se nevyhýbal četným aktualizacím, dobovým historikám a výzvám k recipientovi. Tento čtivý a podmanivý styl vyústil ve skutečnost, že oproti spisu Jiřího Plachého se v kronice častěji objevují slovesa i v jiném než minulém čase (omezeně i futurum), přestože préterita vzhledem k charakteru díla opět převládají:

Nic vděčnějšího lidem/ani nic milejšího nepřichází/jako když pokoj (byť krásně/i v těch dvouh bídách nyní oznámených zůstávali) užívají. Naproti tomu popatřme na přebídny/a služebnosti plný život vojanský/kterýž jest trpký/...protivný/že se ho nerozumná hovada děsí/...

---

⁵⁸¹ Srov. Forst (1993), heslo *Jan Florián Hammerschmidt*.

⁵⁸² Kompletní citace názvu se nachází v soupisu pramenů. Dle dobových pravopisných pravidel je v Hammerschmidově tisku bez výjimky používáno přídavné jméno se zdvojenou souhláskou *klattovská*.

⁵⁸³ Hammerschmid (1699: 191 a průběžně dále).

⁵⁸⁴ Hammerschmid (1699: 5 a dále).

Chcemeli tehdy tu metlu boží rozjímati/jak to město skrze časté vojny/a nepokojné časy ochudlo/a k skáze přišlo: nalezneme hned od počátku jeho založení takové krvé prolití/ ... s. 120.

Gramatický vid v těchto formacích hraje důležitou roli. Bez ohledu na slovesný čas nedokonavá slovesa zprostředkovávají autorovy komentáře, zachycují obecné pravdy a důležitá věroučná sdělení, a právě jejich nedokonavost je klíčová v chápání popisovaných dějů jakožto neměnných a často nepřipouštějících diskusi, tedy mimo pragmatický dosah mluvčího i recipienta. Dokonavá slovesa opět řadí děje do souvislých celků, zdůrazňují následnost, výsledek činností a vyprávění příběhu, připisují tedy děje jednajícím postavám a jejich schopnostem a úmyslům.

Ve spisu se méně často objevuje také antepreteritum, ve zkoumané části byl zachycen pouze jediný výskyt, v němž dokonavý vid podporuje význam děje předcházejícího ději věty hlavní:

*České království v takovou slávu/a vyvýšenost málo před tím **bylo přišlo/že** z císařského kmene posli králové/a v něm kralovali. S. 137.*

V textu se však nacházejí i další složené tvary préterit, které by kontextově odpovídaly funkci antepreterita:

*...: tak **jest velmi vyvýšené bylo/že** blízko rovného se nenacházelo: též tak krásné/ozdobné tehďáž stálo/... s. 124;*

*.../a z tohoto vystavená **jest škola/na nížto nákladu do 200. kop grošův jest vyšlo**. S. 142;*

*Ten **jest byl** pán náboženství křesťanského veliký obhajitel/on na dokázání horlivosti k pravé víře katolické věčnou památku po sobě zanechal tím skutkem chvalitebným/že **jest obnovil/a** jako znova ustanovil arcibiskupství pražské/... s. 148.*

Vyznačená slovesa se formálně neliší od ostatních sloves v minulém čase, Hammerschmid však pouze v těchto případech zachoval i u třetí osoby použití pomocného slovesa *být*, ačkoli v ostatním textu užíval u třetích osob důsledně osamoceně *l*-ové participium. První uvedený případ je možno hodnotit jako dokonavý výsledek činnosti, která předcházela ději následujícímu, druhý a čtvrtý výskyt jsou

dokonavé taktéž popisující děj předcházející jinému minulému ději, třetí výpověď (s tvarem *jest byl*) je naopak nedokonavá, avšak zobrazující z pohledu ostatních dějů vzdálenou minulost. Pominu-li autorské zaváhání a rytmické a prosodické důvody, které lze u prózy tohoto typu vyloučit, zbývá jako vysvětlení zmíněného omezeného jevu teze, že složený tvar indikativního préterita třetí osoby se zachovaným pomocným slovesem bylo možné příznakově použít ve významu předminulého slovesného času. Gramatický vid se v těchto případech choval stejně jako u pravého antepreterita: Dokonavost význam zdůrazňovala, nedokonavost děj přenášela do vzdálené minulosti.

Stylistické a funkční zabarvení textu určilo i užívání slovesných způsobů v Hammerschmidově spisu. V historickém vyprávění autor často potřeboval vyjádřit motivaci a účel, k čemuž posloužily vedlejší věty s kondicionálem, aktualizací a apelační funkce textu však vedla častějšímu objevování imperativu:

*A jakž jedno neštěstí přijde/aby se hned **chystali/a hotovili** k druhému/nejinák než jako na moři jedna vlna druhou následuje. S. 115;*

*Ale my navrátíte se k našemu předsevzetí/ty čtyry rány boží na město Klatovy došlé sobě **považujeme**. S. 117;*

*Při němžto potom překrásný kostelíček ... dali vystavěti: tak **aby** služby boží za umrlé dušičky již v Pánu odpočívají vykonávati **se mohly**. S. 118;*

***Kdybych byl** při obležení měst vlaských/a je **vybojoval/všechnu loupež** v prejz vojákům **bych pustil/krom vína sobě bych zanechal**: ... s. 128;*

*Milý Jene co tomu máme řícti? ... pakli víš k tomu jakou cestu/**oprav** sobě/myt' tobě toho rádi přejeme. S. 129.*

Modalita první, druhé a třetí výpovědi je obdobná, byť je formálně vyjádřena buď kondicionálem, nebo imperativem, a všechny tři obsahují slovesa nedokonavého vidu, která v souladu s hypotézou této práce vyjadřují prosté konstatování děje, jež má na čtenáře působit jako obecné poučení. Slovesa dalších dvou výpovědí jsou oproti tomu dokonavá a směřují pozornost ke komunikačnímu cíli, kterého chce mluvčí svými slovy dosáhnout.

Význam přechodníkových konstrukcí je stejně jako v *Mappě katolické* určován dvěma faktory, totiž původní relativně časovou platností participia a gramatickým videm zdrojového slovesa:

.../**chodě** sem/i tam smutně/po dvoře královském/ruce **založiv** jako nětco **přemýšluje**/všechen skormoucené mysli se ukázal. S. 128;

Na tu řeč král **kynův** hlavou/jakoby málo tu řeč všímal/a řekl: ... s. 129;

Bratři napomínám vás **buďte** činitelé slova božího/a ne posluchači toliko/**sklamávajíce** sami sebe/neb kdož poslouchá slovo boží/a učíní ho skutkem/přirovnává se muži ... s. 133;

Na ráno pak pustil hlas/že vězný ten jeho strejc **dobudouce se** z toho sklepu/ pryč utekl. S. 140.

Základní význam přechodníkové konstrukce je dán videm slovesa, přičemž dokonavost značí děj předcházející ději hlavnímu, nedokonavost potom děj současný s dějem hlavním. Samotné participium může tento protiklad buď zdůraznit, jako v případě tvarů *založiv* a *sklamávajíce*, nebo se uplatňuje pouze sekundárně, což je nejpatrnější v druhé příkladové výpovědi, kde participium *s-ové* koliduje s nedokonavým aspektem tvaru *kynův*, ale souhlasí s celkovým položením výpovědi do minulosti. Za pozornost také stojí, že autor používal přechodníkové tvary bez zvláštního zřetele k jejich rodové kongruenci.

Z naznačeného základního rozvržení se vymykají pouze některé přechodníkové konstrukce:

*V tu chvíli přišel též Martin Byslav primátor do raddy/kterýžto **slyšíce** na sebe žalobu/ano i **vída** že jeho skutek ven na světlo vyšel/proto tak se náramně ulekl/až nemohl slova promluvíti.* S. 140 a 141;

*Ten maje jednu sestru svou vlastní Lidmilu řečenou/a ta **jsouc ovdověla**/bydlela v jedné ulici blíž klášterské brány; ... s. 138.*

První výpověď je typickým příkladem okamžiku, v němž je možné uvažovat o dvojí vidové platnosti, neboť forma participia není rozhodujícím vodítkem. Souvětí lze interpretovat jako výsledek smyslového vnímání, který předcházel hlavnímu ději vyjádřenému dokonavým slovesem *ulekl se*; přechodníky *slyšíce* a *vída* by tedy měly kontextově dokonavý vid a vyjadřovaly by předčasnost. Druhou možností je chápat přechodníkové konstrukce na základě jejich formy jako nedokonavé, což by znamenalo, že smyslový počitek je současný ději *uleknutí*, této interpretaci však brání důsledková spojka *proto*, jež vytlačuje oba přechodníky do vlastní vedlejší věty vztažné, činic je

nezávislími na hlavní predikaci. Z tohoto důvodu se přikláním k interpretaci, že popsané přechodníky vyjadřující smyslové vnímání jsou přes svou formu primárně dokonavé. V druhé příkladové výpovědi je možné spatřovat ojedinělý jev, který ve svých mluvnících postulovali někteří doboví gramatikové, totiž předminulý přechodník, jenž měl mít formu participia *nt*-ového a doplněného *l*-ovým participiem. Z kontextu vyplývá, že se jedná vlastně o vysvětlující poznámku ke stavu dotčené ženy, která bydlela sama; Hammerschmid tedy potřeboval vyjádřit dokonavost u výrazu s pomocným (či sponovým) slovesem *býti*. Věren baroknímu úzu, že forma participia je druhotná a že rozhodující je vid, autor ponechal dokonavost jen na plnovýznamové části konstrukce a nepoužil formu *s*-ového participia *byvši*. Nelze však prokázat, zda přičestí *ovdověla* je skutečnou součástí složeného slovesného tvaru jako v případě préterita (*jest*) *ovdověla*, nebo jestli se jedná o hovorovou ztrátu kvantity a přechodník *jsouc* je v zásadě sponou jako ve spojení *je ovdovělá*. Vzhledem k častému výskytu zmíněného hláskoslovného jevu je však pravděpodobnější druhá možnost, která odsunuje přechodník předminulý do oblasti čistě učených konstruktů.

Z hlediska morfologické utvářenosti slovesných tvarů lze v Hammerschmidově textu nalézt několik forem hodných pozornosti:

... *skrze stálé deště/zvodnil se hrozně potok* ... s. 116;

Odtudž může se soudit/že v těch létech/i na toto město taková boží metla dokročila/... s. 117;

Opět potom skrze vojanský vpády/a nepokojné časy obořen/jehožto místo až posavád nám ukazuje. S. 122;

...: *hle divná příhoda v tom se přitrefila/kterážto v mnohých pamětech zapsaná se nachází takto*: S. 138;

... *takž i ona z příhody snad od svého syna nemírně v tvář byla udeřená/a tuze okrvavená*. S. 139.

V uvedených výpovědích by moderní čeština použila jiný typ předpony, vidový význam dokonavosti však zůstává zachován. Všechna uvedená slovesa byla se stejným videm používána již ve staré češtině,⁵⁸⁵ u Komenského jsou ale zachycena pouze slovesa *dokročiti*, *obořiti* a forma *zvodnatěti*.⁵⁸⁶ Pro tento poslední význam Komenský

⁵⁸⁵ VW, hesla *zvodněti*, *dokročiti*, *obořiti*, *přitrefiti se*, *okrvaviti*.

⁵⁸⁶ WK, hesla *dokročiti*, *obořiti* a *zvodnatěti*.

znal i do moderní češtiny se dohovavší sloveso *rozvodniti se*, které užíval také v přeneseném významu *nepravosti se rozvodnily*.⁵⁸⁷

V *Kronice klattovské* se nachází také rostoucí počet nápadných sekundárních imperfektiv, jejichž výskyt souvisí patrně se snahou jazyka přesněji postihnout lexikální význam pomocí předpony při zachování potřebného vidu. V tomto jevu lze také spatřovat barokní zálibu v efektním, ale neúsporném vyjadřování:

*Voda zajisté vedlé svědectví Plinia, a Isidora jest nejstarožitnější/a nejmocnější živel/kterýž **protrhuje**/ a snižuje hory/... s. 116;*

*A nercili v jednom cechu/nýbrž při všech pořádných trojnásobně více lidu **se vynacházelo**: ... s. 124;*

*Jak se to často stává/že Pán Bůh pro nepřikladnou vrchnost **ztrestává** města/obce/i krajiny/... s. 128;*

*... z těch příčin **zbraňovalo se** žákům do města choditi: skrze což nemalý rozbroj v lidu povstal/... s. 138.*

Nedokonavé *protrhovati* odvozené od *protrhnouti* není zachyceno ve staročeském období, v němž se vyskytovalo pouze dokonavé *protrhnúti*.⁵⁸⁸ Lexikální databáze však *protrhovati* pro střední češtinu dokládá bezpečně a vedle něj ještě variantu *protrhávati se* stejným videm.⁵⁸⁹ Podobná situace je u nedokonavého slovesa *vynacházeti se*. Ve staré češtině existovala pouze verze s jednou předponou *nacházěti se*,⁵⁹⁰ tvar se dvěma prefixy je doložen až od doby střední.⁵⁹¹ Sloveso *ztrestávati* je taktéž odvozeno od perfektiva *ztres(k)tati*, které bylo užíváno již od staročeského období,⁵⁹² sekundární imperfektivum je však doloženo až ze střední češtiny.⁵⁹³ Bohatší tvarové možnosti jsou u slovesa *zbraňovati*. Stará čeština znala nedokonavé formy *zbraňovati* a *zbraněvati*⁵⁹⁴ ve stejném významu, v jakém ho užil Hammerschmid. Ve střední češtině je bohatě doloženo nedokonavé sloveso *zbraňovati* a dokonavé *zbrániti*. Vedle toho byla i vzácnější *zbráněti se* a *zbraněvati se* s nedokonavým videm.⁵⁹⁵ Do

---

⁵⁸⁷ WK, heslo *rozvodniti se*.

⁵⁸⁸ VW, heslo *protrhnúti*.

⁵⁸⁹ LD, hesla *protrhovati* a *protrhávati*.

⁵⁹⁰ VW, heslo *nacházěti se*.

⁵⁹¹ LD, heslo *vynacházeti se*.

⁵⁹² VW, heslo *ztresktati*.

⁵⁹³ LD, heslo *ztrestávati*.

⁵⁹⁴ VW, hesla *zbraňovati* a *zbraněvati*.

⁵⁹⁵ LD, hesla *zbraňovati*, *zbrániti*, *zbráněti se* a *zbraněvati se*.

moderní češtiny se podle slovníkových záznamů zachovalo pouze základové *bránit*, které zahrnuje všechny zmíněné významy, a pomocí jiné předpony odvozené *zabránit* a *zabraňovat*.⁵⁹⁶ Český národní korpus pak dokládá pouze šest tvarů lemmatu *zbraňovat*.⁵⁹⁷

Vedle těchto forem typických pro barokní období se u Hammerschmida objevují také slovesa diskutovaná už u Plachého, totiž specifické sekundární imperfektivum *dotýče se* (s. 117) ve významu *týká se* a neprefigované *n*-ové participium *volen* (s. 137 a 146), jež v kontextu nabývá dokonavého významu. Oproti textu Jiřího Plachého se však ve zkoumané části kroniky nachází také prefigovaná verze *vyvolen jest* (s. 148), leč tento tvar odráží specifickou náboženskou konotaci.

Od Hammerschmidova období je možné pozorovat vzrůstající tendenci k oblíbě přejatých sloves, která se v dalších desetiletích dále rozvinula, v probírané části jsou zachycena dvě slovesa tohoto typu, přičemž obě souvisí s církevním prostředím:

Léta 1387. 20. máji/fundyrovali maturu měšťané klatovští/aby každodenně mše spívaná byla ráno. S. 136;

A tu fundaci confirmoval Jan arcibiskup/... s. 126.

Již v barokním období platilo, že většina cizích slovesných kořenů je do češtiny adaptována pomocí kmenotvorné přípony *-ova-*,⁵⁹⁸ která vzešlým slovům propůjčuje primárně nedokonavý vid. V *Kronice klattovské* se však nevyskytují sekundárně prefigovaná přejatá slovesa s dokonavým videm.

V Hammerschmidově textu se dále objevuje větší množství frekventativních tvarů:

Morem/hladem/válkou/ a ohněm bývali navštěvování/aniž jedno neštěstí odešlo/již druhé následovalo. S. 116;

.../tam sousedé/obzvláště cechovní/obíli skládávali/nebo handlové ty největší tehďaz tu panovali. S. 124;

.../o němžto se správa činí: že ne tak brzo meč svůj (který na zlatým řetěze zavěšený přes celý den nosíval) od sebe složil/... s. 136;

---

⁵⁹⁶ IJP, hesla *bránit*, *zabránit* a *zabraňovat*.

⁵⁹⁷ ČNK, heslo *zbraňovat*.

⁵⁹⁸ Srov. Kameník (2016a).

.../kde světla **hořivala**/... s. 140.

Je patrné, že morfologická frekventativa byla tvořena již generickým způsobem od všech nedokonavých sloves včetně indeterminovaných významů a že měla význam opakovaného, zvykového děje, čímž se nelišila od moderního používání těchto tvarů.

Hammerschmidova *Kronika klatovská* je rozsáhlým dílem s tematikou historického vyprávění, vedle toho obsahuje mnohé aktualizační pasáže, jejichž funkcí bylo přivést recipienta k očekávanému způsobu náboženského smýšlení a samozřejmě ho i pobavit prostřednictvím historek ze života klatovských obyvatel. Tento fakt se promítá i do používaného slovesného repertoáru, v němž dominují slovesa oznamovacího způsobu v minulém čase. Dokonavá préterita v textu popisují běh vyprávění dle potřeb autora, nedokonavá préterita děje bohatě ilustrují a prézenty vyjadřují závěry, které mají působit dojmem obecné pravdy. Hammerschmid pro uskutečnění svého záměru využívá rozsáhlý rejstřík hovorového lexika, do kterého se promítají některé slovo tvorné jevy, jež by moderní čtenář neočekával, jejich vliv na gramatický vid sloves je však v zásadě minimální. Za pozornost stojí užívání přechodníků na základě vidu zdrojového slovesa a také stoupající počet frekventativ, které se přesně podle předpokladů dobových gramatiků staly nedílnou součástí slovesného systému.

6.4. Daniel Nitsch: Berla královská (1709)

Daniel Nitsch (1651–1709) dlouhou dobu stál mimo pozornost hlavního proudu bádání o baroku, jeho díla se pouze krátce dotknul Josef Vašica⁵⁹⁹ a teprve v druhé polovině 20. století a v prvních letech 21. století se mu literární historikové věnovali soustavněji.⁶⁰⁰ Nitsch pocházel z Prahy, ale většinu svého profesního života strávil ve Slezsku jako kazatel v řádu Tovaryšstva Ježíšova a vedle své pastorační činnosti také vyučoval na tamních jezuitských školách. Přestože byla jeho kazatelská činnost velice rozsáhlá, teprve v roce Nitschovy smrti vyšel tiskem soubor kázání, o nichž se soudí, že je autor zvláště vybral, aby reprezentovala celou jeho tvorbu v co nejlepším světle.⁶⁰¹

*Berla královská Jezu Krista*⁶⁰² je souborem kázání k nejrůznějším příležitostem včetně pohyblivých svátků. Nitsch v nich využil dobově módní konceptuální styl, který

---

⁵⁹⁹ Vašica (1938).

⁶⁰⁰ Srov. Kopecký (1970) a Němec (2004).

⁶⁰¹ Rejhonová (2007: 23).

⁶⁰² Kompletní citace názvu se nachází v soupisu pramenů.

se stále častěji prosazoval proti umírněnějšímu humanistickému stylu.⁶⁰³ Pozoruhodné jsou autorovy metafory, na kterých často stavěl celá kázání, dosahuje co možná největšího účinku na recipienty. S použitým stylem se pojí i způsob, jakým autor nakládal s možnostmi slovesného systému ve svém spise, do něhož byla výzkumná sonda umístěna mezi strany 4 až 14. Zkoumána byla úvodní část kázání na první neděli adventní, které Nitsch otevřel hrozivým i fantaskním popisem noci, během níž proběhne poslední soud. Ze samotné funkční podstaty kázání se v textu vyskytuje vyšší množství sloves, která zprostředkovávají aktualizaci popisovaných dějů přibližující je recipientům a vyzývající ke správnému chování na základě příkladů, co čeká hříšné duše:

Musít' býti noc/a to hrozná/a strašlivá/když ani měsíc nedá světla svého/ani hvězdy třpytiti se budou/...; psáno jest: hvězdy budou padati z nebe/a to nepochybně tak/jak to zase v Zjevení okázáno bylo Janovi/kdežto padaly hvězdy nebeské podobně/jako dřevo fíkové pouští/a zmítá ze sebe první ovotce své/když od velikého větru kláceno bývá: ... s. 4.

Oproti dvěma předcházejícím textům v kázání Nitschově nepřevažují préterita, ale častěji se objevují slovesa v přítomnosti a budoucnosti, přičemž autor dle potřeby používal tvary jednoduché od dokonavých sloves i složené tvary nedokonavé:

...: i což teda bude/když tajna cizoložení/krve prznění/smilnění/krádeže/vražednictví/ ... požádané /i skutečné chlípnosti/vytáhnou se na světlo před celým světem: tu hle vyjeví se to hrozné: ... s. 8;

...: za nim hlučeti bude zvuk/zníti bude hlas velikosti jeho; hřímati bude Buh v hlasu svém divně. S. 12.

Jednoduché tvary futura od perfektiv se svou realizací formálně shodují s přítomností imperfektiv, nedokonavá slovesa na druhé straně tvoří budoucí čas prostřednictvím svého infinitivu a pomocných futurálních tvarů slovesa *býti*, stav v Nitschově spise se tedy nijak neliší od moderní češtiny a v celé zkoumané části nebyla nalezena ani jediná odchylka od této normy.

---

⁶⁰³ Rejhonová (2007: 25).

Patrně s konceptuální stylizací, která se snaží o okázalost a jazykovou hru, se pojí výskyt několika antepreterit (*byli zesnuli*, s. 6; *bylo se přihodilo*, s. 7) a plných forem složeného préterita třetí osoby (*vstala jsou*, s. 6; *našly jsou*, s. 6). Stojí za povšimnutí, že všechny tyto tvary jsou od sloves dokonavých, v kontextu proto vyznačují autorův zájem o výsledek popisovaných dějů.

Z hlediska slovesného způsobu se v kázání mnohem hojněji než v historickém pojednání vyskytuje imperativ reprezentující výzvu k recipientům. Kondicionál se pak pojí spíše s vedlejšími větami účelovými a předmětnými:

Slyšme co o tom mluví z plnosti Ducha/s kterým přeplnění jsou proroci boží/... s. 5;

...; i tedy taky pochopme/a to věřme/ že v oudolí Jozaffat všichni se směstknáme; ... s. 6;

Nejspravedlivější soudce/sud' a rozsud'/zdaliž tento není můj pro své provinění/... s. 13;

Přijde Pán/a odění jeho prchlivosti/aby zatratil všecku zemi: aj den jeho přijde ukrutný/... s. 5;

...: raději by měli/aby se na ně skály lámaly/vrchy/a pahrbky sypali/a je dokonale zasypali. ... s. 14.

Je patrné, že rozkazovací způsob je v textu tvořen od sloves různého vidu. Imperativy *slyšme* a *věřme* vybízejí posluchače kázání k obecnějšímu stavu myslí, naopak imperativ *pochopme* zdůrazňuje předstupeň nutný k trvalé víře, kterou teprve chápal autor jako cíl pozemského snažení. Zapadajíc do konceptuálního stylu vzbuzuje také dvojité forma *sud' a rozsud'* efektní účinek na základě vidové opozice, plnou významovou i vidovou vážnost ale nese teprve druhý imperativ, neboť důležitý je nepochybně dle Nitschova mínění rozsudek vyneseny nad dušemi a nikoli samotný proces soudu. Podobnou futurálně-modální platnost mají kondicionály ve zbývajících dvou výpovědích, jež různými syntaktickými prostředky vyjadřují pragmatický úmysl autorův a dobře zapadají do celkové koncepce kázání. Zvláště zajímavá je poslední výpověď, která pomocí různých vidů člení soustavu vedlejších vět až po finální, neodvratný stav.

Barokní kázání svým příklonem k hovorovému jazyku a snahou o údernost a působivost ve vyjadřování příliš nepřálo používání přechodníkových vazeb, které

vyjadřují složitější myšlenkové konstrukce a vedlejší dějové linie komentující hlavní děj, hodíce se tak spíše do rozsáhlých popisných pasáží. Tato teze platí i pro kázání Daniela Nitsche, která se oproti výše zkoumaným dílům vyznačují relativně nižší četností přechodníků.

*.../a co od nich **naučení byvše** svatí otcové církevní osvědčují. S. 5;*

*.../tu on **jsa** pro rozšafnou svou v právách vycvičenost/nad mnohé jiný **vyvýšen/a dosazen** do nejvyšší zemské správy/na tom místo vystavěl sobě dům veliký/... s. 6;*

*Tu nám zajistě neodpustí d'áblové/ale šeredně **vytahující/a protřásající** naše předschovalé/a zapáchalé neřády/s velikým hřmotem budou hlásati/a rozhlašovati/**řkouce**: tento **byv zamotán/a zapleten** v škaredé bludy/naposledy zůstal bezbohem/... s. 8*

*.../zle velmi se s nimi dělo/neb **opozdivše** se/a po půl noci **přišedše** k zavřeným dveřím svadebním/slyšeti od ženicha ten žalostivý a přehrozný hlas musili: ... s. 9;*

*.../ješto se z černýho/a špinavýho prádla **svleknouce** oblačívají/a strojívají v čistý rubáš/... s. 10.*

Ačkoli je četnost přechodníkových tvarů ve zkoumaném kázání velice nízká, objevují se zde všechny očekávané typy transgresivů od sloves obojího vidu. Opět platí, že vid určuje význam přechodníku a že participium má pouze formální úlohu, přestože u Nitsche lze vysledovat tendenci k pevnějšímu spojování nedokonavých sloves s participiem *nt*-ovým a dokonavých sloves s participiem *s*-ovým. Za pozornost stojí také vysoké množství pasivních přechodníků, které hrají roli jakési sekundární spony, přidávající subjektu výpovědi druhotnou dějovou vlastnost. V těchto případech se však objevuje kolísání charakteristické pro pasivní přechodníky po celou dobu jejich existence, totiž fakt, že tvary *naučení byvše* a *jsa vyvýšen* mají přes rozdílnou formu stejný význam trvajícího výsledku koncentrovaného na subjekt. Vyplývá tak zřetelně, že trpný rod ruší vidový význam.

V souvislosti s přechodníkovými konstrukcemi je ještě nutné upozornit na následující výpověď:

*.../nechal jsi jako schované/a **tak říkáje**/zapečetěné v jakýmsi mišku hříchy mé/... s. 8*

Uvedené slovní spojení je příkladem různopodmětné konstrukce, v níž přechodník v rámci frazeologizovaného spojení přechází k výrazům adverbiálního charakteru. U Plachého a Hammerschmida se tento typ ještě neobjevuje, v dalším vývoji se však dále prosazuje.

Ze slovtvorného pohledu Nitschova slovesa vykazují konceptuální exaltovanost, autor s oblibou používá expresivní předpony a hovorové prvky s dobově progresivními hláskoslovnými alternacemi. Některým starším slovesům navíc autor dodal nové konotace či je použil v nezvyklém kontextu:

.../aby položil země v pustinu/a hříšníky její **zhladil** z ní. S. 5;

..., rozumějte tomu/kteříž se zapomínáte na Boha/**aby** někdy **nezachopil**/a nebylby/kdoby vysvobodil z té tak přehrozné noci. S. 8;

...: tu potom země se otevře s hrozně rozšklebující se rozsedlinou/zmolou/a požíradlem/a sežere/a **pohltně** všecky do propasti pekelné: ... s. 9;

Já/když to sobě šetrněji **rozmejšluji**/za dobré uznávám/... s. 11;

Tu počne proti nám **se nadírat**/a křičet ten pekelný biřic/.../a **vypleští** nám vůči všechny věci/který jsme zpáchali/... s. 13;

.../**abychom** my ze sna hříchův našich/majíce na srdcích našich takový hrozný křik/hluk/hřmot/**neprocejtli**? S. 14.

Dokonavé sloveso *shladiti/zhladiti* zná pro starou češtinu *Vokabulář webový* ve významu *vyhladit*, vedle toho se objevovalo i nedokonavé *shlazovati*,⁶⁰⁴ stejná hesla lze najít i ve slovníku z děl Komenského.⁶⁰⁵ Také *Lexikální databáze* uvádí dokonavý i druhotně odvozený nedokonavý tvar v obou pravopisných variantách.⁶⁰⁶ Prefigované sloveso *zachopiti* je možné najít ve staročeských textech,⁶⁰⁷ u Komenského zachyceno nebylo. Pro střední češtinu je doloženo ve dvou případech, přičemž jeden pochází právě od Nitsche a druhý je z *Bible benátské*, v níž má význam synonymní pro perfektivum *uchopiti*.⁶⁰⁸ Sloveso *zachopiti* je u Nitsche dokonavé a nabývá specifického přeneseného významu *aby nepojal úmysl*. Dokonavé sloveso *pohltnouti* obsahuje kmenotvornou příponou, která vyjadřuje překotnou akci, *Vokabulář webový* je vedle bezpříznakového

---

⁶⁰⁴ VW, hesla *zhladiti* a *shlazovati*.

⁶⁰⁵ WK, hesla *shladiti*, *shlazovati*, *zhladiti* a *zhlazovati*.

⁶⁰⁶ LD, hesla *shladiti*, *shlazovati*, *zhladiti* a *zhlazovati*.

⁶⁰⁷ VW, heslo *zachopiti*.

⁶⁰⁸ LD, heslo *zachopiti*.

pohltiti uvádí jako druhou, pozdější možnost perfektiva k základovému *hltati*.⁶⁰⁹ Slovník z děl Komenského přímo tento tvar neuvádí, ale zná primární perfektivum *pohltiti* a distributivní *pohltati*.⁶¹⁰ *Lexikální databáze* pak doplňuje i formu *pohltnouti*.⁶¹¹ U tvaru *rozmejšlím se* jedná o diftongizaci původního zadního -y-, která je dodnes běžná v hovorové češtině. Komenský přibližně ve stejné době jako Nitsch užíval pouze formu bez této dvojhlásky,⁶¹² naopak *Lexikální databáze* zachycuje obě podoby, přičemž tvar diftongizovaný je častější.⁶¹³ Složitější je situace slovesa *nadírati se*, které nebylo zachyceno ani ve staré češtině,⁶¹⁴ ani v Komenského spisech. *Lexikální databáze* toto sloveso dokládá bohatě, význam slovesa osciluje od *křičet*, *kvičet* přes *šklebit se* až po *planě mluvit*.⁶¹⁵ Nitsch jej použil právě ve spojení se slovesem *křičet* jako jeho expresivnější ekvivalent. Zajímavé je také sloveso *vypleštiti*, což je prefigovaná varianta ke staročeskému dokonavému slovesu *pleščiti* odvozenému ve vztahu k nedokonavému *pleskati*,⁶¹⁶ u něhož je vedle základního významu doložen přenesený expresivní význam *vyžvanit*. Toto staré perfektivum bylo realizováno v baroku již neproduktivní korelací nedokonavého *a*-kmene s kořeny bez kmenotvorné přípony, které byly po diferenciaci gramatického vidu chápány jako dokonavé. Popsaná korelace však přestala být dostatečně zřejmá, proto bylo sloveso následně opatřeno předponou *vy-*, jak je zachyceno v díle Komenského.⁶¹⁷ Zatímco varianty bez předpony *pleštiti* i *pleskati si* zachovaly nepřenesený význam *plesknout*, *uhodit*; *tlouci*, *bít* i *tleskat*, prefigovaná varianta byla používána již pouze v hovorovém významu *nerozvážně povědět*. Složitý vývoj prodělalo také dokonavé sloveso *procítiti*. Ve staré češtině bylo dokonavým protějškem k prostému *cítiti* máje význam *procitnouti*,⁶¹⁸ navíc k němu existovalo sekundární *procuťovati*. Sloveso užíval i Komenský, u něhož jsou zaznamenány formy *procítiti*, explicitně dokonavé *procitnouti* a sekundární imperfektivum *prociťovati* s mírně posunutým významem.⁶¹⁹ Jak plyne z uvedené výpovědi, Nitsch ve zkoumané pasáži jednou použil *l*-ové participium s diftongizovaným kořenem, ale s vypuštěnou

⁶⁰⁹ VW, hesla *pohltnúti* a *pohltiti*.

⁶¹⁰ WK, hesla *pohltiti* a *pohltati*.

⁶¹¹ LD, heslo *pohltnouti*.

⁶¹² WK, heslo *rozmyšleti*.

⁶¹³ LD, hesla *rozmyšleti* a *rozmejšleti*.

⁶¹⁴ VW zná pouze nedokonavá hesla *dřieti se* a *dráti* a dokonavá *nadřieti se* a *nadrati* s konkrétním, nepřeneseným významem.

⁶¹⁵ LD, heslo *nadírati se*.

⁶¹⁶ VW, hesla *pleščiti* a *pleskati*.

⁶¹⁷ WK, hesla *pleštiti* a *vypleštiti*.

⁶¹⁸ VW, heslo *procítiti*.

⁶¹⁹ WK, hesla *procítiti*, *procitnouti* a *prociťovati*.

kmenotvornou příponou dle typu *tisknul – tiskl*, jednou použil v totožném významu starší *i*-kmenovou verzi tohoto perfektiva *aby se procítili* (s. 11). Na základě dat z *Lexikální databáze* mohu dodat, že ve střední češtině dominovalo ve významu *probudit se ze sna* sloveso *procítiti*; *procitnouti* je zachyceno v jediném případě.⁶²⁰

V Nitschově kázání je dále patrné vzrůstající množství morfologických frekventativ, která plní všechny očekávané funkce kladené na ně moderním jazykem:

.../a chlívek po chudopacholsku/jak říkáváme: ... s. 6;

.../poněvadž sedáváme/jak znamená Ribera, a sedíce to konáváme/co ... s. 7;

My sami sobě považme/jak nám bejvá/když to/co jsme prve zapírali/.../vidíme/an na jevo přišlo; ... s. 8.

Tyto tvary jsou pomocí paradigmatické přípony druhotně odvozeny od nedokonavých slovesných základů, popisující obvyklou činnost delší, ale nesoustavné podstaty. Z tohoto důvodu samy nesou nedokonavý vid, což souhlasí s obecně popisným určením nedokonavosti.

Nitschova kázání nabízejí rozmanitější náhled na barokní slovesný systém, neboť persvazivní funkce kázání klade mnohem větší nároky na používání různých slovesných časů, způsobů a dalších gramémů. Vypjaté pragmatické určení má samozřejmě také vliv na vidovou soustavu. Imperfektiva vyjadřují obecné zásady, neměnná církevní pravidla či neodvratné vize věcí příštích, perfektiva naopak zdůrazňují přechod k těmto stavům a snahu subjektu o jejich dosažení. Nitsch dovedně využíval vidové odstíny k umocnění svých metafor i k ozvláštňení svého jazyka ve shodě s konceptuálním stylem. Nevyhýbal se hovorovému jazyku ani slovesům, která mají archaický charakter, a skládal je do synonymních dvojic, která postihovala jejich vnitřní napětí. Často používal imperativy od sloves obou vidů, aby intenzivně působil na recipienty svých kázání, ve vidových opozicích spatřoval i možnost významového zjitření (*sud' a rozsud'*) svých výpovědí, leč je důležité dodat, že autor pouze maximálně zužitkoval možnosti dané systémem, hranice tohoto systému ale nepřekračoval netvoře novotvary ani aktualizace stávajícího vidového spektra po gramatické ani slovtvorné stránce.

---

⁶²⁰ LD, hesla *procítiti* a *procitnouti*.

6.5. Fabián Veselý: *Na svátky přes celý rok* (1724)

Fabián Veselý (1684–1739) je další z řady jezuitských kazatelů, jejichž dílo se řadí ke konceptuálnímu slohu.⁶²¹ Do Tovaryšstva Ježíšova vstoupil roku 1700, a ačkoli se narodil na Moravě, svou kazatelskou činnost vykonával především v pražských chrámech a posléze v Kutné Hoře, kde i vyučoval na tamním jezuitském gymnáziu. Za svou soustavnou pedagogickou činnost byl jmenován profesorem. Kromě jiného působil jako misionář v Hradci Králové a na Svaté Hoře, kde v relativně mladém věku zemřel.⁶²² Liboval si ve výrazných, excitovaných metaforách a emocionálních obrazech, pro což byl kritizován obrozenskou generací.⁶²³

Veselý svá kázání tvořil v souladu s poetikou konceptuálního stylu a s důrazem na působivost pro recipienta. Vedle jiskřivých metafor a citací z Písma využíval časté opakování stěžejních myšlenek nebo témat, která rozvíjel do košatých paralel. Zvoliv si určité slovní spojení, zkoumal přímo před svými posluchači možnosti jeho užití v různých kontextech a s rozličnými přívlastky, není tedy divu, že hojně opakoval i slovesné tvary, hravě je varioval a využíval všechny jejich dostupné možnosti.

*Kázání na svátky přes celý rok*⁶²⁴ je mohutně koncipovaná postila shrnující konceptuální kázání k nejrůznějším příležitostem. Výzkumná sonda se zaměřila na *Kázání na den posvěcení chrámu sv. Václava* (strany 391 až 404), a protože nebyl dosažen stanovený počet zkoumaných sloves, byla analyzována i úvodní část *Kázání na den sv. Jana Evangelisty* (strany 566 až 567). V obou kázáních se vedle konceptuální poetiky vyskytují i historické a hagiografické odbočky, které svým odbornějším zaměřením podpírají metaforický výklad, v kázání o sv. Václavu se například nachází popis přemyslovského rodokmenu od světcových časů až po jeho příbuznost po přeslici s dobovým českým králem císařem Karlem VI.⁶²⁵ V kázání o svatém Janovi jsou naopak nahromaděné četné biblické citace, které svým archaickým vyzněním výrazně upravují styl textu.

Používání slovesného času se v kázáních Veselého neliší od moderního stavu, oproti homiliím Nitschovým se však u něj nenachází vyšší počet futur, což souvisí jednak s tématem zkoumaných kázání, jednak se skutečností, že Veselý byl spíše vypravěč zajímavých náboženských obrazů, které působily samy o sobě, než aby své

---

⁶²¹ Srov. Janečková (2016a: 150 a dále).

⁶²² *Lexikon české literatury* (2008: 1300).

⁶²³ Srov. jádrné vyjádření v heslu *Veselý, Fabián*. Otto, 26. sv. (1907: 608).

⁶²⁴ Kompletní citace názvu se nachází v soupisu pramenů.

⁶²⁵ Veselý (1724: 400 a 401).

posluchače přiváděl k myšlenkám na věci budoucí. Tyto příčiny vedly k tomu, že v jeho textech převládají préterita tvořená očekávaným způsobem vyjma následujících případů:

*Jistě patriarchovi Jakobovi/když on jen první kámen gruntovní pro dům Páně **byl položil**/zdálo se/jakoby vprostřed ležení vojenského postaven byl/a proto vykřikl: ... s. 392;*

*A takoví **jsou byli** fortes armati, silní oděnci/ s kterými svatý Václav proti chudobě/... tak silně bojoval/že jí na hlavu porazil. S. 397;*

*...; kteroužto podivnou poníženost kdyby byl viděl Izaiáš Prorok/bylby jistě o něm vykřikl/co **jest** někdy o Spasiteli našem **prorokoval**: ... s. 403;*

*Prsa Kristová **byla jsou** Lectulus Salomonis, lože Šalomounovo/na kterém miláček Ján po jednou v mudrce se proměnil. S. 567.*

První výpověď obsahuje standardní antepreteritum vytvořené od dokonavého slovesa, jedná se o jediný explicitní výskyt tohoto slovesného času ve zkoumané části postily. Ostatní případy jsou formálně běžným préteritem, avšak doplněný tvar pomocného slovesa *být* ve třetí osobě může být chápán jako příznak posunu těchto forem naroveň předminulého času podobně, jako tomu bylo v předcházejících probíraných textech. Význam dějů minulých předcházejících jiným dějům v minulosti je však rozměňován nedokonavým videm téměř všech těchto formací, domnívám se proto, že v popsáných výpovědích je oprávněnější chápat plně složené tvary jako stylistickou nuanci bez speciálního temporálního určení.

Dominantním slovesným způsobem v kázáních Veselého je indikativ, ostatní způsoby však plní svou předpokládanou roli v rámci slovesného systému:

*Na to církevní pole/s svými pohany/jako s vojském filistýnském vpadla ukrutná Drahomíra/**aby** všechno křesťanstvo/jako símě Kristové/**vyplenila/a vykořenila**. S. 394;*

***Vyjděme** nyní z Athen do Jeruzaléma/**vejděme** do onoho večeradla velikého/v kterém na rozloučenou poslední večeri učedníkům svým učinil Kristus/a **patřme** na jedno krásné malování/které i serafínův oči k sobě přitáhlo. S. 566;*

*Pročež na prsech jeho šťastněj odpočíval Ján/než **kdyby byl spal** na loži Šalomounovém; zde jeho spaní bylo k moudrosti cesta/a jeho sen poklady božského tajemství jemu otevřel. S. 567.*

První výpověď vyjadřuje účel vysvětlující úmysly jednající osoby, což souzní s užitím dokonavého vidu u obou plnovýznamových sloves. Druhé souvětí naopak pracuje s výzvou k pohybu a konání. Kazatel ponoukal posluchače k imaginární cestě od jedné metafory k druhé, kterou dále rozvinul biblickým obrazem. Ten pragmaticky zpřítomnil imperativem odvozeným od dokonavého slovesa, přiváděje své recipienty k aktualizovanému vnímání scény, již v následující pasáži kázání použil jako prostředek k výstavbě dalšího metaforického vyjádření. Poslední složená výpověď je zajímavá užitím kondicionálu minulého, který dosud nebyl ve střední češtině formálně ustálen. Gramem vyjadřuje nespílitelnou možnost, v tomto případě nespílitelnost děje plyne z dějinné proluky mezi dvěma biblickými vyprávěními. Smysl výpovědi by bylo možné vyjádřit i s pomocí dokonavého slovesa (*kdyby se byl vyspal*), použití imperfektiva však evokuje neměnný význam a proslulost Šalomounových vlastností.

Stejně jako Nitschova kázání vykazují i texty Veselého nižší procento přechodníkových konstrukcí, což souvisí s primárně mluvenou formou kázání jako slohového útvaru:

*...: všecky brány jeho stažené: kněží jeho **lkajíce**/panny jeho učiněné škaredé/a ono samo souženo hořkosti. S. 395;*

*...; kterýmžto on i hojnou potravu **udělív**/posledně se jim/že by bratr jejich Josef byl vyjevil/a opravil: ... s. 396;*

*Když jednou jakýs chudý zeman o svou spravedlivou věc se souditi chtěl/advocata sobě vyvolil/jemuž své příčiny **přednesa**/a jistiny **ukázav**/odpověď od něho dostal/... s. 397;*

Všechny uvedené přechodníky jsou vytvořeny v souladu s barokním usem, o jejich relativní časové platnosti rozhoduje gramatický vid zdrojového slovesa a druh participia tento význam pouze zdůrazňuje. Ve zkoumané části textu nebyl zachycen případ, kdy by bylo *s*-ové participium utvořeno od slovesa nedokonavého, dokonavé významy se však nevylučují s oběma typy participií, jak ukazuje třetí výpověď. Vzhledem k blízkosti obou participií a zcela stejnému temporálnímu rámci lze usoudit, že vliv na použití toho kterého participia mělo patrně hláskoslovné složení slovesného kmene. Málo výrazná forma *přednes* či její složitě vyslovitelná varianta *přednesv* občas užívaná ve střední češtině se zřejmě autorovi nehodily do plynulého a dostatečně

jednoznačného projevu, využil proto raději možnosti *nt*-ového participia spolehnuv se na gramatický vid slovesa. Přechodníkové konstrukce slouží k výrazné kondenzaci vyjádření, jak je tomu i v druhé výpovědi, leč dle moderní normy by vždy měly vyjadřovat sekundární predikaci a stát v pozici doplňku. První výpověď dokládá, že v baroku byla vedle tohoto stavu zachována ještě možnost, aby přechodník fungoval jako specifický typ různorodě kongruentního přívlastku na místě, kde moderní čeština vyžaduje použití odvozeného slovesného adjektiva (srov. *lkající kněží*).

Patrně v návaznosti na konceptuální styl využíval Veselý množství sloves, jejichž morfologická utvářenost se lišila od dnešních standardů:

... *Ján od prvopočátečného hříchu jsa osvobozen/splesal* v životě mateřském. S. 392;

.../tak **aby** křesťanům při soudech/a rozepřích žádného outočiště/žádneho práva/a žádné pomoci **nepozůstávalo**. S: 395;

.../byl od něho na zem povalen/za vlasy rván/a nelitostivě **uprán**. S. 398;

... *vida nepřitele desetkrát v počtu většihó a mocnějšihó/rozkázal všem svým vojákům z koní **zsedati**/... s. 398;*

... *všecka římská knížata z rodu svaté Lidmily pocházejí/jakž před časy od Tomáše Bozia **ponavrhnuťo**/a ... prokázáno **jest***. S. 401;

*Jistě můžeš **se bezpečiti** na svatou zbraň tohoto silného oděnce: ... s. 402.*

Dokonavé sloveso *splesati* je odvozeno od základního *plesati*, *plésati* doloženého již ve staré češtině,⁶²⁶ jehož význam se vyvinul od původního *plácat rukama*, po přenesené *radovat se*, *veselit se*, a dokonce i *tančit*, prefigované perfektivum však slovníky znají až pro dobu střední. Slovník z děl Komenského zná dokonce dvě dokonavé odvozeniny, a totiž *splesati* a *zplesati*, obě ve významu *zaplesat*,⁶²⁷ heslo *zplesati* s kolísající kvantitou kořenného vokálu dokládá i *Lexikální databáze*.⁶²⁸ Sloveso *pozůstávati* vzniklo už ve staré češtině jako imperfektivní protějšek k *pozůstati* (srov. *zůstati – pozůstati – pozůstávati*).⁶²⁹ Slovník Komenského obsahuje nedokonavý tvar *pozůstávati*, jemuž druhotná předpona *po-* propůjčuje významový odstín expresivní fragmentárnosti. Podobný vývoj prodělalo sloveso

⁶²⁶ VW, heslo *plesati*.

⁶²⁷ WK, hesla *plesati*, *splesati* a *zplesati*.

⁶²⁸ LD, hesla *zplésati* a *zplesati*.

⁶²⁹ VW, hesla *zůstati*, *pozůstati* a *pozůstávati*.

ponavrhnutí. *Vokabulář webový* zachytil pouze variantu s jediným prefixem,⁶³⁰ slovník ze spisů Komenského naopak obsahuje jak archaičtější dokonavou variantu *ponavrci*, tak i slovotvorně progresivní perfektivum *ponavrhnutí* s provedenou diftongizací v kmenotvorné příponě, ale kupodivu nezachytil sekundární *ponavrhovati*.⁶³¹ Obě dokonavé verze jsou zařazeny i v *Lexikální databázi*, přičemž *ponavrci* má často přenesený význam *naznačit* a *ponavrhnutí* je vzácnější.⁶³² Sloveso *uprati* má díky předponě exhaustivní význam a je doloženo již ve staré češtině jako dokonavé synonymum pro perfektivum *zbiti*.⁶³³ Je zajímavé, že toto sloveso Komenský nepoužíval, ale jinak bylo ve střední češtině poměrně běžné, což dokazuje množství dokladů v *Lexikální databázi*.⁶³⁴ *Vokabulář webový* zná také sloveso *ssiesti* s infinitivním paradigmatickým ještě bez kmenotvorné přípony,⁶³⁵ z něhož se posléze vyvinul explicitně dokonavý *n*-kmen *ssednouti* jako protiklad k nedokonavému *a*-kmenu *ssedati*. Komenský užíval stejně jako Veselý pouze hláskoslovnou variantu *zsedati*,⁶³⁶ která měla stejný nedokonavý význam *sesedat*, u něž je možné kontextově uvažovat distributivní význam. *Lexikální databáze* dokládá časté užívání forem *ssedati* i *ssednouti*, varianty s iniciálním *z-* jsou zachyceny jen po jednom případě.⁶³⁷ Za zamýšlení stojí použití infinitivu *zsedati* po slovese *rozkázal*, tedy na místě, kde by bylo možné očekávat spíše zacílení na výsledek děje. Dokonavost tak, jak byla definována v hypotéze, je v tomto případě dostatečně vyjádřena samotným řídicím slovesem, proto mohl autor v předmětu naopak použít imperfektivum jako obecně platné vyjádření příkazu všem vojákům. Pro úplnost dodám, že v nové češtině je *a*-kmen *sesedat* obvykle chápán jako nedokonavý,⁶³⁸ jeho explicitně dokonavý protějšek potom zastupuje sloveso *sesednout*, ale ve *Slovníku spisovné češtiny* je uvedeno, že *sesedat* má i význam dokonavý.⁶³⁹ Konečně sloveso *bezpečiti se*, jakkoli zní modernímu čtenáři cize, je dobře doloženo od staré češtiny až po barokní období ve významu *spolehnout se*. Zvratný lexém *bezpečiti se* měl primární význam *zabezpečovat se, připravovat obranu*,⁶⁴⁰ ale nesl taktéž přenesený význam *spoléhat se na někoho či něco*, ve kterém

---

⁶³⁰ VW, heslo *navrci* s prastarým infinitivem.

⁶³¹ WK, hesla *ponavrci* a *ponavrhnutí*.

⁶³² LD, hesla *ponavrci* a *ponavrhnutí*.

⁶³³ VW, heslo *uprati*.

⁶³⁴ LD, heslo *uprati* má 86 výskytů.

⁶³⁵ VW, heslo *ssiesti*.

⁶³⁶ WK, heslo *zsedati*.

⁶³⁷ LD, hesla *ssedati*, *ssednouti*, *zsedati* a *zsednouti*.

⁶³⁸ ČNK, lemma *sesedat*.

⁶³⁹ IJP, hesla *sesedat* a *sesednout*.

⁶⁴⁰ VW, heslo *bezpečiti se*.

ho používal Veselý i Komenský.⁶⁴¹ *Lexikální databáze* zachycuje sloveso *bezpečiti* ve významu *ubezpečovat* a zvrtné *bezpečiti se* s významem *spoléhat se*.⁶⁴²

Některá nedokonavá slovesa se u Veselého vyskytují častěji s infinitivní kmenotvornou příponou:

... *když silného má a opatrného vůdce/který všelikou nepřátelskou moc jak od vojska/tak i od pevnosti odvracuje*. S. 393;

.../aby tento svatý ochrance vždycky svou milou Prahu před očima měl/a na celou českou zem své milostivé oči obracoval. S. 402;

Jestliže *spěje* tak šťastně lovím/že místo ryby/srdce Kristové jsem zahrnul a dostal/... s. 566;

Šťastný byl rybář Ján/jenž *spěje* ulovil sobě srdce Kristové/*bděje* pak celého Krista sobě zejskal. S. 566.

Oproti normě moderní češtiny jsou první dvě slovesa konjugována podle infinitivního *ova*-kmene. Pro starou češtinu je doloženo nedokonavé paradigma slovesa *otvracěti*, k němuž tvořilo dokonavý protějšek sloveso *otvrátiti*. V souvislosti s rozvojem *ova*-kmenů pro jejich nedokonavou jednoznačnost a morfologickou výraznost však druhotně vzniklo i imperfektivum *otvracovati*.⁶⁴³ Oba nedokonavé lexémy existovaly vedle sebe až do doby střední,⁶⁴⁴ kdy byly běžně používány a infinitivní *ova*-kmen dokonce svou četností převyšoval původní nedokonavé sloveso,⁶⁴⁵ ale později počal jazyk sekundární imperfektivum odbourávat pro jeho nadbytečnost. Stejný vývoj je zachycen i u slovesa s příbuzným kořenem *obracovati*, které bylo známo jak ve staré,⁶⁴⁶ tak i střední češtině vedle základního *obraceti*.⁶⁴⁷ Přechodníkové doklady sloves *spáti* a *bděti* ukazují na kolísání těchto paradigmat v rámci čtvrté přítomné třídy, což je jev probíhající do současnosti. Ve staré češtině existovalo sloveso *spáti* s prastarou palatalizací retnice v některých tvarech (*sp' u*),⁶⁴⁸ které bylo časováno podle vzoru *trp' u*, *trpím*, později však patrně pro zdůraznění původně jednoslabičných tvarů došlo k tvoření části forem tohoto slovesa podle vzoru *sázím*. Výsledkem jsou

⁶⁴¹ WK, heslo *bezpečiti se*.

⁶⁴² LD, hesla *bezpečiti* a *bezpečiti se*.

⁶⁴³ VW, hesla *otvracěti*, *otvrátiti* a *otvracovati*.

⁶⁴⁴ WK, hesla *odvracěti* a *odvracovati*.

⁶⁴⁵ LD, hesla *odvraceti* a *odvracovati*.

⁶⁴⁶ VW, hesla *obracěti* a *obracovati*.

⁶⁴⁷ WK, heslo *obracovati*. LD, hesla *obraceti* a *obracovati*.

⁶⁴⁸ VW, heslo *spáti*.

tvary typu *spějí* pro 3. osobu plurálu indikativu přítomnosti⁶⁴⁹ či právě přechodník *spěje*. *Vokabulář webový* zná také sloveso *bdieti*, které prodělalo podobný vývoj, rozšířené tvary však byly zachyceny již ve staročeských modlitbách a legendách ze sklonku 14. století⁶⁵⁰ psaných primitivním spřežkovým pravopisem (přechodník *bdyegycze* ve smyslu *bdějíce*).⁶⁵¹ Pro střední češtinu je pak bohatě doloženo paradigma slovesa *bdíti* konjugované částečně podle vzorů *trpí* i *sází*.⁶⁵²

Veselý ve svých kázáních samozřejmě používal i morfologická frekventativa, často se však omezoval na jejich užití v pasivních tvarech, což propůjčovalo těmto konstrukcím význam obvyklé vlastnosti připisované subjektu, k němuž se vztahovaly:

*Domu urozenému stává se spasení/když někdo z něho k stavu knížetčímu **povýšen** bývá: domu knížetčímu stává se spasení/když k královské koruně přistupuje; ... s. 392;*

*.../sám na svých ramenách královských dříví **nosíval**/a je před dveřmi chudých vdov tajně skládal; ... s. 396;*

*... opatrovník toho dříví **žalovával**/že mu je kdos v noci ukrádá; ... s. 397;*

*Moudrost kde **nalezená bývá**/a kde jest místo rozumnosti? Neví člověk ... s. 567;*

*Někteří s těžkou prací k umění přicházejí: jiným/když **spějí/daná bývá** moudrost. S. 567.*

Je patrné, že Veselý kombinoval morfologická frekventativa s ostatními slovesy, která vyjadřují opakující se činnosti jinými prostředky. Potřebná iterativnost je formálně vyjadřována prostými nedokonavými slovesy a její význam je závislý na kontextu. Veselý dosahoval významu opakování nikoli prostřednictvím adverbálních výrazů, ale právě tím, že propojoval v souvětích iterativa s morfologickými frekventativy, což je stylistický prostředek, který je běžně užíván i v moderní češtině, a vzhledem k lehkosti, s jakou tak Veselý činil, lze usoudit, že tento jev byl obvyklý už i v barokním období, což je další důkaz plného vřazení frekventativ do jazykového systému.

Kazatelská činnost Fabiána Veselého byla prodchnuta konceptuální promyšleností, ale také okázalostí jazykových prostředků, v nichž si tento styl liboval. Veselý v tomto ohledu využíval všech možností, které mu skýtal barokní slovesný systém. Bez toho, aby se jeho promluvy staly agramatickými či dokonce

⁶⁴⁹ Srov. WK, heslo *spáti* a u něj uvedenou příkladovou větu.

⁶⁵⁰ VW, heslo *bdíti*, srov. zvláště citace z Gebauerova slovníku.

⁶⁵¹ Srov. Pleskalová (2017).

⁶⁵² WK, heslo *bdíti*. LD, heslo *bdíti*.

nesrozumitelnými, umně varioval jednotlivé gramémy a pohrával si s jejich formou. Vkládaje slovesa obou vidů do nečekaných kontextů a vzájemných protikladů, dosahoval neobvyklých účinků na posluchače a spoléhaje se na archaismy i progresivní hovorové tvary, vytvářel zajímavá spojení, která už svou jazykovou okázalostí poutala pozornost. Je ale samozřejmě otázkou, zda takto vystavěná jazyková hra nezastírala význam sdělení. Gramatický vid v postile Fabiána Veselého funguje v očekávaných mezích a ovlivňuje formální stránku jednotlivých slovesných tvarů. Primárně ale vyjadřuje niternější vztahy mezi jednotlivými ději dle potřeb autora, nedokonavost zdůrazňuje obecnou platnost dějů a dokonavost vyjadřuje rozličné směřování a vnímání dějů subjektem.

6.6. Ondřej František de Waldt: *Chválořeč* (1736)

Ondřej František Jakub de Waldt (psán také Dewald, z Waldu apod.; 1683–1752)⁶⁵³ byl píseckým rodákem a dlouholetým farářem v Dobrušce.⁶⁵⁴ Dle dobových zmínek byl duchovním pastýřem nesmlouvavým a mezi svými farníky nebyl příliš oblíben,⁶⁵⁵ to však vyvažovalo jeho kazatelské umění, pro které byl v kraji široce uznáván. Okolní náboženské komunity ho dokonce zvaly, aby kázal u příležitosti význačných svátků v jejich chrámech.⁶⁵⁶ Svá kázání de Waldt komponoval pod vlivem tehdy módního konceptuálního stylu, který si bral za cíl nejen vzdělat, poučit a správně formovat duše posluchačů, ale také je zaujmout a snad i pobavit.

*Chválořeč*⁶⁵⁷ byla vydána roku 1736 v Praze v tiskárně Matěje Adama Högra a jedná se o jediný soubor de Waldtových českých kázání, ostatní své texty připravil k vydání pouze v latině.⁶⁵⁸ Postila obsahuje celkem 39 kázání určených k oslavě nejrůznějších církevních svátků a slavností a je reprezentativním výběrem z autorových česky psaných homilií, neboť shrnuje texty datované od roku 1706 do roku 1729.⁶⁵⁹ Vzhledem k rozsahu jednotlivých kázání lze předpokládat, že byla primárně tvořena jako psaný text, z něhož mělo být vlastní kázání teprve složeno přímo při kazatelově přípravě na konkrétní svátek. Jednalo se tedy spíše o sbírku podnětných obrazů, myšlenek a stylistických obrátů než o záznam skutečně přednesených kázání.⁶⁶⁰ Sonda

---

⁶⁵³ Bendová (2011: 14).

⁶⁵⁴ Lunga (2002: 9).

⁶⁵⁵ Bendová (2011: 16).

⁶⁵⁶ Janečková (2016b: 17).

⁶⁵⁷ Kompletní citace názvu se nachází v soupisu pramenů.

⁶⁵⁸ Bendová (2011: 21).

⁶⁵⁹ Janečková (2016b: 17).

⁶⁶⁰ Janečková (2016b: 18).

byla v díle umístěna mezi strany 132 a 164, rozsah zahrnuje celé *Kázání na Veliký pátek* a větší část *Kázání na den bolestný blahoslavené Panny Marie*.

Z hlediska mluvnických tvarů sloves de Waldt v textu postupoval obdobným způsobem jako předcházející kazatelé, jejichž díla byla zkoumána v této práci. Dovedně střídal pasáže zachycující názorné příběhy převzaté většinou z Bible, následně je dle potřeby doslovně či metaforicky interpretoval a vyvozoval z nich věroučně a eticky cílená ponaučení pro své recipienty:

Šestý meč/jest meč který přinesti poručil král Šalomoun/pro strach toliko nařídíc/aby bylo dítě (o které dvě nevěsty se hádali/každá pravic žeby bylo její) na půl rozdělené/chtě zvědětí která by byla pravá matka/což taky hned poznal. S. 146 a 147;

.../muži jsou/dlé přísloví/po meči/a ženy po přeslici/mužům tehdy meč/ženám kužel náleží. Však proto bez meče nejste/jazyk váš meč váš: ... s. 147;

Hned malé pacholátka/malé panenky učíte marnostem/nádherným šatem odíváte/lahůdkám přivykujete; přijde čas že klochu někdy na sobě mítí nebudou/a chléba k starosti žádostiví budou/po slavným snidání bývá špatná večeře. S. 163.

Biblické příklady jsou vyprávěny pomocí préterit, mezi nimiž perfektiva vyznačují autorsky cílený posun děje, a dále úmysly a motivace jednajících osob. Imperfektiva pak označují neměnné stavy a děje popisující scénu. Autorské promluvy kazatele jsou realizovány prezentem stejně tak, jako interpretace a všeobecné vývody myšlenkových konstrukcí, které občas přecházejí přímo k varováním nebo příkazům formálně vyjadřovaným futurem. De Waldt však věren konceptuální poetice používal i odlišný způsob, při němž minulé děje popisoval prezentem historickým, který intenzivněji zpřítomňoval pojednávané události a silně vtahoval posluchače do dění:

Stvořitel světa/a všeho přirození/v lidském těle trpí/stvoření svého stvořitele dnes morduje; služebníci krále svého/a krále slávy křičují/kozlové z beránka krev cedí/... s. 134.

Je zajímavé, že de Waldt v tomto i všech podobných aktualizovaných popisech důsledně používal nedokonavá slovesa, aby zachoval přítomný čas, ačkoli by obecná posloupnost vyprávění vybízela k opaku. Výsledkem je líčení děje, které přivádí

posluchače kázání přímo na scénu a zároveň zveličuje Kristovo utrpení, které prožívá jakoby stále dokola.

Další zvláštností autorova nakládání se slovesným časem je relativně časté používání plných složených forem indikativu préterita u třetích osob:

Ukřižován/umřel jest/a pohřben nyní/a truchlivej funus bude Pána našeho Ježíše Krista. S. 134;

Z lásky nešťihlé jeho jest nám dal/aby každý kdož věří v něho nezahynul/ale měl život věčný: ... s. 142;

Kde jazykové jsou se zmátli/to místo se nazývá Babel, město/Civitas Confusionis, Město Zmatku. S. 160.

Všechny uvedené případy jsou dokonavé a vyjadřují děj předcházející před jiným. Alena Jaklová uvažuje, že de Waldt užíval tyto tvary pod vlivem latiny,⁶⁶¹ avšak minulé děje této povahy latina vyjadřovala většinou pomocí tvarů syntetických (*perfektum*) i v lidové verzi středověké *Vulgaty*. Tyto de Waldtovy konstrukce jistě musely vyznívat značně archaicky a lze uvažovat, že například v první výše uvedené výpovědi mohlo jít o kontaminaci z blízkého pasiva, avšak není možné zcela zavrhnout interpretaci, že se jednalo o morfologicky specifickou realizaci antepreterita. Je nutné dodat, že pravé antepreteritum se ve zkoumané části kázání neobjevuje.

Se slovesným způsobem de Waldt nakládal stejně účelným způsobem, využívaje dostupné gramatické prostředky především k odůvodnění vyprávění a k výzvám směřujícím vstříc recipientům:

To chválím vás/že jste se z dětinské lásky sešli/abyste tu poslední lásku vašimu nejsladšímu otci Pánu Kristu/pro vaše spasení dnes ukřižovanému učinili/... s. 132;

Když umře otec/děti jdou s pláčem na funus; my/my našeho nejsladšího otce pána Ježíše k hrobu vyprovod'me/funus jeho s pláčem rozvažujme/pod'me tehdy na funus/již pod'me! S. 134;

.../ne jiný meč na svátek mečův jsem sebou přinesl/nežli duchovní! A tím já dnes fechtovat se miním. I co to za meč? Co kdyby ten meč byl z Písma? Podívejme se! S. 145;

---

⁶⁶¹ Jaklová (2002: 28).

V textu přirozeně převažuje indikativ a kondicionál je používán především ve vedlejších větách. Imperativy se vyskytují hlavně v úvodních částech kázání, kde autor burcoval pozornost posluchačů snaže se je zaujmout a nadchnout pro svůj koncept. Ve spojení s dokonavým videm se častěji objevují imperativy od sloves akčního charakteru, které lépe odpovídají okamžité či jednorázové výzvě k fyzické činnosti, naopak nedokonavá slovesa v tomto případě vyjadřují spíše méně výraznou pobídku k dlouhodobé či opakované duchovní činnosti (*rozvažujme*, s. 134, *nepochybujme*, s. 143; *užívej*, s. 149).

Přechodníkové konstrukce de Waldt nevyužíval příliš často podobně jako předcházející autoři homilií:

*Jakob Patriarcha když skonál/sešli se jeho děti/a od něho požehnání dostanouce/a smrti jeho přítomní **jsouce**/téhož smrt za sedumdesáté dní oplakávali/a k hrobu vyprovodili. S. 132;*

*.../i kdož býti může/aby hoře smrt jeho neoplakal/kde samo necitedlné stvoření nad Stvořitelem svým kvílí/truchlí/a tak **říkaje** pláče? S. 134;*

*Tělo Pána Ježíše zatím mastmi mazají/a do čistých prostěradel **obvinouc** do hrobu/kladou/s ním ještě jednou se přežalostně loučí/a kamenem hrob přikrývají. S. 140.*

Opět beze zbytku platí, že význam transgresivu je bez ohledu na formu participia určen gramatickým videm slovesa (nedokonavost značí současnost, dokonavost předčasnost). Zajímavé je, že de Waldt jako primární formu pro vyjádření přechodníkové vazby používal *nt*-ové participium do té míry, že ve zkoumané části postily bylo zachyceno pouze jediné *s*-ové participium (*nakloniv*, s. 140). Zvláštní zmínku si zaslouží také další příklad frazeologizovaného spojení *tak říkáje* a dále hojně přechodníky uvozující řeč přímou či nepřímou:

*Tlučeme se v prsy své **řkouce**/jistě syn Boží byl/a jest tento. S. 142;*

*Jistá matka hříchem jistým vinna byla mučená/ale přiznati se nechtěla/když ale syna mučiti počali/však nevinného/přiznala se/**řkouc**: ... s. 153.*

V souvislosti se svým starobylým, vidově nevyhraněným kořenem a nulovou kmenotvornou příponou mohlo sloveso *řici* už od staré češtiny⁶⁶² zastávat oba gramatické vidy ve významu *říkat* i *řici*. Tento protiklad se do velké míry zachoval i ve střední češtině, a ještě v nové češtině se objevuje v kodifikované možnosti tvořit od jinak dokonavého slovesa *řici* nedokonavé přechodníky *řka*, *řkouc*, *řkouce*.⁶⁶³ Na základě uvedených příkladových výpovědí lze pro barokní češtinu vyvodit, že *nt*-ová participia utvořená od tohoto kořene mají nedokonavý význam přechodníku pro současnost s dějem hlavním.

De Waldt ve svých kázáních využíval některé zajímavé lexémy, které v souvislosti s konceptuální poetikou ozvláštňovaly text po stránce formální. Nejprve uvedu slovesa prefigovaná, posléze budou blíže zkoumána slovesa lišící se od novočeského stavu svým sufixem:

.../své kříže na něho **vskládáme**/pomoci od něho žádáme/... s. 142;

*Vy se již k tomu chystáte/a strojíte/já již taky pospíchám/a též bolestně **zstupuji** dolu/a jdu pryč s Pánem Bohem.* S. 143;

..., *napojím střeli mé krví/a meč můj **zžeret'** maso.* S. 156;

*A ten místo takové **zruynyrúje** víc/nežli hlad/chudoba/oheň; ...* s. 160.

Pro staročeské období je dobře doložen *a*-kmen *kládati*, který vyjadřoval iterativní význam od nedokonavého slovesa *klásti*.⁶⁶⁴ Právě iterativní význam umožňoval, aby si jednotlivé prefigované odvozeniny od tohoto slovesa zachovaly svůj nedokonavý vid, což je i případ formy *vzkládati* (s variantou *vskládati*).⁶⁶⁵ Dle dokladů zachycených v *Lexikální databázi* se neprefigované iterativum vyskytovalo i ve střední češtině⁶⁶⁶ a hojně jsou doloženy také odvozeniny typu *vzkládati/vskládati*,⁶⁶⁷ *pokládati*, *skládati*, *vykládati*, *zakládati*, a to většinou už od staré češtiny. Sekundární imperfektivum *zstupovati* tvořilo již ve staré češtině protiklad dokonavému *zstúpiti*, přičemž existovaly i varianty s odlišnou předponou *sstúpiti*, *sstupovati*, které však měly obdobný význam i gramatický vid.⁶⁶⁸ Stejná slovesa včetně kolísání předpony jsou

---

⁶⁶² VW, heslo *řeci*.

⁶⁶³ IJP, heslo *řict*.

⁶⁶⁴ VW, hesla *kládati* a *klásti*.

⁶⁶⁵ VW, heslo *vzkládati*.

⁶⁶⁶ LD, heslo *kládati*.

⁶⁶⁷ WK, hesla *vzkládati* a *vskládati* s totožným významem.

⁶⁶⁸ VW, hesla *zstúpiti*, *sstúpiti*, *zstupovati* a *sstupovati*.

zachycena i v období středněčeském,⁶⁶⁹ leč do nové češtiny význam přešel pouze s plně vokalizovanou předponou *se-*. *Vokabulář webový* zachytil i sloveso *sžráti* jako dokonavý protějšek k základovému *žráti*.⁶⁷⁰ U Komenského se objevovalo jak základové *žráti*, tak odvozené perfektivum *sžráti* a sekundární imperfektivum s rozšířeným kořenem *sžírati/zžírati*.⁶⁷¹ Je však důležité dodat, že v de Waldtově textu je tento lexém součástí citace ze staršího díla a že tedy nemusel být nutně součástí autorovy aktivní slovní zásoby. Doplním, že *Lexikální databáze* zná dokonavá slovesa *zžráti*, *sžrati*, *zežrati*, *sežrati*, a i dvojitě prefigované *zsežrati* zaznamenané v Rosově slovníku *Thesaurus linguae Bohemicae*.⁶⁷² Za pozornost stojí ještě předpona u přejatého slovesa *zruinyrovati*. Ve staré češtině se tyto formace přejímající latinské kořeny (*ruin-*) prostřednictvím německého kmene (*-ier-*) nevyskytovaly, v barokním období však byly oblíbené a do českého slovesného systému přecházely pravidelně s infinitivní kmenotvornou příponou *-ova-*. Příklad vzatý z de Waldtova kázání ukazuje plné včlenění přejatých kořenů do českého jazyka, neboť byl pomocí předpony vytvořen dokonavý protějšek základního imperfektiva. Lze dodat, že Komenský toto sloveso neužíval, znal pouze příbuzné substantivum *ruina*.⁶⁷³ *Lexikální databáze* zná jak neprefigovanou nedokonavou verzi *ruinyrovati/ruinirovati* s významem *obracet v trosky*, tak i prefigovanou dokonavou variantu *zruinirovati*.⁶⁷⁴

*Toli se **odplacuješ** Pánu Bohu svému lidé bláznivý/a nemoudrý!* S. 134;

*Když na něm **pněl** Kristus Pán.* S. 151;

*A tebe **nebode**/tebou nehne k pokání/a pláčí ten tak strašlivý její meč?* S. 153;

*... vás sám Kristus jednoho každého na rytířstvo své pasuje/a **zvoluje**/a praví ...*
s. 155;

*.../křivdu tej svatosti velkej **činějí** ...* s. 162;

*.../matky bez poctivosti/**chodějí** k tyto bolestný matičce/...* s. 164.

Lexém *otplacovati* byl znám již ve staré češtině, kde fungoval vedle slovesa *otplacěti* jako mladší varianta sekundárního imperfektiva k dokonavému *otplatiti*.⁶⁷⁵

⁶⁶⁹ WK, hesla *zstoupiti/sstoupiti* a *zstupovati/sstupovati*.

⁶⁷⁰ VW, heslo *sžráti*.

⁶⁷¹ WK, hesla *sžráti*, *sžírati* a *zžírati*.

⁶⁷² LD, hesla *zžráti*, *sžrati*, *zežrati*, *sežrati*, *zsežrati*.

⁶⁷³ WK, heslo *ruina*.

⁶⁷⁴ LD, hesla *ruinyrovati/ruinirovati* a *zruinirovati*.

⁶⁷⁵ VW, hesla *otplacovati*, *otplacěti*, *otplatiti*.

Stojí za povšimnutí, že obě odvozená imperfektiva používal ve svých textech i Komenský,⁶⁷⁶ do moderní češtiny se však dochovalo pouze původnější sekundární imperfektivum *odplácet*. De Waldt toto sloveso použil ve zkoumané části postily pouze v citaci staršího textu stejně tak, jako sloveso *pníti* z následující výpovědi. Nedokonavá forma *pnieti* je doložena ze staročeských spisů ve významu *viset*, *být napnut* v typické náboženské konotaci *pnieti na kříži*, starší infinitivní kmen tohoto slovesa byl prosté *pieti*.⁶⁷⁷ *Lexikální databáze* ale potvrzuje, že toto sloveso bylo živé i ve střední češtině.⁶⁷⁸ O cíleně archaické vyjádření v rámci barokního textu se jedná v případě slovesa *bósti*. *Vokabulář webový* dokládá původní vidově nediferencovaný kořen bez kmenotvorné přípony *bodn*, *bósti*, který mohl dle kontextu vyjadřovat oba gramatické vidy, posléze se ale vyvinul *n*-kmen *bodnutí*,⁶⁷⁹ který byl explicitně dokonavý, a nakonec původní sloveso zcela nahradil. Komenský používal už pouze dokonavou verzi *bodnouti*, de Waldtovi však nic nebránilo užít starobylé sloveso se specifickým stylistickým účinkem. Oproti slovesům *odplacovati* a *pníti* se v případě lexému *bósti* nejednalo o citaci ze staršího textu, ale o přímou autorovu invenci. Sloveso *zvolovati* je taktéž zachyceno už ve staré češtině jako sekundární imperfektivum k dokonavému *zvoliti*⁶⁸⁰ a stejně fungovalo i v pozdějších dobách. U Komenského je doloženo pouze ve zvrtné podobě *zvolovati sobě*,⁶⁸¹ *Lexikální databáze* však doplňuje mnohé doklady slovesa *zvolovati* s prostě nedokonavým významem *volit*.⁶⁸² Podobně jako mnohá další druhotně odvozená slovesa se však toto sloveso do moderní češtiny nedochovalo, respektive bylo vyřazeno z kodifikované normy jako nadbytečné. Poslední dva příkladové lexémy stojí za povšimnutí kvůli rozkolísanosti svého paradigmatu. *Činiti* bylo ve staré češtině užíváno ještě jako čistý *i*-kmen podle vzoru *prositi*,⁶⁸³ ve střední češtině se ale rozmohlo kolísání podle vzoru *sázeti* kvůli výraznosti některých tvarů, například právě ve 3. osobě plurálu indikativu přítomnosti. Dodám, že dnes je kodifikována opět pouze forma podle vzoru *prosit*.⁶⁸⁴ Zcela stejný vývoj je pozorovatelný u nedokonavého a indeterminovaného slovesa *choditi*.⁶⁸⁵

⁶⁷⁶ WK, hesla *odpláceti* a *odplacovati*.

⁶⁷⁷ VW, heslo *pnieti*.

⁶⁷⁸ LD, heslo *pníti*.

⁶⁷⁹ VW, hesla *bósti* a *bodnutí*.

⁶⁸⁰ VW, hesla *zvolovati* a *zvoliti*.

⁶⁸¹ WK, heslo *zvolovati sobě*.

⁶⁸² LD, heslo *zvolovati*.

⁶⁸³ VW, heslo *činiti*.

⁶⁸⁴ IJP, heslo *činit*.

⁶⁸⁵ VW, heslo *choditi*; IJP, heslo *chodit*.

Co se týče morfologických frekventativ, tyto tvary jistě bez obtíží zapadaly do de Waldtova slovesného systému, leč při praktické realizaci autor používal převážně frekventativní formu slovesa *býti*, která fungovala v obou svých základních syntaktických funkcích:

*.../jako u nás když **bývá** poprava/... s. 141;*

*Ach nevěř takovému líbání/**bývá** Joabovo/Jidášovo ... s. 146;*

*Moc sjednocená **bývá** silnější/... s. 154.*

Ostatní významy běžného opakování dějů vyjadřovala primárně jednoduchá iterativa (*oplakávali*, s. 132; *vydávají*, s. 134; *aby odsekávali*, s. 145; apod.).

De Waldtova kázání jsou typickým příkladem konceptuálního slohu v české barokní literatuře, dokládající zároveň vývoj homiletiky jako svébytného literárního žánru, neboť nebyla vzhledem ke svému rozsahu a myšlenkové a formální náročnosti primárně určena k přímému přednesu účastníkům mše, ale sloužila spíše jako svébytné umělecké dílo a sbírka podnětů. Autor proto v zásadě kombinoval dvojí přístup – jednak postupoval v souladu s teoretickými požadavky na stavbu kázání jakožto útvaru určeného k přednesu s dominantní funkcí persvazivní, jednak mohl využívat bohaté obrazné prostředky, složité metafory a neobvyklé jazykové prostředky k ozvláštňení svého textu. Tento postup se samozřejmě dotkl i vidových významů ve spojení s ostatními slovesnými gramémy a lexikálními opozicemi. De Waldt okrašloval svá kázání zřetelnými archaismy s pomocí vidově nevyhraněných sloves, prvky z hovorové češtiny i němčinou zprostředkovanými přejímkami z latiny (typ *ruinýrovati*).⁶⁸⁶ Od typických psaných textů z barokního období se de Waldtova homilie liší relativně vyšším zastoupením imperativů odvozovaných od sloves obou vidů dle pragmatických potřeb autora. Zachycují také vyšší počet sekundárních imperfektiv, jichž se jazyk pro jejich systémovou nadbytečnost v následujících staletích opět zbavoval.

6.7. Lucidář (mezi 1750 a 1775)

*Lucidář, totiž knížka osvěcující a otvírající smysl*⁶⁸⁷ je drobný spisek neznámého autora, který navazuje na dlouhou tradici podobně koncipovaných středověkých lucidářů. Jednalo se v zásadě o naučné texty popularizující tehdejší vědecké poznatky

---

⁶⁸⁶ Srov. Kameník (2016a).

⁶⁸⁷ Kompletní citace názvu se nachází v soupisu pramenů.

z mnoha oborů včetně teologie.⁶⁸⁸ Lucidáře širokým vrstvám přibližovaly dobové představy o fungování vesmíru a přírody a o uspořádání světa a nebeských sfér. Název pochází z latinského *lux*, tj. *světlo*, metaforicky tak odkazuje na pojem osvětlení skrze poznání. Lucidáře zachovávaly oblíbenou formu dialogu mezi tázajícím se žákem a rozsáhle odpovídajícím učitelem (ve zkoumané verzi jsou označováni jako *mládenec* a *mistr*). Nejstarší český lucidář vznikl v 15. století jako překlad z německého jazyka,⁶⁸⁹ v souladu se středověkou praxí se však nejednalo o doslovný překlad, ale spíše o inspiraci západoevropským žánrem, který byl v českém prostředí svébytně dopracován.

Výzkumná sonda byla provedena v nedatovaném vydání lucidáře z pražské tiskárny Karla Jozefa Jaurmicha, které je zachováno ve Strahovské knihovně v Praze. Text je společně s několika dalšími spisy podobně lidového zaměření (*Pranostika nová; V nově rozmnožená knížka kuchařská* atd.)⁶⁹⁰ spojen do jediného svazku, který byl celý vytištěn u téhož tiskařského mistra, přičemž vydání jednoho z těchto textů (*Pranostika sedlská, neb knížka o povětrí*) je datováno do roku 1766. Spis je vyhotoven nedbalým způsobem, vzhledem k tématu byl pravděpodobně zacílen především na rychlý a snadný výdělek, například jsou často zaměněny litery v místech, na nichž je to možné vysvětlit pouze tiskařovou chybou a nikoli lingvisticky (*dnše* místo *duše*, s. 25r; *ného* místo *něho*, s. 28r; *Frauckou* místo *Franckou*, s. 32r atd.). Stojí za povšimnutí, že zkoumaná verze lucidáře nebyla známa tvůrcům *Ottova slovníku naučného*,⁶⁹¹ ve fondech knihovny byla objevena teprve později a její elektronická edice byla připravena Miroslavem Bočkem, který na základě rozboru textu usoudil, že verze byla sepsána postupně někdy mezi lety 1750 a 1775.

Výzkumná sonda byla s přihlédnutím k rozsahu textu umístěna hned na počátek spisu, prozkoumána byla slovesa ze stran označených 22v až 38r. Dílo je psáno živým, hovorovým jazykem (důsledně je dodržována například diftongizace ve slovech *pejcha* a *ouzko*), který je však záměrně stylizován do podoby závažného naučného traktátu či náboženské polemiky. S přihlédnutím k tradici lucidářů lze také předpokládat, že některé části byly přímo přejaty ze starších textů. Autorův jazyk se vyznačuje častým opakováním slovesných lexémů, dále jednoduchými výrazy (převažují jmenné přísudky se sponou) a nekomplikovaným, přímým vyjadřováním bez metafor a jiných obrazných pojmenování. Nejčastěji používaná slovesa jsou dobře patrná z následující pasáže:

---

⁶⁸⁸ Otto, 16. sv. (1900: 414 a 415).

⁶⁸⁹ Vyzourková (2006: 12).

⁶⁹⁰ Srov. výzvu k výzkumu podobných textů u Pleskalové (2012).

⁶⁹¹ Srov. Otto, 16. sv. (1900: 415).

Mládenec: Již jsi mi pověděl o všem světě pověz mi také o těch ostrovích/který jsou v moři?

*Mistr: Cyprus **jest** nejprve/druhá Kreta/a třetí Dolkus/ten **jest** pln zlata/čtvrtý **slově** Dolas/ten **jest** první po potopě/patý **slově** Param, odtud' přichází nejlepší mramor/a šlechetný kámen jenž sardius **slově**. S. 33r.*

Na fakt, že mnohé části spisu byly přejaty ze starších vydání, ukazuje především vysoký počet složených tvarů ve třetí osobě singuláru indikativu préterita, které není možné vysvětlit autorským záměrem ani kontaminací s významem antepreterita:

*Neb **jest** učedník **prosil** svého mistra, aby mu zjevil ty věci, které jsou v jiných knihách zatmělé, ... s. 22v;*

*Mládenec: Kterak **jest** první anjel **sloul**? S. 24r;*

*A potom po mnoha stech létech v tu rozsedlinu **byl jest** kříž boží **vstrčen**/na němž Pán Kristus za nás umřel. S. 34v.*

Skutečné antepreteritum bylo ve zkoumané části zachyceno pouze jediné (*byla přišla*, s. 32v), dokonavost zdrojového slovesa zde doplňuje význam děje předcházejícího jinému ději v minulosti. Zajímavostí očividně převzatou ze staročeských textů je následující pasáž, ve které se objevují dokonce starobylé aoristové tvary:

*.../přiložil ji k srdci svému, a polibiv ji/i **povrže** ji před sebou/a strčiv ji nohou/i **vetce**/bud' proklatá na věky: a vzav ji opět ji chválil, jako i prve/a **vrže** ni na zem strčil nohou/i počne ji klíti jako i prve... S. 34r.*

Vedle formulací přejatých ze starších verzí se však v textu objevují i formulace kontaminované těsným stykem češtiny s němčinou dokazující, že autor používal při tvorbě či revizi spisu značně hovorového jazyka:

*Potom jsou jiní lidé ti když se jich přátelé zstarají/tehdy je dobře krmí/a když **budou** tlustí, tedy je zabijí/a dobře uvaře/snědí. S. 28v.*

V případě sponového výrazu *budou* se jedná o zřejmý kalk z německého *werden*, který v českém textu neodpovídá časovému řazení dějů ani hledanému vidovému významu. Překladatel měl spíše na mysli slovesný tvar *stanou se*, případně přesněji určené sloveso *ztloustnou/ztlustnou* doložené pro střední češtinu.⁶⁹²

Jak bylo řečeno, spis má formu jednoduchého dialogu mezi mládencem a mistrem. Mládenec pokládá svému mistrovi otázky a doplňuje je výzvami realizovanými imperativem:

Pověz mi o té straně/jenž slově Azia? S. 27v;

*Již jsem dosti slyšel o Indii/**pověz mi o té zemi jenžto slově Parsidia?*** S. 30v;

Pověz mi/proč se země třese? S. 35r.

Opakující se slovesný tvar *pověz* je zdaleka nejčastějším a téměř jediným případem, kdy se ve spise vyskytuje imperativ, přičemž jeho dokonavost konotuje touhu tázajícího dozvědět se nové informace. Kondicionál je naopak používán v širším spektru výpovědí, převažují však podmínková souvětí, která vyjadřují potenciálně negativní stav, pakliže by svět nebyl uspořádán tak, jak je *Lucidářem* představován:

*Kterak **by se byli lidé rodili/kdyby** Adam v ráji **zůstal?*** S. 26v;

*.../a když slunce běží po straně/tehdy hvězdy běží upřímo/nebo **kdyby** jednu cestu **běžely/překázely by** sobě/a všecko **by se pokazilo/a nemohlo by se nic roditi**, ... s. 36r.*

Přechodníkové konstrukce jsou naopak v díle častější, což souvisí s jejich funkčním využitím spíše v psaných textech:

*V třetí Indii jsou lidé **majíce** paty napřed/a prsty na zad.* S. 29r;

*... /promění se v malá housátka/a **ožíva** po vodě plynou/a jakž vody zbudou umírají/... s. 29v;*

*... a **zdvíhše** ji, opět **políbiv**/chválil ji jako i prve/a tak ji chválil a klel po třikrát.* S. 34r.

---

⁶⁹² LD, heslo *ztloustnouti* a častější *ztlustnouti/stlustnouti*.

Na užitých transgresivech je dobře patrný kompilační charakter textu, který shrnuje pasáže s různou dobou vzniku. Objevují se zde tvary rodově kongruenční i formálně značně neadekvátní, jejichž samotná srozumitelnost je omezena morfológickou stavbou. Primární časový význam je určován opět gramatickým videm zdrojového slovesa, vlastní participiální tvar je v mnoha případech značně redukován na pouhý morfológický příznak, že se nejedná o tvar určitý, jako například v druhé uvedené výpovědi, kde je použit nekongruentní tvar *nt*-ového od dokonavého slovesa (*ožíva*) pro vyjádření děje předcházejícího ději hlavnímu. Funkčně se přechodníky pohybují na ose od tvarů vyjadřujících téměř samostatnou predikaci (*zdvíhše, políbiv*), po tvary s funkcí spíše adverbialní (*majíce*). Za poznámku stojí, že ačkoli jsou přechodníkové konstrukce ve spise po formální i významové stránce značně rozkolísané, nebyl ve zkoumané části zaznamenán tvar *s*-ového participia vytvořený od nedokonavého slovesa.

Z hlediska gramatického vidu stojí za pozornost následující složená výpověď:

Peklo jest u vrchu a ouzké, a zespod široké/té širokosti žádný nemůž konce dojíti/a tak jest hluboké/že mnohá duše vždy padaje/však dna nikoli nedopadá. S. 24v.

Při srovnání s moderní češtinou by recipient u posledního slovesa pravděpodobně očekával spíše dokonavý tvar *nedopadne*, který by směřoval pozornost na neuskutečnitelnou budoucnost. Užití imperfektiva však lze v souladu s hypotézou této práce interpretovat také takovým způsobem, že autor chtěl zdůraznit obecnou platnost děje a tím mu pragmaticky propůjčit význam absolutní, neměnné nemožnosti.

Text *Lucidáře* v mnoha ohledech písemně zachycuje nepečlivou, hovorovou či dialektem podmíněnou výslovnost, což se týká především koncovek hojně užívaných tvarů od sloves *moci* a *slouti*, které jsou redukovány, a projevuje se u nich koncová palatalizace:

Peklo jest na tomto světě/před nimž se mlha a tma točí a žádný nemůž tam dojíti. S. 24v;

Také slově jezero ohně: nebo duše hříšné v něm hoří. Také slově zemi temná/... s. 25r.

Byť v textu převažují uvedené formy, omezeně se objevují i podoby očekávanější (*nemůže*, s. 28r; *slove*, s. 24v). Mluvenostní odchylky vykazují také některé další slovesné kořeny:

... učiní za městem a nebo vesnici hranici z suchého dříví/i **zuvou** přátele/a učiní velké hody, a vlože je na tu hranici upálí je/a věří že jich duše jdou k Bohu, a kdož tu své přátely **szuve**/ten nehřeší. S. 28v;

V té zemi ješto slově India jsou hadi a saně tak veliké/že jelena **požrou**/jsou tak silné že plynou přes moře oceanské. S. 30r.

V prvním případě se jedná o specifickou vokalizaci kořene v návaznosti na staročeské prezentní tvary *zovu*, *zovéš* atd.,⁶⁹³ změna je zachycena v obou vidových variantách, avšak pouze v uvedeném souvětí, což naznačuje, že byla přejata ze staršího textu. Pro úplnost dodám, že ve střední češtině byly běžně užívány různorodé varianty, *Lexikální databáze* dokládá prezentní tvary *zuove*, *zůvi*, *zůve*, *zove*.⁶⁹⁴ V případě dokonavé formy *požrou* lze vyjít od staročeského *požřieti*, *pozru*, *pozřeš* s významem *pozřít*, *pohlit*.⁶⁹⁵ Tvar je náležitou podobou 3. osoby plurálu indikativu futura a ve střední češtině se vyskytovalo mnohem častěji *požřít* než dnes obvyklé *pozřít*.⁶⁹⁶

V díle se dále vyskytují slovesa opatřená pozoruhodnou sadou předpon:

.../na těch horách jsou lidé dvou loket zdýli/ti lidé vždy třetího léta pozorují/a sedmého **sestarají** i **ošedivějí**/a osmého leta umírají. S. 28r;

... když otec jich neb máte **se zstarají**/že již nemůž pro starost choditi ani seděti/... s. 28v;

V té zemi Jeruzalema město **ustavěl** Sem/první král syn Noelův. S. 31r;

Potom ještě jeden byl/ten **potonul** s lidmi i zbožím/... s. 33v.

Oproti formě zaznamenané v *Lucidári* byla ve staré češtině používána pouze varianta s nevokalizovanou předponou *sstarati* (případně *zstarati*),⁶⁹⁷ stejné sloveso

---

⁶⁹³ VW, heslo *zváti*.

⁶⁹⁴ LD, lemma *zváti*.

⁶⁹⁵ VW, heslo *požřieti*.

⁶⁹⁶ LD, hesla *požřít* a *pozřít*.

⁶⁹⁷ VW, heslo *sstarati*.

s významem *zestárnout* zná i slovník ze spisů Komenského⁶⁹⁸ a *Lexikální databáze*.⁶⁹⁹ Podobná situace je v případě slovesa *ošedivěti*, které je doloženo také od staročeského období jako dokonavá forma k základnímu *šedivěti*⁷⁰⁰ a používal je Komenský⁷⁰¹ i další autoři z období střední češtiny.⁷⁰² Předpona *u-* slovesa *ustavěti* je hláskoslovnou verzí předpon *v-* a *vy-* s podobným dokonavým významem. Ve spojení s tímto kořenem byla běžně užívána ve staré⁷⁰³ i střední češtině.⁷⁰⁴ Dokonavé sloveso *potonúti* s významem *utonout* nebo *potopit se* bylo odvozeno od základního *tonúti* a již ve staré češtině k němu existovalo sekundární imperfektivum *potonovati*.⁷⁰⁵ Tato druhotná odvozenina však není doložena ani u Komenského, který užíval pouze primární imperfektivum *tonouti* a prefigované perfektivum *potonouti*,⁷⁰⁶ ani v *Lexikální databázi*, která zachycuje kromě *tonouti* pouze jediný sekundárně imperfektivní doklad s jiným prefixem, totiž sloveso *utonovati*.⁷⁰⁷

Některé lexémy jsou oproti současnému stavu ozvláštněny také odlišnými příponami:

O té zimě a horkosti/ješto v pekle/nemůž nižádný pověditi. Neb ten oheň pekelný jest tak silný/že zdejší oheň proti němu jako stín. S. 25r;

*Ty b[e]rou na se tělo od povětrí/když se nám **chtí** zjeviti...* s. 25v;

*Od žádosti, nebo jak **by** Adam sklesl ruce a zas **rozjal**, tak by se lidé rodili bez hříchův.* S. 26v;

*...: kteréžto ovotce když **dozrá** padá do toho jezera...* s. 29v;

*Tu jest také jedná studnice/což v té studnici omočí/to se v kámen obrátí/však podobenství chlebového nestratí/ale vůni **stracuje**.* S. 31v.

Infinitiv *pověditi* je příznakem hovorového jazyka užívaného v barokním období, neboť do něj proniklo úžení vokálu *-e-*, ve staré češtině se tento infinitiv nevyskytoval. Je však dobře zachycen ve spisech Komenského, který používal

⁶⁹⁸ WK, heslo *sstarati*.

⁶⁹⁹ LD, hesla *zstarati* a *zstarati se*.

⁷⁰⁰ VW, heslo *ošedivěti*.

⁷⁰¹ WK, hesla *ošedivěti* a *šedivěti*.

⁷⁰² LD, heslo *ošedivěti*.

⁷⁰³ VW, heslo *ustavěti*.

⁷⁰⁴ WK, heslo *ustavěti*. LD, heslo *ustavěti*.

⁷⁰⁵ VW, heslo *potonúti*.

⁷⁰⁶ WK, hesla *potonouti* a *tonouti*.

⁷⁰⁷ LD, heslo *utonovati*.

dokonavý tvar *povědíti* vedle častějšího nezúženého *pověděti*.⁷⁰⁸ Naopak tvar *chtí* je reliktem označujícím původní třetí osobu plurálu (ze staročeského *chtie*), která byla později nahrazena výraznějším tvarem podle vzoru *sázet*.⁷⁰⁹ Obě varianty jsou však dodnes kodifikovány jako spisovné, ačkoli varianta *chtějí* je popisována jako obvyklejší.⁷¹⁰ Poněkud problematická je forma *rozjal*. *Vokabulář webový* uvádí sloveso *rozjieti* jako perfektivum k základovému *jmu*, *jieti* v distributivním významu *roznést*,⁷¹¹ ovšem zdá se, že tyto konotace neměl autor *Lucidáře* na mysli. Spíše se tedy jedná o kontaminaci s významem dokonavého slovesa *rozepnu*, *rozpieti*.⁷¹² U Komenského je doloženo pouze deverbální adjektivum *rozpjatý*,⁷¹³ *Lexikální databáze* však pro střední češtinu dokládá kompletní paradigma slovesa *rozpnouti* (*rozepnouti*, *rozpítí*),⁷¹⁴ což je patrně význam, který autor uvedené výpovědi hledal. Perfektivní slovesná forma *dozrá* opět upomíná na skutečnost, že mnohé pasáže byly v *Lucidáři* přejaty ze starších revizí textu, jde totiž o starobylou podobu třetí osoby singuláru podle páté přítomné třídy (*dozraju*, *dozrá*),⁷¹⁵ která byla později nahrazena výraznější víceslabičnou podobou podle vzoru *krýt* a která již v baroku musela vyznívat jako archaismus, ačkoli Rosův slovník ji ještě uvádí.⁷¹⁶ Konečně tvar *stracuje* (častěji psán s předponou *z-*) je dobře doložen ve staré⁷¹⁷ i střední češtině⁷¹⁸ a jedná se o typické sekundární imperfektivum od dokonavého *ztratiti*.

Lucidář pojednává o skutečnostech, které prezentuje jako neměnnou pravdu založenou na faktech a pozorováních světa, je tedy přirozené, že v textu se relativně často objevují i morfologická frekventativa, jež vyjadřují obvyklé či na zvyku závislé děje:

..., *to dříví na těch horách bývá tak vysoké: že je povětrí opaluje/...* S. 28r;

A když pak dešť prší/tolikež tak činívají. S. 29r;

---

⁷⁰⁸ WK, heslo *pověděti/povědíti*.

⁷⁰⁹ VW, heslo *chtieti*.

⁷¹⁰ IJP, heslo *chtít*.

⁷¹¹ VW, hesla *jieti*, *rozjieti* (*sě*).

⁷¹² VW, heslo *rozpieti*.

⁷¹³ WK, heslo *rozpjatý*.

⁷¹⁴ LD, heslo *rozpnouti*.

⁷¹⁵ VW, heslo *dozráti*.

⁷¹⁶ LD, lemma *dozráti*.

⁷¹⁷ VW, heslo *ztracovati*.

⁷¹⁸ WK, heslo *ztracovati*.

Když jest dvouch neděl stáři tehdy slunce bývá z jedné strany země a měsíc z druhé/proti sobě překážejí/nebo slunce má takovou moc/že odejme světlost měsíci. S. 38r.

Z toho vyplývá, že morfologická frekventativa jsou v *Lucidáři* používána i při popisu přírodních jevů, k jejichž vyjádření by moderní čeština využila spíše jednoduchých sloves nedokonavého vidu, přenechávajíc frekventativní formu dějům vztaženým k lidskému chování.

Lucidář je příkladem tisku radícího se mezi tzv. knížky lidového čtení, které se vyznačovaly méně pečlivou formální a řemeslnou úpravou a pravděpodobně ziskem motivovanou snahou rozšířit tisk mezi co možná největší počet recipientů. Zkoumaný spis zachovával ve středověku oblíbenou formu iluzivního dialogu, díky čemuž se v textu objevuje první a druhá osoba singuláru, časté otázky a výzvy k odpovědi zahrnující ustrnulé imperativy, a konečně dlouhé výkladové pasáže, v nichž výrazně převažují funkčně nedokonavá slovesa vyjadřující obecně platná tvrzení a konstatování neměnného stavu. Z formálního hlediska se v *Lucidáři* střetává hovorový jazyk cílící na široké lidové vrstvy s pasážemi přejatými ze starších verzí spisu, které zachovávají některé značně archaické jevy. Autor či editor navíc spis cíleně stylizoval jako naučné dílo vysoké kvality. Tato různorodá směsice funkčního určení ústí v silnou rozkolísanost slovesných tvarů po gramatické i lexikální stránce včetně častých nepravidelností, na druhou stranu je však možné předpokládat, že v textu je relativně věrně zachycen barokní slovesný systém bez uměleckých ambicí, které nutně pozměňovaly formu i obsah například v případě jezuitských kázání nebo naučných historiografických spisů.

6.8. Jan Hubálek: *Obzvláštné pravdy náboženství katolického* (1785)

Podoben mnohým výše uvedeným literátům prožil také autor *Obzvláštných pravd* svůj život v řadách Tovaryšstva Ježíšova. Jan Hubálek (1741–1787) vystudoval na škole zřízené jezuitským společenstvím, záhy byl vysvěcen na kněze a následně se už jako člen řádu sám věnoval pedagogické činnosti, vyučuje humanitní nauky. Svou kariéru zakončil jako administrátor pražského sirotčince a literární obhájce katolického smýšlení.⁷¹⁹ Hubálek představuje člena poslední autorské generace pěstující barokní diskurz, jehož pozdní fáze koexistovala s rozmáhajícími se racionalistickými

---

⁷¹⁹ Rieger et Malý (1863: 949).

myšlenkami. Toto prolínání a soupeření dvou odlišných paradigmat je patrné i z Hubálkových textů, které snažíce se proklamovat katolické myšlenky zcela barokním, vzletně obrazným a někdy až mysteriózním způsobem, dodržují však již racionalisticky promyšlené členění textu, spoléhají se na rozumově podložené vyvozování tezí a zachovávají celkový formát naučného díla po vzoru západních myslitelů. Mezi nejvýznamnější Hubálkovy texty náleží dvojice věroučných polemik vykládajících obecné základy katolického světonázoru. Roku 1784 byly v Praze vtištěny *Základné pravdy náboženství katolického*, které byly o rok později následovány navazujícím spisem *Obzvláštné pravdy náboženství katolického*.⁷²⁰ Oba texty splňují naznačené splývání dvou rozdílných myšlenkových proudů, ve specificky českém prostředí se v nich navíc mísí pozice náboženské s vlasteneckými, které oproti většinovému názoru platnému po téměř celé 20. století nestály nesmiřitelně proti sobě, ale vzájemně se v dílech jezuitských učenců doplňovaly. Hubálek obhajoval pozice katolické věrouky proti náboženským odpadlíkům, jinověrcům a *neznabohům*,⁷²¹ za které zcela očividně pokládal spíše dobové osvícence než tradiční odpůrce římské církve, zároveň však postupoval s pochopením, označuje své protivníky nikoli za kacíře, ale za *od nás oddělené*.⁷²² Konečně celý spisek otevřel oslovením *Laskaví vlastenci!*, poručiv ho tak českému lidu.⁷²³

Výzkumná sonda byla v *Obzvláštných pravdách* umístěna mezi strany 212 a 245. Text se vyznačuje mnohými citacemi z Bible, z prvního dílu Hubálkova spisu i z dalších učeneckých děl, přičemž interpretace těchto výpovědí slouží jako odrazový můstek pro následný výklad tezí a stanovování podle autora všeobecně platných pravidel. Ve výkladových pasážích převládá přítomný čas, kterým autor zdůrazňuje univerzální a neměnný význam svých myšlenek:

Za druhé: když prostředků předepsaných hříšník užívá, milost boží Bůh v něj vlejvá, skrze kterou milost, ostatky všelikých nedokonalostí v tom hříšníku se shlazují, a on duchovně v mysli své se obnovuje, a v službě boží posilněn bývá; ... s. 232.

Minulý čas je užíván při popisu a výkladu historických událostí, Hubálek však zaměřil svou pozornost především na detaily z učení dávných církevních autorit a jejich

---

⁷²⁰ Kompletní citace názvu se nachází v soupisu pramenů.

⁷²¹ Hubálek (1785: zvláště 7 a 8).

⁷²² Hubálek (1785: 4 a průběžně dále).

⁷²³ Hubálek (1785: 3).

odpůrců, většinou proto nepopisoval akci ani konkrétní činy, což se odráží ve skutečnosti, že i u préterit převažují nedokonavé významy:

Oba dvě ale lidé byli v stavu raněné přirozenosti postavené, tedy, i ti dvě spravedliví, mohli všechna přikázání boží zachovávat, a skutečně také zachovali; pročez i ostatní to samé mohou učiniti. S. 216.

Z hlediska slovesného času jsou zajímavým prvkem Hubálkova spisu časté složené tvary ve třetí osobě plurálu indikativu préterita s vyjádřeným pomocným slovesem:

*Jiní pak kacíři, kteří pozděj se vyskytli, pod pláštíčkem jiným, jiný blud **sou hájili**, neb **připouštěli**: ... s. 212;*

*..., zlého pak se varovati sme nebyli spůsobni, však to řícti **sou nemohli**; ... s. 220;*

*...; jiní pak že by na tom místě Ekleziastikus o Adamovi v stavu nevinosti postaveném rozmlouval, ne ale o člověku v stavu raněné přirozenosti postaveném, hájiti **sou usilovali**; ... s. 223.*

Tyto tvary se v textu objevují relativně často a autor je používal patrně v návaznosti na citované pasáže z Bible, v níž se také hojně vyskytují. Jedná se tak o prvek úmyslné archaizace, který mimo stylistické stránky nemění základní význam minulého času ani ve spojení s gramatickým videm. Právě antepréteritum ve zkoumané části zachyceno nebylo.

Hubálkův spis vzhledem ke svému polemickému a kontemplativnímu charakteru obsahuje množství kondicionálů, za povšimnutí stojí již zcela dotvořený a funkční kondicionál minulý (ireálný), jenž byl Hubálkem často využíván a který se svým významem liší od kondicionálu přítomného:

*Ano, jakby **byl mohl** s. David po pádu svém k Bohu se obrátiti, **kdyby** nespravedlivým božská přikázání zachovávat **bylo** nemožné? S. 218;*

*..., **by** raděj psaní to, jako nepravé Písmo **zavrhl**, nežli **aby** pravdě té se **byl měl** podat; kteréžto však psaní s. Jakuba pravé Písmo svaté, že **by bylo**, já v kapitole 29. sem dokázal, ... s. 241.*

Shodně s moderní češtinou se kondicionály objevují především v podmínkových, účelových a pracích větách, naopak imperativy Hubálek nevyužíval, neboť jeho text byl určen pro soukromé studium, protože nebylo nutné oslovovat recipienty jako v kázáních. Imperativy se objevují pouze jako součást citování přímé řeči (*zachovej*, s. 215; *sud'te*, s. 219; *pojďte*, s. 221; aj.).

Přechodníkové konstrukce se v *Obzvláštných pravdách* vyskytují s nižší frekvencí, než tomu bylo v předcházejících zkoumaných dílech.

..., *byl spravedlivý, všecka přikázání boží zachovávajíc*; ... s. 215;

Zase s. Štěpán takto k zatvrzelým židům mluvíc se přivádí: ... s. 220;

..., *k tomu samému náboženství od židů přistoupíce, domnívali se, žeby povini byli ... od jistých pokrmů se zdržovati*, ... s. 229.

Z řady ostatních spisů zkoumaných v této práci se Hubálkův text vymyká skutečností, že se v něm vůbec nevyskytují *s*-ová participia. Významy děje předcházejícího vyjadřuje *nt*-ové participium od sloves dokonavých, děje současné s dějem hlavním pak vyjadřuje *nt*-ové participium od sloves nedokonavých, jak ukazují příkladové výpovědi. Odstranění *s*-ových participií z dobové literární produkce bylo nepochybně způsobeno jednak komplikacemi jejich morfologické stavby (nevýrazné tvary typu *utek*, *zmoh* a těžko vyslovitelné formace typu *přivedše*, *zamyslivši se* atd.), jednak systémově, neboť jejich funkci bez obtíží zastala právě dokonavá *nt*-ová participia. Hubálek tak doložil v zásadě poslední, umělými zásahy neusměrňovanou fázi ve vývoji přechodníkových konstrukcí v češtině.

Z pohledu slovotvorného je většina sloves v *Obzvláštných pravdách* totožná se stavem v moderní češtině, objevují se zde pouze některé odchylky, které budou jmenovitě probrány dále, přičemž nejdříve se zaměřím na slovesné přípony:

..., *dosti patrně nás z toho Písmo svaté přesvědčuje*; ... s. 215;

..., *jak slova znějí, bráti se musejí, dokavád potřeba se nevynachází, která ta sama slova jinak vykládati nás prinucuje*. S. 216;

..., *milost boží, žeby jej k dobrému donucovala, hájejí*; ... s. 224.

Popsané slovesné formy jsou sekundárními imperfektivy odvozenými od dokonavých protějšků. Zapadají sice do barokní tendence nahrazovat ze stylistických důvodů základní nedokonavé významy druhotně odvozenými tvary, ale pro předponou úžeji vymezený lexikální význam se dochovala i do nové češtiny. Odlišný vývoj vykazují následující slovesa:

..., *nepravosti všeliké, kterých se lidé dopouštějí dle spravedlnosti přísně trescou*. S. 221;

..., *když to přičinění své s milostí boží spojití, člověk **opominuje**, hoden trestu jest*; ... s. 222;

..., **učejí**, že jedině hříšníkovi jest zapotřeby, aby skrze víru se té spravedlnosti Kristové uchopil, ... s. 234;

..., že se shlazují, snímají, a **smazují**; ... s. 234;

Celý pročež rozdíl mezi katolíkami, a nekatholíkami, v tom pozůstává, že obojí hájejí: že při ospravedlnění hříšníka, spravedlnost Kristová jemu se přivlastňuje, ... s. 238;

...? která slova tak patrná, Luthra i také k tomu **poňoukli**, ... s. 241.

Sloveso *trescu*, *trestati* je pro období staré češtiny doloženo i s infinitivem *tresktati*,⁷²⁴ a některé jeho archaické tvary se v jazyce udržely velice dlouho. Původní formy přítentu jsou zachyceny u Komenského⁷²⁵ a v *Lexikální databázi*⁷²⁶ a jako zastaralé je uvádí ještě *Slovník spisovného jazyka českého*.⁷²⁷ Hubálkovo sloveso *opominovati* je specifickým případem imperfektiva s dvěma příponami, jež bylo druhotně odvozeno od dokonavého tvaru vytvořeného pomocí kmenotvorného sufixu *-nu/nou-*. Ve staré češtině se vyskytovala pouze slovesa *pominúti*, *pomijěti* a *pominovati*,⁷²⁸ Komenský ale znal jak formy s jednou předponou,⁷²⁹ tak i dvojité přefigované dokonavé *opominouti* a nedokonavé *opomíjeti*.⁷³⁰ *Lexikální databáze* potom obsahuje dokonavé sloveso *opomenouti* a nedokonavá slovesa *opomíjeti* a *opomínati*.⁷³¹ Jediný doložený doklad slovesa *opomínovati* ve variantě s dlouhým vokálem použil

⁷²⁴ VW, heslo *trestati*.

⁷²⁵ WK, heslo *trestati*.

⁷²⁶ LD, hesla *trestati* a *tresktati*.

⁷²⁷ SSJČ, heslo *trestat*.

⁷²⁸ VW, hesla *pominúti*, *pomijěti* a *pominovati*.

⁷²⁹ WK, hesla *opomíjeti* a *opominouti*.

⁷³⁰ WK, hesla *opominouti* a *opomíjeti*.

⁷³¹ LD, hesla *opomenouti*, *opomíjeti* a *opomínati*.

františkánský kazatel Damascen Marek v postile z roku 1727.⁷³² Slovesné tvary *učejí* a *hájejí* jsou vytvořeny podle vzoru *sázet*, slovesa tohoto typu se v barokním období stala velice progresivní, ale funkční spektrum vzoru *sázet* bylo později omezeno pouze na určitý okruh sloves a v moderní češtině většina z variantních tvarů podle tohoto vzoru nebyla kodifikována. Zajímavé je sloveso *smazovati*. Je doloženo už pro starou češtinu⁷³³ jako sekundární imperfektivum k dokonavému *smazati* a zůstávalo v aktivní slovní zásobě mluvčích i v období středněčeském.⁷³⁴ V nové češtině nakonec bylo nahrazeno druhotně nedokonavým tvarem vytvořeným pomocí přípony *-va-*,⁷³⁵ která jeho význam posunula blíže k iterativům. Slovesný tvar *poňoukli* je příkladem mluvenostní palatalizace. Pro starou češtinu jsou pro tento význam doložena nedokonavá slovesa *ponúkati*, *ponúcěti* a sekundárně odvozená imperfektiva *ponukovati*, *ponucovati* a vzácné *ponukávati*. Dokonavé významy zastupovaly formy *ponuknutí* a *ponutiti*.⁷³⁶ Komenský ve svých spisech užíval nedokonavé *ponoukati* a dokonavé varianty *ponouknouti* a *ponuknouti*,⁷³⁷ podobný stav dokládá i *Lexikální databáze*, která zachycuje nedokonavé formy *ponúkati*, *ponoukati*, a právě *poňoukati* a dokonavá slovesa *ponuknouti* a *ponouknouti*.⁷³⁸

Odchytky od nové češtiny týkající se prefixů se objevují v následujících výpovědích:

..., který pro ohavnost hříchů svých před obličej Boha **stoupiti** nesmí, ... s. 233;
..., žádný dobrý skutek od člověka nelze **provozen býti**. S. 243.

V první výpovědi Hubálek zachoval dokonavý význam neprefigovaného slovesa *stoupiti*, který je výsledkem původní vidové nevyhraněnosti tohoto kořene. Ve staré češtině bylo sloveso *stúpiti* běžně používáno ve významu *stoupnout*⁷³⁹ a ještě Komenský je užíval také bez předpony v konotaci *sestoupit*,⁷⁴⁰ do nové češtiny přešla pouze vidově explicitní varianta *stoupnout*. U druhého slovesa, které Hubálek používá pouze v ustrnulé formulaci s dokonavým participiem *nelze provozen býti*, je sledována

⁷³² LD, heslo *opomínovati*.

⁷³³ VW, heslo *smazovati*.

⁷³⁴ WK, heslo *smazovati*.

⁷³⁵ IJP, heslo *smazávat*.

⁷³⁶ VW, hesla *ponúkati*, *ponúcěti*, *ponukovati*, *ponucovati*, *ponukávati*, *ponuknutí* a *ponutiti*.

⁷³⁷ WK, hesla *ponoukati*, *ponouknouti* a *ponuknouti*.

⁷³⁸ LD, hesla *ponúkati*, *ponoukati*, *poňoukati*, *ponuknouti* a *ponouknouti*.

⁷³⁹ VW, heslo *stúpiti*.

⁷⁴⁰ WK, heslo *stoupiti*.

snaha o vyrovnání paradigmatu slovesa směrem k nekolísajícím tvarům, v nové češtině by bylo náležité perfektivní participium *proveden*. *Vokabulář webový* má k perfektivnímu *provést* imperfektivní protějšky *provoditi*, *provázěti* a *provozovati*,⁷⁴¹ přičemž participium *provozen* pochází ze slovesa *provoditi*. Slovník ze spisů Komenského zachycuje jak dokonavé *provést*, tak i nedokonavé *provozovati*.⁷⁴² Vedle toho slovník obsahuje i sloveso *provoditi*, které Komenský užíval v několika významech, z nichž některé jsou nedokonavé (*provoditi* jako *způsobovati*, *vyvolávati*, *páchat*, *konati*), jiné jsou dokonavé (*dovést*, *doprovoditi*).⁷⁴³ Stejně vidové kolísání u tohoto slovesa zachycuje *Lexikální databáze*,⁷⁴⁴ která zaznamenává sloveso *provoditi* v nedokonavém významu *provádět* i v dokonavém smyslu *doprovodit*, *vyprovodit*.

Hubálek zcela běžně používal také morfologická frekventativa, která vyjadřovala děje opakující se s malou intenzitou. Často jsou spojována s iterativy a dokreslují význam obecně platného děje, který nastává při splnění určité, většinou negativní podmínky:

*Však i zde od nás oddělení vejmluvy vyhledávají; připouštějí sice: že člověk zevnitř, ani k dobrému, ani k zlému **nucený nebývá**; ... s. 224;*

*... předce všelikým všedním hříchům **podrobeni bývají**; ... s. 228;*

*...; neb snad nad tvým jednáním se horšíc, dokonce od víry přijaté **odpadává**, a hyne, a tak oučinek smrti Kristové nenabývá; ... s. 230.*

Hubálkův spis zastupuje mezi zkoumanými díly období pozdního baroka, do něhož se promítají jak myšlenkové a umělecké představy klasického baroka, tak také formální a metodologické nároky racionalistické. Text je obsahem zcela barokní, ale svou formou již racionalistický. Hubálkův styl je charakterizován dlouhými, rozvitými souvětími s množstvím doplňků, odboček a citací, a vedle toho nesystematickou interpunkcí a některými hovorovými hláskoslovnými prvky (*smejšleli*, s. 213; *tejká se*, s. 215; *neučinil sem*, s. 219; aj.), celkově se však jedná o naučné dílo vyššího stylu, které důkladně a odhodlaně rozebírá základy katolické věrouky. S tím se pojí častější používání nedokonavého vidu, neboť autor spíše rozvažoval, vykládal obecné pravdy a popisoval daný stav, než aby zaznamenával události a vyvozoval z nich závěry.

⁷⁴¹ VW, hesla *pověsti*, *provoditi*, *provázěti* a *provozovati*.

⁷⁴² WK, hesla *provést* a *provozovati*.

⁷⁴³ WK, heslo *provoditi*.

⁷⁴⁴ LD, heslo *provoditi*.

Nedokonavost také pragmaticky podporuje jeho snahu o vyjádření neměnných pravidel, o nichž se nediskutuje. Z pohledu slovesného času se v díle nejčastěji vyskytují prézenty v kontemplativních pasážích a préterita v pasážích charakterizujících historické představy, ke kterým se Hubálek vztahoval; s přemýšlivou povahou spisu souvisí i velké množství kondicionálů. Z gramatických tvarů stojí za povšimnutí přechodníky, které *Obzvláštné pravdy* zachycují v poslední fázi vývoje těsně před tím, než je umělé zásahy racionalistické generace kodifikovaly do neživotné knižní formy. Ze slovtvorného hlediska je zajímavé, že většina slovesných tvarů by byla bez obtíží akceptovatelná i podle moderní kodifikace, výjimky jsou nečetné a nesou spíše stylistické než systémové odchylky, což ukazuje, že vývoj českého jazyka postupoval od barokního období po současnou éru plynule a bez výraznějších otřesů.

7. ZÁVĚRY

7.1. O nejdůležitějších vidových jevech barokní češtiny

Vyomezím-li barokní období ve vývoji českého jazyka přibližně léty 1620 a 1809 (od změny politického směřování Zemí Koruny české s výrazným vlivem na tehdejší všeobecné náboženské paradigma po první vydání mluvnice Josefa Dobrovského), mohu následně na základě provedeného rozboru slovesného materiálu excerpovaného z dobových tisků prezentovat nejvýznamnější vidové jevy tohoto období. Toto zhodnocení realizuji v návaznosti na vyslovené dílčí otázky, jež se vztahují k hlavní hypotéze práce.

(1) Zkoumané tisky se výrazně liší svým funkčním určením i uměleckým záměrem, ale v obecnosti je možné specifikovat, že užívání slovesných gramémů vidu, času a způsobu je v nich podřízeno právě jejich dominantní komunikační funkci. Užívání těchto hlavních slovesných parametrů je závislé na pragmatickém úmyslu autora a stylové charakteristice textu.

Prézentní tvary pravidelně zobrazují aktuální nebo obecně míněné děje a myšlenkové procesy, případně jsou tyto děje právě pomocí prézentu aktualizovány, k čemuž výrazně dopomáhá nedokonavý vid, jenž je u přítomného času i v barokním údobí jedině přípustný. Autoři kázání také používali prézentní formy k inkluzivnímu oslovování svých recipientů a k jejich vtahování do předkládaných věroučných příběhů. Funkční určení futur a imperativů je naopak odvozováno od vidové platnosti. Dokonavá slovesa v těchto tvarech zosobňují spíše aktivizující a důraznější výzvy, nedokonavé tvary pak zprostředkovávají obecně myšlené pobídky, které odkazují na budoucí neměnný a často nevyhnutelný stav. Préterita jsou ve všech zkoumaných tiscích určena primárně pro vyprávění příběhů, přičemž nedokonavá slovesa v préteritu ilustrují a vysvětlují hlavní dějovou linii a dokonavá préterita posunují vyprávění kupředu, propojujíce děje do souvislého toku událostí. Vzácně se vyskytující antepreterita kolísají po formální stránce a z materiálu vyplývá, že především ve starších textech jejich relativně časová funkce splývala s užíváním préterita. Tento jev byl nejpatrnější u dokonavých sloves ve třetí osobě se zachovaným pomocným tvarem od slovesa *být*, jež mohou být interpretována jako specifické vyjádření předčasnosti (*jest obnovil* ve významu *byl obnovil*). Kondicionály stojí poněkud mimo vidový systém a jejich funkce není na gramatický vid pevně vázána, respektive s ním žádným způsobem nekorelují, přestože základní vidový význam zdrojového slovesa nezastírají.

Z hlediska žánrového vymezení nepřekvapí, že se prézenty vyskytují především v textech naučného, meditativního nebo polemického charakteru, zatímco futura a imperativy se objevují nejčastěji v kázáních, v nichž autor přechází do přímého styku s recipienty vyzývá je k akci. Naproti tomu préterita dominují ve vyprávěcích žánrech, tedy v kronikách a v pasážích zprostředkovávajících výjevy z Písma či legend.

Formální paradigma slovesných tvarů se v barokních textech neliší od novočeského stavu. Présenty jsou ve zkoumaném materiálu doloženy pouze od nedokonavých sloves a jedná se o syntetické tvary se základní sadou koncovek (*jsem, dává, ráčí* atd.). Préterita obou vidů jsou analytická, skládající se z *l*-ového participia a pomocného tvaru slovesa *být* (*ctil jsem, navykl jsi, svolil*), který vyjma vzácných případů naznačených výše odpadá ve třetích osobách, jak zdůrazňují všichni doboví gramatici už od časů náměšťské mluvnice. Futurum je dvojího typu podle gramatického vidu. Dokonavá futura se formálně neodlišují od přítomného času nedokonavých sloves (*dám, vypustíš, zabije*), nedokonavá futura jsou analytickým spojením budoucích tvarů slovesa *být* a plnovýznamového infinitivu (*následovati bude, budeš míti, bude moci*). Imperativy jsou odvozovány od sloves obou vidů a jde vždy o syntetické formy (*hled', přístupme, buďte*) s výjimkou vzácných optativních variant s přacími částicemi (*ať opomíjí*), jejichž gramatická interpretace stojí mimo záběr této práce. Častý je i kondicionál přítomný, který je paradigmaticky tvořen s pomocí původně aoristových tvarů slovesa *být* (*aby mohlo, neměl bys, kdybych vybojoval*). Zpočátku se v textech pouze výjimečně objevoval i kondicionál minulý, ale jeho četnost směrem k nové češtině stoupá a v nejmladším excerpovaném textu je již používán relativně běžně (*by byl zvěděl, by byl mohl, aby byl měl*).

Z tisků je patrné, že v praxi nefungovaly teorie dobových jazykozpytců o dvou druhích budoucího času, které by se od sebe lišily mírou jistoty (dokonavá futura pro vyjádření jistých a očekávaných dějů, nedokonavá pro vyjádření fakultativních a nejistých). Nepotvrdily se ani teze o odlišení dvou préterit na základě časové vzdálenosti mezi dějem a promluvou (dokonavé préteritum jako vyjádření dějů dávno minulých a nedokonavé préteritum vyjadřující děje nedávné). V barokních textech taktéž nebyly pozorovány dvě časové varianty imperativu (nedokonavý imperativ pro vyjádření příkazu v současnosti a dokonavý imperativ pro příkaz směřující do budoucnosti).

Na základě uvedených informací mohu shrnout, že užívání slovesného času a způsobu ve spojení s gramatickým videm po významové i formální stránce navazovalo

na stav z konce staročeského období a že se nijak nelišilo od moderního slovesného systému. Tím je zodpovězena první dílčí otázka.

(2) Ze všech gramatických jevů svázaných s vidovou soustavou prodělaly v barokním období největší vývoj přechodníkové konstrukce. Ve staré češtině se rozvinuvší gramatický vid počal střetávat s původními významy participií. Nedokonavost podporovala význam *nt*-ového participia, které vyjadřovalo děj souběžný s dějem hlavním, ale narušovala význam děje předčasného či završeného, který byl v původní slovesné soustavě vyjadřován participiem *s*-ovým. U dokonavých sloves tomu bylo přesně naopak. Zdůrazňovaly základní význam *s*-ového participia, ale složitěji se snášely s průvodním významem participia *nt*-ového. Celý systém byl tudíž v této fázi vývoje nevyvážený, neboť jazyk měl dvojí možnost vyjádřit hledané významy sekundární větné predikace – děje současné k ději hlavnímu mohl vyjádřit buď explicitně pomocí *nt*-ového participia, nebo implicitně pomocí nedokonavého vidu. Proti tomu děje předcházející ději hlavnímu bylo možné vyjádřit explicitně *s*-ovým participiem, či implicitně dokonavým videm.

Jazykový systém se s výše vyloženým potenciálem v průběhu středněčeského období pokusil vyrovnat. Nejprve všechny čtyři možnosti fungovaly vedle sebe vzájemně se prolínající, což vedlo některé dobové gramatiky k závěrům, že se vlastně jedná o duplicitní jmenný systém k přítomnosti a přeteritu. Tato mluvnická teze byla v zásadě zachována ve všech dobových mluvnicích až po obrozenskou kodifikační revizi přechodníkových konstrukcí. Skutečný vývoj se však od popsaných předpokladů odchýlil. Některé tvary *s*-ového participia pro svou tvarovou nevýraznost nebo naopak hláskoslovnou složitost zakrněly (případně se ani zcela nerozvinuly, neboť například nářečí *s*-ová participia vůbec neznají) a význam děje předčasného byl převeden na dokonavý vid. To byl systémový impulz k tomu, aby byl i význam děje souběžného vyjadřován především za pomoci vidu zdrojového slovesa a bez ohledu na typ participia. *S*-ové participium tak během barokního období postupně zcela mizí a *nt*-ové participium se stává hlavním formálním příznakem sekundární větné predikace, přičemž jeho význam je odvozován od gramatického vidu zdrojového slovesa.

Popsaný vývoj je dobře doložen z excerpovaného materiálu. U Plachého a Hammerschmieda jsou ještě relativně často užívána *s*-ová participia a většinou je zachována v určitém smyslu přirozená vazba *nt*-ového participia na nedokonavost a *s*-ového participia na dokonavost. Texty vrcholného baroka se vyznačují značným kolísáním těchto gramémů po formální i významové stránce, ale je patrná stále větší

převaha *nt*-ového participia, které počíná vyjadřovat oba hledané významy. Nakonec v Hubálkově spise se již *s*-ová participia vůbec nevyskytují a přechodníkové konstrukce jsou bez ohledu na význam formálně realizovány pouze *nt*-ovým participiem.

Vývoj přechodníků tak postupoval živelně směrem k ustrnulému, adverbializovanému tvaru. Tato hypotetická přechodníková forma by byla odvozována pouze od *nt*-ového participia a její význam by byl závislý na vidu slovesa. Byla by sice rodově nekongruentní ustrnuvši v tzv. obecném rodu, tedy tvaru skončeném na *-c* (*jdouc*, *vyskočíc*), ale přísně by zachovávala podmínku stejnopodmětnosti s primární predikací věty. Formálně ustrnulý přechodníkový tvar by pravděpodobně díky své nenáročnosti pro uživatele mohl bez obtíží plnit své funkce i v běžném hovorovém jazyce. Popsaný vývoj však byl narušen obrozenskou snahou o oživení pozdně středověkého a raně humanistického úzu. Tato snaha se vyznačovala formální složitostí (tři rodově kongruentní tvary) a sepětím typu participia s gramatickým videm (*nt*-ové s nedokonavým videm a *s*-ové s dokonavým), což vedlo k vytržení přechodníků z každodenní normy a k jejich postupnému odumírání. Popsaným zhodnocením je vyřešena druhá dílčí otázka.

(3) Porovnání staročeských a novočeských slovesných typů vede k závěru, že byť se většina slovotvorných prostředků známých modernímu mluvčímu vyskytovala i ve staré češtině, došlo ke změně v jejich funkčním užití a frekvencovanosti. S přihlédnutím k faktu, že pro účely druhé fáze komparace byly rozebírány mluvnické spisy a nikoli slovníky, musel jsem se při výzkumu třetí dílčí otázky opřít přímo o vlastní barokní materiál a o jeho popis v moderních lexikologických příručkách a hnízdech.

V barokním období byly u některých sloves používány odlišné předpony, než které by očekával moderní recipient textu (*zachopiti* ve významu *uchopit*, *uprati* jako *přeprat*, *zvodniti se* jako *rozvodnit se*, *zbraňovat* jako *zabraňovat* aj.). Předpony přirozeně odpovídaly požadovanému lexikálnímu odstínu a jejich užitím bylo sloveso systémově převedeno od nedokonavého vidu k dokonavému, je tedy možné prohlásit, že jejich užití vyplývalo pouze z dobové praxe a stylu. Barokní autoři si totiž v souladu s dobovými estetickými nároky libovali v užívání expresivního lexika, což dokládají i četné příklady dvojité prefigovaných sloves (*vynaučiti*, *ponavrhnouti*, *opominovati* a další). Druhá předpona v těchto případech jen doplňuje základní lexikální význam daný kořenem a primární předponou a v mnoha případech je víceméně nadbytečná.

Na základě prozkoumaného materiálu vyvozují, že v období střední češtiny také došlo k završení vidové diferenciaci slovesných přípon. Systém potřel vidově neurčité nebo již neprůhledné formy kmenotvorných přípon, jež byly u konkrétních kořenů nahrazeny sufixy vidově explicitními. V barokním období zasáhly tyto změny nejvýrazněji slovesné *i*-kmeny, vlastní řešení staré vidové nevyhraněnosti však záviselo jednak na hláskové skladbě kořene a možnostech jeho ablautu, jednak na lexikálním významu slovesa. Například nedokonavé sloveso *provoditi*, které bylo původně nevidové a jako imperfektivum bylo chápáno pouze ve vztahu ke svým odvozeninám, bylo podle významového odstínu nahrazeno explicitně nedokonavými formami *prováděti* a *provázeti*. Změny se nevyhnuly ani slovesům prefigovaným. Kupříkladu vidově neurčité sloveso *procítiti* ve významu *probudit se* odvozené od základového *cítiti* bylo v baroku ještě běžně používáno v ingresivním, dokonavém významu, ale v průběhu sledovaného období bylo nahrazeno vidově jednoznačnějším *n*-kmenovým perfektivem *procitnouti*. Jinou možností, jak po formální stránce zdůraznit neprůhledný vidový význam, bylo opatřit lexém vhodnou předponou. Dobrým příkladem je dokonavé sloveso *pleštiti*, jež v konkurenci jiných neprefigovaných sloves přestalo být pocíťováno jako perfektivum, jeho význam byl proto posílen předponou a výsledkem bylo taktéž dokonavé sloveso *vypleštiti*.

V baroku se v souvislosti s ustálením vidového systému dále rozvinul derivační potenciál některých kmenů, přičemž tento rozvoj plynule navazoval na staročeský stav. V excerpovaných tiscích je nejvýraznější progresivnost *ova*-kmenů, které se staly hlavním způsobem vyjádření explicitně nedokonavých sloves. *Ova*-kmeny z tohoto podnětu fungovaly jako primární prostředek při obohacování slovesné slovní zásoby skrze přejímání kořenů z cizích jazyků (*confirmirovati*, *fundýrovati*, *štemovati*, *štymovati*), a sloužily také jako báze pro odvozování nedokonavých významů od prefigovaných dokonavých sloves. Přestože byla sekundární imperfektiva v mnoha případech synonymní k základovým imperfektivům, barokní jazyk si v nich liboval právě pro jejich estetickou zjitřenost, komplikovanost a neobvyklost (*odplacovati*, *přivozovati*, *rozmejšlovati*, *zvolovati*, *zrestávati*). Ze stejného důvodu se těchto sloves pozdější obrozenská norma začala zbavovat a tam, kde nebylo nutné spojit nedokonavý vid se specifickým lexikálním významem předpony, byla sekundární imperfektiva odsunuta mimo spisovnou kodifikaci.

Posledním nápadným bodem, který je možno spojit s formální realizací vidových významů, je příklon *i*-kmenové konjugace k progresivnímu a vidově

explicitnímu vzoru *sázet*. Paradigmatické tvary typu *bdějí, činějí, chodějí* vyjadřují snahu o používání hláskoslovně výraznějších forem, které v proudu řeči není možné zaměnit. Pozdější novočeský vývoj toto paradigma ovšem opět omezil.

Formální vyjadřování vidových významů přirozeně není možné oddělit od dalších jevů jazykového vývoje, neboť jak prefixy, tak kmenotvorná témata, které jsou základními signály vidového významu, zastávají vícero různých funkcí (tvarotvorné, slovotvorně-lexikální, významové). Na základě zkoumaného materiálu je ale pro barokní období možné stanovit jako určující prvky formálního vývoje komplexní systémovou snahu o vidovou jednoznačnost na jedné straně a autorské pokusy o slovotvorně zajímavé slovesné lexikum na straně druhé. Ve zkoumaném období se však nevyskytují žádné ojedinělé slovesné formy, které by vybočovaly z plynulého vývoje, což je odpověď na stanovenou třetí dílčí otázku.

(4) Morfologická frekventativa vznikla jako speciální slovesný typ ve staré češtině, v praslovanštině ještě neexistovala a neaktuální opakované děje byly v těchto starobyklých fázích jazykového vývoje vyjadřovány odlišně. Jak se toto slovotvorné novum postupně včleňovalo do systému českého jazyka, vzrůstala i četnost jeho užití. Materiál excerpovaný z barokních tisků nárůst potvrzuje a všimli si ho i doboví gramatikové, kteří přes značně rozkolísanou terminologii (snaha o dělení iterativ a frekventativ na základě míry a intenzity opakování a následně zaměňování obou pojmů) pojímali frekventativa jako specifický slovesný typ lexikálně-vidové povahy.

Ve zkoumané části nejstaršího textu, totiž *Mappy katolické* byly zachyceny pouze dva výskyty morfologického frekventativa (*bývají* a *bývali*), v excerpovaných pasážích de Waldtových kázání, která svou dobou vzniku odpovídají přibližně polovině barokního období, již bylo zjištěno devět případů (kupodivu se všechny vztahovaly pouze ke slovesu *bývati*), a konečně v *Obzvláštných pravdách*, jež jsou z prozkoumaných tisků nejmladší, se vyskytovalo deset morfologických frekventativ, přičemž opět výrazně převažovaly formy slovesa *bývati*.

Ve všech probíraných textech je nápadná právě dominantní četnost slovesa *bývati*, které je ze všech frekventativ v barokním období nejhojněji používané. Ze syntaktického hlediska se vyskytuje buď jako spona u jmenných přísudků, nebo jako součást pasivních konstrukcí. Fakt, že byly frekventativní významy barokními autory vyjadřovány především prostřednictvím neplnovýznamového slovesa *bývati*, je pravděpodobně způsoben neúplným rozvinutím frekventativního paradigmatu, což znamená, že ani v baroku ještě nebyl vývoj tohoto lexikálně-vidového jevu plně

završen. Barokní autoři sice byli schopni vytvořit morfologická frekventativa od všech kořenů, které tento postup po sémantické stránce umožňují, ale v praxi raději ponechávali vlastní význam na jmenné části slovesné vazby a sponu používali k vyjádření opakujícího se, neaktuálního lexikálního odstínu. V odpověď na čtvrtou dílčí otázku předložené práce je tedy možné říci, že morfologická frekventativa v barokním období prodělala výrazný rozvoj, jednalo se ale především o rozvoj z funkčního hlediska kvantitativní, nikoli kvalitativní.

(5) Během výzkumu barokního materiálu byla neustále ověřována platnost a aplikovatelnost navržené definice základních vidových významů, na niž se vztahuje pátá dílčí otázka navržené hypotézy. Gramatický vid je v předložené práci chápán jako kategorie systémově vyjadřující subjektivní náhled mluvčího na pojednávaný děj.

Nedokonavý vid by měl zobrazovat děj bez nároku mluvčího na další komunikační využití děje, nedokonavost by zprostředkovávala pouhé konstatování děje. Imperfektivní děj musí být neohraničený jak prostorově, tak časově a mluvčí jej není schopen obsáhnout celý.

Proti tomu dokonavý vid je příznakovým členem binární vidové opozice a měl by v sobě zahrnovat všechny nezakladové dějové aspekty, jejichž optikou mluvčí nahlíží na děj a jichž užívá, aby dosáhl svého komunikačního cíle. Aby mluvčí mohl tímto způsobem děj uchopit, musí nutně děj buď obsáhnout časově (děj musí být ukončený, ukončitelný nebo ještě nezapočatý), vyloučit jeho aktuální průběh (děj nemůže aktuálně probíhat, neboť v takovém případě je příliš objektivní a dosažitelný pro všechny recipienty reality současně), nebo musí být schopen vnímat děj v jeho celistvosti (tedy myšlenkově pojmut jeho počátek, různé typy průběhů a konec).

Barokní autoři s gramatickým videm nakládali tak, aby podpořili ústřední funkce svých textů. Nedokonavé děje jsem nacházel v pasážích, které popisují okolnosti, prostor nebo vzhled a formu jsoucen a které ilustrují průběh ostatního vyprávění. Dále byla pomocí nedokonavých sloves recipientům předkládána fakta či myšlenkové závěry, které chtěli autoři prezentovat jako obecně platné a diskurzivně závazné, což bylo zvláště patrné v interpretacích biblických a legendárních příběhů, ve všeobecně míněných výzvách v kázáních, nebo v rozvahách zahrnutých do polemických odstavců. Imperfektiva také převažovala v textech výkladových a kontemplativních. Dokonavá slovesa naopak vyjadřovala dějový posun, konkrétně a akutně myšlené výzvy a zdůrazňování úmyslů a motivací jednajících postav, proto se objevila především v částech textů, které se přímo vztahovaly k předpokládaným recipientům, apelovaly na

ně a ponoukaly je k činnosti. Perfektiva byla taktéž častější v akčních příběhových liniích.

Teze o gramatické platnosti dokonavého vidu tedy odpovídá zjištěním získaným z barokních tisků, zároveň jsem však v tomto bodě nucen poupravit tezi o nedokonavém vidu vyslovenou v definiční kapitole, neboť oproti mému předpokladu nemají imperfektivní slovesa pouze funkci konstatování děje a stavu, ale mohou být také pragmaticky užita pro zdůraznění obecně platného slovesného jevu, který nemůže být subjektem ovlivněn. Popsaná úprava však souzní s celkovým náhledem na vidovou opozici, protože zůstává zachován protiklad děje dokonavého, který je možné obsáhnout, a děje nedokonavého, který se takovému obsáhnutí vymyká.

7.2. Posouzení hlavní hypotézy

Před vlastním výzkumem byla vyslovena hlavní hypotéze práce, která říká, že **vidová soustava v období střední češtiny neprocházela výrazným vývojem, který by měnil její celkový charakter a strukturní návaznost na ostatní prvky slovesného systému.**

I na základě zodpovězení dílčích otázek, které bylo provedeno v předcházejících odstavcích, mohu **prohlásit hlavní hypotézu za ověřenou**, protože barokní vidová soustava se ve svých zásadních rysech neodlišovala ani od stavu staročeského, ani od užívání vidů v nové češtině, ale tvořila organickou spojnicí mezi těmito dvěma etapami. Ve sledovaném období samozřejmě procházely vývojem některé formální prvky, měnila se četnost užívání určitých slovotvorných jevů a vnějšková realizace vybraných gramémů, tyto změny však byly způsobeny jednak stylistickými a estetickými nároky barokní literární produkce, jednak odrážely vývojové tendence, které baroku odkázalo předcházející jazykové období.

Gramatický vid byl ve sledovaném historickém úseku již ustálen po stránce formální, jelikož v češtině existovaly vnitřně strukturované a progresivní prostředky pro vyjadřování obou bodů vidové opozice (nejdůležitější byly infinitivní *ova*-kmeny pro imperfektiva a prefixy a *n*-kmeny pro perfektiva). Stejně tak byl rozvinut zcela funkční typ sufixu, který u většiny nedokonavých slovesných kořenů umožňoval vyjádřit neaktuální opakovanost (morfologická frekventativa).

V barokním období se už neproměňovaly významy obou členů vidové opozice. Nedokonavý vid vyjadřoval z pohledu mluvčího děje, jejichž existence je dána, naopak

dokonavý vid zprostředkovával děje, jež může mluvčí obsáhnout a tím užít pro dosažení svých subjektivních komunikačních cílů.

Konečně bylo odstraněno i systémové kolísání gramatického vidu. Z jazyka vymizela většina sloves, která byla vidově neurčitá či nedostatečně explicitní a vidové významy těchto sloves se přestaly prolínat.

Uvedené potvrzení hlavní hypotézy společně s provedeným rozbořem dílčích otázek barokní vidové soustavy vytvářejí obraz stabilního systému s rozvinutou sémantickou základnou i vyjadřovacími prostředky, který již neprochází vývojem měnícím jeho podstatu, ale pouze systematicky reaguje na ostatní jazykové podněty včetně nároků stylistických a diskurzivních.

7.3. Slovo na závěr

Předložená práce si vzala za cíl popsat na základě výzkumu dobových tisků vidovou soustavu barokního období. Abych mohl přistoupit k tomuto úkolu, stanovil jsem si nejprve metodu dvojí komparace, jíž jsem se přidržel. První fáze komparace spočívala v důkladném shrnutí novější a moderní literatury věnované gramatickému vidu a v jejím porovnání s dobovými gramatografickými příručkami humanistických, barokních a raně racionalistických autorů. Výsledkem první fáze komparace bylo stanovení definic vidové soustavy a hlavní hypotézy práce. Druhá fáze komparace spočívala v porovnání této hypotézy s vlastním literárním materiálem z barokního období.

Při sledování vytyčených cílů jsem na základě rozboru novější teoretické literatury dospěl k závěru, že slovesný vid je bezpochyby gramatickou kategorií, protože jazykově ztvárňuje náhled mluvčího na realitu (funkce odrazová/komunikační) a vedle toho strukturuje výpovědi a rozličné děje v rámci textu (funkce strukturující). Gramatická kategorie slovesného vidu se však vymyká paradigmatické funkci, neboť konkrétní vid zasahuje kompletní paradigma jednoho slovesa, což značí, že všechny tvary jednoho slovesa mají stejný gramatický vid.

Dále jsem definoval, že gramatický vid je gramém, který vyjadřuje subjektivně a pragmaticky zabarvený náhled mluvčího na probíraný děj. Nedokonavost jako nepříznačová hodnota binární opozice konstatuje děj či zdůrazňuje jeho obecnou platnost, dokonavost naopak vyjadřuje individuálně cílené, komplexní a účelové pojmání děje. Gramatický vid je potřeba lišit od vidu lexikálního, který bývá nazýván způsobem slovesného děje (Aktionsart) a jenž vyjadřuje široké spektrum lexikálních

okruhů, které ale nepokrývají vyčerpávajícím způsobem celý slovesný rejstřík, a tudíž nejsou gramatické povahy.

Vybaven uvedenými tezemi o slovesném vidu, přistoupil jsem k vlastnímu výzkumu barokního materiálu. Excerpce potvrdila předpoklad vtělený do hlavní hypotézy, že vidová soustava v barokní době neprodělala výrazný vývoj, ale pouze plynule rozvinula potenciál, který zdělala ze staré češtiny. Systémová podstata gramatického vidu se dále nevyvíjela, dotvořivši se již v předcházejícím období, avšak jazyk dále vybrušoval formální prostředky vyjadřování obou vidů směrem k významové jednoznačnosti a v souladu s dobovými estetickými normami. Jediný gramatický jev, který se v souvislosti s vidy dále rozvíjel, byly přechodníkové konstrukce, jež přirozeným vývojem směřovaly k formálně jednotnému tvaru, jehož relativně časová platnost byla určována právě videm zdrojového slovesa.

Každé vývojové období – baroko nevyjímaje – se pokouší prosadit své pojetí reality. Gramatický vid tak, jak byl definován, je přirozeně významným činitelem této snahy a ve spojení s ostatními prvky gramatického systému v češtině značně ovlivňuje perlokuční efekt výpovědi. Předložená práce prohlubuje klasickou definici gramatického vidu o pragmatický náhled, nevyvracejíc ale teorii o komplexním a nekomplexním vnímání dějů, která je v současnosti dominantní vidovou teorií. Ačkoli závěry výzkumu nepřinášejí neočekávané výsledky, přínos práce spočívá taktéž v pokusu o celkové zhodnocení barokního vidového systému, který byl doposud odbornou veřejností přehlížen.

8. PRAMENY

8.1. Barokní tisky (řazený chronologicky)

PLACHÝ, Jiří (1630). *Mappa Katolická | neb Obrácený Národůw wsseho Swěta | kterého wěku, a času | a skrze které Kazatele k poznáný Swatě Wjry Katolické gsau přiwedený. S dowolený m Wrchnosti | Wytisštěná w Starém Městě P. v Pawla Sessya. Léta Páně 1630.* Číslo knihopisu K13905. Pracováno s kopií tisku z NK Praha, sign. 54K 18.403.

HAMMERSCHMID, Jan Florián (1699). *Hystorye Klattowská W Sedm Dju rozdělená. W Prwnjm Dju se gedná: O Pohanstwu Klattowském. W Druhým O Původu Křesťanstwa Klatowského. W Třetjm / O Prwnjm Stolétým Wěku Křesťanstwa. W Čžtwrtém / O Druhém Wěku Křesťanstwa Klattowského. W Pátém / O Swatém Obrazu Panny Marye Reyské W Audolj Wygletowském. W Ssestém / O Zázračném Obrazu Panny Marye Klatowské Krwj se potjcy / Léta 1685. W Sedmém / O Djwjch a Zázracých / které se staly při tom Zázračným Obrazu Panny Marye. Sepsaná / A na Swětlo wssem Milownjkum Maryánským wydaná Od Jana Floryána Hammerschmida Pjsma Swatého Doctora / Stolice Aposstolské Protonotaryysa / Comite Palatino, Zlatýho Křjže s Zlatau Ostruhau Rytjře / weyhradnjho Kostela Wyssehradskeho SS. Aposstolůw Petra a Pawla / též Staro=Boleslawskeho SS. Kozmy a Damiána Kanownjka / Arcý=Biskupského Pražského Seminarium Rectora. Wytisštěná s Dowolenjm Duchownj Wrchnosti w Ympressy Arcý=Biskupského Semináryum / skrze Samuele Beryngera / Léta 1699. 5. Novembris.* Číslo knihopisu K02877. Pracováno s kopií tisku z SVK Plzeň, sign. 158.113.

NITSCH, Daniel (1709). *Berla Kralowská Gezu Krysta To gest: Slowo Božj gehožto mocy | a práwem Krystus Gežjss Pán | a Král náss milostiwy w srdcích nassjch wládne | a panuge: w ročnjch Nedělnjch Kázanjch dwogim Weykladem | Gednom totižto na Ewangelium Druhým na Episstoly | w každau Neděli přicházegjcy | podle řádu Cyrkewnjho dobře wěřjcm Křesťanům předstawené a mnohonasobnými(!) příjklady průpowědj | důwody | gak z starýho | tak nowýho Zákona | gak z swatých Otcůw | tak znamenitých Pjsma Wykladačůw: krátkým taky každého Kázanj Weytahem wyswětlené | nýbrž y Rozgjmánjm Passyge Krystowe | w Postnjch Neděljch rozwedené | a na swětlo wydané od Dwogictihodného Kněze Danyéle Nitsch z Towaryšstwa GEŽjssowa. Cum permissu Superiorum. Wytisštěná w Starém Městě Pražském w Wogtěcha Giřjho Konyásse | Léta 1709. Číslo knihopisu K06194. Pracováno s kopií tisku z JVK Zlatá Koruna, odd. speciálních fondů, sign. Se Hb 40.*

VESELÝ, Fabián (1724). *CONCIONES In praecipua totius Anni FESTA ET Nonnulli In Speciales Solemnitates PANEGYRICI* (Přednázev: *PATRIS FABIANI WESSELY E SOCIETATE JESU CONCIONUM TOMUS PRIMUS. SEU CONCIONES IN FESTA.*) *KAZANJ Na Swátky přes celý Rok Gakož y CHWALOŘEČJ Na některé obzwlásstnj Slawnosti Swatých Božjch. Sepsané a na Swětlo* wydané Od Kněze *FABJANA WESSELY Z Towarysstwa GEžjssowa Slawného Kostela Blahoslawené Marye Panny Před Tegnem W Králowském Starém Městě Pražském Kazatele. W Starém Městě Pražském w Ympressy Universitatis Carolo-Ferdinandee, Towarysstwa GEžjssowého Leta Páně 1724.* Číslo knihopisu K16503. Pracováno s kopií tisku z JVK Zlatá Koruna, odd. speciálních fondů, sign. Bi 3745.

WALDT, Ondřej František Jakub, de (1736). *Chwálo-Ržec, Neb Kázanj Na některé Swátky, a obzwlásstnj Ročnij Slawnostj Swatých Božjch Složené, a na Swětlo* wydané Od Ondřege Frantisska de Waldt, Kněze Cýrkewnjho tehdegssýho nehodného Faráře na Dobrssy Léta Páně 1736. *Prwnj Djl. Wytisstěno w Praze w Králowým Dwoře v Matěge Adama Högra Arcý-Biskupského Ympressora.* Číslo knihopisu K16913. Pracováno s kopií tisku z JVK Zlatá Koruna, odd. speciálních fondů, sign. ČK 1077 neúpl.

Lucydář, Totiž: Knjžka oswěcugjcy/ a otwjragjcy Smysl, Nebo co w giných Knjhách zatmělého gest, o Počátku a Stwořenj wssech Wěcy, w Nebi, na Zemi, a w Oblacých a w Moři, to Lucydář wssechno wyprawuge. Wytisstěná w Praze, v Karla Jozeffa Jaurnichu. Číslo knihopisu K05004. Pracováno s digitální kopií tisku ze Strahovského kláštera, sign. AC VI 81 přív.

HUBÁLEK, Jan (1785). *Obzwlásstné Prawdy Náboženstwj Katholického s důwody swými z wsselikých nábožných Kněch wytažené, a w pořádku swém dle možnosti, gak gedná z druhé wplywá, a gak se nebo s těmi srownáwáme, kterj se od nás oddělugj, anebo w kterých giného nežli oni zdánj gsme, předstawené. K potěssenj, a k vtwrzenj v Wjře samo-spasytedlné katholické, Wlástenců Českého Národu, od Jana Hubálka Kněze Cýrkewnjho.* Wytisstěné w Praze v Frantisska Geřábka 1785. Číslo knihopisu K03224. Pracováno s kopií tisku z JVK Zlatá Koruna, odd. speciálních fondů, sign. JH3100.

8.2. Mluvnice doby barokní (řazený chronologicky)

OPTÁT, Beneš, GZEL, Petr et PHILOMATHES, Václav (1533). *Grāmatyka Česka w. dwogij stránce ORTHOGRAPHIA PRZEDKEM Kteráž včij českú řeč práwě*

a vlastně psáti / y čijsti. Ta se y leykom hodij. ĚTYMOLOGIA POTOM Kteráž včij českú řeč práwě a vlastně mluwiti / y z latijny wykládati. Ta samým latinijkom přijslussij. Číslo knihopisu K06637. Pracováno s digitální kopií tisku z knihovny Národního muzea, Praha, sign. 26 E 18 přív. Dostupné na: <http://vokabular.ujc.cas.cz/moduly/mluvnice/digitalni-kopie-info/NamGram1533>

BENEŠOVSKÝ, Matouš (1577). *GRAMMATICA BOHEMICA, STUDIO SIS EIVS LINGVAE VTILISSIMA. AVTHORE: MATTHAEO BENESOUINO, Sacerdote, ac cõ[n]cionatore apud Diuum Iacobum in Vrbe Antiqua Pragensi recens aedita.* Grammatyka Česká: Miľownijkúm téhož Jazyku welmi vžitečná: Od Kněze Matthause Benessowského / Kazatele v S° Jakuba w Starém Městě Pražském / nynj w nowě wydaná. Číslo knihopisu K07165. Pracováno s digitální kopií tisku z Národní knihovny České republiky, Praha, sign. 54 F 94. Dostupné na: <http://vokabular.ujc.cas.cz/moduly/mluvnice/digitalni-kopie-info/BeneGram1577>

BENEDIKT Z NUDOŽER, Vavřinec (1603). *Grammaticæ BOHEMICÆ, AD LEGES NATURALIS Methodi Conformatae, & Notis numerisq[ue] illustratae ac distinctae, LIBRI DVO. Autore M. LAVRENTIO BENEDICTO Nudozierino, Scholæ Tevto=Brodensis Rectore. PRAGÆ, Ex officina OTHMARIANA. Anno D. (I). I). CIII.* Číslo knihopisu K01062. Pracováno s digitální kopií tisku z knihovny Národního muzea, Praha, sign. 26 E 21. Dostupné na: <http://vokabular.ujc.cas.cz/moduly/mluvnice/digitalni-kopie-info/BenGram1603>

DRACHOVSKÝ, Jan (1660). *Grammatica Boëmica in V. Libros divisa, à quodam Patre Societatis JESV Jam pridem in gratiam Tyronum Boëmicae linguae composita. Et multorum ejusdem linguae Studiosorum saepè manibus descripta, tritàque Hoc demum Anno à partu Virginis. 1660. In plurium usum, & utilitatem Typis excusa, & vulgata. Cum Licentia Superiorum. OLOMUCII, Apud Vitum Henricum Ettel.* Číslo knihopisu K02093. Pracováno s digitální kopií tisku z Vědecké knihovny v Olomouci, sign. 32.277. Dostupné na: <http://vokabular.ujc.cas.cz/moduly/mluvnice/digitalni-kopie-info/DrachGram1660>

KONSTANC, Jiří (1667). *LIMA LINGVAE BOHEMICAE To gest: BRVS Gazyka Českého. Neb SPJS O pooprawenj a naostřenj Ržeči České. Wydaný K ljbosti Milownjkůw čistoty a dokonalosti Česstiny | Y K vžitku a newyhnutedlné potřebě Jmpressorůw a Pjsarůw Českých. Od Ctihodného Kněze Giřjho Konstancya z Towaryšstwa Gežjsowa. S powolenjm Wrchnosti Wytisstěný w Praze | w Jmpressy Akademické | 1667.* Číslo knihopisu K04307. Pracováno s digitální kopií tisku z

Vědecké knihovny v Olomouci, sign. 32.278. Dostupné na:
<http://vokabular.ujc.cas.cz/moduly/mluvnice/digitalni-kopie-info/KonsLima1667>

ŠTAJER, Matěj Václav (1668). *Wýborně dobrý Způsob Yak se má dobře po Česku psáti / neb tisknauti. Wytažený z České Biblj / která na několik Djlů rozdělena / a weyklady po kragjch položenými wyswětlena bywssi / mezy Nekatolickými gest v weliké wážnosti. Ale pro kacýřské bľudy od Katoliků ani čjsti / ani chowati se nemá. Nic méně poněwadž (: podle wssech zdánj:) nad giné České Knihy wľastněgi / pěkněgi / a pilněgi wytisštěna byl'a / Způsob gegjho Pjsma nemůže se než nad mjru chwáliti / a ten tuto se wykládá / a hoden gest / aby wssickni sskolnj Mistrowé poručili swým Včedlnjkům gey mjti / bedliwě čjsti / a podle něho psáti se včiti. S Dowolenjm Wrchnosti / Wytisštěný w Praze / w Jmpressy Universitatis, w Kollegi Soc. JESv bljž Mostu / Léta 1668. Číslo knihopisu K15948. Pracováno s digitální kopií tisku ze soukromé sbírky. Dostupné na: <http://vokabular.ujc.cas.cz/moduly/mluvnice/digitalni-kopie-info/StajerZpusob1668>*

PRIMA. PRINCIPIA LINGVAE. BOHEMICAE. PRAGAE, Typis Universitatis Carolo=Ferdinandee, in Collegio Societatis JESU, ad S. Clementem. Číslo knihopisu K14365. Pracováno s digitální kopií tisku ze Strahovské knihovny, Praha, sign. AC XII 85e. Dostupné na: <http://vokabular.ujc.cas.cz/moduly/mluvnice/digitalni-kopie-info/Prin>

ROSA, Václav Jan (1672). *GRAMMATICA LINGVAE BOHEMICAE Quatuor Partibus Orthographiâ, Ethymologiâ, Syntaxi, & Prosodiâ constans. In qua, omnia ejus Linguae fundamenta, novo, & facili ad eam descendam modo, per Regulas certas, & universales, explicantur, & omnimodae, Grammaticis accuratis Disquisitionibus, Analogiae deteguntur. Omnibus, tam Docentibus, quàm Discipulis, imò vel plurimum etiam Historicis, Oratoribus, & Concionatoribus, qui copiam, & diversitatem verborum, ad sententias variandas, & proloquendas, desiderant, perquam utilis. Authore Wenceslao Joanne Rosâ. In fine, apposita sunt diversa, Idiome Boëmico, non rithmicè, sed metricè, more Graeco, & Latino composita Carmina. MICRO-PRAGAE, Typis Joannis Arnolti â Dobroslawina. Anno 1672. (Wytlačená W Menssjm Městě Pražském | v Jana Arnolta z Dobroslawjna. Léta Páně 1672.). Číslo knihopisu K14884. Pracováno s digitální kopií tisku z knihovny Ústavu pro jazyk český AV ČR, v. v. i., Praha, sign. T III 3178a. Dostupné na: <http://vokabular.ujc.cas.cz/moduly/mluvnice/digitalni-kopie-info/RosaGram1672>*

JANDIT, Václav (1704). *GRAMMATICA LINGVAE BOËMICAE methodo facili, Per regulas certas ac universales explicata, in Orthographiam, Etymologiam,*

Syntaxim et Prosodiam divisa; Omnibus, tam Discentibus ac Exteris, quam Linguarum Magistris ac Domesticis, Historicis, Oratoribus, etc. perquam utilis. Specialiter insertae sunt Regulae Orthographicae accuratissimae R. P. Konstantij de Soc: JESU. Pragae, Typis Adalberti G[eorgii] Konias, 1704. Číslo knihopisu K03493. Pracováno s digitální kopií tisku z knihovny Ústavu pro jazyk český AV ČR, v. v. i., Praha, sign. ze soukromé sbírky. Dostupné na: <http://vokabular.ujc.cas.cz/moduly/mluvnice/digitalni-kopie-info/JanditGram1704>

DOLEŽAL, Pavel (1746). *Grammatica Slavico-Bohemica, in qua, [maj.] Praeter Alia, Ratio Accvratae [min.] Scriptionis & Flexionis [maj.], quae in hac Lingua magnis difficultatibus laborat, ex genuinis fundamentis, demonstratur [min.] vt et discrimen inter dialectvm Bohemorvm & cvltiorvm Slavorvm in Hvngaria [maj.] insinuatur; [min.] cvm appendice, [maj.] Quae, tum modum multiplicandi vocabula per Motionem, Derivationem Compositionem que; tum quaedam ad elegantiam sermonis spectantia, [min.] cvm Catonis Dystichis, [maj.] exhibet: [min.] Quae omnia, [maj.] Partim ex aliis Grammaticis accepta, partim propria industria inuestigata, atque a VIRIS, linguae huius haud imperitis, examinata, omnibus eiusdem Cultoribus ad usum proponit PavlvS Doleschalius, Szakolcza-Hung. [min.] Praefatvs est Matthias Belivs. Posonii, Typis Royerianis, An. 1746. Číslo knihopisu K02058. Pracováno s digitální kopií tisku z Vědecké knihovny v Olomouci, sign. 88.778. Dostupné na: <http://vokabular.ujc.cas.cz/moduly/mluvnice/digitalni-kopie-info/DolGram1746>*

POHL, Jan Václav (1756). *GRAMMATICA LINGVAE BOHEMICAE, Oder Die Boehmische Sprach-Kunst, Bestehend in vier Theilen, Benanntlich: I. Der Orthographi, oder Schreib- Kunst. II. Der Ethymologi, oder Wortforschung. III. Der Syntaxi, oder Woerterfugueng. IV. Der Profodi, oder Aussprach- Kunst. Allen Liebhabern dieser Sprache, sowohl Lehrenden als Lernenden, zu einen erforderlichen Werkzeug gesertiget Von Johann Wentzl Pohl, Jur. Pr. und in der Kayserl. Koenigl. Kriegs- Academie p. t. dieser Sprache Lehrern. Wien, Prag und Triest, Gedruckt und verlegt bey Johann Thomas Trattnern, kaiserl. koenigl. Hofbuchdr. und Buchhaendlern. 1756. Číslo knihopisu K14094. Pracováno s digitální kopií tisku ze soukromé sbírky. Dostupné na: <http://vokabular.ujc.cas.cz/moduly/mluvnice/digitalni-kopie-info/PohlGram1756>*

PELCL, František Martin (1795). *Grundsätze der BÖHMISCHEN GRAMMATIK. Herausgegeben von Franz Martin Pelzel, k. k. öffentlichen Professor, Mitglieder der k. Böhmischen Gesellschaft der Wissenschaften, und der gelehrten Gesellschaft zu Frankfurt an der Oder. Prag, gedruckt bey Franz Gerzabek. 1795. Číslo*

knihopisu K06969. Pracováno s digitální kopií tisku z knihovny Ústavu pro jazyk český AV ČR, v. v. i., Praha, sign. T III 636. Dostupné na: <http://vokabular.ujc.cas.cz/moduly/mluvnice/digitalni-kopie-info/PelclGrund1795>

TOMSA, František Jan (1804). *Über die Bedeutung, Abwandlung und Gebrauch der českischen Zeitwörter. Mit dreißig českischen und teutschen Gesprächen und Erzählungen; dann folgt etwas aus der Naturlehre, elf českische Oden, endlich die Recension meines Werkchens über die Aussprache der českischen Buchstaben, Sylben und Wörter, aus den Annalen der österreichischen Litteratur. Von Franz Tomsa. Prag 1804. Auf Kosten des Verfassers.* Číslo knihopisu K16255. Pracováno s digitální kopií tisku z knihovny Ústavu pro jazyk český AV ČR, v. v. i., Praha, sign. T III 5588. Dostupné na: <http://vokabular.ujc.cas.cz/moduly/mluvnice/digitalni-kopie-info/TomsaBedeut1804>

NEJEDLÝ, Jan (1804). *Boehmische Grammatik. Verfaßt und herausgegeben von Johann Negedly, Doctor der Rechte, und k. k. oeffentlichem und ordentlichem Professor der Boehmischen Literatur an der Karl-Ferdinandeischen-Prager Universitaet. Mit Tabellen und einem Anhang nach Meidingers Lehrart für Deutsche bearbeitet. Prag, 1804. Zu haben bey dem Verfasser, und in Commission in der Widtmann'schen Buchhandlung.* Číslo knihopisu K06109. Pracováno s digitální kopií tisku z knihovny Ústavu pro jazyk český AV ČR, v. v. i., Praha, sign. T III 3136. Dostupné na: <http://vokabular.ujc.cas.cz/moduly/mluvnice/digitalni-kopie-info/NejGram1804>

DOBROVSKÝ, Josef (1809). *Ausfuehrliches Lehrgebaeude der Boehmischen Sprache, zur gruendlichen Erlernung derselben fuer Deutsche, zur vollkommenern Kenntniß fuer Boehmen. Von Joseph Dobrowsky, M. D. b. Ges. d. W. zu Prag, der Ges. d. Fr. der Wiss. zu Warschau. Prag, 1809. bey Johann Herrl.* Číslo knihopisu K01982. Pracováno s digitální kopií tisku z knihovny Ústavu pro jazyk český AV ČR, v. v. i., Praha, sign. T III 6830. Dostupné na: <http://vokabular.ujc.cas.cz/moduly/mluvnice/digitalni-kopie-info/DobLehr1809>

ŠIESSLER, Ignác Jan (1812). *Praktycká česko-německá Grammatyka pro Čechy, z které se mohau německé řeči velmi snadným způsobem za krátký čas důkladně navčiti. Podlé způsobu Iana Walentina Meidingra w geho Grammatykách wypracowaná. Praha: C. W. Enders.* Pracováno s digitální kopií tisku z knihovny Ústavu pro jazyk český AV ČR, v. v. i., Praha, sign. T III 5558. Dostupné na: <http://vokabular.ujc.cas.cz/moduly/mluvnice/digitalni-kopie-info/SiesGram1812>

9. POUŽITÁ LITERATURA

9.1. Monografie, studie a články (řazeny abecedně)

BARNETOVÁ, Vilma et SKOUMALOVÁ, Zdena (1976). Aspektuálnost a temporální charakteristika výpovědi. In: *Otázky slovanské syntaxe. IV/1, Sborník symposia Aktualizační (pragmatické) složky výpovědi v slovanských jazycích, Brno 6.–9. září 1976, část první*. Brno: Univerzita J.E. Purkyně, s. 151–155. Vydáno tiskem v roce 1979.

BEČKA, Josef Václav (1940). Podrobná mluvnice jazyka českého. *Naše řeč*. Ročník 24, číslo 8, s. 249–255.

BENDOVÁ, Ivana (2011). *Ondřej František de Waldt a jeho Chválořeči*. Olomouc: Univerzita Palackého. Nepublikovaná diplomová práce.

BÍČOVSKÝ, Jan (2009). *Vademecum starými indoevropskými jazyky*. Praha: Univerzita Karlova v Praze, Filozofická fakulta.

COMRIE, Bernard (1976). *Aspect: An Introduction to the Study of Verbal Aspect and Related Problems*. Cambridge: Cambridge University Press.

ČECHOVÁ, Marie (2000). *Čeština, řeč a jazyk*. 2., přepracované vyd. Praha: ISV.

ČERNÝ, Jiří (1970). O vzniku a vývoji gramatických kategorií. *Slovo a slovesnost*. Ročník 31, číslo 3, s. 207–222.

DAHL, Östen (1985). *Tense and Aspect Systems*. Oxford: Basil Blackwell Ltd.

DOKULIL, Miloš (1958). K otázce morfologických protikladů (Kritika předpokladu binárních korelací v morfologii češtiny). *Slovo a slovesnost*. Ročník 19, číslo 2, s. 81–103.

DOKULIL, Miloš (1982). Dva příspěvky k odvozování sloves. *Naše řeč*. Ročník 65, číslo 1, s. 1–11.

DOSTÁL, Antonín (1954). *Studie o vidovém systému v staroslověnině*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství.

ERHART, Adolf (1954). Ke genesi slovesné flexe v jazycích indoevropských: glottogonická úvaha. In: *Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity: A, Řada jazykovědná*. Brno: Masarykova univerzita, s. 44–57.

ERHART, Adolf (1982). *Indoevropské jazyky: Srovnávací fonologie a morfologie*. Praha: Academia.

EUN-HAE, Kim (2002). Aspektuální vyjadřování v češtině a korejštině. *Jazykovědné aktuality*. Ročník XXXIX, číslo 1 a 2, s. 4–28.

- FILIPEC, Josef et ČERMÁK, František (1985). *Česká lexikologie*. Praha: Academia.
- FIŠER, Ivo (1991). *Sanskrt*. Praha: Academia.
- FORST, Vladimír (1993). *Lexikon české literatury: osobnosti, díla, instituce. 2, H–L*. Praha: Academia.
- GALTON, Herbert (1969). Slovesný vid a čas. *Slovo a slovesnost*. Ročník 30, číslo 1, s. 1–10.
- HAUSENBLAS, Karel (1963). Slovesná kategorie výsledného stavu v dnešní češtině. *Naše řeč*. Ročník 46 (1963), číslo 1, s. 13–28.
- HAVRÁNEK, Bohuslav (1936). Vývoj spisovného jazyka českého. *Československá vlastivěda. Řada II, spisovný jazyk český a slovenský*, s. 1–144.
- HAVRÁNEK, Bohuslav (1980). *Vývoj českého spisovného jazyka*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství.
- HAVRÁNEK, Bohuslav et al. (1989). *Slovník spisovného jazyka českého*. Praha: Academia.
- HEWSON, John et BUBENÍK, Vít (1997). *Tense and Aspect in Indo-European Languages: Theory, Typology, Diachrony*. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- HLAVSA, Zdeněk (1976). K problému aktuálnosti jako modifikační charakteristiky. In: *Spisy Univerzity J. E. Purkyně v Brně – Faculta filozofická 225. Otázky slovanské syntaxe IV/1*. Brno: Univerzita J. E. Purkyně, s. 141–144.
- ISAČENKO, Aleksandr V. (1960). Slovesný vid, slovesná akce a obecný charakter slovesného děje. *Slovo a slovesnost*. Ročník 21, číslo 1, s. 9–16.
- JAKLOVÁ, Alena (2002). De Waldtova česká kázání, jejich jazyk a styl. In: Lunga, Radek (ed.). *Ondřej František de Waldt (1683–1752) a jeho doba*. Praha a Dobruška: Sdružení pro obnovu Dobrušky.
- JANEČKOVÁ, Marie (1987). Kmenové protiklady českých sloves v raně historické době. In: *Sborník Pedagogické fakulty v Českých Budějovicích. České Budějovice: Pedagogická fakulta*, s. 51–87.
- JANEČKOVÁ, Marie (2016a). Kazatelství jako vrchol literární produkce první poloviny 18. století. In: *Milovníkům slova Božího k potěšení a užitečnému pobavení: Barokní jezuitské Klatovy 2016 - sborník příspěvků*. Klatovy: Město Klatovy, s. 149–168.

JANEČKOVÁ, Marie (2016b). *Koncept v barokní homiletice*. In: JANEČKOVÁ, Marie et al. *Růže prší krásná...* Praha: ARSCI, s. 11–35.

JÓNA, Eugen (1978). Pavel Doležal a jeho gramatika. *Slovenská řeč*. Ročník 43, číslo 5, s. 257–266.

KAMENÍK, Josef (2014). *Přechodníkové konstrukce v barokních textech*. České Budějovice: FF JU. Nepublikovaná diplomová práce.

KAMENÍK, Josef (2016a). Přejatá slovesa v *Chválořeči* Ondřeje de Waldta. In: JANEČKOVÁ, Marie et al. *Růže prší krásná...* Praha: ARSCI, s. 156–176.

KAMENÍK, Josef (2016b). Popis jazykového jevu a jeho literární realizace na příkladu přechodníků. In: JANEČKOVÁ, Marie et al. *Růže prší krásná...* Praha: ARSCI, s. 235–253.

KOBLÍŽEK, Vladimír et al. (1993). *František Martin Pelcl, první profesor české řeči a literatury na pražské univerzitě*. Rychnov nad Kněžnou: Městský úřad Rychnov nad Kněžnou.

KOBLÍŽEK, Vladimír (2001a). František Martin Pelcl. In: *František Martin Pelcl. Sborník příspěvků z odborného semináře*. Rychnov nad Kněžnou: Městský úřad Rychnov nad Kněžnou, s. 26–31.

KOBLÍŽEK, Vladimír (2001b). František Jan Tomsa, představitel českého mluvnictví v počátcích národního obrození. In: *František Martin Pelcl. Sborník příspěvků z odborného semináře*. Rychnov nad Kněžnou: Městský úřad Rychnov nad Kněžnou, s. 92–101.

kolektiv autorů (1895). *Ottův slovník naučný IX*. Praha: J. Otto. Citováno jako *Otto, 9. sv. (1895)*.

kolektiv autorů (1900). *Ottův slovník naučný XVI*. Praha: J. Otto. Citováno jako *Otto, 16. sv. (1900)*.

kolektiv autorů (1902). *Ottův slovník naučný XVIII*. Praha: J. Otto. Citováno jako *Otto, 18. sv. (1902)*.

kolektiv autorů (1902). *Ottův slovník naučný XIX*. Praha: J. Otto. Citováno jako *Otto, 19. sv. (1902)*.

kolektiv autorů (1905). *Ottův slovník naučný XXIII*. Praha: J. Otto. Citováno jako *Otto, 23. sv. (1905)*.

kolektiv autorů (1906). *Ottův slovník naučný XXV*. Praha: J. Otto. Citováno jako *Otto, 25. sv. (1906)*.

kolektiv autorů (1907). *Ottův slovník naučný XXVI*. Praha: J. Otto. Citováno jako *Otto, 26. sv. (1907)*.

kolektiv autorů (1986). *Mluvnice češtiny 2 Tvarosloví*. Praha: Academia. Citováno jako *MČ2 (1986)*.

kolektiv autorů (2008): *Lexikon české literatury. Díl 4/II*. Praha: Academia.

KOMÁREK, Miroslav (1981). *Nástin morfologického vývoje českého slovesa*. Vydání druhé. Praha: Státní pedagogické nakladatelství.

KOMÁREK, Miroslav (1984). Prefixace a slovesný vid (K prefixům prostě vidovým a subsumpci). *Slovo a slovesnost*. Ročník 45, číslo 4, s. 257–267.

KOMÁREK, Miroslav (1995). František Martin Pelcl jako kodifikátor mluvnické normy spisovné češtiny a lingvista. *Slovo a slovesnost*. Ročník 56, číslo 1, s. 34–38.

KOPECKÝ, Milan (1970). *Starší slezští kazatelé*. Ostrava: Profil.

KOPEČNÝ, František (1948). Dva příspěvky k vidu a času v češtině. *Slovo a slovesnost*. Ročník 10, číslo 3, s. 151–158.

KOPEČNÝ, František (1950). Kritické poznámky k francouzské studii o slovesném vidu v nové češtině. *Slovo a slovesnost*. Ročník 12, číslo 2, s. 103–108.

KOPEČNÝ, František (1956). Dvě nové práce o prostě vidových předponách v češtině. *Slovo a slovesnost*. Ročník 17, číslo 1, s. 28–35.

KOPEČNÝ, František (1962). *Slovesný vid v češtině*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd.

KOPEČNÝ, František (1973). Vid ve starých českých mluvnicích (od Dobrovského).⁷⁴⁵ *Listy filologické*. Roč. 96, čís. 1, s. 28–37.

KOPEČNÝ, František (1982). K dobrým počátkům české gramatické tradice. *Wiener slawistischer Almanach* 9, s. 257–283.

KOPEČNÝ, František (1984). O raně vidovém stadiu slovanského slovesa. *Slovo a slovesnost*. Ročník 45, číslo 4, s. 268–272.

KOUPIL, Ondřej (2007). *Grammatykáři*. Praha: Karolinum.

LAMPRECHT, Arnošt, ŠLOSAR, Dušan et BAUER, Jaroslav (1986). *Historická mluvnice češtiny*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství.

LEBEĐOVÁ, Světlana (1980). K ztrátě obouvidovosti u sloves cizího původu v současné češtině. *Slovo a slovesnost*. Ročník 41, číslo 4, s. 279–285.

---

⁷⁴⁵ Koupil v citaci tohoto zdroje používá název *Vid ve starých českých mluvnicích (do Dobrovského)*, byť má podle seznamu použité literatury evidentně na mysli stejný článek. Srov. Koupil (2007: 39).

LUNGA, Radek (ed.) (2002). *Ondřej František de Waldt (1683–1752) a jeho doba*. Praha a Dobruška: Sdružení pro obnovu Dobrušky.

MACHEK, Václav (2010). *Etymologický slovník jazyka českého*. Fotoreprint podle 3. vydání z roku 1971. Praha: Nakladatelství Lidové noviny.

MATHESIUS, Vilém (1938). O konkurenci vidů v českém vyjadřování slovesném. *Slovo a slovesnost*. Ročník 4, číslo 1, s. 15–19.

MIGDALSKI, Krzysztof Marek (2006). *The syntax of compound tenses in Slavic*. Utrecht: LOT.

NĚMEC, František (2004): *Studie a recenze*. Ostrava: Společnost Leopolda Vrly. Editor PAVERA, Libor.

NĚMEC, Igor (1958a). *Genese slovanského systému vidového*. Praha: Rozpravy ČSAV.

NĚMEC, Igor (1958b). Iterativnost a vid. *Slovo a slovesnost*. Ročník 19, číslo 3, s. 189–200.

NĚMEC, Igor (1960). Nadbytečnost jako činitel vývoje slovesné morfologie slovanské. *Slovo a slovesnost*. Ročník 21, číslo 1, s. 16–24.

NIEDERLE, Jindřich, NIEDERLE, Václav et VARCL, Ladislav (1974). *Mluvnice řeckého jazyka*. 2. fototypické vydání. Praha: Státní pedagogické nakladatelství.

PARK, Mi-Young (2003). Vid na pozadí gramatiky. *Jazykovědné aktuality*. Ročník XL, číslo 3 a 4, s. 4–16.

PECH, Jiří (1998). *Latina pro gymnázia I*. 4. vyd. Praha: LEDA.

PECH, Jiří (1999). *Latina pro gymnázia II*. Vyd. 2. Praha: LEDA.

PLESKALOVÁ, Jana (2001). 225 let bohemistiky na vídeňské univerzitě. *Naše řeč*. Ročník 84, číslo 3, s. 151–153.

PLESKALOVÁ, Jana (2012). Prakticky odborné texty a jejich jazyk kontextu střední češtiny. In: kolektiv autorů. *Čeština v pohledu synchronním a diachronním (Stoleté kořeny Ústavu pro jazyk český)*. Praha: Karolinum, s. 213–218.

POLDAUF, Ivan (1943). Mechanismus slovesných vidů v nové češtině. *Český časopis filologický I*. Ročník 2, s. 1–9.

POLDAUF, Ivan (1949). Atemporálnost jako gramatická kategorie českého slovesa? (Diskusní poznámky ke Kopečného Příspěvků k vidu a času v češtině). *Slovo a slovesnost*. Ročník 11, číslo 3, s. 121–132.

- POLDAUF, Ivan (1954a). Spojování s předponami při tvoření dokonavých sloves v češtině. *Slovo a slovesnost*. Ročník 15, číslo 2, s. 49–65.
- POLDAUF, Ivan (1954b). *Podíl mluvnice na problematice vidu*. Praha: SPN.
- POLDAUF, Ivan (1964). Souhrnný pohled na vid v nové češtině. *Slovo a slovesnost*. Ročník 25, číslo 1, s. 46–56.
- REJNOHOVÁ, Jitka (2007). *Srovnání topoi v kázáních se svatební tematikou*. Brno: Masarykova univerzita. Nepublikovaná diplomová práce.
- REJZEK, Jiří (2001). *Český etymologický slovník*. Praha: Leda.
- RIEGER, František Ladislav et MALÝ, Jakub (1863). *Slovník naučný: Díl třetí*. Praha: I. L. Kober.
- RÖSEL, Hubert et al. (1983). *Wörterbuch zu den tschechischen Schriften des J. A. Comenius*. Studia Slavica et Baltica, Supplementband 1. Münster: Aschendorff-Verlag.
- SEIDEL, Eugen (1960). O problémech vidu. *Slovo a slovesnost*. Ročník 21, číslo 4, s. 249–256.
- SOCHOROVÁ, Zdeňka (1955). Slovesný vid s hlediska slovníku. *Naše řeč*. Ročník 38, číslo 9–10, s. 280–289.
- SOCHOROVÁ, Zdeňka (1963). Kopečného Slovesný vid v češtině. *Naše řeč*. Ročník 46, číslo 4, s. 193–200.
- STIEBITZ, Ferdinand (1928). Vid a způsob slovesného děje. *Listy filologické/Folia philologica*. Roč. 55, čís. 1, s. 1–14.
- STLUKA, Martin (2010). *Lexikum počátků české prózy*. Praha: FF UK. Disertační práce.
- STYBLÍK, Vlastimil et al. (2007) *Základní mluvnice českého jazyka*. Praha: SPN.
- ŠLOSAR, Dušan (1973). Derivační vyjadřování vidových protikladů ve staré češtině. In: *Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity: A 21*. Brno: Univerzita J. E. Purkyně, s. 15–21.
- TOMSA, František Jan (1782). *Böhmische Sprachlehre*. Praha: Verlag der f. f. Normalschule.
- TRÁVNÍČEK, František (1923). *Studie o českém vidu slovesném*. Praha: Česká akademie věd a umění.
- TYL, Zdeněk (1985). Slovník k českým spisům J. A. Komenského. *Naše řeč*. Ročník 68, číslo 5, s. 240–249.

VAŠICA, Josef (1938). *České literární baroko: příspěvky k jeho studiu*. Praha: Vyšehrad.

VEČERKA, Radoslav (2006). *Staroslověnština v kontextu slovanských jazyků*. Olomouc, Praha: Euroslavica.

VEPŘEK, Miroslav (2015). *Komparativní tvarosloví staroslověnštiny a staré češtiny*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci.

VESELÝ, Luboš (2009). K takzvaným kapacitivům. *Naše řeč*. Ročník 92, číslo 3, s. 113–121.

VESELÝ, Luboš (2010). Ke slovesnému vidu v češtině. *Naše řeč*. Ročník 93, číslo 3, s. 113–124.

VINTR, Josef (1998). Zásady transkripce českých textů z barokní doby. *Listy filologické*. Číslo 121, s. 341–346.

VYZOURKOVÁ, Marie (2006). *Lucidář – středověká encyklopedie vědění a jeho cesta dějinami*. Brno: Masarykova univerzita. Nepublikovaná bakalářská práce.

WATKINS, Calvert (2008). Hittite. In: WOODARD, Roger D. *The Ancient Languages of Asia Minor*. New York: Cambridge University Press, s. 6–30.

ZBAVITEL, Dušan (1987). *Sanskrt: učební texty*. Brno: Univerzita J. E. Purkyně.

ZUBATÝ, Josef (1922). Musiti. *Naše řeč*. Ročník 6, číslo 1, s. 1–9.

9.2. Internetové zdroje (řazeny abecedně)

BENEŠOVÁ, Lucie, KŘEN, Michal et WACLAWIČOVÁ, Martina (2013). *ORAL2013: reprezentativní korpus neformální mluvené češtiny* [online]. Praha: Ústav Českého národního korpusu FF UK. Citováno dne 18. 2. 2018. Dostupné na: <http://www.korpus.cz>

BISKUP, Petr (2017). Vid. In: KARLÍK, Petr, NEKULA, Marek et PLESKALOVÁ, Jana (eds.). *CzechEncy – Nový encyklopedický slovník češtiny* [online]. Citováno dne 18. 2. 2018. Dostupné na: <https://www.czechency.org/slovník/VID>

kolektiv autorů (2017). *Österreichisches Biographisches Lexikon* [online]. Citováno dne 18. 2. 2018. Dostupné na: <http://www.biographien.ac.at>

kolektiv autorů (2018). *Internetová jazyková příručka* [online]. Citováno ze dne 18. 2. 2018. Dostupné na: <http://prirucka.ujc.cas.cz>

kolektiv autorů (2018). *Vokabulář webový* [online]. Citováno dne 18. 2. 2018.
Dostupné na: <http://vokabular.ujc.cas.cz>

KŘEN, Michal et al. (2015). *SYN2015: reprezentativní korpus psané češtiny* [online]. Praha: Ústav Českého národního korpusu FF UK. Citováno dne 18. 2. 2018.
Dostupné na: <http://www.korpus.cz>

LINKA, Jan (2006). Jiří Plachý-Ferus SJ. *A2* [online]. Citováno dne 18. 2. 2018.
Dostupné na: <http://www.advojka.cz/archiv/2006/49/jii-plachy-ferus-sj>

NEJEDLÝ, Petr et al. (2018). *Lexikální databáze humanistické a barokní češtiny* [online]. Citováno ze dne 26. 2. 2018. Dostupné na: <https://madla.ujc.cas.cz>

NÜBLER, Norbert (2017a). Vid. In: KARLÍK, Petr, NEKULA, Marek et PLESKALOVÁ, Jana (eds.). *CzechEncy – Nový encyklopedický slovník češtiny* [online]. Citováno dne 18. 2. 2018. Dostupné na: <https://www.czechency.org/slovník/VID>

NÜBLER, Norbert (2017b). Iterativnost. In: KARLÍK, Petr, NEKULA, Marek et PLESKALOVÁ, Jana (eds.). *CzechEncy – Nový encyklopedický slovník češtiny* [online]. Citováno dne 18. 2. 2018. Dostupné na: <https://www.czechency.org/slovník/ITERATIVNOST>

NÜBLER, Norbert (2017c). Způsob slovesného děje. In: KARLÍK, Petr, NEKULA, Marek et PLESKALOVÁ, Jana (eds.). *CzechEncy – Nový encyklopedický slovník češtiny* [online]. Citováno dne 18. 2. 2018. Dostupné na: <https://www.czechency.org/slovník/ZP%C5%AESOB%20SLOVESN%C3%89HO%20D%C4%9AJE>

OSOLSOBĚ, Klára (2017). Gramatická kategorie. In: KARLÍK, Petr, NEKULA, Marek et PLESKALOVÁ, Jana (eds.). *CzechEncy – Nový encyklopedický slovník češtiny* [online]. Citováno dne 18. 2. 2018. Dostupné na: <https://www.czechency.org/slovník/GRAMATICK%C3%81%20KATEGORIE>

PLESKALOVÁ, Jana (2017). Primitivní pravopis. In: KARLÍK, Petr, NEKULA, Marek et PLESKALOVÁ, Jana (eds.). *CzechEncy – Nový encyklopedický slovník češtiny* [online]. Citováno dne 18. 2. 2018. Dostupné na: <https://www.czechency.org/slovník/PRIMITIVN%C3%8D%20PRAVOPIS>

PLETZER, Karel (2018). Hammerschmidt Jan Florián. In: *Encyklopedie Českých Budějovic* [online]. Citováno dne 18. 2. 2018. Dostupné na: <http://encyklopedie.c-budejovice.cz/clanek/hammerschmidt-jan-florian>

ŠTÍCHA, František (2017). Gramatičnost. In: KARLÍK, Petr, NEKULA, Marek et PLESKALOVÁ, Jana (eds.). *CzechEncy – Nový encyklopedický slovník češtiny* [online]. Citováno dne 18. 2. 2018. Dostupné na: <https://www.czechency.org/slovník/GRAMATI%C4%8CNOST>

VEČERKA, Radoslav et KOUPIL, Ondřej (2017). Gramatiky češtiny. In: KARLÍK, Petr, NEKULA, Marek et PLESKALOVÁ, Jana (eds.). *CzechEncy – Nový encyklopedický slovník češtiny* [online]. Citováno dne 18. 2. 2018. Dostupné na: <https://www.czechency.org/slovník/GRAMATIKY%20%C4%8CE%C5%A0TINY>

10. REJSTŘÍK ZKOUMANÝCH BAROKNÍCH SLOVES

B

bdíti ND, 163
bejvati ND, 157
bezpečiti se ND, 161, 162
běžeti ND, 175
bojovati ND, 159
bósti D, 170
bráti ND, 178
bráti se ND, 183
bydleti ND, 137, 147
býti ND, 136, 137, 138, 139, 140, 141, 142, 144, 145,
146, 147, 148, 149, 150, 151, 152, 153, 156, 159,
160, 163, 164, 166, 167, 168, 174, 176, 177, 178,
180, 182, 183, 184, 185
bývati ND, 142, 150, 152, 164, 166, 172, 179, 180,
186

C

cediti ND, 166
confirmirovati ND, 150

Č

číniti ND, 136, 150, 170
činívati ND, 179

D

darovati D, 138
dáti D, 137, 138, 146, 152, 164, 167
děsiti se ND, 144
díti se ND, 154
dobýti D, 147
dojiti D, 176
dokázati D, 182
dokonati D, 141
dokročiti D, 148
domnívati se ND, 136, 183
donucovati ND, 183
dopadati ND, 176
dopouštěti se ND, 184
dosaditi D, 154

dostati D, 140, 160, 163, 168
dotknouti D, 139
dotýkati se ND, 139, 150
dozráti D, 178

F

fechtovati ND, 167
fundyrovati ND, 150

H

hádati se ND, 166
hájiti ND, 182, 183, 184
hlásati ND, 154
hlučeti ND, 152
hnouti D, 137, 140, 170
horšiti se ND, 186
hořeti ND, 176
hořívati ND, 151
hotoviti se ND, 146
hřešiti ND, 177
hřímati ND, 152
hynouti ND, 186

Ch

choditi ND, 147, 149, 170, 177
chtíti ND, 140, 145, 160, 166, 168, 178
chváliti ND, 167, 174, 175
chystati se ND, 146, 169

J

jímati ND, 138
jíti ND, 137, 138, 140, 167, 169, 177

K

kamenovati ND, 140
klásti ND, 168
klátiti ND, 152
klíti ND, 174, 175
konávati ND, 157

kralovati ND, 145
krmiti ND, 174
křížovati ND, 166
kvílití ND, 168
kynouti ND, 147

L

lámati ND, 153
lkáti ND, 160
loučiti se ND, 168
loviti ND, 163

M

mazati ND, 168
milovati ND, 137
míniti ND, 167
míniti ND, 140
míti ND, 136, 138, 139, 141, 146, 147, 154, 155, 157,
162, 163, 166, 167, 175, 180, 182
mluviti ND, 153, 183
moci ND, 137, 141, 146, 147, 148, 161, 162, 168,
171, 172, 175, 176, 177, 178, 182
mordovati ND, 166
mučiti ND, 168
museti ND, 183
musiti ND, 154

N

nabývati ND, 186
nadírati se ND, 155
nacházeti se ND, 138, 144, 145, 148, 151, 158, 181
naleznouti D, 145
naléztí D, 164
náležeti ND, 166
namlouvati ND, 137
napojiti D, 169
napomínati ND, 147
naříditi D, 136, 138, 166
následovati ND, 146
navrátiti D, 137, 138, 146
navštěvovati ND, 139
nazývati se ND, 167
nechatí D, 154

nosívati ND, 150, 164

O

obláčívati ND, 154
obnoviti D, 145
obnovovati se ND, 181
obořiti D, 148
obracovati ND, 163
obrátiti D, 178
obrátiti se D, 182
obvinouti D, 168
odejmouti D, 180
odívati ND, 166
odpadávati ND, 186
odplacovati ND, 170
odpočívati ND, 146, 159
odpustiti D, 154
odrazovati ND, 140
odvracovati ND, 163
ochudnouti D, 145
okázáti D, 152
okrvaviti D, 148
omočiti D, 178
opalovati ND, 179
oplakati D, 168
oplakávati ND, 168, 172
opominovati ND, 184
opozditi se D, 154
opraviti D, 160
osvítiti D, 136
osvoboditi D, 161
ošedivěti D, 177
otevřítí D, 152, 155, 159
ovdověti D, 147
oznámíti D, 136, 138, 140
oznámovati ND, 137
oživnouti D, 175

P

padati ND, 152, 176, 178
panovati ND, 150
pasovati D, 170
patřiti ND, 159
plakati ND, 168

plaviti se ND, 136
plynouti ND, 175, 177
pníti ND, 170
počnouti D, 155, 168, 174
poddati D, 182
poddati se D, 142
podívat se D, 167
podrobiti D, 186
pohltnouti D, 155
pohřbíti D, 167
pocházeti ND, 161
pochopiti D, 153
pojít D, 145
pokaziti D, 175
pokořiti se D, 136
pokřtíti D, 136, 138, 140
políbiti D, 174, 175
položiti D, 155, 159
ponavrhnouti D, 161
poňouknouti D, 184
poraziti D, 159
poručiti D, 166
posílniti D, 181
poslouchati ND, 147
pospíchatí ND, 169
postaviti D, 159
posvětiti D, 137, 141
potonouti D, 177
potvrditi D, 138, 141
potvrzovati ND, 139
pouštěti ND, 152
povážiti D, 157
považovati ND, 146
pověděti D, 174
pověditi D, 175, 178
povrhnouti D, 174
povstati D, 137, 149
povýšiti D, 164
poznati D, 136, 166
pozorovati ND, 177
pozůstávati ND, 161, 184
požehnati D, 136
požrati D, 177
pracovati ND, 140
praviti D, 166, 170
procítniti D, 155
prokázati D, 161
proklati D, 137
proměnniti se D, 159, 175
promluvit D, 147
prorokovati ND, 159
prositi ND, 174
protrhovati ND, 149
protřásati ND, 154
provoditi D, 185
pršeti ND, 179, 206
přáti ND, 146
přebývati ND, 137
předcházeti ND, 140
předněsti D, 160
překážeti ND, 175, 180
přemýšlovati ND, 147
přeplaviti D, 140
přesvědčovati ND, 183
přibrati se D, 140
přihlídati ND, 139
přicházeti ND, 144, 164, 174
přijeti D, 138
přijíti D, 136, 145, 146, 147, 153, 154, 157, 166
přijmouti D, 136, 137, 138
přikrývati ND, 168
přiložiti D, 174
přinesti D, 166
přiněsti D, 167
přinucovati ND, 183
připouštěti ND, 182, 186
přirovnávati se ND, 147
přistoupiti D, 183
přistupovati ND, 164
přitáhnouti D, 159
přitřetí se D, 148
přiváděti ND, 166, 183
přivěsti D, 136
přivlastňovati se ND, 184
přivozovati ND, 139, 140
přivykovati ND, 166
příznati se D, 168
psáti ND, 137, 139
pustiti D, 146, 147
putovati ND, 138

R

roditi ND, 175, 178
rozhlášovati ND, 154
rozjímati ND, 145
rozkázati D, 161, 162
rozmáhati se ND, 136
rozmejšlovati ND, 155
rozmlouvati ND, 182
rozpíti D, 178
rozpnouti D, 179
rozsouditi D, 153, 157
rozuměti ND, 155
rozvažovati ND, 167

Ř

říci D, 137, 146, 147, 154, 168, 169, 182
říkati ND, 154, 168
říkávati ND, 157

S

sedávati ND, 157
seděti ND, 177
sejíti se D, 167, 168
sestarati D, 177
shlazovati se ND, 181, 184
skládati ND, 157, 164
skládávati ND, 150
sklamávati ND, 147
sklesnouti D, 178
skonati D, 168
slibiti D, 137
slouti ND, 174, 175, 176, 177
složiti D, 136, 150
slyšeti ND, 147, 153, 154, 175
smazovati ND, 184
smejšleti ND, 186
směstkňati se D, 153
směti ND, 185
snážiti se ND, 137
snímati ND, 184
snísti D, 174
snižovati ND, 149
souditi ND, 148, 153, 157, 160

soužiti ND, 160
spáti ND, 159, 163
spatřiti D, 137
splesati D, 161
spojiti D, 184
spomoci D, 140, 141
spravovati ND, 139
starati se ND, 137
státi ND, 145
státi se D, 140
stávati se ND, 149, 164
stíti D, 137
stoupiti D, 185
stracovati ND, 178
stratiti D, 178
strčiti D, 174
strojiti se ND, 169
strojívati ND, 154
svleknouti D, 154
sypati ND, 153
szvati D, 177

Š

štípiti ND/D, 139, 140, 142

T

tejkati se ND, 186
tlouci se ND, 168
točiti ND, 176
treskati ND, 184
trpěti ND, 164, 166
truchliti ND, 168
třásti se ND, 175
třpytiti se ND, 152

U

učiniti D, 147, 159, 167, 177, 182
učiti ND, 136, 166, 184
udělití D, 160
udeřiti D, 148
uchopiti D, 184
ukázati D, 136, 147, 160
ukazovati ND, 148

ukrádati ND, 164
uleknouti se D, 147
uloviti D, 163
umíniti D, 138
umírati ND, 175, 177
umřítí D, 137, 167, 174
upáliti D, 177
uprati D, 161
usilovati ND, 182
ustanoviti D, 145
ustavěti D, 177
ustrnouti D, 136
utécti D, 147
uvařiti D, 174
uvěřiti D, 138, 140
uznávati ND, 136, 155
užívati ND, 138, 144, 181

V

varovati se ND, 182
veceti D, 136, 137, 140, 174
věděti ND, 142, 146, 164
vejíti D, 159
věřiti ND, 138, 153, 167, 177
viděti ND, 140, 147, 159, 161
vlejevati ND, 181
vložiti D, 177
voliti ND/D, 141, 142, 150
vpadnouti D, 159
vrhnouti D, 174
vskládati ND, 169
vstrčiti D, 174
všímati ND, 147
vybojovati D, 146
vyhlásiti D, 136
vyhledávati ND, 186
vyjeviti D, 160
vyjeviti se D, 152
vyjítí D, 145, 147
Vyjítí D, 159
vykládati ND, 169, 183
vykonávati ND, 146
vykořeniti D, 159
vykřiknouti D, 159

vynacházeti se ND, 149, 183
vynaučiti D, 140
vypleniti D, 159
vypleštití D, 155
vypravovati ND, 136
vyprovoditi D, 167, 168
vyskytnouti se D, 182
vystavěti D, 146, 154
vystaviti D, 145
vysvoboditi D, 155
vytáhnouti se D, 152
vytahovati ND, 154
vyučiti D, 136, 138
vyvoliti D, 160
vyvýšiti D, 145, 154
vyznati se D, 136
vzítí D, 174
vzkládati ND, 140
vzkřiknouti D, 140

Z

zabítí D, 174
zabraňovati ND, 142
zahrnouti D, 163
zahynouti D, 167
zachopiti D, 155
zachovati D, 137
zachovávati ND, 182, 183
založiti D, 147
zamotati D, 154
zanechati D, 145, 146
zaplésti D, 154
zapomenouti D, 137
zasypati D, 153
zatratiti D, 153
zavrhnouti D, 182
zbraňovati ND, 140, 149
zbýti D, 175
zdáti se ND, 159
zdržovati se ND, 183
zdvíhnouti D, 175
zejskati D, 163
zhladiti D, 155
zjeviti D, 174, 178

zmátnouti se D, 167
zmítati ND, 152
zníti ND, 152, 183
zpáchatí D, 155
zruynyrovati D, 169
zsedati ND/D, 161, 162
zstarati D, 174, 177
zstupovati ND, 169
ztlustnouti D, 175
ztrestávati ND, 149
zustati D, 154

zůstati D, 175
zůstávati ND, 144
zváti ND, 177
zvěděti D, 166
zvodniti se D, 148
zvolovati ND, 170
zžereti D, 169

Ž

žádati ND, 140, 169
žalovávati ND, 164